

1-2-916

SOUDOBÉ DĚJINY

14-6
PE 6169

2-3/94

Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR
v nakladatelství Doplněk jednou za čtvrt roku.

Počítačová sazba DV data, Václav Dryk.

Obálka Alena Nievaldová.

Resumé přeložil Derek Paton.

Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.

Cena 38,- Kč za jedno číslo,

předplatné za ročník I (1993-94) 165,- Kč pro jednotlivce,
210,- Kč pro knihovny a instituce.

Předplatné do zahraničí 60 \$ bez poštovního.

Časopis Soudobé dějiny je registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.

Objednávky přijímá Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,

Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40, tel.: (02) 245 10 207-8.

© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 1993

SOUDOBÉ DĚJINY

I / 2-3

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

PV 210.

458623

S 9595529

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ VYDAVATELÉ:

Emanuel Mandler, Vilém Prečan

REDAKČNÍ KRUH:

Lubomír Brokl, Milan Drápala, Karel Kaplan,
Emanuel Mandler, Jan Měchýř, Milan Otáhal,
Jindřich Pecka, Vilém Prečan, František Svá-
tek, Oldřich Tůma, Jozef Žatkuliak (Bratislava)

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Praha
Ladislav Hejdánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
František Janáček, Praha
Jan Janák, Brno
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Jan Měchýř, Praha
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford

PE 6469 / 1. 1993-1994.

REDAKCE:

Emanuel Mandler, Ela Nauschová

1921 / 96

Obsah

Jaroslav Marek	Místo teorie a teorií v dějepisectví přítomnosti	193
Vilém Prečan	Historiografie a politika	199
Petr Němec	Germanizační působení nacistů	206
Jozef Jablonický	Husák v rezistenci	222

Fórum

O sudetoněmecké otázce

Bohumil Doležal	Poznámky k sudetoněmeckému problému	236
Eva Hartmannová	Příspěvek k diskusi o tzv. sudetoněmeckém problému .	246
Peter Heumos	Sudetoněmecká otázka a rozhovory historiků	249
Rudolf Hilf	Poznámky k „českému problému“	252
Antonín Klimek	Cesta k odsunu	255
Václav Kural	Glosy na okraj „Poznámek...“ B. Doležala	258
Robert Kvaček	Výzva politikům	261
Lubomír Lipták	Poznámky k Poznámkam	262
Bedřich Loewenstein	Příspěvek k diskusi o Doležalových poznámkách	264
Adam Michnik	Mezi utkvělou představou a nadějí	266
Petr Pithart	Výhrady i přitakání	270
Petr Příhoda	Trochu jiné poznámky k sudeto-německému problému .	272
Ferdinand Seibt	K diskusi českých a německých historiků	275
Tomáš Staněk	Jak to vidím	280
František Svátek	Poznámky k debatě o česko-(sudetsko)německé otázce	283
Bohumil Doležal	Vyjádření k diskusi	287

Memoáry

Jaroslav Mezník	Bohunice	293
-----------------	--------------------	-----

Dokumenty

Karel Kaplan	Bohumil Laušman – vězení a smrt	302
--------------	---	-----

Materiály

Jindřich Pecka	Útěky válečných zajatců a česká protifašistická rezistence	310
Tomáš Pasák	17. listopad 1939	322

Diskuse

Josef Belda, Antonín Benčík, Václav Kural	Místo tzv. legend legendy?	338
Lubomír Brokl	Čím byl a čím zůstal osmašedesátý?	350
Jiří Vančura	K legendě 1968	357
Jan Měchýř	O něčem jiném (?)	359

Recenze

Jaroslav Kučera	Česká historiografie a odsun Němců	365
Oldřich Tůma	Listopad 1989 v memoárech	374

Bibliografie

.	381
-----------	-----

Resumé

.	410
-----------	-----

Autoři čísla

Josef Belda (1920)

působil od roku 1990 v Komisi vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970. V současné době je pracovníkem Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, členem autorského kolektivu díla Československo roku 1968.

Antonín Benčík (1926)

původně pracovník Vojenského historického ústavu, od roku 1989 člen Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970. Autor či spoluautor řady studií a publikací k 2. světové válce a k roku 1968.

Lubomír Brokl (1937)

se v roce 1990 po rehabilitaci vrátil do obnoveného Sociologického ústavu AV ČR jako zástupce ředitele a vedoucí projektu Změny politického systému. Je spoluautorem publikace Československá společnost 1967 a autorem řady odborných statí.

Bohumil Doležal (1940)

bohemista, politolog, učitel na fakultě sociálních věd UK, v letech 1990-92 poslanec FS, v letech 1992-93 ředitel sboru poradců ministerského předsedy ČR.

Eva Hartmannová (1946)

od roku 1982 vědecká pracovnice mnichovského střediska bohemistického bádání Collegium Carolinum, šéfredaktorka časopisu Bohemia; zabývá se dějinami politického myšlení v českých zemích v 19. a 20. stol.

Petr Heumos (1938)

od roku 1983 vědecký pracovník mnichovského střediska bohemistického bádání Collegium Carolinum. Převažujícím oborem jeho odborného zájmu jsou soudobé dějiny Československa a východní Evropy.

Rudolf Hilf (1923)

narozen v Aši, původním povoláním historik. V letech 1950-59 byl osobním tajemníkem prvního mluvčího Sudetoněmeckého krajanského sdružení Lodgmana von Auen, později pracovníkem bavorské státní kanceláře, nyní je členem presidia Mezinárodního ústavu pro práva národností a regionalismus v Mnichově.

Jozef Jablonický (1933)

ředitel Politologického kabinetu SAV, autor významných prací o protifašistickém odboji na Slovensku a o Slovenském národním povstání. Jeden ze slovenských historiků, který se v letech normalizace rozešel s oficiální vědou.

Karel Kaplan (1928)

vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Autor řady studií a publikací z historie poválečného Československa. V letech 1976-1990 spolupracovník mnichovského střediska bohemistického bádání Collegium Carolinum.

Antonín Klimek (1937)

vedl po 30 let archiv koncernu Škoda Plzeň. Od roku 1990 je pracovníkem Historického ústavu armády ČR. Publikoval řadu studií o vzniku republiky a z meziválečného období, předmětem jeho odborného zájmu je zejména osobnost a dílo Edvarda Beneše.

Jaroslav Kučera (1955)

pracoval po ukončení studia historie a němčiny na filozofické fakultě UK v Akademii věd a v česko-německé historické komisi, nyní je na dlouhodobém studijním pobytu v Německu. Zabývá se česko-německými a česko-sudetoněmeckými vztahy.

Václav Kural (1928)

od prosince 1989 místopředseda Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970, nyní pracovník Ústavu mezinárodních vztahů Ministerstva zahraničních věcí. Autor řady studií a publikací z období okupace, česko-německých vztahů a reformního procesu v roce 1968.

Robert Kvaček (1932)

je profesorem na katedře českých dějin filozofické fakulty UK a přednáší dějiny 19. a 20. století. Publikoval řadu studií a prací převážně z meziválečného období.

Lubomír Lipták (1930)

vědecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislavě, vedoucí projektů o státoprávních snahách v moderních slovenských dějinách. Jeho oborem jsou politické a hospodářské dějiny 19. a 20. století.

Bedřich Loewenstein (1929)

do roku 1970 vědecký pracovník Historického ústavu ČSAV. Od roku 1979 je profesorem moderních dějin na Svobodné univerzitě v Berlíně. Zabývá se vybranými tématy novodobých evropských dějin od 18. století.

Jaroslav Marek (1926)

je profesorem na filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně a vědeckým pracovníkem Historického ústavu AV ČR. Zabývá se dějinami raného novověku, historií a teorií dějepiscectví.

Jan Měchýř (1930)

je docentem na katedře hospodářských a sociálních dějin filozofické fakulty UK. Zaměřuje se především na dějiny od konce druhé světové války do současnosti.

Jaroslav Mezník (1928)

je profesorem českých středověkých dějin na filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. V období normalizace pracoval jako skladový dělník. V roce 1990 se vrátil do Historického ústavu a od roku 1992 přednáší na FFMU.

Adam Michnik (1946)

historik a publicista, do roku 1989 poradce Solidarity. V letech 1965-1989 byl mnohokrát zatčen a vězněn. Po volbách v roce 1989 se stal poslancem za Solidaritu. Je šéfredaktorem prvního polského nezávislého deníku Gazeta Wyborcza.

Petr Němec (1958)

do roku 1993 pracovník Historického ústavu AV ČSR. Zabývá se dějinami Protektorátu Čechy a Morava, zvláště problémy česko-německých vztahů v uvedeném období.

Tomáš Pasák (1933)

musel v roce 1970 z politických důvodů opustit katedru československých dějin na filozofické fakultě UK. Od roku 1990 je ředitelem Pedagogického muzea J. A. Komenského

ho. V témže roce byl rehabilitován na filozofické fakultě UK a je docentem v Ústavu českých dějin.

Jindřich Pecka (1936)

vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, docent pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. V letech normalizace, kdy mu bylo znemožněno pracovat v oboru, publikoval články a studie v samizdatových Historických studiích a v Listech.

Petr Pithart (1941)

do začátku normalizace učitel na právnické fakultě UK, v sedmdesátých a osmdesátých letech publikoval v samizdatu. Po listopadu 1989 politicky činný jako představitel Občanského fóra, v letech 1990-92 byl předsedou vlády ČR. Autor řady politologických esejů a studií, v současné době přednáší na středoevropské univerzitě v Praze.

Vilém Prečan (1933)

je po čtrnáctiletém pobytu v exilu od roku 1990 ředitelem nově založeného Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze. Zakladatel exilového Československého dokumentačního střediska nezávislé literatury. Zabývá se československými dějinami v evropském kontextu od Mnichova 1938 do současnosti.

Petr Příhoda (1939)

původní profesí psychiatr a psychoanalytik, nyní nezávislý publicista, vedoucí Ústavu základů vzdělanosti a lékařské etiky 2. lékařské fakulty UK. Kmenový přispěvatel exilového Svědectví, jeden z členů autorského kolektivu „Podiven“.

Ferdinand Seibt (1927)

v letech 1969-92 profesor středověkých dějin na univerzitě v Bochumu, předseda mnichovského střediska bohemistického bádání Collegium Carolinum, zabývá se dějinami česko-německých vztahů, autor mnoha publikací o evropském a českém středověku.

Tomáš Staněk (1952)

pracovník Slezského ústavu v Opavě. Zabývá se nejnovějšími dějinami po roce 1945, zvláště německou otázkou a jejím řešením v poválečném Československu.

František Svátek (1936)

vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, pracuje na výzkumu politických elit v Československu v letech 1918-1953. Odborník na evropské a české dějiny 19. a 20. století, zajímá se rovněž o dějiny a teorii historiografie.

Oldřich Tůma (1950)

je pracovníkem Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Původně byzantolog zabývá se v současné době moderními českými dějinami, zvláště obdobím 1969-1989.

Jiří Vančura (1929)

je v současné době šéfredaktorem časopisu Listy. Historik a novinář publikoval v sedmdesátých a osmdesátých letech v samizdatu.

Místo teorie a teorií v dějepisectví přítomnosti

Jaroslav Marek

Referát přednesený v plénu VII. sjezdu českých historiků 24. září 1993

Téma, jemuž je věnována tato zpráva, se samostatně na dosavadních sjezdech často nevyskytovalo. Latentně je však obsaženo ve všem, co bývá při podobných setkáních řečeno. Cituji jako jednoho z mnoha R. Kosellecka, že „každá vyprávěná historie stejně jako ta, jež ji vysvětluje a zdůvodňuje, je implicitně nebo explicitně prosycena teoretickými premisami nebo jimi určena... Spor není o možnosti, ale o druhích či uplatnění teorie“. Protože jde o téma velké a protože nejsme daleko v soustavném studiu, máme dnes příležitost jen k základnímu výčtu problémů, které se naskýtají nejčastěji, k inventuře prostředků, jež máme v našem instrumentariu. Je to nutné o to víc, že jako obec historiků existujeme v podstatně změněných poměrech. Není tu autorita, která by omezovala diskusi nebo určovala její výsledek. Na prvním sjezdu historiků chyběl Pekař, druhého se nedožili ani Šusta nebo Krofta. Naše věda nemá svého Wichterla. Chybějí i postavy, které na takové postavení pretendovaly, ať si o jejich nárocích myslíme cokoliv. Nevládne ani oficiální ideologie.

V povědomí velké části historiků převládá názor, že teoretické uvažování je svého druhu přepych, spekulace, která nemá vliv na hodnotu věcného poznání. Za vlastní pole, na němž se odehrávají vítězství a prohry, je považována práce s konkrétními prameny. Úvahy o abstraktních noetických a logických problémech, na nichž badatelské postupy spočívají, jsou považovány za sekundární. Vyhoceně řečeno, místo aby historik vylíčil nebo analyzoval minulost samu, přizívuje se pitvou děl, v nichž je poznání vyjádřeno. Poslední desetiletí k takové distanci vůči historii vedla. Deklarace o nutnosti teorie byly standardním stavivem, z něho se tvořila kostra referátů na minulých sjezdech. Šlo o parafráze víry v jedinou možnou vědeckost historiografie, záležející v „tvořivé“ aplikaci pouček historického materialismu na konkrétní materiál. Výroky a praxe, svědčící o historikově víře ve vyvolenost marxismu, sice neznehodnocovaly všechny jeho poznatky, ale degradovaly vědce a vědu, činily je obecně nevěrohodnými.

Dějiny českého myšlení vykazují příklon ducha k proudům se silným zřetelem k empirii, k využití v praxi, ne k poznání pro ně samo. I proto působí Patočka jako výjimka. V historiografii je toto zaměření stejně nápadné. Příklad Palackého nebyl následován. Nebyla to katastrofa, protože hodnota historického poznání není nezbytně vázána na promyšlený program. I velké dílo se obejde bez explicitní filozofie. Není pře-

hnané tvrzení, že většina historických děl vznikla a vzniká nápodobou vzorových prací a že mnohý historik nemá o povaze teoretických základů své práce ani tušení. Většinou se o ně ani nezajímá. Jen občas vznikají situace, obyčejně za kontaktů s jinými kulturními skutečnostmi a se společenskou realitou obecně, že se rozvine debata o zásadních hlediscích, která, soustavně vyjádřena, určují potom na dlouhou dobu praxi rutinních historiků.

I když tyto formulace principů zajímají jen menšinu historiků, doprovázejí vývoj evropského dějepiscetví odedávna. Hekataios se ptal po rozlišení pravdy a domněnky, aristotelovská poetika se táže po rozdílné míře fiktivnosti ve filozofii, básnictví a historii, Polybios soustavně uvažoval o metodě své práce. Nové naléhavosti nabyly tyto otázky od konce 19. století s tendencí ztotožňovat vědu pouze s přírodními vědami. Diskuse o tom, co vlastně dělá výroky vědeckými, nabývá dnes na intenzitě. Vedou ji velkou měrou přírodovědci, jimž se před pokroky vlastních oborů rozplývají tradiční koncepce i pojmový aparát. Na rozdíl od stavu před sto lety se texty historie berou jako jedny z mnoha jiných, jejichž verifikace má být dosaženo. V úvahách logiků a filozofů se přestává konstruovat protiklad mezi vědami přírodními a těmi ostatními. O těchto debatách jsme informováni neúplně a chybí často i základní informace. Nechceme-li se však stát intelektuálním skanzenem, musíme se na těchto debatách účastnit, i když vstupujeme na půdu nám historikům přece jenom cizí. Filozofové nám přitom zvlášť nepomáhají. Skutečnost, že ve vývoji našeho moderního historického myšlení neměly debaty o teorii a praxi mnoho místa, vyplývala z tehdejší vývojové fáze českého dějepiscetví. Evropské diskuse o povaze historického poznání se odbyvaly v období krize historismu a skepse vůči hodnotě historického poznání, tedy v době, kdy podle Pekařova výroku vedly dějiny zápas o naši samostatnost a dovedly nás k roku 1918. My tento skeptický vztah k historii zažíváme právě až nyní.

Malá frekvence pojmu teorie byla v našem historickém myšlení víc než jen kompenzována jiným termínem – totiž souslovím filozofie dějin. Úvahy o ní se promítly do diskusí a polemik o smyslu českých dějin, o jejich filozofii, o filozofii češství, o české otázce. Staly se na jedno století tématem diskusí zasahujících do mimořádné šíře. Námětem bylo, nejsporněji řečeno, hledání konstant spojujících fakty českých dějin v souvislý celek, což je úkolem pro empirickou historiografii. V teleologické formulaci to znamená sledování, jak národ, společnost, civilizace uskutečňuje, záměrně nebo z vyššího předurčení, zvolený či přidělený vyšší cíl. Proti takovému pojetí se ozývaly a ozývají námitky. Zdůrazňují, že jde o konstruování umělých dějin, metahistorii, která se vymyká verifikaci metodami vědy. Jiná námitka zní, že hledání smyslu českých dějin je nejen nadbytečným vkládáním vyššího smyslu do faktů racionálně postižitelných, ale i českou posedlostí, nemající obdobu jinde. Má být jednou výrazem samolibého přesvědčení o vyvolenosti vlastního národa, jindy výrazem nejistoty o oprávněnosti vlastní existence. Přes námitku dokonce o zhoubnosti hledání smyslu neplatí argument kritiků, že jde o českou zvláštnost. Vývoj ve 20. století potvrdil, že i jiné, velké národy v okamžiku krize hledají zdůvodnění vlastní existence v něčem jiném než v prostém bytí – Španělé v roce 1898, Němci v roce 1945. Přítomnost koriguje námitky proti hledání smyslu. Bude se hledat potud, pokud bude existovat Evropa národů a v ní my na svém místě. Jsme znovu svědky, že nebyl antikvován problém našeho stýkání a potýkání se sousedy, neplatí dokonce ani to, že česká otázka přestala být už dávno otázkou náboženskou. Soudili jsme příliš unáhleně, že vidíme v současných dějinách pouhé konjunktury tam, kde máme co dělat s útvary dlouhého trvání nebo dokonce permanencemi.

I když se historik zřekne uvažování o naddějinách, nesprovedí otázky po smyslu ze světa. Jen odpovědi zcela ponechá filozofům a sociologům, nástupcům Jaspersovým, Sorokinovým, vrstevníkům Fukuyamovým. Vyklízí terén, na nějž má historiografie legitimní nárok, jehož průzkum do okruhu teoretických záležitostí patří. Tam ji zařadil už Slavík, když, se změněnou českou terminologickou zvláštností, rozlišoval dva okruhy filozofování o dějinách: filozofii dějin jako filozofii, tedy teorii dějinného procesu, a filozofii, teorii dějepisectví. U nás hypertrofovala teorie dějinného procesu, dějin jejich zdrojů, členění, tendencí, rytmu. Teorie dějepisectví v důsledku toho znamenala jen luxus, bez něhož se bádající a píšící historik obejde. Dějiny českého historického myšlení lze proto psát i jako sled méně nebo více soustavných teorií historického procesu. Sahají od realistického konceptu Palackého až do poloh, kde s R. Preisnerem opouštíme okruh vědeckého uvažování.

Soustavné přemýšlení o teorii a dějepisectví sahá do konce minulého století, kdy v odpovědi na fascinaci vědců pozitivismem byla rozlišena sféra metod věd přírodních proti společenským, duchovním. Do téže doby sahají nejen počátky přeměn v uvažování o povaze historické vědy, ale i v její praxi. Totiž v reakci na dobovou kritiku jednostrannosti a neživotnosti historického poznání. Žádná z nastalých změn neznamenal opuštění spolehlivé základny profesionální historiografie. Ty se odehrály ve vyšších a abstraktnějších polohách historického myšlení, kde se těžiště posunuje od zjištění jednotlivostí k hledání smyslu celku, kde se fakticity zmocňuje teorie či filozofie. Z odstupu století, kdy podle mínění některých kolegů už máme za sebou éru moderní kultury, vládne zhruba shoda v názoru, že počet těch teoretických koncepcí, které vykonávaly opravdový vliv na povahu vědeckého studia a nezůstaly jen myšlením na okraji historie, byl omezený počet.

Některé z nich působily do větší šířky než jiné. Tradiční metodologii individualizujícího a politizujícího dějepisectví zachovávala nejhrouževnatěji věda německá, jejíž dominující postavení v historiografii začalo slábnout. Na tom nic neměnila skutečnost, že právě v Německu s ustavením vlivné a dynamické disciplíny sociálních a hospodářských dějin došlo k zrušení monopolu politických a diplomatických dějin jako dějepisectví an sich. Ani vliv weberovské sociologie nevedl k využití možností, jež Sozial- und Wirtschaftsgeschichte přinášela. Jejich nosnost a bohatství fakticitního materiálu posloužily tendencím mimo Německo.

Do jednostrannosti se vyvinuly v prostředí severoamerickém, kde primát politiky nemohl určovat témata a problémy historiografie, když problémem politiky byly záležitosti hospodářské. Nikoliv už analýza středověkých struktur, ale reality moderní doby až po sám práh současnosti byly námětem New History. Jejím dílem bylo zcela nové, jakkoliv jednostranné chápání vztahu ekonomiky a politiky. Posunutí k specializované materii z nejbližších dějin donutilo i v dalším vývoji doplnit historikovo vzdělání i znalosti v ekonomii i sociologii.

Na stejný terén vstoupilo i dějepisectví marxistické, jehož neštěstím bylo převzetí role oficiální ideologie. Pronikavé Marxovy glosy k současným dějinám 19. století i produkce zbylých marxistických historiků na Západě si zachovávají přiměřený význam neustále. Tam však, kde kritériem vědeckosti bylo aplikování pouček o třídní podmíněnosti pravdy, vztahu mezi základnou a nadstavbou, třídními boji atd., dostavovala se degenerace. Dala zapomenout, že marxistická filozofie, jako každá jiná, může otevřít oči pro vidění skutečností dosud zanedbávaných nebo nepostřehnutých. U nás zna-

menala nejdříve soustavnou reinterpretaci dřívějších koncepcí, ať šlo o husitskou revoluci nebo národní obrození. Teprve s příklonem k vlastnímu výzkumu nastalo vystřízlivění a návrat na spolehlivou základnu empirické historiografie. Při věcném pohledu se její vliv redukuje na prohloubení studia hospodářských a sociálních dějin a bohatší vidění vztahu těchto trojrozměrných realit k jiným polohám a podobám historické skutečnosti. O jednosměrnosti těchto spojů mezi jednotlivými plány reality nemůže být ani řeči.

Ani další významný proud, jehož aspoň verbální znalost se u nás stala obecným statkem, zcela neopustil vázanost na hospodářské a sociální dějiny. Historici pojmenovávání školou Annales však pochopili, že historická realita není redukovatelná ani na jednu, ani na dvě roviny. Vývoj hnutí šel od kritiky jednostrannosti oficiální historiografie až k požadavku historie totální a živé. I když se vnucci zakladatelů vzdálili od původního východiska a když se vnučuje nezbytná rehabilitace událostní historie proti historii struktur a dlouhého trvání, nová škola rozšířila nebývalým způsobem horizont, na nějž může historik dosáhnout. Vznikla modelová díla, jež dala popud k nápodobě a pokračování. To, co bylo kdysi novotou, například do omrzení připomínaná historie všedního dne nebo mentality, stalo se stereotypní součástí historikova slovníku. Suggestivní učení ovládlo od padesátých let Evropu historiků a jeho náporu podlehla i nejdéle vzdorující historiografie německá. Tam nástup historiků poválečné generace, soustředěných na novověké dějiny, vytvořil novou a radikální variantu sociologizující koncepce dějin, která považuje historiografii za historickou sociální vědu. V programech a dílech stoupců, kteří mají i u nás značný počet obdivovatelů, se staví do protikladu k pojmu teorie nikoliv termín praxe, ale narace, vyprávění. Nemíní se tím popis jazykových prostředků užitých v historickém díle, ale dvojí přístup k vyjádření poznané skutečnosti. Podle nejsubtilnějších teoretiků tento přístup je také dvojím pojetím reality, dvojí ontologií. Přízemněji řečeno jde o to, zda vyprávěním, tedy reprodukcí proudu událostí podle lineární plynoucího času, je možno vyjádřit minulou skutečnost. Ta, podle téhož názoru, obsahuje reality, jejichž podstata není v proměnách ani v tom, že se dějí. K jejich pochopení a vyjádření musí nastoupit teorie, totiž statický popis jejich struktury a funkce. Pro konkretizaci: Bullock mohl Hitlerovu cestu k moci vyjádřit vyprávěním, ale Bracher podstatu NS – státu jen teoretickým popisem.

Toto je zatím poslední u nás registrovaný nános, který se ukládá do komplexu metod historické vědy a který bude zanedlouho redukován na věcnou podstatu, samozřejmě součástí kompendia historické metody. Když v této chvíli pohlédneme na to, co rozličné koncepce přinášely nového, najdeme jejich společný znak. Spojuje je tendence neustále rozšiřovat oblast toho, co je považováno za historickou skutečnost, co není jen minulostí, ale dějinami. Nové skutečnosti jsou vztahovány do okruhu historikova zájmu a výzkumu a historik, který je schopen je vnímat, musí nalézt i adekvátní prostředky pro jejich poznání a výklad. Tvoří teorii různě širokého záběru.

Proces zhistorizování i toho, co nejenže nebylo považováno za objekt historické analýzy, ale co historik ani nevnímal, pokračuje před našima očima. Přitom se formulují principy umožňující historikovi vytvořit jeho vidění minulosti. Kodifikují se operace, které je nutno vykonat, aby jeho zjištění bylo uznáno za vědecký výrok. Tato kodifikace především shrnuje principy ověřované po mnoho století. Žádný pokrok, žádná nová teorie nemění od základů komplex metod, technik a témat dějepisců. Dějepisectví je fenomén, jenž se vyvíjí v souvislé linii od renesančního sekularizace myšlení, barokní erudice, profesionalizace vědy v 18. a 19. století a historismu. Toto mohutné těleso do sebe vstřebává a homologizuje prvky a motivy nejrůznějšího původu. Vytváří z nich

imponující, všestranně a nadčasově použitelný korpus zásad, jež respektuje stejně osvícenský historik jako soudobý stoupenec analytické filozofie dějin. Tento blok je čas od času doplňován novými hledisky. Nejdou nikdy tak hluboko, aby otfásly nejhlubší vrstvou zásad, jimiž se historiografie řídí, pokud chce zůstat vědou. Tato vrstva je zásadně neideologická a souvisí s principy, jež stanoví i obecná teorie vědy. Týkají se interpretace evidentních a verifikovatelných faktů, které produkuje bezpříznaková, neutrální historiografie, nekladoucí otázky, k jejichž zodpovězení se necítí kompetentní. Jakmile se historik o ně pokouší, překračuje meze dané konkrétní logikou a opouští půdu empirické a racionální vědy. Rozdíl mezi závěry, které historikové nabízejí, nejsou způsobeny tím, že by popírali platnost těchto obecných principů, ale rozdílnou schopností či chutí zacházet s nástroji historikova řemesla.

Většina historiků se ve většině případů pohybuje v polohách, kde se nediskutuje o metodologických problémech. Neznamená to absenci teorie, jen nedostatečnou vnímavost pro to, že v poslední instanci vycházejí i ryze technické postupy z principů abstraktní teorie poznání. Nejvíce historiků je poznává zprostředkovaně, znalostí a nápodobou praxe svých předchůdců a svého okolí. Na tomto základě jen implikované teorie bylo možno i v minulých desetiletích udržovat kontinuitu vědecké práce bez újmy na charakteru a bez obětování rozumu. Nejhorším obviněním bývala výtky z popisnosti, bezideovosti, faktografičnosti. Bylo by nemalým ideálem výchovy historika, kdyby se i dnes aspoň na této bazální úrovni bezpečně pohyboval a kdyby ti, kteří sice studují, ale samostatně pracovat nebudou, byli bezpečně schopni rozeznávat skutečné vědecké hodnoty.

Před námi se však odehrává proměna ještě hlubší, kterou na společného jmenovatele předchozích teoretických renovací převést nelze. Přibližně od počátku poslední třetiny století se váhy teoretizování o historii naklánějí ve prospěch Slavíkovy teorie dějepisectví. U nás ještě ne, v nejbližším sousedství jen s rozpaky. Tato druhá tendence se neobrací k minulosti přímo, ale prostřednictvím poznání kulturního projevu, kulturní formy, která obraz minulosti vytváří. V souvislosti s debatami o teorii vědy, věd přírodních a exaktních, se teoretikové, nikoli už teoretizující historikové, obrací od problému, co historik poznává a jakými prostředky, k úvahám o tom, do jaké míry historikův text vyjadřuje a vystihuje tu část minulosti, kterou historik činí dějinami tím, že do ní vkládá smysl a souvislosti. Ptají se dokonce, zda vůbec jazyk, chceme-li neosobní diskurs, historikovi vnucený, nevytváří obraz dějin, který není zvnějšku nijak verifikovatelný. Toto vše není, jak bychom před několika lety museli slyšet, objektivní idealismus. O reálnosti minulosti nikdo z těchto analytiků vědeckého jazyka nepochyboval. Mínil pouze, že pokud není složka minulosti pojmenována, a to se děje pouze prostřednictvím jazyka, konvenční soustavy znaků ustavené pro jinou skutečnost, neexistuje tento fakt v dějinách. Vyšetřují, jakými prostředky a s jakým výsledkem dostává amorfni skutečnost svou podobu. Komu by se zdálo, že toto vše je spekulací lidí, kteří s realitou historikovy práce nemají nic společného, připomínám výrok historika z konce první třetiny našeho století, který měl jako málokdo smysl pro konkrétnost historie: „Ve skutečnosti (historie) neposkytuje nic víc než jednu představu o jedné minulosti, srozumitelný obraz jednoho úseku minulosti. Minulost není nikdy dána. Pouze tradice o ní je dána... Historie není vzhledem k minulosti ničím než ztvárněním a na více si nemůže činit nárok...“ (Johan Huizinga).

Je zcela dobře možné, že tento posun zájmu ke konstrukci produktu historikovy práce je svého druhu hra, přípustná ve velkém dějepisectví; že nás odpoutává od oprav-

dových problémů. I kdyby to však u nás znamenalo aspoň podnět k zamyšlení nad tím, jak historik svoje poznání zpřístupňuje, nebylo by to málo. Nejde o eleganci projevu, ale o myšlenkovou výstavbu díla a jeho schopnost říci to, co máme na mysli. Jestliže existuje teorie umění a my víme, že působení a účinnost výtvarného díla nezáleží na tom, co zobrazuje, ale jaké vidění skutečnosti podává, měl by se také historik občas starat o to, co mu vůbec dává možnost něco sdělit. K tomu a ke kladení jiných otázek a hledání odpovědí na ně máme příležitost, která neexistovala celá desetiletí. Získáváme přibližnou představu o tom, co se událo za naší nepřítomnosti v evropské vědě. Můžeme odhadnout naše místo v ní, kolísat mezi politováním nad tím, co jsme zameškali, a mezi hrdostí nad vlastními výkony. Izolace, která existovala, nás však neopravňuje ani k tomu, abychom oblékali po Evropě stokrát obnošený šat, ani k tomu, abychom cítili svou zaostalost. Disciplína, jako je naše, není v situaci jako technika nebo hospodářství a my nemusíme prodělávat už prošlou cestu poznání. Když budeme pracovat podobně jako jiná škola nebo jiný směr, dokážeme sice, že máme rozhled, ale můžeme se stát jen solidními řemeslníky. Velké vědecké činy přece nevznikly tak, že někdo pracoval podobně jako jeho učitel a vzor, ale tak, že dosavadní schémata překročil. K tomu, abychom šli po svých, nás minulá léta nechtěně vedla. Zda jsme to dokázali, měli bychom zjistit mezi jiným i dnes a zítra.

Historiografie a politika

Vilém Prečan

Úvodní referát přednesený v sekci VII. sjezdu českých historiků 25. září 1993

Moje poznámky na dané téma jsou určeny místem a časem svého vzniku, jakož i tím, kdo tu vypovídá (moje zkušenost, zvolený úhel pohledu). Jsou tedy podmíněny historicky a jsou nutně subjektivní. Byly ovšem koncipovány s vědomím, co všechno na toto téma bylo napsáno, a tedy s pocitem pokory vůči tématu a vlastní nedostatečnosti. Nebude-li má úvaha práva předmětu, snad alespoň poskytne východisko k diskusi, v níž se společně dobereme širšího a všestrannějšího pohledu.

Omlouvám se, že se omezím jen na sféru, kterou relativně dobře znám, totiž na oblast dějin dvacátého století. Nebude jistě obtížné, aby mě kolegové v diskusi doplnili.

Téma „historiografie a politika“ je takřka bezbřehé. Tak či onak osciluje kolem toho nejcitlivějšího, nad čím se historik musí občas zamýšlet, když z nějakého vnějšího či vnitřního popudu začne uvažovat o smyslu své práce a nejzákladnějších podmínkách pro její úspěch, o otázkách své profesionální etiky a o svém místě ve společnosti.

Sám jako subjekt i objekt dějin současně je historik živým člověkem se svou dobou (tj. současnou) zakotveností, sociální a lidskou determinací (dvě adjektiva a co všechno je v nich obsaženo!), se svou hierarchií morálních a politických hodnot, se svým vlastním viděním světa, které je tak individuální jako otisky prstů. Snaží se rekonstruovat a interpretovat minulost, po níž nezbylo nic jiného než prameny o ní a její stopy a důsledky v hmotné či duchovní kultuře a v životě dalších generací. Může si tak připadat sevřený v poloze mezi dvěma světy, jež na něj doléhají svými těžkými nárazníky: mezi světem minulosti a světem současnosti.

Pokud jde o minulost, má k ruce nástroje své vědní disciplíny, vědeckou metodiku, pracovní postupy, stále složitější a všestrannější, stále dokonalejší, a přece je znovu a znovu vystavován pochybnostem o možnostech a hranicích poznatelnosti minulých dějů. Snaží se vyrvat minulosti její tajemství, a když má talent, vytrvalost a podrobí se pravidlům své řehole (jinak se to snad nedá ani nazvat), odevzdá svůj díl práce, z níž příští generace něco převezmou a větší část zpochybní. Zkušenost ho však naučí, že historie je především diskuse o minulosti a že pluralita interpretací je jediný zákon, který skutečně platí, když jde o dějiny.

Druhý svět, svět současnosti, z jehož nitra historik vnímá minulost (žádná jiná pozice mu není dopřána), nedoléhá na historika o nic méně tíživě. Svět současnosti je především světem všechno pronikající politiky, do níž patří nejen státní moc, zájmy, argumenty a projekty budoucnosti politických subjektů, jež se podílejí na výkonu moci, ale také občanská společnost i její jednotlivé složky až po jedince – občany. (V tomto světě politiky je také neustále přítomna minulost, leč o tom zvláště o něco později.)

Málokteré generace historiků udělaly tolik a tak zhuštěných zkušeností s diktátem státní moci nad výkladem minulosti, historiografií a historiky jako čeští dějepisci v posledním půlstoletí. Dnes však už přijímáme jako samozřejmost, co se odehrálo zcela nedávno před našima očima téměř zázračným tempem a čeho jsme se stali šťastnými svědky a současníky.

Spolu s pádem komunistického totalitarismu automaticky padl také koncept utilitárního a instrumentálního komunistického dějepiscectví. V průběhu několika týdnů byla odstraněna celá dosavadní, na vládě sekretariátů a grémií komunistické strany založená a o moc státního a policejního aparátu opřená soustava mocenskopolitického řízení, dohledu, omezení, donucování, cenzury, personální politiky.

V krátké době se rozpadla síť pseudovědeckých institucí, které po desetiletí provozovaly komunistickou indoktrinační historiografii: Ústav marxismu-leninismu, Vysoká politická škola při ÚV KSČ, Muzeum Klementa Gottwalda a další indoktrinační zařízení státní, stranická, odborová a jim podobná, a to v centru i v regionech.

Spolu s tím se vytvořily podmínky pro integraci do systému reorganizujících se vědeckých historických institucí a zařízení těch historiků, kteří z politických důvodů nesměli vykonávat své povolání. Svět dostupných a dovolených historických autorů se rázem mnohonásobil: žádná *libri prohibiti* a žádní zakázaní či necitovatelní autoři! Žádná tabu, žádná závazná výkladová schémata!

Nejdříve *via facti* a pak na základě nových zákonů byla obnovena autonomie vysokých škol a jiných vědeckých institucí. Obsah výuky, badatelské plány výzkumných týmů, publikování výsledků badatelské činnosti je záležitostí fakult, volených grémií historiků a veřejných institucí, jejichž existence je založena na svobodě bádání, na svobodě slova a dalších občanských a lidských právech a svobodách.

Osvobození bylo velkým podnětem k aktivitě, jejímž výsledkem byly nové výzkumné projekty a plány vzešlé z potřeb historické vědy, a nikoli vnucené státním plánem výzkumu, reorganizace pracovišť a založení některých nových, publikace rukopisů, jež ležely v zásuvkách nebo byly k dispozici pouze v samizdatu, reprinty zahraničních publikací, otevření se světu.

Z hlediska nedávné minulosti by si měli historikové připadat jako ve zlaté době: jsou nesrovnatelně svobodnější než kdykoli předtím za posledních padesát let, historiografie dosáhla bezpodmínečné autonomie na státní moci, či dokonce na politice.

Mohlo by se zdát, že jedinou příčinou našich současných starostí je dědictví oné nedávné závislosti a spoutanosti poměry, tíživé jako každé dědictví minulosti. Mnohé z toho lze vypočítat: co nemáme, co neznáme, oč jsme chudší a oč jsme na tom hůř než naši kolegové ze šťastnějších zemí. (A snad ještě něco navíc, už méně uchopitelné, ale stejně tíživé: stopy oné minulosti v nás, v generacích žijících historiků, minulosti nezpracované a nezvládnuté, která stojí mezi námi a stále nás ještě rozděluje podle toho, jak jsme ji prožili a pochopili.)

Ano, konečně máme kýženou normálnost, máme pravidla hry, podle nichž můžeme svobodně bádát. Vnější hranice tohoto bádání ovšem určuje státní rozpočet, tj. velká

politika, jež má klíč k penězům: týká se to rozsahu institucí, vybavení budov a knihoven, stavu archivů, dostupnosti zahraničních pramenů, budoucnosti vědeckého dorostu a nemožnosti konkurovat s expandujícími odvětvími terciární sféry a s jejich poptávkou po mladých talentech a nabídkou pro ně. Jaké jsou možnosti lobbingu historiků? O co mohou opřít svou prestiž, jak mohou obstát v soutěži s jinými obory, čím podloží svůj argument o nezbytnosti historie?

A dále: Může historik přenechat jiným starost o ona nová pravidla hry – tedy o demokratickou politickou kulturu, jež je podloží autonomie historiografie? Komu? Politickým stranám? Naplňuje se jeho občanství a jeho občanská odpovědnost už tím faktem, že dodržuje etiku své profese, principy kritické historiografie? Jaké jsou nástroje ke kultivaci obecných podmínek, v nichž pěstuje svou vědní disciplínu? Pominula už éra kritických intelektuálů?

Chraňbůh, abych si vymýšlel práci a úkoly navíc. Vyslovuji pouze nahlas otázky, jež kladu sám sobě, když pozoruji politiku a politiky v jejich vztahu k minulosti, historiografii a historikům. Jsme zcela bezmocní, sedíme vždy na kratším konci páky? Anebo naopak máme za existence demokratických pravidel hry šanci uplatnit věcný argument, i když je mocným nepohodlný?

Návrat svobody do této země na konci roku 1989 přinesl nejen osvobození historiografie, tedy historiků, ale také osvobození minulosti. Obnovování občanské společnosti a přetváření celého systému bylo spojeno s tím, že se do života společnosti vrátil historický čas, byla navázána kontinuita s minulostí, začala se obnovovat historická paměť. Do živé současnosti se z minulosti vracelo všechno, co bylo předtím za čtyřicet let oficiálně zatraceno, negováno, umlčeno, odsouzeno k zapomenutí nebo účelově interpretováno podle potřeb a v souladu se zájmem komunistické moci.

Ještě naléhavěji však minulost vystupovala od počátku jako součást přítomnosti při kladení základů nového politického systému a demokratické politické kultury, při formulování nového hospodářského programu, při řešení státoprávních vztahů mezi Čechy a Slováky, při vytváření nové zahraniční politiky státu. Tento první nápor vyrovnávání se s minulostí neprobíhal na prvním místě v poklidných pracovnách historiků, ale v parlamentě, ve vládě, v masových sdělovacích prostředcích a začasť i na ulicích.

Potřeba vyrovnat se s minulým establishmentem, provést nezbytnou výměnu lidí v parlamentech, ve vládách, v místní a městské samosprávě a na rozhodujících místech státního aparátu, řešit katastrofální následky čtyřicetiletého panství komunismu v hospodářství, v životním prostředí, ve zdravotnictví, školství, vědě a kultuře, ve stavu veřejné a privátní morálky, v životních postojích a vzorech chování obyvatelstva, nezbytnost řešit bezprostřední následky zhroucení dosavadní mocenské struktury a potřeba změnit zaměření a funkci složek státního aparátu včetně armády a policie, to vše bezprostředně souviselo s minulostí, s jejím hodnocením a se vztahem k ní, a přirozeně také se stavem historické paměti, s převládajícím či nově se utvářejícím obrazem minulosti. V mnohém směru to bylo rozpomínání na vlastní minulost a navazování kontinuity s ní.

Byly uzákoněny nové státní svátky, rehabilitace politických vězňů, soudní i mimo-soudní. Byl přijat zákon o restituci majetku, který se vztahoval na vynucené majetkové přesuny v období od 25. února 1948 (ale ani o den dříve).

Sotva zvolený nový prezident republiky rozmlouval hladovku člověku, který se rozhodl takto protestovat proti tomu, že se prezident omluvil německému národu za odsun.

Město Gottwaldov dostalo zpět svůj původní název Zlín, po celé zemi, ve všech městech a obcích byly přejmenovávány ulice a náměstí. Z veřejných prostranství zmizely sochy Gottwalda a Lenina a jiné symboly reálného socialismu, do národního pantheonu byli přijati všichni, kdo z něho byli předtím vyloučeni a kdo měli aspoň jakous takous demokratickou legitimaci. Prominentním obětí komunistického teroru z dob stalinismu a z doby „zapomnění“ se dostalo zadostiučinění včetně publikací, eventuálně po nich pojmenovaných ulic, klubů, nadací a řádů.

Zákonodárci se znovu a znovu vraceli k úkolu udělat „zásadní pořádek“ v naší nedávné minulosti. Parlament se zabýval návrhem zákona, který by potrestal komunistické zločiny a odsoudil jako nezákonné celé období, kdy komunistická strana byla jedinou nositelkou moci ve státě. Diskutoval se a byl přijat zákon, který – byť jen v závorce – kladl naroveně fašismus a komunismus; nebyl uplatněn ani v jednom případě a po čase ústavní soud označil uvedený paragraf za neslučitelný s jiným ústavním zákonem. Byl schválen lustrační zákon. Byl diskutován, ale nebyl přijat zákon o třetím odboji, až pak o dva roky později spatřil světlo světa zákon už jen českého parlamentu o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu.

Při bližším ohledání věci se nám začínou neobyčejně vnučovat skeptické otázky a komentáře, kritický historik je znepokojen:

1. Zjišťuje, že s minulostí se zachází velmi nešetrně, že se z ní každý obsluhuje podle své momentální potřeby, často se snahou vylepšit životopis sobě, celým sociálním skupinám nebo i národu, anebo také proto, aby si opatřil pádnější klacek na svého protivníka. Minulost je zkrátka nadále bitevním polem současníků, kteří své problémy oblékají do historických kostýmů. Rozdíl oproti dřívějšímu je v tom, že se tak děje pluralisticky a že platí svoboda slova, nikoli paragraf o pobuřování či podvracení republiky.
2. Mnohé z toho, čím minulost jinak vstoupila do naší přítomnosti, je vnějškové, na povrchu, šlo o líbivé gesto nebo o akt bez pochopení podstaty věci, anebo je polovičaté z hlediska historické spravedlnosti či z hlediska morálního.
3. Rubem demytologizace je démonizace jevů či osobností. Příkladem je život a dílo Edvarda Beneše.
4. Místo analýzy viny za selhání v minulosti, jež se tak či onak, v různé míře a stupni týká každého příslušníka společnosti, vyhledávají se viníci, na něž je možno – zástupně – svalit vinu všechnu. (Aby se všichni ostatní mohli cítit čistí.)
5. Uplatňuje se princip kolektivní viny a kolektivní zodpovědnosti tam, kde je naopak nutno rozlišovat, individualizovat.
6. Najednou tu jsou nová schémata, stírají se rozdíly mezi historickými jevy, hodnocení platná pro jedno vývojové období se mechanicky uplatňují v jiném historickém čase, lidem se nepřiznává právo na omyl a odčinění viny.

V postojích k minulosti, jež mají výrazné styčné body s přítomností, se často spojuje několik z vyjmenovaných deviací. Uvedu aspoň dva příklady. V případě pokusu stanovit obecná kritéria, jež by umožňovala vypořádat se s problémem agentů a spolupracovníků bývalé Státní bezpečnosti, věnovala se pozornost nástrojům, často také obětím zločinného systému, a stranou pozornosti zůstali hlavní viníci – komunistická nomenklatura, jež o Státní bezpečnosti rozhodovala, a vedoucí aparát této někdejší tajné politické policie.

Při označení všech „osmašedesátníků“ za hlavní brzdu postupu k demokracii se vyvodil generalizující odsudek z díleč zkušenosti s těmi bývalými členy KSČ, rehabilitovanými oběťmi čistek po pádu Pražského jara, kteří nepřekročili svůj tehdejší politický horizont anebo kteří z přirozených důvodů neudrželi profesionálně krok s dobou.

Kritické vyrovnání s vlastní minulostí ještě nezasáhlo dosti hluboko do vědomí společnosti přinejmenším v případě těchto závažných fenoménů posledních padesáti šedesáti let české minulosti:

- a) chování českého obyvatelstva za protektorátní okupace, slabost odboje, rozměry a formy kolaborace s nacisty či přizpůsobení se okupačnímu diktátu;
- b) řešení německé otázky v Československu po druhé světové válce a bezprostřední i dlouhodobé důsledky tohoto řešení;
- c) vnitřní faktory sovětizace Československa – slabost či selhání demokratických struktur země, poválečné prosovětské poblouznění, jež šlo napříč všemi vrstvami národa, politický konjunkturalismus – které se spolupodepsaly na tom, že česká společnost kráčela do totalitní diktatury tak říkajíc s vlajícími prapory a že komunistická moc v Československu měla po dlouhou dobu zřejmě nejsilnější podporu obyvatelstva ve srovnání s ostatními zeměmi střední a východní Evropy, vtaženými do sovětské mocenské sféry;
- d) rychlý odliv protinormalizačního odporu od podzimu 1969, rezignace na občanské postoje a míra adaptace většiny obyvatelstva na pravidla chování reálného socialismu;
- e) chyby, omyly a bezradnost české politiky a české společnosti tváří v tvář slovenskému fenoménu; sebekritické zkoumání je tu jedním z předních českých zájmů ne proto, abychom plakali nad rozlitým mlékem, ale abychom se naučili a byli s to rozumět Slovensku a Slovákům jako svému nejbližšímu sousedovi, s nímž nás svazují nejen tři čtvrtiny století soužití ve společném státě, ale celá další budoucnost.

Všechno to, co historika znepokojuje, když pozoruje, jaký obraz o nedávné minulosti se ve společnosti vytváří, jakož i zmíněná absence hlubšího společenského diskursu o citlivých tématech této živé minulosti, má celou řadu příčin.

Ve vztahu současníků k minulosti vstupují vždy do hry jejich současné zájmy – ať už jde o jednotlivce, celé skupiny nebo vrstvy, politické strany či mocenské establishmenty. Nemusí to být vždy jen zájmy politické nebo majetkové či politický konjunkturalismus. Je to třeba jen neochota k nepřijemným sebereflexím, obavy z ohrožení existence či třeba jen reputace, sklon k ideologickému vidění světa, upřílišněné ambice, pokus kompenzovat potlačovanou vinu, a začasť i obyčejná lidská hloupost, neznalost, zloba.

Nutno říci, že nejde o nic mimořádného a neobvyklého, co by se týkalo jen vztahu naší současnosti k naší minulosti. To vše je přirozené, patří to k lidem, k politickým převratům i času po nich, ba i k dobám zcela normálním (pokud se takové vyskytují). Ze zkušeností jiných zemí, které byly v důsledku vlastního dějinného setkání s totalitářskými dvacátého století postiženy ztrátou či amputací historické paměti, víme, že proces kritického vyrovnávání se s minulostí začíná s velkým zpožděním, je dlouhodobý a bolestný. V Německu začalo opravdové *Vergangenheitsbewältigung* patnáct dvacet let po válce. Katolická církev vyvodila závěry z holocaustu na evropském židovstvu a odsoudila křesťanský antisemitismus až na druhém vatikánském koncilu v šedesátých letech. Francouzi objevili svou spoluvinu na likvidaci francouzských Židů před několika málo lety.

Navzdory všemu, co se zvládnutí minulosti staví do cesty, odkládat je nelze, nechceme-li, aby potlačovaná minulost zůstávala ohniskem traumat, rozdělovala společnost a vedla k rozněcování politických vášní. Na tomto poli je průkopnická úloha historika nesporná a on se jí nevyhýbá, neuzavírá se před ní do své pracovny, třebaže to znamená, že se vzápětí nutně dostává do silokřivek politických pŮtek a zápasů o výklad minulosti. Uvědomuje si, že se při tom neobejde bez vědecké a občanské statečnosti; bylo tomu tak v dobách nesvobody, ale *mutatis mutandis* je tomu tak vždy, kdykoli jde o minulost, jež se palčivě dotýká dneška.

Od historika však nelze požadovat, aby věnoval všechnu svou energii „osvětové“ práci, sisyfovskému zápasu s obecnou ignorancí, s demagogickým zneužíváním minulosti či se stranicopolitickým zájmovým výkladem.

Možnosti kritické historiografie ovlivňovat mechanismy utváření historické paměti společnosti jsou navíc omezené. I kdyby u nás bylo historiků několikanásobně více, a ne tak strašně málo, i kdyby se jejich instituce těšily podpoře státu a veřejnosti aspoň v té míře jako v těch kulturních zemích, které zdaleka nemají takový deficit historické paměti jako česká společnost, sami na daný úkol nestačí. Zde nejde o „resortní“ úkol jednoho vědního oboru, nýbrž o záležitost celospolečenskou. Proto je nezbytné ujasnit si, jaké předpoklady ve sféře politiky – velké i malé, v publicistice, ve veřejném životě, v systému vzdělávání a výchovy musí být vytvořeny, aby kritická diskuse o minulosti nezůstala omezena na úzkou vrstvu odborníků nebo aby na ní s úspěchem neparazitovali političtí demagogové.

(Na tomto místě připomenu ještě jedno téma ve vztahu historiografie a politika, které je v dané souvislosti relevantní, totiž problém komunikační bariéry mezi historiky a velkou politikou. Má přinejmenším dvě podoby:

1. Z povahy svého přístupu k věci historici nenavrhují jednoduchá a jednoznačná řešení, a také nemohou nést odpovědnost za rozhodování politiků, které má jinou logiku, zaměření, důsledky, než je historikova analýza. Historik zjišťuje, co se stalo, proč se to stalo a jaké to mělo nebo stále ještě má následky, nic více. Expojuje současníkům celou genezi problému, s nímž se potýkají, ale navrhopvat řešení, to už není věc jeho profese, v tomto ohledu je historik povolán stejně – někdy stejně málo – jako kdokoli jiný ze současníků. O současnosti a budoucnosti rozhodují politikové a také občané, mezi nimiž historik zaujímá místo jako rovný mezi rovnými.
2. Politikové se většinou musí rozhodovat velmi rychle. V převratové době, jako je dnešní, mají jejich rozhodnutí ještě méně času na to, aby zrála či uzrála, než v „normálních“ časech. Komunikace s historiky jim pak zdánlivě jen komplikuje život, protože od nich nemohou očekávat ani jednoduchý výklad, ani jednoduchý recept.)

Byla tu řeč o řadě povinností historiků tvář v tvář minulosti a současnosti. Ještě na jednu povinnost v složitém předivu vztahů mezi historiografií a politikou historici nesmějí rezignovat, ať je to sebetěžší: udržovat si kritický odstup od politických vášní doby i od sebe samých. A stejně tak, tvář v tvář posledním padesáti letům českého dějepiscectví, musí se utkat nejen s fenoménem historické paměti společnosti, ale také se svou pamětí vlastní, se svou minulostí.

Dnešní historickou obec tvoří historikové několika generací: starší kolegové zažili ještě vysoké školy z doby těsně po válce, další vystudovali v padesátých letech a začínali jako marxističtí historici, jejich charakter a vědecký profil se vyhranil v šedesátých

letech. Ti šťastnější, kteří studovali v šedesátých letech, se probudili do normalizace. Mnohé definitivně zformovala léta sedmdesátá a osmdesátá, která jedni prožili v oficiálních strukturách, jiní jako pronásledovaní disidenti nebo v emigraci. Teprve v roce 1995 vyjdou z vysokých škol první absolventi, kteří prošli přijímacím řízením, v němž rozhodovaly jen vlohy a schopnosti, a kteří vystudovali historii ve svobodných poměrech. A pak jsou tu ti čeští historici, jimž většinou lze bohužel dát už jen posmrtné zadostiučinění a vzdát čest dílu, které po sobě zanechali a které jejich dnešní mladí následovníci začasť vůbec ještě neměli možnost poznat. Mám na mysli ty, kteří odešli v roce 1948 do exilu nebo jimž bylo v padesátých letech znemožněno pokračovat v práci, kteří byli perzekvováni, umlčeni, po desetiletí hanobeni nebo prostě „jen“ zapomenuti.

Žijeme vedle sebe s touto různou minulostí a s rozdílnou, ba často protichůdnou zkušeností generační, jež – nezvládnutá a kriticky nezpracovaná – zasahuje do našich vztahů, vytváří mezi mnohými z nás přehradu a je v některých případech dokonce živnou půdou pro nespravedlivá nařčení nebo i konjunkturální útoky. I to jsou ony dva nárazníky minulosti a současnosti, mezi nimiž se historik neustále nachází a pohybuje.

Germanizační působení nacistů

v některých oblastech života protektorátní společnosti

Petr Němec

V době okupace vznikla v nacistických kruzích celá řada plánů a teoretických koncepcí na germanizaci prostoru Čech a Moravy. Tato otázka právě tak jako další osud českého národa, který s ní souvisel, mohly být v praxi celkově vyřešeny až po definitivním vítězství Německa v probíhajícím válečném konfliktu. Avšak už za války vznikaly dalekosáhlé germanizační úvahy a plány; že byly míněny zcela vážně, to dokazuje intenzita, s jakou se nacisté věnovali konečnému řešení židovské otázky. Český národ prožil pod nacistickou nadvládou téměř sedm let. Je otázka, do jaké míry se v rámci okupační politiky prosazovaly již v této době prvky směřující ke konečnému řešení české otázky. Máme-li na tuto otázku hledat odpověď, je třeba zhodnotit celou protektorátní historii ze zorného úhlu germanizace a určit místo jednotlivých jevů a událostí v plánovaném postupu poněmčování. Na základě tohoto odstupe se můžeme vyhnout přecenění germanizace, k němuž měla blízko některá dobová hodnocení současníků¹, či naopak jejího nedocenení – například ve srovnání s poněmčovacími akcemi v Polsku.²

Současný stav poznání spolu s rozsahem této práce neumožňují ani pokus o komplexní analýzu této problematiky, ani přehlednutí vývoje jednotlivých odvětví života české společnosti za okupace. Z toho důvodu nebylo možné postupovat vždy chronologicky a zachovávat proporcionalitu zastoupení těchto odvětví. Jde tu tedy spíše o souhrn poznámek a jednotlivých postřehů zarámovaných sjednocujícím kritériem germanizační činnosti okupačního aparátu a o snahu zachytit i dílčí poněmčovací účinky takových opatření, která byla motivována i jinými důvody.

Germanizaci chápal dokonce i sám Hitler jako složitý a dlouhodobý vývojový proces. Z tohoto pohledu měly na její průběh pozitivní vliv i skutečnosti, které s germanizací na první pohled nesouvisely anebo ji dokonce v daném okamžiku brzdily, zejména sám válečný konflikt. Ten sice dočasně odčerpával síly potřebné pro germanizaci,

1 Například ilegální časopis *V boj* uzavírá článek s příznačným názvem Germanizace těmito slovy: „Čtyři měsíce po zřízení tzv. „protektorátu“ je tento už jen pouhým názvem bez obsahu, a poněmčovací akce v hospodářství, správě i kulturním životě je v plném proudu.“ *V boj* č. 11, s. 2, Vojenský historický archiv Praha, f. DŮ, k. 29.

2 C. MADAJCZYK, *Faszyzm i okupacje 1938-1945*. II. sv., Poznaň 1984, s. 120.

ale v konečném důsledku připravoval podmínky pro její plný rozvoj. Pro větší přehlednost lze proto jednotný germanizační proces rozdělit na dvě fáze: na fázi přípravnou a na fázi konečného řešení.

Bylo otázkou taktiky, že nacisté nepřistoupili ihned po okupaci českých zemí k definitivní germanizační akci, přestože v jejich celkové koncepci ovládnutí nových území byla pevně zakalkulována. V období do vypuknutí války prokazatelně významně ovlivňovaly Hitlerova rozhodnutí ohledy na mezinárodní situaci a zvláště na reakci západních velmocí. Svou roli jistě sehrála i skutečnost, že se nacisté nejdříve snažili situaci v protektorátě konsolidovat a svým způsobem se učili v první porobené zemi vládnout ve prospěch svých dlouhodobých cílů.

Neméně důležitým limitujícím faktorem byly finanční a materiální zdroje i lidský potenciál, s nimiž si Hitlerova říše nemohla dovolit plytvat. Nebylo myslitelné převzít v průběhu války školství či civilní správu výhradně do německých rukou a už vůbec ne uskutečnit rozsáhlé výměny dělníků a zaměstnanců s výhradně germanizačním záměrem. Navíc nacisté nechtěli český národ, jehož lidský potenciál měl pro ně cenu i z rasového hlediska, vehnat příliš tvrdými opatřeními na cestu aktivního odporu. Význam tohoto aspektu pochopitelně dále stoupal zejména v pozdějších letech okupace.

Snahy o vnější germanizaci

Některé plány nacistů počítaly s poněmčením českého národního života cestou správních opatření hned v počátečním období okupace. Jednalo se pouze o vnější projevy germanizace, které samy o sobě nemohly způsobit opravdovou změnu národnosti. Protektorátní skutečnost ostatně potvrdila neproveditelnost takového záměru. V mnoha směrech měly tuto podobu zvláště počáteční fáze prvního velkého časového úseku okupace – takzvaného Neurathova období.

Zaměření na vnější stránky germanizace vyplývalo z tehdejší Hitlerovy taktiky vůči českému národu. Z hlediska konečných cílů bylo pro německou správu prospěšnější zkonsolidovat německé pozice a uklidnit život v protektorátě než okamžitě zahájit urychlenou germanizaci. Nařízení a zákonná opatření navazující na výnos o zřízení protektorátu, ať už byla vydána protektorátní vládou, nebo přímo říšským protektorem, měla proto počátku spíše charakter povrchního poněmčení, které Hitler dříve odmítal. Ve všech oblastech se však projevoval vnitřní vývoj směřující k postupnému prohloubení a upevnění přijatých opatření.

I při tomto vnějším poněmčování života českého národa se při likvidaci všeho, co připomínalo českou národní jednotu a zvláště předchozí dvacetiletou existenci samostatné republiky, plně uplatnila příslovečná německá důkladnost. Nacistům přirozeně vadily památky a symboly české státnosti v jakékoli podobě, ale nemohli se jich zbavit najednou. Zpočátku šlo o jednotlivosti, přičemž iniciativa vycházela z místních německých kruhů. K opatrnému postupu někdy vedla i obava z reakce české strany, jako tomu bylo v případě odstranění památníku legionářů a T. G. Masaryka v létě 1939 v Olomouci.³ I řada dalších skutečností z té doby napovídá, že se v prvních měsících okupace

3 Olomoucký oberlandrat Molsen sděloval 21. 6. 1939 říšskému protektorovi, že v Olomouci je nový památník T. G. Masaryka a legionářů, který tvoří třímetrový blok černého mramoru, a že podle plánu na něm měla být ještě Masarykova socha v nadživotní velikosti. Molsen byl přesvědčen, že památník musí dát zbourat, protože se stal místem, kde se provokativně kladou věnce a květiny, zvláště na Hitlerovy narozeniny, a v budoucnu by se mohlo něco podobného opakovat v ještě větší míře. Obával se však, že by při odstraňování památníku mohlo dojít k politickým demonstracím, a proto navrhoval, aby

nacisté necítili úplně jistě a že hledali, jak daleko mohou jít, aniž ohrozí cíle okupační politiky v protektorátě. O vynalézavosti českých lidí, snažících se všemožně čelit to-
muto tlaku, svědčí aféra s pojmenováním vystavených květin po prezidentu Benešovi
a jeho manželce. Jejím důsledkem byl úplný zákaz používání těchto jmen na veřejnosti.⁴

Českými městy a vesnicemi tehdy procházela jedna z pravidelných vln bourání pa-
mátníků, které se ve 20. století staly nerozlučným průvodním jevem politických změn
v naší společnosti. Pozornosti nacistů neunikly ani zdánlivé maličkosti. Tak například
generál Friderici požadoval odstranění uren legionářů z bývalého muzea Památníku
osvobození.⁵ Podobně nařídil říšský protektor, aby obecní kroniky česky vedených obcí
byly uloženy do archivu, protože mají nevhodný obsah, a aby byly založeny kroniky
nové.⁶ Nacistům překážely i takzvané lípy svobody, zasazené na památku 28. října
1918. Odstraňovali je však pouze v případě, že jich Češi použili jako záminky k de-
monstracím.⁷

V létě 1940 přistoupila okupační správa k definitivnímu zákroku proti památkám
na Československou republiku. Odvolávala se na okolnost, že protektorát existuje již
15 měsíců a na veřejnosti stále zůstávají výsostné znaky, legionářské obrazy i nejrůz-
nější pomínky na dřívější státoprávní uspořádání, například používání zkratky čs. nebo
čsl. Na základě této stížnosti pak ministerstvo vnitra i předsednictvo ministerské rady
vydala nařízení k likvidaci všech takových pozůstatků.⁸

Snahy o vnější poněkmení se rychle rozšířily i do dalších oblastí. Velmi výrazně
se to projevilo v otázce jazykového práva. Ani zde však nemohla německá okupační
správa vytlačit češtinu z veřejného užívání cestou jednorázového právního aktu. Na-
opak, podle nařízení vrchního velitele německé armády v protektorátě generála von
Brauchitsche o úředním jazyku z 21. března 1939 platila zásada, že „v Protektorátě Če-
chy a Morava se úřaduje v jazyku německém i českém“.⁹ Toto blíže nespecifikované
nařízení umožňovalo značně rozdílný výklad. V některých případech to byl z české
strany výklad až příliš optimistický. Již 25. července 1939 přijala vláda „na základě
doporučení pana říšského protektora“ usnesení, kde bylo v 21 bodech vymezeno užívání
dvojazyčnosti v úředním styku a na veřejnosti.¹⁰ Na podzim však říšský protektor

se likvidace provedla pokud možno nenápadně, nejlépe během noci. (Státní ústřední archiv Praha (SÚA),
fond Úřad říšského protektora (ÚŘP), k 269, sign. I-1a 1130, fol. 14-15.) 5. 8. 1939 již Molsen ozna-
moval, že památník byl odstraněn ve dnech 3.-25. 7. na náklady města. Po celou dobu nedošlo k žádným
demonstracím. Tamtéž, fol. 21.

4 „Z podnětu zjištěného konkrétního případu, že v jednom lázeňském sadu byly vystaveny též květiny
pojmenované jmény dr. Edvarda Beneše a jeho choti Hany, což bylo uvedeno na štítcích upevněných
na květinách, upozorňuje ministerstvo vnitra, že veřejné používání těchto jmen k jakémukoliv pojme-
nování je nepřipustné.“ Následovalo nařízení, aby jakékoli památky na dr. Beneše a jeho manželku,
patrně na veřejnosti, byly ihned odstraněny. SÚA, ÚŘP, k. 269, sig. I-1a 1130, fol. 60. Mezi dokumenty
je i obdobné nařízení vydané po linii úřadu protektora a zpětné hlášení oberlandratů o jeho splnění.
Tamtéž, fol. 62, 67-90.

5 Dopis gen. Fridericiho říšskému protektorovi z 15. 5. 1940. Tamtéž, fol. 120.

6 Dopis říšského protektora gen. Eliášovi ze 17. 8. 1940. Tamtéž, fol. 230.

7 Koncept dopisu Úřadu říšského protektora z října 1940. Tamtéž, fol. 272. K. H. Frank také osobně psal
ministru vnitra Ježkovi, že v mnoha místech protektorátu se nosí pozlacené dvacetihaléřové mince s nápisem
Československá republika, znakem a letopočtem 1938 jako přívěsek. Žádal, aby bylo zakázáno nosit podobné
vzpomínkové předměty; do měsíce měl Ježek hlásit, jaká opatření v této věci podnikl. Tamtéž, fol. 212.

8 Nařízení gen. Ježka z 16. 6. 1940. Tamtéž, fol. 136-139 a 249-250. Výnosy předsednictva ministerské
rady z 12. 6., 20. 7. a 26. 8. 1940. Tamtéž, fol. 244-248.

9 Verordnungsblatt für Böhmen und Mähren, roč. 1939, č. 3, s. 11.

10 *Užívání jazyků v Protektorátu Čechy a Morava*. Věstník ministerstva vnitra v Praze, roč. XXI (1939),
č. 9, s. 188.

vystoupil s dalšími požadavky a přiměl protektorátní vládu, aby 14. září 1939 vydala výnos, který zásadně stanovil přednost němčiny při oboujazyčných textech (s výjimkou vyhlášek v obou jazycích v ryze českých obcích).¹¹ Další řízení jazykové praxe se zcela vymklo z rukou protektorátní vlády a dostalo se plně pod vliv říšskoněmeckých míst.

Vnější germanizační působení posilovaly i zásahy mimo jazykovou oblast, například tvrdé cenzurní opatření a celkové usměrňování tisku. Okupace také významně zasáhla do činnosti různých svazů a spolků, které neoddělitelně patřily k charakteru českého národního života.

Povrchního poněmčení jako výsledného stavu první fáze germanizace českého národa nebylo možné a pro německou okupační správu ani účelné v konkrétní historické situaci dosáhnout jednorázovým právním aktem. Stav vzájemného poznávání a zkoušení, jak daleko je možné v určitých situacích zajít, trval přibližně do podzimu 1939. Dovoľoval reagovat na ztrátu svobody typicky českým způsobem – rozšiřováním politických anekdot a historek o činnosti okupačního aparátu, která měla pro české obyvatelstvo mnohdy předeš absurdy.

Všestranná snaha o vnější německý ráz byla jistě velmi nepříjemná, ale neohrožovala tehdy ještě podstatu českého národa, spíše vyvolávala obavy do budoucna, které podporovaly mimo jiné i zkršené nebo úplně nepravdivé zvěsti šířené šeptanou propagandou.

Konstanty okupační politiky

Nacistická okupační politika v protektorátě měla více podob a prošla vlastním vývojem, i když si po celou dobu udržela své konstanty. Lze říci, že konkrétní podoba nacistické politiky v jednotlivých fázích okupace vznikla ze vzájemného střetávání a prolínání dvou veličin. První z nich, *germanizace*, byla jedním z předpokladů pro získání nového životního prostoru a jeho trvalé ovládnutí, pro které Hitler neváhal rozpoutat světový válečný konflikt. Jistě také celá řada příčin měla vliv na okolnost, že se nacistům v protektorátě nejen nepodařilo germanizaci dokončit, ale ani zahájit její konečnou fázi; pouze však *válka a průběh válečných událostí* jim dokázaly od určité doby trvale zabraňovat v uskutečňování tohoto tak důležitého předpokladu konečného úspěchu.

Tím je charakterizována druhá veličina okupační politiky, která svou náročností odsoúvala germanizaci až na dobu po vítězném ukončení války. Její náplní bylo maximální využití hospodářských a lidských zdrojů pro potřeby války a s tím úzce spojená snaha o zachování klidu a pořádku v protektorátě, aby nedocházelo k nežádoucím výpadkům ve výrobě. Ze vzájemného střetávání těchto dvou veličin se odvíjela převážná většina opatření přijatých během okupace, i když nakonec působily obě veličiny stejným směrem.

V důsledku těchto skutečností a z toho vyplývajících přímého konfliktu zájmů českého národa a třetí říše měl v nacistické politice trvalé místo *teror* vůči odboji i civilnímu obyvatelstvu. Jeho prvořadým úkolem bylo potlačit odbojové hnutí, zastrážit široké vrstvy obyvatelstva a zabránit jim, aby se ve velkém měřítku zapojily do odbojové činnosti. Takto vytvořená hráz mezi odbojem a jeho masovou základnou měla sloužit nerušenému chodu zbrojní výroby i celého hospodářství.

Heydrich po svém příchodu využil stanného práva k tomu, aby vytvořil dojem účinného zásahu proti české rezistenci, a za tím účelem dal pokyn k regulaci počtu roz-

11 E. SOBOTA, *Co to byl protektorát*. Praha 1946, s. 98.

sudků smrti. Počátečním nárůstem a následujícím odlivem rozsudků „se má propagandisticky vyjádřit, že se důrazně zasáhlo a že se podařilo účinně potírat sabotážní činnost atd.“ Přestože se soud omezil tentokrát jen na skutečné případy, bylo jich tolik, že nebylo možné dodržet plánovaný pokles rozsudků.¹² Heydrich proto zastavil rozsudky na osm dní a nařídil, že nutné exekuce se musí vykonat zamaskovaně, například zastřením v koncentračním táboře při pokusu o útěk.¹³

Teroru nacisté využili k sociální demagogii. Tak za prvního stanného práva se Heydrich pokusil svalit vinu za vážnou zásobování potravinami na překupníky a černý trh. Ve zvýšené míře směřoval teror proti inteligenci, jak se to výrazně projevilo v době heydrichiády. Příznačné je, že když chtěl Himmler bezprostředně po atentátu co nejcitelněji zasáhnout český národ, doporučil Frankovi „mezi nařízenými 10 000 rukojmími zatknout především veškerou opoziční českou inteligenci..., z této české inteligence zastřelit ještě dnes v noci sto nejvýznamnějších“.¹⁴ Takový postup by znamenal ohrožení samotné existence národa, ztrátu, kterou by již nemohl nahradit.

I eskalace teroru však probíhala v konkrétní historické situaci a nemohla sloužit pouze bezuzdné fyzické likvidaci českého obyvatelstva. Jakmile se například K. H. Frank obával, že by vysoký stupeň násilí mohl ohrožovat jeho záměry, snažil se omezit teror na míru, kterou považoval za únosnou. Proto nesouhlasil s rozhodnutím Hitlera těsně po atentátu na Heydricha a prosadil, že místo hromadného zatčení a případné popravy 10 000 rukojmí se pozornost nacistických bezpečnostních orgánů zaměřila především na dopadení pachatelů, potrestání širokého okruhu jejich pomocníků a demonstraci německé moci.¹⁵

Fyzická likvidace okruhu obyvatelstva aktivně vystupujícího proti nacistům měla současně silný germanizační aspekt (Frankův plán totiž předpokládal zničení těchto vrstev nebo jejich podrobení zvláštnímu zacházení, což znamenalo prakticky totéž). Obdobně to, že teror tak silně postihl českou inteligenci, vyplývalo sice především z faktu, že inteligence se široce podílela na boji proti fašismu, nicméně to plně korespondovalo s germanizačními plány nacistů: jedním z přípravných cílů¹⁶, které měly usnadnit pozdější změnu národnosti rasově vhodných Čechů jako celku, bylo zbavit český národ jeho inteligence.

Česká historiografie 60. let zavedla kategorii „míra teroru“ a sledovala její úlohu v nacistické okupační politice.¹⁷ Nacisté totiž dbali na to, aby udrželi teror na hranici, která byla pro jejich potřeby nejvýhodnější. Přitom si byli vědomi, že překročení určité míry by bylo zbytečné, zosťovalo by situaci a kladlo dodatečné nároky na politiku i ozbrojené síly. Hranice, k níž až teror mohl jít, avšak kterou nesměl bez škody překročit, nebyla pouze záležitostí nacistů, „nýbrž byla pohyblivá, byla záležitostí

12 Poznámky z porady o budoucím plánování v Protektorátě Čechy a Morava. 17. 10. 1941. *Chtěli nás vyhubit*, Praha 1961, s. 139.

13 Tamtéž.

14 Telegram, který odeslal Himmler Frankovi 27. 5. 1942 ve 21,05 ze svého zvláštního vlaku. Č. AMORT, *Heydrichiáda*, Praha 1965, dok. 16, s. 169.

15 Frankův protokol o jeho návštěvě u Hitlera 28. 5. 1942. Tamtéž, dok. 22, s. 183-185.

16 V Norimberku Neurath prohlásil: „Inteligence byla nejvýznamnější překážkou německo-české spolupráce. Proto když jsme chtěli dosáhnout svého cíle, cíle naší politiky, pak inteligence musela být redukována a její vliv zmenšen takovým nebo jiným způsobem.“ B. ECER, *Norimberský soud*, Praha 1946, s. 212.

17 J. DOLEŽAL, S. FALŤAN, V. KURAL, J. ŠOLC, J. TESAŘ, J. VOLEJNÍK, *Nacistický teror a národní osvobozenecský boj československého lidu*. In: *Nacistická okupace Evropy I-4*, Praha 1966, s. 116-168.

dialektického vztahu mezi terorem a odporem a byla daným poměrem sil za daných okolností“¹⁸.

Tato teze má jistě svoji platnost, pokud ji hodnotíme přímo na základě vztahu okupační politika – odpor. Upozornil jsem však už, že do tohoto vztahu vstupovala jako další významná veličina válečná situace; lze oprávněně předpokládat, že zmíněný vztah by bez působení válečného faktoru nabýval poněkud odlišné podoby. V daných historických souvislostech lze teror považovat především za prostředek nacistické každodenní politiky „blízkých cílů“.

Etnikum a rasa

V této souvislosti vytyčil Jan Tesař¹⁹ řadu velmi zajímavých pracovních hypotéz, které, přestože v mnohém korespondují se závěry této práce, nelze zcela jednoznačně považovat za potvrzené. Základní Tesařova myšlenka vychází z předpokladu, že vztah k porobeným národům určovala v podstatě nacistická ideologie, postavená na rasovém základě. Rasová hlediska byla zřejmě rozhodující pro stanovení koncepce konečného řešení otázky českého národa. Původní, Hitlerem zastávaný záměr germanizace prostoru byl však později především díky nacistické představě o biologické hodnotě Čechů a vysoké potřebě lidí pro poněmčovací úkoly rozšířen na germanizaci prostoru a (části) lidí.

Nacisté vždy rozlišovali mezi etnickým charakterem českého národa (slovanský) a jeho charakterem rasovým („dobré krve“).²⁰ Podíl této „dobré krve“ byl v protektorátě srovnatelný se středním a jižním Německem a příznivější ve srovnání se Sudetami, východním Pruskem i částmi Rakouska a Bavor. „Endlösung“ znamenalo pro český národ v případě nacistického vítězství jeho neodvratné etnické zničení, většině jednotlivců však poskytovalo možnost stát se příslušníkem nejprivilegovanějšího národa. Vyžadovalo to pouze jediné – vzdát se vlastního národa a podílet se na jeho likvidaci. Především těmito okolnostmi bylo dáno výjimečné postavení Čechů mezi ostatními Slovany. Vzhledem k tomu, že pro rasově vyhovující Čechy neexistovalo jiné pozitivní východisko, byl odboj proti nacismu jednoznačně záležitostí vysoké národní uvědomělosti.

V souvislosti s naznačeným řešením se to vztahovalo nejen na aktivní, ale i na pasivní rezistenci. K překonání této pro nacisty nepříznivé bariéry mělo v prvním stádiu sloužit takzvané odpolitizování českého národa „jako klidný, mírný, pozvolný postup, postupné narušování českého skaliska, postupné odlamování částic, postupné uspávání národního vědomí a vyhraněného národnostního boje“²¹. Proto také, když české národní uvědomění definitivně odvrhlo kolaboraci a s ní naděje nacistů na její využití ve prospěch konečných cílů, musel přijít Heydrich se svou politikou odměřovaných dávek teroru a se sociální demagogií.

Tesařovy úvahy mají nesporně svou platnost pro tu část českého národa, která byla rasově vyhovující a v budoucnu by projevila ochotu k poněmčení. Zdá se však, že její

18 Tamtéž, s. 167.

19 J. TESAŘ, *Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. „protektorátě“*. Historie a vojenství 1964, č. 2, s. 153-191, č. 3, s. 333-385.

20 V červenci 1944 píše nacistický vědec prof. Müller z pražské univerzity ve svém pojednání o Čechách pro K. H. Franka, že „Češi počítaní mezi Slovany jsou jimi pouze filologicky, ne však pokrevně...“, ve srovnání s jinými národy, s nimiž má německý co činit při budování své říše, jsou Češi prostorově, duchovně a s výhradami i pokrevně nejbližší“. J. TESAŘ, *Poznámky... s. 167.*

21 Tamtéž, s. 178.

podíl na celku Tesař poněkud přeceňuje. Je velmi těžké odhadnout tento počet a dokonce i sami nacisté se ve svých zprávách vyslovovali jen velmi všeobecně.²² Bylo by zjednodušením považovat pro většinu národa odpor za jedinou alternativu. Značný počet z těch Čechů, kteří byli považováni za poněmčitelné, se odmítal podrobit; v případě, že by se nepodařilo jejich záporný postoj změnit, počítali nacisté s jejich likvidační cestou zvláštního zacházení. Mimo to tu ještě byla poměrně velká skupina rasově nevyhovujícího obyvatelstva, v jejímž případě se nejčastěji uvažovalo o vysídlení, ale jejíž budoucí osud lze vzhledem k pragmaticky se měnící Hitlerově politice těžko s určitostí odhadnout.

V zájmu nacistů pochopitelně bylo určit co nejpřesvědčivěji rasový obraz českého národa. Tato otázka se dostala do centra pozornosti bezprostředně poté, když Hitler v září 1940 přijal Frankovy a Neurathovy návrhy a konkrétní podobu dostala v rozsáhlém pamětním spisu o rasových poměrech v českomoravském prostoru dr. Waltra König-Beyera z Hlavního úřadu pro otázky rasové a osídlovací v Berlíně.²³ Ten na základě rasových šetření a pozorování stanovil následující odhad rasové skladby českého národa: 45 % převážně severští dinárští nebo západní lidé a vyrovnání míšenci s podílem těchto rasových skupin, 40 % nevyrovnání míšenci s převládajícími východními a východobaltskými znaky, 15 % rasově cizí osoby.²⁴ Na základě deformovaných úvah o historickém vývoji a jeho souvislostech a podle myšlenek obsažených i ve Frankově pamětním spisu dochází König-Beyerovo memorandum k závěru, že otázka asimilace Čechů není jen otázkou uvolnění prostoru, ale mnohem více otázkou zpětného získání rasově hodnotné německé krve.

V rámci takzvané Heydrichovy nadace se na různých národnostních a rasových výzkumech, jichž nacisté později prováděli celou řadu, podíleli ve velké míře i pracovníci pražských vysokoškolských sdružení. Tyto výzkumy však měly příliš obecný charakter nebo vycházely pouze z úzce vymezeného předmětu zkoumání, a mohly proto sloužit pouze jako orientační informace při řízení okupační politiky. Po vyjasnění teoretické podoby konečného řešení bylo zřejmé, že pro jeho praktickou realizaci bude třeba získat přehled o rasové hodnotě každého jednotlivce. V souvislosti s tím považovali nacisté za potřebné provést rasový soupis obyvatelstva, který by sloužil jako podklad pro diferencovaný vztah k jednotlivým částem českého národa.

Myšlenku soupisu propagoval po svém příchodu do Prahy zvláště Heydrich. Viděl v ní jednu z možností, jak využít nepříznivé období války i pro vlastní germanizační akci. Chápal takový soupis jako přípravnou práci pro rychlý počátek definitivní germanizace. Předznamenáním těchto plánů byl Himmlerův dopis Frankovi z 6. ledna 1941, obsahující předlohu dotazníku, který měl údajně sloužit ke zdravotní evidenci školní mládeže a který měli vyplňovat čeští školní lékaři. Součástí dotazníku byly i údaje pro rasové hodnocení dítěte včetně dvou fotografií. Himmlerův dopis končí větou: „Jestliže

22 Nacisté si stále více uvědomovali, že tehdejší protektorátní realita nebyla pro germanizaci příznivá, a spoléhali proto především na dobu po vítězném ukončení války. „Až bude jednou německé vítězství nezvratně s konečnou platností, budou Češi touto skutečností tak otřesení a vystřízliví tak, že i mnoho charakterních lidí tohoto prostoru využije možnosti, kterou jim pak poskytneme, aby zajistili blaho svých dětí.“ Dopis Schulte-Schomburga Heydrichovi z 11. 3. 1942. *Chtěli nás vyhubit*, dok. 23, s. 157.

23 Denkschrift über die rassenpolitischen Verhältnisse des Böhmisch-Mährischen Raumes und dessen Neugestaltung. 23. 10. 1940, SÚA, ÚRP, k. 390, sign 1-3b 5895, s. 11.

24 Pro sudetské oblasti dosáhl odhad König-Beyera v těchto třech skupinách hodnoty 25 %, 50 % a 20 %. Konstatoval, že sudetské země patří k rasově nejvíce oslabeným územím Německa a že rasový obraz českého národa je procentuálně podstatně příznivější než obyvatelstva sudetoněmeckého. Tamtéž, s. 25.

uskutečníme toto šetření školní mládeže, máme tu prakticky poprvé rasový soupis českého národa.“²⁵

V této době byla v Praze zřízena pobočka berlínského Rasového a osídlovacího úřadu, jejímž účelem bylo zabývat se praktickou činností spojenou s rasovými průzkumy. Tento dílčí způsob však Heydrich pokládal za nedostatečný, protože „podchycení jednoho či více ročníků oklikou přes pracovní tábory, prohlídky, rentgenem a podobně nedávají nezbytně nutný jasný přehled a může se jich použít nanejvýš pro doplnění“²⁶. Domníval se, že „národní soupis se může provádět prostřednictvím kartotéky, v níž jsou podchyceni příslušníci celého českého národa, abychom měli v tomto okamžiku nutný jednorázový přehled v maskované formě...“²⁷. 4. února 1942 již Heydrich hovořil o tom, že národnostní soupis bude spojen se zaváděním osobních průkazů, přičemž příslušný dotazník měl obsahovat rovněž informace potřebné pro rasové hodnocení.²⁸ Počátkem března 1942 pak skutečně německá správa rozšířila říšskoněmecké nařízení o kennkartách na protektorát; koncem března byli vyzváni příslušníci osmi ročníků, aby si požádali o vydání kennkarty.²⁹

V květnu 1942 již Heydrich v situační zprávě informuje Bormanna o tom, že „pět pojiždých rentgenů – z nichž první už zahájil svou práci – podrobí v součinnosti s komandy, sestávajícími z rasových odborníků Hlavního rasového a osídlovacího úřadu, veškeré obyvatelstvo hromadně prohlídce a poskytnou vědecké předpoklady pro pozdější poněmčení“³⁰. Celou akci maskovala systematická propaganda o nutnosti boje proti tuberkulóze.

V letech 1941 až 1942 uskutečnily německé orgány některé dílčí rasové průzkumy. Například v obvodu pražského oberlandratu rasově přezkoušely 1998 rodin s veškerým příbuzenstvem a kladně z nich odhodnotily 52,5 %. Na celém území protektorátu proběhl obdobný průzkum 8665 rodin s příbuzenstvem. Zde rasové experti konstatovali pozitivní výsledek u 61,8 % rodin.³¹ Okupační úřady postupně stále častěji využívaly při praktickém rozhodování individuální rasové hodnocení. Šlo nejen o vyřizování žádostí o německou státní příslušnost nebo o sňatky s Němci³², ale i o různé výměny pracovníků s Německem, či o přijímání k vládnímu vojsku a uniformované policii.³³

Okupační správa

Významnou roli v protektorátě sehrál správní aparát. Byl po celou dobu okupace nástrojem přímého působení na český národ a kromě toho, že zajišťoval uspokojování

25 K. FREMUND, *Dokumenty o nacistické vyhlazovací politice*. Sborník archivních prací 13, 1963, č. 2, dok. 7, s. 22-23.

26 Poznámky z porady o budoucím plánování... 17. 10. 1941. *Chtěli nás vyhubit*, s. 142.

27 Tamtéž.

28 Heydrichův projev z 4. 2. 1942, SÚA, ÚRP II. dod., k. 53.

29 D. BRANDES, *Die Tschechen unter deutschen Protektorat*. München, Wien 1969, sv. I, s. 238.

30 Č. AMORT, *Heydrichiáda*, dok. 13, s. 162.

31 V. KRÁL, *Zločiny proti Evropě*. Praha 1964, s. 391.

32 Problém smíšených manželství vyřešil s konečnou platností oběžník říšského protektora a říšského ministerstva vnitra z 3. 4. 1941, který sjednocoval hodnocení uchazečů. Základním požadavkem bylo, aby oba snoubenci vyhovovali z rasového hlediska, aby proti nim nebyly politické námitky; mimo jiné se museli zavázat, že budou posílat děti do německé školy. Na politickém a rasovém hodnocení se podílelo gestapo, NSDAP, SD, rasový úřad a příslušný oberlandrat. *Europa unterm Hakenkreuz. Die faschistische Okkupationspolitik in Österreich und der Tschechoslowakei (1938-1945)*, Berlin 1988, dok. 95, s. 167 n.

33 Č. AMORT, *Heydrichiáda*, dok. 13, s. 163.

rostoucích válečných potřeb říše, se také intenzivně podílel na úkolech spojených se začleňováním českého obyvatelstva do říše a s germanizací celého prostoru. Vedle Úřadu říšského protektora a oberlandratů, které se mimo jiné intenzivně zabývaly posilováním vlivu a pozic protektorátních Němců, se na plnění těchto úkolů musely podílet i původní české úřady až do úrovně obcí. Vedlo to k tomu, že Němci postupně obsazovali klíčová místa; mnohde pak stačil pozorný německý dohled.

Vzrůstající význam při udržování klidu a pořádku v Čechách a na Moravě měly různé složky potlačovatelského a bezpečnostního aparátu i soudní orgány. Zcela v německých rukou byly také úřady specializující se na určitou oblast, například na pozemkovou a osídlovací politiku, pracovní nasazení nebo podporu německví. Nepominutelnou silou snažící se získat co největší vliv byla NSDAP, a i když nebyla přímo součástí správního systému, dostávala se s ním přes určitá omezení do úzkého kontaktu. Svou organizační strukturou překračovala hranice Čech a Moravy³⁴ a také díky tomu vznikl a trval její konflikt s vedoucími nacistickými představiteli protektorátu.

Celou správní oblast nacisté organizovali a řídili ve prospěch svých cílů, i když k výsledné podobě správního uspořádání byli nuceni – podobně jako v jiných odvětvích – postupovat po dílčích krocích, a ne zcela přímočaře.³⁵ I zde můžeme najít projevy obou základních tendencí okupační politiky, s kterou bylo řízení správy úzce propojeno. Významnou roli sehrála v tomto smyslu otázka státoprávního postavení protektorátu a dodržování formálně poskytnuté autonomie. V nacistickém táboře se to projevilo nejen v boji o vliv v protektorátě, ale i ve vztahu k českému národu. Představitelé německé okupační správy byli přesvědčeni, že se jim u Čechů podařilo tímto způsobem vytvořit zdání samosprávy, a i když toto zdání nemělo mezi českou veřejností příliš dlouhé trvání, objevuje se představa o něm v nacistických kalkulacích po celou dobu války.³⁶

V prvních letech okupace se oficiální česká správa pokoušela prosadit jakožto reprezentace národa právě tím, že požadovala dodržování, případně rozšíření faktického stavu autonomie. Tato taktika nejen napomáhala k udržení stabilizované situace v protektorátě, ale také přispěla k vzniku politiky charakterizované volbou menšího zla a snahou zachránit pro národ co nejvíce. Logika takové politiky dovedla tuto reprezentaci i proti její vůli po stoupající kolaborační spirále až ke ztrátě posledních zbytků autority u českého národa.

Přelom v mocenské pozici protektorátní vlády nastal v prvních měsících Heydrichova působení v Praze. Z její politiky tehdy zmizel prvek prodlužování a obstrukcí při přijímání nepopulárních opatření, který byl typický pro Eliášův kabinet. Ten v sou-

34 Podle Hitlerova nařízení byl po stranické linii protektorát přičleněn ke čtyřem sousedícím župám – Sudetenland, Bayerische Ostmark, Oberdonau a Niederdonau. SÚA, 109-14-27.

35 Již při vstupu nacistické okupační armády na naše území se měla vojenská okupační správa zaměřit na zachování „landeigene verwaltung“ a sama měla vykonávat pouze dozor. Denní rozkaz č. 1 šéfa civilní správy při armádní skupině 3, vydaný v Drážďanech 15. 3. 1939, nařizoval ponechat v činnosti české úřady. Cílem okupační správy bylo dosáhnout podřízení české správy a hospodářství. Snahy českých míst v uvedeném směru se měly podporovat. V následujícím denním rozkaze č. 2 byly přímo prohlášeny za nezákonné všechny zásahy do české správy a nařizovalo se jim zabránit, i kdyby se děly ze strany politických organizací. S. BIMAN, J. VRBATA „Protektorát Čechy a Morava“ v období vojenské správy. Odboj a revoluce 1969, č. 2, s. 163, 166.

36 7. 8. 1944 psal Frank Lammersovi, že poskytnutá územní autonomie se plně osvědčila, protože vytvořila u Čechů dojem vlastní správní svrchovanosti, což mělo příznivý vliv na plnění německých požadavků. Upozorňoval také na možnosti využití principu autonomie v evropském měřítku při případných vojenských úspěších. *Europa unterm Hakenkreuz*, dok. 169, s. 237.

činnosti s Háchou kladl překážky snaze německé správy odstraňovat legionáře ze státní služby, rušit velké tělocvičné a sportovní svazy, stěžoval si na konfiskace českého majetku i na zásahy ve školství a znemožnil Vlajce a jiným aktivistům získat větší vliv v protektorátě. Po zatčení generála Eliáše také ustaly kontakty mezi protektorátní vládou a londýnskou emigrací, takže dřívější ochotu podřídit se potřebám zahraniční akce vystřídal vzájemné odsouzení.

Německá strana od počátku velmi pružně a ofenzivně využívala toho, že základní dokument – Hitlerův výnos z 16. března 1939 – nijak nespécifikoval rozsah autonomie ani hranice takzvaných říšských zájmů. Eliáš i Hácha se v mnoha případech pokoušeli argumentovat poskytnutou autonomií³⁷, ale brzy se ukázalo, že diskutovat o ní s představiteli okupační správy nemělo žádný smysl. Říšský protektor Neurath ukončil tuto diskusi dopisem Eliášovi z 6. prosince 1939 s tím, že ji pokládá za zbytečnou.³⁸

Organizační struktura a výstavba aparátu okupační správy i její vazby k české protektorátní správě vycházely z priorit nacistické politiky v Čechách a na Moravě. Jestliže se nacistické vedení zaměřilo ve vztahu k protektorátu na jeho integrální začlenění do říše, pak muselo uspořádat správní oblast ve shodě s tímto cílem. Kritérium vhodnosti správního modelu spočívalo v tom, jak rychle a s jakými výsledky byla správa schopna pracovat ve prospěch stanoveného cíle.

V počátečním období se ještě prosazovala myšlenka, že protektorát je svou povahou instancí kontrolní a nikoliv správní, a že se tedy vlastní říšská správa má omezit na vybraná odvětví. Ve skutečnosti však vývoj postupoval jinou cestou. Německé instituce přebíraly stále více výkon bezprostřední správy a po vypuknutí války tuto aktivitu ještě zintenzívnily; pochopitelně se při tom odvolávaly na válečnou situaci. Míra samostatného působení českých úřadů byla odrazem celkového stavu pohlcování přislíbené autonomie. Již od roku 1939 se však objevovaly názory kritizující formu okupační správy a její těžkopádnost.³⁹ Neumožňovala účinněji zasahovat do všech oblastí řízení protektorátu a ve svých důsledcích nutně vedla k přebírání běžné správní agendy okupačními úřady.

Do přelomu let 1941-1942 se okupační správa soustřeďovala na pevné ovládnutí protektorátního území a vytvoření podmínek pro uskutečnění germanizace po vítězném ukončení války. V následujících letech se však její činnost zaměřovala stále více na zabezpečení Heydrichových „blízkých cílů“. Prakticky to znamenalo zaměření na zvýšenou exploataci protektorátního hospodářství pro zajištění válečných potřeb a posilo-

37 Hácha např. za podpory vlády odmítal složit slib věrnosti Hitlerovi (Treuegelöbnis), dokud nebude vyřizena jeho stížnost na porušování autonomie českých zemí, kterou stanovil Hitlerův výnos ze 16. 3. 1939. *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943* (DHČSP), sv. II. Praha 1966, dok. 365-371, s. 454-479. Háchovo memorandum z 11. 10. 1939 (tamtéž, dok. 363, s. 451-453) bylo prostřednictvím Lammerse předáno přímo Hitlerovi. 14. března 1940 se německý vyslanec H. Völkers v rozhovoru s A. Popelkou z kanceláře prezidenta zmínil o tomto dopisu, na který prezident ještě nedostal odpověď. „Stalo se tak proto, poněvadž tento dopis pana státního prezidenta vůdce rozzlobil.“ Tamtéž, dok. 389, s. 522.

38 J. MILOTOVÁ, *Heydrichova správní reforma v kontextu správněpolitického vývoje českých zemí v letech nacistické okupace*. Kandidátská disertační práce. FF UK Praha 1988, s. 50.

39 Například v materiálu ze září 1940 shrnul státní podtajemník Burgsdorff v několika tezech klíčové problémy tehdejší správy: „Nutné postavit proti nepřátelskému českému lidu německou správu naprosto jednotně a shodně nasměrovanou, proto sjednocení všech správních odvětví, obzvlášť také říšské zvláštní správy do jedné ruky (říšský protektor). Žádné zasahování ze strany berlínských centrál do záležitostí protektorátu a jeho autonomní vlády. Nutnost jasné a co nejjednodušší výstavby správy, proto žádná existence vedle sebe stojících správních úřadů se stejnou úlohou, žádná nakupení instancí. Jasná ohraničení oblastí činnosti státu a strany.“ Archiv Federálního ministerstva vnitra, Praha, 114-3-11.

vání vlivu represivního aparátu, který byl nejdůležitějším nástrojem k udržení klidu. To bylo také podstatou správní reformy započaté Heydrichem. Mělo při ní dojít k odstranění dosavadní správní dvoukolejnosti a k racionálnímu propojení obou složek v jednotném správním systému s přesně stanovenými úkoly pro české a německé úřady. Reforma však zůstala nedokončena, protože okupační správě chyběl vzhledem k nepříznivému vojenskému vývoji dostatek času na realizaci původních Heydrichových záměrů.

Ovládnutí protektorátního hospodářství

Pozornost si zaslouží také mimořádně významná a rozsáhlá oblast protektorátního hospodářství, zejména v souvislosti s momentálními potřebami vedení války a s plánovanou budoucí germanizací prostoru Čech a Moravy. Existuje celá řada dokladů o tom, že nacisté se snažili získat rozhodující vliv na protektorátní ekonomiku. Cestou různých finančních machinací, ovládnutí českých bank, nespravedlivě stanoveným kursem koruny vůči marce a řady dalších opatření se jim podařilo postupně získat obrovský majetek a dostat zcela pod svou kontrolu některé oblasti, například válečně důležité těžký průmysl.

Specifickou metodou nacistického pronikání do protektorátní ekonomiky byla takzvaná arizace. Jak se brzy ukázalo, nešlo pouze o předání majetku rasově nevyhovujících osob do vlastnictví rasově dobrých majitelů, ale výhradně do rukou protektorátních nebo říšských Němců. Nacisté neprojevili nejmenší pochopení pro zájem českých podnikatelů o arizované majetky⁴⁰, a naopak nejednou zneužili zásad arizace i v případě čistě českých nežidovských podniků.⁴¹

Hospodářské ovládnutí protektorátu a v podstatě poněmčení českého hospodářského života mělo pochopitelně i svůj germanizační dopad v oblasti celkového řešení otázky českého národa. Rozsah práce a ohled na složitý systém vztahů, příčin a souvislostí v hospodářské sféře nám neumožňují uvádět konkrétní doklady o získávání českých majetků Němci, o zneužití financí bývalého československého státu, o vlivu, který měla militarizace protektorátního hospodářství na jeho spojení se zahraničními trhy, či na strukturu průmyslové výroby a řadu dalších aspektů. Soustředíme se dále pouze na dva jevy, u kterých jsou patrné přímé germanizační souvislosti. Prvním z nich je nábor a umísťování pracovních sil protektorátu na práce v Německu a jejich pozdější totální nasazení.

Z celé řady dokumentů je zřejmé, že mnohé plány na poněmčení českého národa počítaly jako s jednou z metod asimilace s umístěním českých pracovních sil v německém prostředí. Výhradně tomuto problému je věnován například materiál Frankova osobního tajemníka dr. Giese ze 7. října 1939.⁴² Podle něho by mohla být vhodným prostředkem germanizačního procesu výměna českých odborných pracovních sil za německé

40 Jako příklad může v tomto směru posloužit aktivita olomouckého oberlandrata Molsena, který svým zásahem zcela vyloučil činnost arizátorů dosazených protektorátní vládou. Bylo jim totiž oznámeno, že pokud nastoupí důvěrnickou činnost, učiní na ně tajná policie trestní oznámení a eventuálně budou zatčeni. *Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“*. In: Sborník k problematice dějin imperialismu 21 (SPDI 21), Praha 1987, dok. 59, 60, s. 141-144.

41 V dopise ze 14. 8. 1939 se předseda vlády A. Eliáš obrátil na říšského protektora s prosbou, aby přijal opatření k výkladu nařízení o židovském majetku tak, aby bylo v praxi využíváno výhradně ve vztahu k židovskému majetku. 4. 10. 1939 však Eliáš obdržel od Neuratha zamítavý výklad sporného paragrafu. Již 12. 9. 1939 vznikl soupis 31 případů nucené správy, uvalené říšskými orgány na český nežidovský majetek, který zaslalo předsednictvo ministerské rady prezidentu Háchovi jako podkladový materiál pro jednání s říšským protektorem. SPDI 21, dok. 64, 67, 71, s. 148-150, 154-155, 169-170.

42 K. FREMUND, *Dokumenty o nacistické vyhlazovací politice*. Sborník archivních prací 1963, č. 2, dok. 1 s. 13-14.

z říše. V krátké době by se tak podstatně změnila struktura dělnictva, a tím i obyvatelstva protektorátu. Hromadné usídlení Čechů v říši by však mohlo v českých zemích vyvolávat obavy, a proto Gies navrhl vylepšenou variantu takzvané kruhové výměny. Spočívala v tom, že by Češi byli umístěni v některých průmyslových oblastech Polska, jejichž dosavadní pracující, národnostní Němci, by odešli do říše. Kruh by se uzavřel příchodem nejlepší německé krve do protektorátu. Tento návrh neměl pochopitelně praktický význam; dokumentuje pouze názorovou úroveň, v které se nacisté pohybovali.

Obdobnými úvahami se o dva roky později zabýval Heydrich v souvislosti s přípravou roční pracovní povinnosti mládeže. „Budeme uvažovat, zda se půl roku pracovní povinnosti dá provádět v táborech protektorátu, abychom české obyvatelstvo zbavili myšlenky na nucené deportace jeho mládeže k pracovnímu nasazení v říši. Jsem však přesvědčen, že tato mládež, způsobilá k poněmčení, o niž tu pouze může jít, že tato mládež bude za jeden až jeden a půl roku už vychována tak, že zde bude moci později působit dokonce pozitivně, když ji pošleme sem.“⁴³

Také pro ostatní obyvatelstvo hodlal Heydrich zavést pracovní povinnost a zdůvodnit ji tím, že se Češi jinak v podstatě nepodílejí na osvobozovacím boji říše. Chtěl povolat několik ročníků a umístit je v různých táborech – podle možnosti v říši – kde by byli vychováni jako dělníci a řemeslníci. Těm, kteří by byli způsobilí k poněmčení, by se pak pokud možno zprostředkovala práce v říši, aby se už vůbec nevrátili.⁴⁴ Přestože v dané konkrétní situaci (a zvláště v pozdějších letech) rozhodně nebyly poněmčovací záměry primárním faktorem při nasazení cizích pracovních sil v Německu, měli z nich čeští lidé největší obavy. Vysvětluje to i v zásadě odmítavý postoj české veřejnosti k práci v říši dokonce ještě v době, kdy nábor na ni probíhal v podstatě dobrovolně.⁴⁵

Po definitivním zlomu ve válečných událostech v roce 1943 nacisté pochopili, že nastává boj o jejich vlastní existenci. Poněmčovací a národnostní plány byly dočasně odsunuty do pozadí a prioritu dostalo válečné hospodářství. K. H. Frank se v projevu z 26. února 1943 snažil přesvědčit český národ, že je v jeho vlastním zájmu přispět podle možnosti k vítězství říše, a to také proto, že si již téměř každý jeho příslušník s nacisty více či méně zadal. Přímko k problému pracovního nasazení řekl, že „na žádný způsob nikdo nepomyšlí využívat nynějších nutných omezovacích opatření nějakým laciným způsobem národnostně politicky. Tato opatření se stejnou měrou dotýkají jak Němců, tak Čechů... Po válce se každý může zase vrátit na své zamilované pracoviště ve vlasti. U těchto opatření se nejedná o žádnou germanizaci.“⁴⁶

Desítky a stovky tisíc pracujících, které odcházely zpočátku dobrovolně, později však již jenom z donucení na práci do říše, sloužily tedy především ekonomickým potřebám vedení války. Měly nahradit chybějící pracovní síly německé, vázané ve stále větší míře službou v ozbrojených silách. Německé prostředí sice působilo na každého jednotlivce a alespoň povrchní jazykové účinky se projevily i ve smyslu poněmčovací. Výměna pracujících ve smyslu germanizačních plánů by však musela mít evidentně jiný charakter a uskutečňovat se za zcela jiných podmínek, pokud by měla vést ke skutečné asimilaci.

43 Heydrichův projev 4. 2. 1942. SÚA, ÚŘP II., dodatky, k. 53.

44 Tamtéž.

45 F. MAINUŠ, *Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939-1945*. Brno 1970, s. 35.

46 D. BRANDES, c.d., sv. II, s. 19-20.

S germanizací byly rovněž úzce spjaty zábory půdy a nucené vysídlování českého obyvatelstva. Již proto, že Hitler přikládal půdě mimořádný význam, nemohla otázka jejího vlastnictví zůstat stranou ani v Čechách a na Moravě. Obavy z vysídlování se objevily šeptanou propagandou mezi českým obyvatelstvem velice brzy.⁴⁷ Tomu, že měly i určitý reálný podklad, nasvědčuje Neurathův záznam o rozhovoru s Hitlerem, zejména o Hitlerem zamítnutém plánu komisařského vedení pozemkového úřadu na dalekosáhlé vyvlastnění českých pozemků a půdy.⁴⁸

S plány tohoto druhu úzce souviselo získání potřebných rasově vhodných kolonizátorů. K dispozici tehdy přicházely především německé rodiny přesídlované z jižních Tyrol, Pobaltí, Besarábie a Bukoviny, které ovšem měly být přednostně využívány k osídlování polských území. Jejich umísťování v protektorátě se proto zpočátku setkávalo se zásadním odporem. V srpnu 1940 žádal krajský vedoucí NSDAP v Praze Konstantin Höss v této věci o podporu K. H. Franka, neboť H. Himmler jako říšský komisař pro upevnění německví odmítal na základě „všeobecných politických úvah“ usídlení byt i jen části Němců z Besarábie a Bukoviny v protektorátě.⁴⁹

V letech 1939 až 1940 skutečně nebyli v protektorátě usazeni žádní německí přesídlenci. Německá správa pouze zřídila průchodní tábor pro besarabské Němce v obvodu oberlandratu Budějovice a domov navrátilců pro Němce z Bukoviny v Jihlavě. Ještě 7. února oznamoval zástupce zahraničního úřadu u říšského protektora, že v protektorátě nebudou usídlováni ani besarabští, ani polští vysídlenci.⁵⁰ Teprve 10. září 1941 oznámil říšský komisař pro upevnění německví říšskému ministru financí, že říšský protektor dal k dispozici 3000 ha půdy pro asi 100 besarabských přesídlenců. V červenci 1942 již sídlilo v protektorátě 164 besarabských Němců a 16 z jižní Bukoviny. O rok později se počty německých přesídlenců zvýšily na 193 Němců z Besarábie, 396 z jižní Bukoviny a 4071 z Dobružďe.⁵¹ V druhé polovině roku 1944 dosáhl počet přesídlenců na území protektorátu sumy 8824; z toho bylo 8728 rolníků, 6748 Němců přišlo z Dobružďe, 536 z jižních Tyrol, 483 z jižní Bukoviny, 352 ze Sudet, 262 z Besarábie, 311 přímo z Německa, menší počty pak z Chorvatska a dalších zemí.⁵²

Pozemkový úřad

Zásadní význam pro získávání pozemků určených ke kolonizaci měl Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu, na který protektorátní vláda převedla 24. dubna 1942 působnost IX. odboru ministerstva zemědělství. Do čela nově zřízeného pozemkového úřadu pak postavila dosavadního komisařského vedoucího tohoto odboru ministerstva zemědělství SS Obersturmbannführera Fischera. Úkoly této instituce jsou velmi dobře patrné z pokynů pro její činnost vypracovaných K. H. Frankem: „V průběhu praktické práce jsem stále více upozorňován na nutnost vyšetřit co možná nejdříve, které zemědělské objekty, jež má pozemkový úřad k dispozici, jsou vhodné: a) k osídlení, b) k prodeji nebo pronájmu jako hospodářská jednotka jednotlivcům. Rozhodnutí, které podniky jsou zvláště vhodné k osídlení, musí brát v úvahu jak pozemkové, tak sídelní

47 Ilegální v boj č. 30 odsuzuje rozšiřování poplašných zpráv, mezi jinými fámou o nuceném vystěhování Čechů do Polska. VHA, f. DO, k. 29.

48 Rozhovor se uskutečnil 9. 12. 1939. AFMV, 114-339-9.

49 6. 8. 1940, SÚA, 109-3-2.

50 D. BRANDES, c.d., sv. I, s. 169.

51 Tamtéž.

52 D. BRANDES, c.d., sv. II, s. 35.

hledisko. Z hlediska pozemkové politiky se hodí zejména takové podniky, které se mohou připojit k už stávajícímu němectví. To jsou tedy takové podniky, které stojí v blízkosti buď říšské hranice, nebo jazykových ostrůvků, případně podniky, jimž je podle národnostně politického plánování určena role spojovacích mostů k existujícím nebo plánovaným německým sídelním oblastem. I když dnešní pozemková politika v protektorátě ještě není úplně vyjasněna a uzavřena, existuje řada přirozených předpokladů, které jasně ukazují zóny, v nichž se přímo nabízí národnostně politické předpoklady k osídlení. To jsou podniky ve vzdálenosti 10-15 km od říšské hranice, dále podniky vhodné k zarovnání výběžků protektorátu do říše (srovnej Mnichovo Hradiště) nebo podniky, které leží v uvedené vzdálenosti od jazykových ostrůvků, a konečně podniky, které leží uvnitř různých 'zón mostů' (např. Mělník – Praha). Takže i teď se dá rozhodnout z hlediska pozemkové politiky, zda určitý podnik je nebo není vhodný k osídlení.

Objasnění druhé otázky, jestli se dá objekt považovat za vhodný z hlediska osídlovacího, je úlohou germanizačního odborníka, zemědělsky vzdělaného specialisty, který má zároveň ve spolupráci s techniky – to pro plánování úplně postačuje – už dnes určitý přehled o rozsahu a způsobu plánovaného osídlení... Otázka je však tak významná, že se nesmíme vyhybat jejímu řešení. Její význam je v následujícím shrnutí:

- a) v možnosti mít k dispozici kdykoliv zvláštní přehled o podnicích, které jsou nebo nejsou vhodné k osídlení,
- b) v možnosti, která je tímto dávana komisařskému vedoucímu pozemkového úřadu, prodat už v dnešním stupni vývoje vhodným zájemcům podniky uznané za hospodářské jednotky bez obav, že by tak zasáhl do příštích úkolů.⁵³

Poslání Pozemkového úřadu i přehled o zdrojích půdy objasňuje také zpráva oddělení pro zemědělství a výživu Úřadu říšského protektora z 11. února 1941. „Upevnění němectví uvnitř Protektorátu Čechy a Morava se na úseku úkolů vztahujících se k půdě a k osídlování provádí opětným získáváním kdysi německé národní půdy a novým uspořádáním a konečnou úpravou německých venkovských obcí, čímž se mají natrvalo zajistit zejména existenční základy rasově hodnotným rodinám rolnických i rolnických příslušníků německého národa. Zásobu půdy, která je až dosud pro tento účel k dispozici, tvoří zbytky české pozemkové reformy (půda, kterou vlastní Pozemkový úřad, a půda, která nebyla přidělena), závody, které vlastní stát, nemovitosti patřící k nepřátelskému majetku nebo k majetku nepřátel státu, bývalý židovský pozemkový majetek, závody, které byly dány do nucené správy pro špatné obdělávání půdy nebo pro porušení hospodářských předpisů o výživě. Hospodářský dozor nad těmito závody a nemovitostmi, jejich hospodářské vedení a hospodářské zlepšování je v rukou správců a nucených správců, které tam dosadil a na něž dohlíží Pozemkový úřad.“⁵⁴

Význam Pozemkového úřadu si velmi dobře uvědomoval Heydrich. Na poradě 17. října 1941 prohlásil: „Pozemkový úřad má plnit dvě funkce: politickou a osídlovací. Aby splnil oba úkoly, je žádoucí, aby vedení Pozemkového úřadu bylo v rukou muže, jenž je schopen vést oba úseky a skoncuje s podvratnou činností nepřátel... Pozemkový úřad je jediné správné místo, odkud se dají ústředně provádět osídlovací úkoly říšského vůdce SS, jež mají zejména v Protektorátu Čechy a Morava dalekosáhlý význam jako první etapa postupného poněmčování bližšího východu.“⁵⁵

53 Siedlungsland. 2. 7. 1940. SÚA, f. PÚ-ČM, k. 297, sign. 207 III d.

54 *Chtěli nás vyhubit*, dok. 18, s. 121.

55 Tamtéž, dok. 20, s. 140-141.

V přímé součinnosti s Pozemkovým úřadem pracovalo v Úřadu říšského protektora oddělení III-g – pozemková politika. K jeho úkolům patřilo například průběžné posuzování postupu Pozemkového úřadu z hlediska pozemkové politiky, spoluúčast na rozšiřování vojenských cvičišť a vysídlování jejich obyvatel, podíl na novém uspořádání a scelování půdy uvnitř jazykových ostrůvků a kontrola prodeje půdy, nucených správ, pachtů a podobně z hlediska pozemkové politiky.⁵⁶

K svým cílům využili nacisté také zákon na obranu republiky č. 63 z roku 1935. Ten umožňoval v dalekosáhlé míře vyvlastňovat nemovitosti nejen za mobilizace a za války, ale i v míru, a to k účelům opeňovacím i jiným, k budování podniků důležitých pro obranu státu i v dalších případech, jež mohla určit vláda. Německé úřady nejdříve navázaly na původní vojenská cvičiště v prostoru Brdy, Milovice a Vyškov. Převzaly tyto oblasti a rozšířily je o desítky dalších míst, které muselo tamní obyvatelstvo zcela nebo částečně vyklidit.

Následovaly další zábory půdy. Obyvatelstvo bylo postupně vysídleno v pěti pásmech na Benešovsku, Sedlčansku a Neveklovsku. V této oblasti nacisté zřídili zcela nové cvičiště pro vojenské svazy SS.⁵⁷ Po válce vyšlo najevo, že v obcích na obvodu cvičiště byly většinou statky SS, které obhospodařovaly uvolněnou půdu. Zcela zničené byly pouze obce v cílové ploše cvičiště.⁵⁸ Podobně proběhlo nebo bylo připraveno vyvlastňování půdy na Jihlavsku (cvičiště), v Brně (zřízení SS-technické a policejní akademie na Červeném kopci, jejího cvičiště ve Veverské Bitýšce a tábora SS na Kraví Hoře) i v dalších případech.⁵⁹

Někteří autoři se domnívají, že zřizování vojenských cvičišť bylo pouhou záminkou pro vyvlastnění české půdy k účelům budoucí kolonizace.⁶⁰ Je však pravděpodobnější, že nacisté, kteří zmíněná cvičiště a zařízení v dané době skutečně potřebovali, je podle možnosti umísťovali s ohledem na momentální potřebu demonstrovat německou moc a posilovat pozice německví v protektorátě, a ovšem také na budoucí germanizaci. To však nepředstavovalo hlavní motivaci budování vojenských cvičišť. Tímto způsobem bylo postiženo celkem 248 obcí a osad (přes 79 000 ha půdy), z nichž bylo evakuováno 80 000 obyvatel.⁶¹

Další bohatě využívanou cestu násilného zabírání půdy představovala instituce takzvané nucené správy. V tomto případě nacisté využili některých vládních nařízení vydaných v souvislosti s pozemkovou reformou, nařízení vynucených na protektorátní vládě a posléze říšských zákonů, jejichž platnost rozšířili na území protektorátu (zejména v souvislosti se zavedením německého trestního soudnictví).⁶² Záminkou pro uvalení nucené

56 Richtlinien für die Ab. III-g. 10. 4. 1940. SÚA, f. PÚ-ČM, k 297, sign. 210 IIIg.

57 Materiály k výkupu pozemků a nemovitostí – SÚA, f. PÚ-ČM, k. 885 – Brdy, 967 – Milovice, 1060 – Vyškov, 424, 432 – Benešov.

58 Zpráva o poměrech v obcích bývalého cvičiště zbraní SS Benešov, 2. 6. 1945. SÚA, f. PÚ-ČM, k. 50, sign. 57.

59 SÚA, f. PÚ-ČM, k. 406, 407, 956.

60 S. ŠISLER, *Německá kolonizace českých zemí v letech 1941-1942*. In: *Český lid 1984*, č. 4, s. 219. Autor v této souvislosti cituje studii A. HAASE, *Prameny k dějinám vysídlených území v tzv. Protektorátu Čechy a Morava* (Acta regionalia. Praha 1965, s. 130): „Vojenská cvičiště nebyla totiž zřizována za účelem obranným, nýbrž měla posloužit k vyvlastnění české půdy 'zákonnou' cestou, načež po pěti letech by vojenské oddíly a ozbrojené svazy SS zabraná území vyklidily a do takto vyprázdněných oblastí se měli nastěhovat německí sedláci z Porýní i navrátilci z jižních Tyrol, Dobružďe a odjinud.“ – A. Haas však ve zmíněné studii neuvádí, odkud tuto informaci převzal.

61 *Český antifašismus a odboj*, Praha 1988, s. 117.

62 S. ŠISLER, *Německá kolonizace...*, s. 219.

správy nebylo těžké najít, protože její důvody stanovily instrukce okupantů velmi obecně: „Pro zemědělské a lesní podniky (zemědělsko-průmyslové závody) ustanovují se vnučení správci, vyžaduje-li toho veřejný zájem a jde-li o podnik z hlediska veřejného zájmu zvlášť důležitý nebo který držitel opustil, aniž ustanovil zástupce způsobilého vést další provoz podniku, případně pro jehož provoz nezajistil dostatečné peněžní prostředky.“⁶³

Vnucenou správu používala německá protektorátní správa zvláště v případě arizace židovských podniků, a to nejen v oblasti zemědělství. V ostatních případech postupovali nacisté opatrněji, což Heydrich zcela pragmaticky zdůvodnil: „Musím rychle získat velké množství půdy pro kolonizační účely. Zkonfiskujeme-li velký počet zemědělských závodů malé výměry, nezískáme příliš mnoho půdy, ale vytvoříme si příliš mnoho radikální opozice mezi zemědělci. Proto bude lépe zkonfiskovat malý počet závodů velké výměry, neboť tak získáme mnoho půdy a několik šlechticů nevytvoří žádnou opozici.“⁶⁴

Vnucená správa tak postihla největší šlechtické velkostatky. Byla uvalena například na velkostatky hraběte Belcrediho, Czernina, Kinského, Kolowrata, Sternberga, knížat Lobkowicze, Schwarzenberga a další. Když pak Hácha v jejich věci intervenoval 19. března 1942 u Heydricha, dověděl se, že „se tato věc stala z důvodů politických, ježto šlechta není 'völkisch' ani ze stanoviska německého ani ze stanoviska českého, je v rozporu s myšlenkou národního socialismu a vzhledem k tomu opatření, která se stala, jsou nutná.“⁶⁵ Heydrich také žádal Háchu, aby se v této věci příliš neexponoval, protože nucená správa ještě neznamená konfiskaci. Celkově v českých zemích zasáhla nucená správa kolem 16 000 zemědělských závodů s výměrou přes 550 000 ha.⁶⁶

Uvedené příklady konkrétního působení okupační politiky v různých oblastech života protektorátu dokládají, že celá řada opatření protektorátní správy měla větší či menší germanizační důsledky pro českou společnost. Ve většině případů je však možné uvažovat spíše o souběžném působení v situacích vyvolaných jinými příčinami než zahájením systematické asimilace či germanizace.⁶⁷ Proti tomu ve školství a vůbec ve výchově mládeže nacisté postupovali s jasným výhledem do budoucnosti, takže řada nařízení v těchto oblastech směřovala přímo ke splnění germanizačních cílů nebo alespoň vytvářela příznivé podmínky pro jejich realizaci v následujícím období.⁶⁸

63 Instrukce pro vnučené správce. SÚA, f. PÚ-ČM, k. 297, sign. 210 IIIg.

64 V. KRÁL, *Pravda o okupaci*, s. 168.

65 DHČSP II, dok. 485, s. 671.

66 *Český antifašismus a odboj*, s. 117.

67 Strategie nacistické okupační politiky vyplývá zcela zřetelně z Heydrichova projevu 4. 2. 1942: „Zdánlivě to nyní vypadá tak, jako bychom byli vytvořili českou vládu, která dovede do říše celý český národ. To by však muselo znamenat, jako bychom jednou chtěli poněmčít veškerý český národ. Chtěl bych zdůraznit docela jasně jako naši interní zásadu cíl, podle něhož zamýšlíme poněmčení, ale pouze těch, kteří jsou skutečně k poněmčení způsobilí. To tedy předpokládá, že nyní přistoupíme k maskovanému provedení takzvaného národního soupisu. Je přece zcela jasné, chci-li poněmčit, musím předem vědět, kdo je k poněmčení způsobilý. Počítám tak jako dříve zhruba s počtem od 40 do 60 %... To musím učinit, protože jsme přece při otázce poněmčení pojalí myšlenku neprovádět evakuaci anebo řekněme třeba odstraňování židů, jež se nedají poněmčit, brutálně a násilím, ale maskovaně. Poněvadž mám tento úmysl, jež schvaluje vůdce, mohu dnes jednat klidně, jako bych chtěl poněmčit všechno obyvatelstvo a přivést je legální cestou do říše, což nám velmi ulehčí současnou válečnou situaci. Neboť kdybych sáhl v tomto okamžiku k opatřením, která by jasně ukázala, že nechci jednu část ponechat na jejich pěstě, měli bychom tu revoluci v krátké době a ta by nám způsobila obtíže.“ SÚA, ÚRP II. dodatky, k. 53.

68 Této problematice je věnována samostatná studie – P. NĚMEC, *Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace*. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století, sv. 12, Praha, HÚ ČSAV, 1991.

Husák v rezistencii 1939–1943

Jozef Jablonický

Dr. Gustáv Husák sa v decembri 1989 dožil svojho posledného a definitívneho pádu. Vzdal sa funkcie prezidenta a odišiel z politického života. Tým padol aj Husákovo oficiálne pestovaný kult veľkého organizátora protifašistického odboja a Slovenského národného povstania. Zrútila sa aj legenda o prvom normalizátorovi z rokov 1969–1989. Lenže legenda má isté dozvuky. Po novembri 1989 boli o Husákovi publikované mnohé kontroverzné hodnotenia, ktoré treba skonfrontovať s historickými faktami.¹

V tomto článku sa pokúsim vystihnúť Husákovo miesto v ilegálnej KSS v rokoch 1939–1943. Vynasnažím sa tiež „rešpektovať historické fakty“. Preto nebudem Husáka zveľbovať, ale ani škandalizovať.

Advokátsky koncipient

Husák bol do marca 1939 advokátskym koncipientom u advokáta dr. Vladimíra Clementisa, ktorý po vyhlásení slovenského štátu odišiel do emigrácie. Husák zostal v Bratislave a našiel si miesto koncipienta u iného advokáta. V roku 1939 bol súkromou osobou

1 Napríklad bývalý minister vnútra Rudolf Barák uverejnil v *Českých novinách* č. 28/1990 celkom vykonštruované tvrdenia o Husákovom zástoji v protifašistickom odboji. Na obranu Husáka vystúpil jeho dvorný historik z čias normalizácie Viliam Plevza s článkom „Rešpektovať historické fakty“ (*České noviny*, č. 3/1991). Na jednej strane Plevza oprávnené sponchybil Barákovu nekvalifikované a nehorázne tvrdenia o Husákovom postoji v protifašistickom odboji na Slovensku. Zároveň na druhej strane v zmenených spoločenských pomeroch naďalej verejnosti predkladá v inovovanej podobe prekonané kultovné chválenkárstvo o Husákovi.

Biografické údaje o Husákovi falšovali aj iní historici, a to nielen počas normalizácie, ale aj pred ňou. Lenže Plevza zostal bez konkurencie. Tzv. marxisticko-leninskí historici legendu o Husákovi budovali na jeho postavení v odboji a SNP. Ale podrobnejšie Husákovu činnosť nerozvádzali, ak išlo o roky 1939–1943. Akoby tušili úskalnia a problémy, ktoré nepodporovali a nepodpíerali skrachovanú oficiálnu legendu.

Počas normalizácie som sa netajil kritickým postojom voči Husákovej knihe *Svedectvo o SNP*. Otvorene som polemizoval s historikmi, ktorí glorifikovali jeho zástoj v odboji a SNP. Vzoprel som sa proti tomu, aby dielo jedného účastníka SNP bolo oficiálnou normou a vzorom pre iných historikov. Spochybňoval som také „trvalé hodnoty“, ako napríklad Plevzovo tvrdenie, že Husákova kniha *Svedectvo o SNP* „pôsobí ako doposiaľ najucelenejšia syntéza marxisticko-leninskej pravdy o Slovenskom národnom povstaní“. (V. PLEVZA, *Trvalé hodnoty*, zv. II, Bratislava 1976, s. 247.) Kritické názory som v samizdate publikoval aj vtedy, keď som bol v kompetencii orgánov činných v trestnom konaní.

Po páde komunistického totalitného režimu môžem vlastné názory formulovať otvorenejšie a adresnejšie.

bez politického vplyvu a poverenia. Komunistický odboj a vôbec činnosť komunistickej strany v podmienkach ilegality do roku 1943 organizovali a viedli iní komunisti.²

Husák mal svoje osobné radosti a starosti. Po uzavretí manželstva s Magdou Lovencovou hľadal a našiel vhodný byt. V máji 1940 zomrel spisovateľ Jozef Gregor Tajovský. Vdova spisovateľka Hana Gregorová odišla z rodinného domu v Bratislave k dcére do Prahy. Uvoľnenú vilu na dnešnej Tajovského ulici č. 8 vzal do prenájmu Husák s manželkou. V dome spočiatku poskytoval ubytovanie aj svojim priateľom (F. Vašečka, M. Falán, R. Donath), s ktorými ho viazalo aj rovnaké politické presvedčenie. Býval na Tajovského ulici až do konca augusta 1944, do odchodu na povstalecké územie.

Husák bol v policajnej dokumentácii evidovaný ako predvojnový komunista. Naposledy, do októbra 1938, bol predsedom Spolku socialistických akademikov. Preto nebol pre ľudácky režim spoľahlivou osobou.

Na prvé roky ilegality Husák spomína: „Pracoval som v tom čase vo vedení bratislavskej straníckej organizácie (s P. Fendtom, J. Ivaničom a P. Kardianom), kde som mal okrem iného na starosti organizácie inteligencie a vysokoškolákov (asi 40 členov strany). Dosť pravidelne, takmer týždenne, som sa stretával s členom ÚV KSS J. Osohom, ktorý ma poveroval najrôznejšími úlohami.“³ Plevza toto Husákovu zaradenie v ilegality „upresnil“ tak, že od mája 1939 bol členom vedenia mestskej organizácie KSS v Bratislave. Ďalej Plevza o Husákovi napísal: „Vedúci pracovníci prvých ilegálnych ústredných vedení KSS ho poverovali plnením stále dôležitejších úloh.“⁴ Túto verziu Plevza viackrát opakoval, napríklad takto: „Stal sa členom straníckeho vedenia v Bratislave. Bol v pravidelnom spojení s predstaviteľmi prvých ilegálnych ústredných vedení KSS.“⁵ Bol Husák skutočne členom vedenia mestskej organizácie KSS v Bratislave? Bol v pravidelnom spojení s predstaviteľmi prvých ilegálnych ÚV KSS? Skutočne pravidelne, takmer týždenne, sa stretal s Jánom Osohom? Bol poverovaný plnením stále dôležitejších úloh?

Husák v rokoch 1939–1940 pôsobil v komunistickej ilegality na nižšej úrovni a nie tak vzostupne, ako to podávala bývalá marxisticko-leninská historiografia a publicistika.

Husák sa v roku 1939 zapojil do konšpiratívnej siete ilegálnej KSS v Bratislave. Stal sa príslušníkom už existujúcej ilegálnej štruktúry, na čele ktorej bolo I. ústredné vedenie KSS (Július Ďuriš, Ján Osoha, Ľudovít Benada). Lenže bol iba spolupracovníkom I. rájónneho vedenia, ktoré ho poverilo prácou medzi inteligenciou a vysokoškolákmi. V rámci toho sa Husák zúčastňoval ilegálnych porád a stretnutí. Vo vedení prvého rájónu pôsobili vtedy Pavol Fendt, Pavol Kardian, Jozef Ivanič a ďalší. Husák prichádzal do styku aj so straníckym funkcionárom Ottom Kleinom (po vojne si zmenil priezvisko na Krajňák).

Táto fáza Husákovy ilegálnej činnosti sa končí pred novembrom 1940, pred jeho prvým internovaním v Ilave. Potom prestal chodiť do spoločnosti konšpirujúcich komu-

2 Lenže Plevza Husákov zástoj od samého vzniku slovenského štátu podal takto: „Najväčšia farcha anti-fašistického zápasu ležala na domácom odboji. Gustáv Husák sa – napriek tomu, že ho tiež nabádali emigrovať – rozhodol túto farchu niesť a zostal na Slovensku.“ (V. PLEVZA, *Gustáv Husák v odboji a SNP*. In: Zborník Múzea SNP, zv. 13, Martin 1988, s. 266.)

Takto vykonštruované prevzatie „farchy“ je súčasťou legendy o úlohe Husáka v odboji a SNP. Nie je až tak namáhavé na základe faktov túto legendu spochybniť. Pokúsím sa o to.

3 Husák, G.: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, III. vydanie. Bratislava 1974, s. 41.

4 V. PLEVZA, *Gustáv Husák v odboji a SNP*. In: Zborník Múzea SNP zv. 13, Martin 1988, s. 267.

5 V. PLEVZA, *Trvalé hodnoty*, zv. II, Bratislava 1976, s. 247.

nistov. Vyhýbal sa stretnutiam s osobami, ktoré boli v ilegálnej komunistickej štruktúre. Iste tu pôsobil niekoľko dôvodov. Husák pravdepodobne nebol nadšený spoluprácou s dogmatikármi takého druhu, ako bol Otto Klein-Krajňák. Z členov ÚV KSS Husákovi nedôverovali Július Ďuriš a Ján Osoha. Podľa spomienok Jána Púlla údajne Ďuriš v roku 1939 požiadal Husáka o skoncipovanie manifestu ako prejavu solidarity s českými študentami. Ten odmietol text zoštylizovať z obavy, že rozborom textu môže byť odhalený ako autor.

Ďalej nemožno neuviesť, že v roku 1940 niektorí členovia ilegálnej KSS odsudzovali z komunistickej strany vylúčeného Vladimíra Clementisa. Výstražne na neho ukazovali ako na príklad zrady v ťažkej chvíli. Husák predsa patril k priateľom Clementisa a ich vzťah nebol narušený ani odchodom Clementisa do emigrácie. Zachoval sa dokument „Prevolanie KSS – Za úplne slobodné a samostatné Slovensko!“ pri ktorom sú inštrukcie Júliusa Ďuriša pre I. ÚV KSS. V nich oznamuje vylúčenie Clementisa z komunistickej strany. Na konci tohto oznámenia je varovne uvedené: „Pozor na Gustu a spol.“⁶ Nepochybujem, že išlo o Gustáva Husáka, lebo existujú aj iné svedectvá naznačujúce nedôveru členov I. ÚV KSS voči nemu. Napríklad Miloš Hrušovský vo svojich spomienkach uviedol, že začiatkom roku 1941 sa u neho ilegálne zdržoval asi 14 dní dr. Arpád Déneš s manželkou a obaja mali namierené cez Maďarsko do emigrácie. Déneš sa Hrušovskému zdôveril, že dostal od brata z Anglicka cez Juhosláviu list. Tam bolo uvedené, že „Vlado sa kamaráti so strýčkom Edom“; Vladom bol Clementis a Edom prezident Beneš. Hrušovský ďalej uviedol: „Informoval som o tom Osohu. V tejto súvislosti mi Osoha povedal, že 'Clementisov človek', tj. G. Husák, sa tiež zachoval ako dezertér z hnutia. Odmietol plniť konkrétne úlohy podľa pokynov vedenia strany, treba ho vraj považovať za človeka zbvaveného členstva v strane.“⁷

Vyššie uvedené podozrenia a nedôvera zrejme Husák vybadal a pocítil. Postupne sa odpútal od konšpirujúcich komunistov a tým sa vyhol možným komplikáciám. Napokon u neho pôsobili aj dôvody osobné a pracovné povinnosti. U Husáka komunistická ilegality a jeho zaangažovanosť v nej v rokoch 1939–1940 nemala prioritné postavenie.

V Ilave

Za ľudskej Slovenskej republiky existoval povestný Zaisťovací tábor v Ilave. Hlavná väznica bola pojmom najmä pre antifašistov. Husák bol v Ilave dvakrát počas takzvaných preventívnych opatrení ľudského totalitného režimu. Prvýkrát ho tam konfinovali od 8. (podľa niektorých prameňov od 9.) do 28. novembra 1940. Pred prepustením na slobodu podpísal vyhlásenie, že do jedného roka sa nebude zúčastňovať verejného života. Bolo to bežné vyhlásenie, ktoré podpisovali aj tí, ktorí na slobode opäť vyháďali konšpiratívne chodníčky.

Uvedené Husákovu konfinovanie v Ilave zaujate komentoval Otto Klein-Krajňák, ktorý o. i. napísal:

„Výnimku medzi uväznenými komunistami tvoril Gustáv Husák, ktorého polícia 8. novembra tiež uväznila v Ilave. Už počas pobytu v Ilave vyhýbal sa Husák uväzneným komunistom. Pred predstaviteľmi fašistickej vlády – na rozdiel od iných – choval sa

6 Citované podľa dokumentu z bývalého ÚML ÚV KSS v Bratislave. Fotokópia vo vlastníctve autora. J. Ďuriš (1904–1986) mal voči Husákovi odmietavý postoj až do konca života. Dokonca vystúpil z KSČ na protest proti Husákovmu zvoleniu za generálneho tajomníka ÚV KSČ.

7 Archív Múzea SNP v Banskej Bystrici, arch. j. 27/1966.

Husák veľmi pokorne a prijal Machove návrhy na zmierenie. Krátko po Machovej a Murgašovej návšteve Husáka a jeho priateľov prepustili. Ostatní ostali ďalej v Ilave.

Keď sa na jar roku 1941 vrátili domov súdruhovia z väzenia v Ilave, rozhorčene rozprávali o Husákovom chovaní a žiadali jeho vylúčenie zo strany. Husák postupoval dôsledne tou cestou, ktorú nastúpil roku 1939, keď odmietol uznať za správnu líniu KSS, líniu dôsledného protifašistického boja. Vedúci oblasti Štefan Szabó snažil sa napriek tomu roku 1940 získať Husáka pre prácu v ilegálnom hnutí, no Husák odmietol. Vyhýbal sa ilegálnej práci v ťažkých rokoch tak, ako ľudia z meštiackeho tábora.⁸

Klein-Krajňák sa nikdy nevzdal kritiky Husákovej činnosti v ilegálite, ale citované slová boli tendenčne prispôsobené prokurátorsko-policiajnému výkladu z čias, keď sa Husák verejne nemohol ozvať, lebo pre zmenu sa nachádzal v komunistickom väzení.

Pobyt v Ilave bol nepríjemnou záležitosťou, hoci Husák neabsolvoval surové výsluchy a brutálne zaobchádzanie. Z hľadiska Husákovej ilegálnej činnosti prepustenie z Ilavy sa vcelku kryje s jeho prerušením kontaktov s činiteľmi komunistického odboja v Bratislave. Prvý Husákov pobyt v Ilave bol vlastne aj medzníkom v jeho postoji ku komunistickej rezistencii.

Druhýkrát Husáka zadržali a eskortovali do Ilavy v čase, keď nacistické Nemecko prepadlo Sovietsky zväz. Vtedy sa aj slovenská vláda pridala k tomuto vojnovému ťaženiu. V júni–júli 1941 bol Husák v Ilave spolu s ďalšími konfinovanými komunistami. Razia na komunistov sa uskutočnila v rámci preventívnych opatrení pri zahájení vojny. V súvislosti s týmto pobytom v Ilave chcem poukázať na to, že za Husákovu prepustenie na slobodu intervenoval univ. prof. dr. Imrich Karvaš, guvernér Slovenskej národnej banky.

Za Karvašom bola Husáková manželka s prosbou o intervenciu. Vyhľadala svojho bývalého profesora, ktorý jej prednášal na bratislavskej univerzite. Karvaš prejavil záujem o Husákovu situáciu. Za jeho prepustenie intervenoval u ministra vnútra Alexandra Macha. Citujem Karvaša: „Dr. Husák bol v júni a v júli zaistený v Ilave. Na žiadosť jeho manželky som intervenoval u Macha, aby bol prepustený. Intervencia bola úspešná. Potom v zime 1941 sme sa osobne soznámili a pri častejších návštevách natolko zblížili, že v druhej polovici 1942 sme pravidelne prejednávali otázky politické.“⁹

Toto Karvaš uvádzal na svoju obhajobu v čase, keď bol obvinený pred Národným súdom v Bratislave. V čase, keď bol Husák pri moci. Lenže Husák ako svedok odpovedal vyhýbavo: „Či za mňa obvinený v roku 1941 intervenoval na ÚŠB, to neviem.“¹⁰ Naozaj nevedel? Neinformovala ho manželka o tom, ako postupovala za jeho prepustenie na slobodu? Nezmienil sa o tom Karvaš pred Husákom v nasledujúcich rokoch? Považujem za dôležité zaregistrovať, že intervencia Karvašova v prospech Husáka mala svoj význam. Vytvorila obojstrannú dôveru na nadviazanie osobných a spoločenských kontaktov, ktoré neskôr, najmä v roku 1944, mali aj politický význam.

Hoci Husák v roku 1941 nebol aktívnym členom ilegálnej KSS, predseda zostal v evidencii bezpečnostných orgánov ľudáckeho režimu. Konfinovanie v Ilave bolo aktom politickej perzekúcie. Preto znevažovanie Husákovho pobytu v Ilave zo strany jeho spolupartajníkov typu Klein-Krajňák patrí do oblasti stalinských praktík.

8 O. KRAJŇÁK, *Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu v rokoch 1938–1942*, Bratislava 1959, s. 97.

9 Slovenský národný archív SR v Bratislave, fond NSB, č. 23/1946.

10 Tamtiež.

Na okupovanej Ukrajine

Minister vnútra Alexander Mach vystupoval voči komunistom „diferencovane“. V čase postupu nemeckých vojsk na východnom fronte na prvom mieste bola perzekúcia komunistov. Lenže Macha znepokojovalo, prečo niektorí intelektuáli, ktorých osobne poznal, najmä Ladislava Novomeského a Jána Poničana, sympatizujú so Sovietskym zväzom. V septembri 1941 Mach prišiel s nápadom na vyslanie skupinky komunistických intelektuálov na Ukrajinu, aby sa presvedčili, aké sú tam pomery. Mach očakával, že účastníci „propagačného“ zázjazdu vytriezvejú z komunizmu. Ako prvý muž bol do výpravy zaradený dr. Ján Poničan, básnik a bratislavský advokát. Do skupiny Poničan a spol. bol zaradený aj Husák. Zloženie skupiny schválil Mach. Všetkých proti ich vôli vzali, obliekli do vojenských uniforiem a vyslali na okupovanú Ukrajinu. Ako hlavný sprievodca figuroval Mikuláš Gacek, spisovateľ a bývalý ruský legionár, ktorý pôsobil aj na slovenskom vyslanectve v Moskve.

Husák v spoločnosti Poničana a ďalších osôb sa dostal až do Kyjeva. Lenže táto skupina nespĺnila Machovo očakávanie. Po návrate jej členovia verejne nevystupovali, ani žiadnou formou nepodporili Machov zámer. Ale faktom zostáva, že nevoják Husák¹¹ v uniforme slovenského vojaka nedobrovoľne absolvoval v septembri – októbri 1941 takzvaný „propagačný zázjazd“ na Ukrajinu.¹² Preto v 50. rokoch i neskôr predstavitelia stalinsko-gottwaldovského režimu Husákov zázjazd na Ukrajinu negatívne komentovali.

Vyšetrovacía väzba roku 1942

Od leta 1941 zostrili perzekúciu komunistov na Slovensku. Ľudácke mocenské orgány chceli ukázať, že aj na domácom území úspešne potierajú komunizmus. Perzekučné zásahy postihli aj demokratický odboj. V auguste 1941 bolo rozbité prvé ÚV KSS. Na slobode, ale v hlbokoj ilegalite, zostal z členov ÚV iba Ján Osoha, ktorý vytvoril druhé ÚV KSS. Lenže vyšetrovania zatknutých komunistov viedli k rozbitiu mnohých buniek v Bratislave. ÚŠB zatkla Pavla Fendta, Pavla Kardiana, Jozefa Ivaniča a iných komunistov, ktorých donútili vypovedať aj o Husákovi, o jeho konšpirovaní v rokoch 1939–1940. ÚŠB v trestnom oznámení proti Jozefovi Ivaničovi a spol. z 20. februára 1942, podanom na Štátne zastupiteľstvo v Bratislave, okrem iného uviedla: „Doteraz ale je málo objasnená činnosť dr. Husáka, ktorý – ako je vyššie spomenuté – bol poverený organizovaním intelektuálov.“¹³ Uväznený Jozef Ivanič v zápisnici 25. februára 1942 o Husákovi vypovedal: „Na týchto schôdzkach rajonného vedenia sa zúčastňovalo rajonné vedenie, a to Kaiser, Fendt, Kardian a občas prišiel aj dr. Husák. Dr. Husák mal podľa intencie rajonného vedenia získať inteligenciu, ale preukázal veľmi malé, ba môžem povedať žiadne úspechy a preto sa zúčastnil len na niektorých schôdzkach a neskoršie ani nechodil.“¹⁴ Citovaná výpoveď nebola ešte dôvodom na priamy zákrok proti Husákovi. Ale ÚŠB bola na stope jeho ilegálnej činnosti. Zostával zatiaľ otvoreným prípadom.

11 G. Husák bol na vojenských odvodoch v r. 1933, 1934 a 1935. Bol neodvedený pre krátkozrakosť a telesnú slabosť. Pozri AVEO v Trnave, kmeňový list G. Husáka.

12 V knihe A. RAŠLU *Civilista v armáde* (Bratislava 1967) je fotografia skupiny osôb na Ukrajine, v ktorej je aj Husák v uniforme slovenského vojaka.

13 ŠOBA v Bratislave, fond KSB, č. 220/1942.

14 Tamtiež.

Na jar 1942 zatýkanie komunistov pokračovalo. Dokonca v apríli 1942 bolo rozbité druhé ilegálne ÚV KSS. Najprv zatkli 23. apríla Vincenta Škrabalu a o deň neskoršie, 24. apríla, Otta Kleina-Krajňáka a ďalších. Z trojčlenného ústredného vedenia zostal na slobode opäť iba Ján Osoha. Vieme z predchádzajúceho textu, že Klein-Krajňák bol v rokoch 1939–1940 inštruktorom práve I. rajóna, v rámci ktorého Husák pôsobil. Výsluchom Kleina-Krajňáka a ďalších zatknutých sa políciai objasňovali najnovšie konšpiratívne väzby KSS. Ale aktualizovali sa aj staršie otvorené a nedoriešené prípady. Proti-komunistické oddelenie ÚŠB si vzalo na mušku aj Gustáva Husáka, od 1. mája 1942 tajomníka Ústredného zväzu špeditérov.

Podľa Plevzu: „Vážne podozrenie z prezradenia ilegálnej protifašistickej činnosti G. Husáka vyvstalo 22. mája 1942. Ráno o pol deviatej vtrhli do jeho bytu pracovníci Ústredne štátnej bezpečnosti. Jeden z nich, hlavný komisár Beňuška, ho zatkol.“¹⁵ Podozrenie síce bolo, ale ÚŠB do siete chytila iba malú ryбку. V zpráve o zadržaní a zatknutí Husáka je uvedené priezvisko komisára dr. Jozefa Beňušku. Lenže tento zatýkací akt sa uskutočnil až na pôde ÚŠB.

Vo vyšetrovacej väzbe bol Husák iba týždeň. Svojim spôsobom to bol preňho „kamarátsky kriminál“ v porovnaní s jeho väzbou za stalinsko-gottwaldovského režimu. V záverečnej fáze Husákovy vyšetrovacej väzby na výsluch predviedli aj niektorých jeho spolupracovníkov, ktorí sa tiež nachádzali vo väzení. Jedným z nich bol aj Pavol Fendt, ktorý vypovedal 26. mája 1942, v deň, keď sa uzavrel výsluch s Husákom. Fendt okrem iného zápisnične vypovedal:

„Koncom roku 1939, asi v mesiaci decembri, v čase, keď som už bol niektoľko mesiacov činným v ileg. komunistickej strane, požiadal ma Otto Klein, aby som šiel do advokátskej kancelárie dr. Vaníčka na Hlinkovo námestie, kde je zamestnaný Husák, ktorému aby som oznámil, že má prísť na schôdzu ileg. kom. strany. Ja som tento príkaz Ottu Kleina aj splnil a súčasne pri tomto si dal s dr. Husákom sraz, kde sme sa aj zišli a odtiaľto som ho zaviedol do bytu Viliama Kaisera, na Gröslingovu ul. naproti gymnáziu, kde na nás už čakali Kardian a Otto Klein. Na tejto schôdze mal prednášku Otto Klein, ktorý nám dával pokyny pre činnosť ileg. kom. strany. Presne si už podrobnosti na obsah tejto prednášky Ottu Kleina nepamätám. Viem však celkom určite, že Klein chcel poveriť dr. Husáka nejakou funkciou v ileg. kom. strane. Jakou funkciou, o tom vedomosti nemám, lebo Klein túto funkciu, ktorú mal prevziať dr. Husák, nemenoval, a preto neviem, či dr. Husák túto funkciu v ileg. kom. strane vykonával.... Naposledy som bol s dr. Husákom v mesiaci júni 1940.“¹⁶

Fendtova výpoveď len potvrdzovala dovtedajšie poznatky ÚŠB. Aj podľa Fendta Husák sa zúčastňoval na ilegálnych stretnutiach len v rokoch 1939–1940. V tomto zmysle vypovedal aj Husák.

Zápisnica spísaná s Husákom na ÚŠB má dátum 26. máj 1942. Voči Husákovi jeho vyšetrovateľ Július Leštách nepoužil násilie alebo nátlak.¹⁷ Husák svoje právnické vzdelanie využil v rámci možností vo svoj prospech. O príslušnosti ku komunistickej strane účelovo vypovedal takto:

15 *České noviny*, č. 3/1991.

16 ŠOBA v Bratislave, fond KSB, č. 759/1942.

17 Hovoril som s J. Leštáchom (nar. 1912), ktorý sa dobre pamätal na svojho klienta. Leštách si dokonca pamätal aj na rozsah zápisnice. Po vojne sa proti Leštáchovi viedlo trestné pokračovanie, ale Husák proti nemu nepodal oznámenie za zlé zaobchádzanie r. 1942. Pozri ŠOBA v Bratislave, fond OLS Bratislava, č. 212/1946.

„Za môjho vysokoškolského spolkárenia bol som síce ľavo orientovaný, nebol som však príslušníkom žiadnej politickej strany. Moji spolkárski protivníci označovali ma za komunistu, ale ja som sa takýmto ani neprehlasoval a ani necítil.“¹⁸

Prenasledovaný a stíhaný komunistami pred ÚŠB a potom aj pred súdom mohol zapierať svoju politicko-stranícku príslušnosť alebo sa k nej hrdo hlásiť. Komunistická propaganda vedela využívať prípady, keď komunisti pred súdom hájili svoju príslušnosť a činnosť. Ale v konkrétnych súvislostiach mohlo byť prospešné aj zamlčovanie a popieranie. Preto neodsudzujem Husákovu zapieranie, keď klamal svojho nepriateľa.

Husák v zápisnici priznal, že sa zúčastnil schôdzky s Pavlom Fendtom, Pavlom Kardianom, Ottom Kleinom a Viliamom Kaiserom. Lenže zároveň uviedol:

„V novembri 1940 bol som v Zaisťovacom tábore v Ilave a tam som si pevne zamienil, že v budúcnosti takýchto schôdzok sa nezúčastním a vôbec nič podobného nebudem podnikáť. Toto svoje rozhodnutie som si dodnes presne dodržal.“¹⁹

Neboli dôkazy a svedectvá, ktoré by spochybňovali toto Husákovu tvrdenie. Naozaj bol mimo komunistickej konšpirácie. Čo sa týka spolupráce s Fendtom a spol. Husák vypovedal:

„Som si vedomý, že týmto som sa dopustil trestného činu, lebo som peňažne podporil zakázané hnutie a zúčastnil som sa schôdzok s ľuďmi, ktorí pravdepodobne pracovali v zakázanom hnutí, v ilegálnej komunistickej strane.“²⁰

Vyšetovanie na ÚŠB skončilo 26. mája 1942 zápisnicou spísanou s Husákom. Z policajnej väzby ho premiestnili do väznice Krajského súdu v Bratislave (Justičný palác). Zároveň ÚŠB 26. mája 1942 pod č. 14.212/4-1942 podala trestné oznámenie proti Husákovi na Štátne zastupiteľstvo v Bratislave. Z trestného oznámenia citujem:

„Dr. Husák súc u tunajšieho úradu vypočúvaný, zápisnične doznáva, že schôdzok sa skutočne zúčastňoval, na ktorých sa prebrali rôzne veci týkajúce sa ilegálnej komunistickej strany. Ďalej doznáva, že sám čítal rôzne protištátne komunistické letáky, ba dokonca i sám opravoval rôzne koncepty pre spomínané protištátne letáky. Sám stranu finančne podporoval rôznymi peňažnými podporami.“²¹

Za dva dni, 28. mája 1942, Husáka predviedli pred vyšetrojúceho sudcu dr. Vojtecha Hetényho, pred ktorým vypovedal: „Obvineniu som porozumel, vinným sa cítim čiastočne.“ Husák trval na svojej výpovedi, ktorú urobil na ÚŠB a použil ju na svoju obranu pred súdom. O prerušení stykov s komunistickou konšpiráciou zopakoval: „Po lete 1940 som sa žiadnych schôdzok nezúčastnil. Toto som ja z vlastného rozhodnutia zanechal a neprišlo vôbec k žiadnej formálnej súčinnosti s ilegálnou komunistickou stranou na Slovensku.“

Ja som sa týchto schôdzok zúčastňoval jedine preto, abych sa snáď dozvedel od týchto ľudí niečo interesantného.“²²

Uväznený Husák pred vyšetrojúcom sudcom nepodal sťažnosť na príslušníkov ÚŠB za zlé zaobchádzanie. Nemal dôvod. Na ÚŠB sa mu neskrivil ani vlas na hlave.

V deň predvedenia pred vyšetrojúceho sudcu, tj. 28. mája 1942, Husáka prepustili z vyšetrovacej väzby. Návrh na prepustenie podalo štátne zastupiteľstvo (prokuratúra)

18 ŠOBA v Bratislave, fond KSB, č. 759/1942.

19 Tamtiež.

20 Tamtiež.

21 Tamtiež.

a nariadil to vyšetrojúci sudca. Trestné pokračovanie prebiehalo však ďalej. V úradnom zázname z 28. mája 1942 sa môžeme dočítať: „Podľa telefonického oznámenia dr. Beňušku, dr. Husák nemá byť späť dodaný ÚŠB.“²³ Aj sa tak stalo.

Dr. Jozef Beňuška bol vtedy vedúcim protikomunistického oddelenia ÚŠB.²⁴ Do jeho kompetencie patril trestne stíhaný Husák. Nepochybne mal Beňuška dôvod na taký zhovievaný postup. Vedel, že za Husákovu prepustenie z väzenia boli vplyvné intervencie. V prvom rade bol to opäť Imrich Karvaš, ktorý u Macha intervenoval za prepustenie Husáka z vyšetrovacej väzby.

Ďalšia intervencia za Husákovu prepustenie pochádzala od Pavla Čarnogurského, učiteľa a poslanca slovenského snemu. Čarnogurský bol vtedy členom správnej rady v Slovenskej všeobecnej úverovej banke. V tejto banke bola zamestnaná Husáková manželka, ktorá aj prostredníctvom Čarnogurského chcela dosiahnuť prepustenie manžela. Čarnogurský intervenoval u Macha. V posledných rokoch Pavol Čarnogurský vo viacerých písomnostiach (aj v listoch Husákovi) uvádzal, že svojou intervenciou Husákovi zachránil život. Je to nadsadené, lebo Husák nebol v takom stave ohrozenia.

K priaznivému vybaveniu intervencií nahrala Husáková výpoveď a tiež výpovede jeho bývalých spolupracovníkov.

Husákovu väznenie je dôkazom, že bol perzekvovaný ľudáckym režimom. Ale netreba heroizovať jeho konfrontáciu s ÚŠB. Plevza aj po Husákovom páde naďalej zveličuje jeho zástoj v odboji. Podľa Plevzu: „Reprezentatívne historické dokumenty potvrdzujú, že G. Husák obstál aj v zrážkach s Ústredňou štátnej bezpečnosti. Možno s kúskom šťastia (pre nedostatok dôkazov o protištátnej činnosti ho vždy museli prepustiť), ale skôr zásluhou vynaliezavosti a statočnosti, s akou čelil výsluchom a vyvracal podozrenia voči sebe i ostatným podozrivým druhom.“²⁵ Kde sa nachádzajú tie „reprezentatívne historické dokumenty“?

S inou vykonštruovanou verziou o Husákovom chovaní počas vyšetrovania na ÚŠB nedávno vystúpil Vladimír Kohúcik v otvorenom liste Rudolfovi Barákovi. Pre Kohúčika ako hodnoverný svedok bol Imrich Sucký, šéf skupiny detektívov na protikomunistickom oddelení ÚŠB. (Sucký nebol JUDr., ani nebol vedúci protikomunistického oddelenia ÚŠB, ako to chybné uvádzajú Plevza a Kohúcik. Barák urobil Suckého „ředitelom“ protikomunistického oddelenia ÚŠB.²⁶) Kohúcik sa vraj po vojne od Suckého chcel dozvedieť „ako sa držali“ komunisti za slovenského štátu počas vyšetrovania. Suckého hodnotenie vraj bolo nasledovné:

„No najtvrdší a najnebezpečnejší bol JUDr. Gustáv Husák. Predpokladali sme, že ako komunista je politicky činný, ale nikdy sme mu nič nemohli dokázať. Pri jeho zat-

23 ŠOBA v Bratislave, fond ŠZB, č. 2416/1942.

24 J. Beňuška (1908–1945) od októbra 1942 bol prednosta ÚŠB. V decembri 1944 bol preložený za policajného riaditeľa do Žiliny, kde ho 3. 2. 1945 zatkla nemecká bezpečnostná polícia. 31. 3. 1945 bol z Bratislavy odvečený do Mauthausenu, kde ho nacisti zavraždili v plynovej komore.

25 *České noviny*, č. 3/1991.

26 Policajný inšpektor I. Sucký (1899–1973) bol hlavným strojom odhalenia a pozatýkania členov I. až IV. ÚV KSS. OES v Bratislave ho 1. apríla 1947 odsúdil na 20 mesiacov väzenia, ktoré mal odpykať vyšetrovacou väzbou. V októbri 1948 emigroval do Rakúska. Ľudový súd v Bratislave na revíznom pojednávaní 12. novembra 1948 ho v neprítomnosti odsúdil na 25 rokov väzenia. Suckého 13. októbra 1957 uniesli z Viedne a od 14. októbra sa nachádzal vo výkone trestu v Československu. ŠtB väzňa Suckého často vypočúvala nielen o exponovaných komunistoch, ale aj o iných osobách. Jeho výpovede obsahovali aj poloprávy a lož. Sucký dostal v máji 1968 amnestiu a v septembri odišiel do Viedne, kde aj zomrel.

knutí a i tvrdom vyšetrovaní sa k aktívnej politickej činnosti nepriznal a nikdy sme mu nemohli nič dokázať.²⁷

Takto Kohúčík klame v apríli 1991. Tentoraz opäť superlatív v prospech Husáka. „Hodnoverný“ prameň (svedok) je Imrich Sucký. Na inom mieste Kohúčík uverejnil vlastný komentár: „Suckého slová o JUDr. Husákovi, že bol najtvrdší pri vyšetrovaní za slovenského štátu, sa v plnom rozsahu potvrdili po jeho zatknutí v r. 1951. Napriek používaniu brutálnych fašistických metód nepodľahol, ale zachoval si svoju ľudskú tvár a hrdosť.“²⁸ Veru, takto sa o Husákovi píše aj po jeho odchode z politickej scény. Naďalej sa nepravdivo interpretuje jeho chovanie a odolnosť pri vyšetrovaní za slovenského štátu, hoci vtedy na vlastnej koži nepocítil použitie „brutálnych fašistických metód“.

Uviedol som dôvody proti heroizovaniu Husákovej konfrontácie s ÚŠB. Pritom v Husákovom prípade môžem porovnávať. Mám na zreteli:

1. Postavenie uväznených komunistov na Slovensku v rokoch 1939–1945. Nie Husák, ale iní komunisti boli podrobení tvrdým výsluchom a obstáli (samozrejme nie všetci) v zrážkach s ÚŠB. Nemôžem nespomenúť ani tých komunistov, ktorí boli väzňami nemeckej bezpečnostej polície alebo trpeli v nacistických koncentračných táboroch.

2. Husák bol stalinista, muž moci a násilia. „Řečeno stručně a s dávkou zjednodušení: byl mužem Kominterny bez Kominterny.“²⁹ Ako taký sa správal, keď zastával funkcie povereníka vnútra a predsedu Zboru povereníkov. K tomu treba započítať aj jeho politickú zodpovednosť za perzekúciu občanov počas normalizácie 1969–1989, keď bol generálnym tajomníkom ÚV KSČ a prezidentom ČSSR.

3. Husák bol politickým väzňom počas stalinsko-gottwaldovského režimu v rokoch 1951–1960. Vieme, ako trpel a vzdoroval perzekútorom. Predpokladám, že autor Husákovej biografie dokáže vystihnúť rozdiel medzi jeho pobytom za mrežami v roku 1942 a v rokoch 1951–1960.

Kauza na pokračovanie

Husákova vyšetrovacía väzba neznamerala pre neho vstupenku do radov konšpirujúcich komunistov. Po prepustení z väzenia naďalej zastával funkciu tajomníka zväzu špeditérov. Z tohto obdobia, presne z 20. októbra 1942, pochádza obežník č. 961/42 zväzu špeditérov o podpore na predvojenskú výchovu HG, HM, FS a DJ. Podľa tohto obežníka: „Náš ústredný výbor na svojom zasadnutí dňa 9. 10. 1942 uzniesol sa spolupracovať na usporiadaní tejto zbierky, lebo sa jedná o celonárodné organizácie a potrebný cieľ.“ Pod citovaným obežníkom Ústredného zväzu špeditérov je uvedený JUDr. G. Husák. Nie je to práve najlepší doklad na potvrdenie Husákovej antifašistickej činnosti. Na druhej strane treba vziať do úvahy, že pracoval v úrade, kde sa tomu sotva mohol vyhnúť, ak chcel zostať vo funkcii.

Husák po prepustení z väzenia naďalej udržoval spoločenské styky s Imrichom Karvašom, ktorého pozícia vo verejnom živote sa upevňovala. Karvaš bol v októbri 1942 vymenovaný za prednostu Najvyššieho úradu pre zásobovanie (NÚZ). Nemožno opomenúť ani to, že podľa zákona o HSLS z 22. novembra 1942 bol vymenovaný za

27 V. Kohúčík, Otvorený list páňovi Rudolfovi Barákovi, *Nové slovo*, č. 17 z 25. apríla 1991. R. Barák, opierajúci sa tiež o údaje I. Suckého, Husákovu vyšetrovaciu väzbu sľušoval takto: „Při vyšetřování se choval povýšeně, odmítal obvinění, dovolával se Macha. Sucký říkal, že změkl, až když dostal pár fack.“ *Pozří České noviny*, č. 28/1990.

28 *Tamtiež*.

29 K. KAPLAN, *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989, s. 116.

člena ústredného výboru HSLS.³⁰ Karvaš sa zúčastňoval zasadnutí slovenskej vlády. Bol nielen úspešný národohospodár, ale aj šarmančný spoločník. V rokoch 1942–1943 styky Karvaša a Husáka nemali konšpiratívnu motiváciu, hoci debatovali aj o politike. Nie s Alexandrom Machom, ale s Karvašom sa Husák stretal. Ale Husák neprivedol Karvaša na stranu odboja. V lete 1943 sa Karvaš podieľal na činnosti okolo Šrobárovho memoranda. Napokon aj v roku 1944, keď Karvaš podporoval a kryl hospodárske prípravy povstania, túto činnosť začal prostredníctvom Petra Zaťku, Jána Ursínyho a ďalších osôb.

Pri vzťahu Karvaš – Husák ešte poznamenávam, že Karvaš mal v Skalici na gymnáziu spolužiaka Vladimíra Clementisa. Dokonca sedeli v jednej lavici. Ale ich cesty sa rozišli, najmä za druhej svetovej vojny. Clementis v čs. vysielaní britského rozhlasu ostro napádal bývalého spolužiaka Karvaša za jeho konanie vo funkciách ľudáckeho režimu. Zrejme netušil, že jeho bývalý advokátsky koncipient Husák s Karvašom dobre vychádzal.

Vefa sa popísalo o vykonštruovaných spojitosťach medzi Husákom a Machom, hlavne v súvislosti s inscenovaným procesom Husák a spol. (apríl 1954). Ale aj niektorí príslušníci demokratického odboja nepravdivo spájali Husáka s Machom. Napríklad Vavro Ryšavý napísal, že v tomto období „Husák a Novomeský prežívajú medové časy so Šaňom Machom v Slovenskom klube v Bratislave, kde sa sústreďovala gardistická a politická smotánka“.³¹

Nestretol som sa s dokumentom alebo hodnoverným svedectvom o tom, že by sa Husák v r. 1942 akýmkoľvek spôsobom angažoval v ilegálnej KSS. Ján Osoha, vedúci II. a III. ÚV KSS už nepovažoval Husáka za člena komunistickej strany. Nielen Osoha, ale ani Otto Klein-Krajňák a Pavol Stahl (obaja zatknutí v apríli 1942) vôbec nepočítali s Husákom. Stahl mi nie raz vykladal, že Husák stratil vieru vo víťazstvo Sovietskeho zväzu, a preto bočil od ilegálnej činnosti. Toto mi Stahl tvrdil v čase, keď on bol vylúčený z KSČ a Husák bol generálnym tajomníkom ÚV KSČ.

ÚŠB v júli 1942 zatkla Jána Osohu a ďalších členov III. ÚV KSS. Boli to veľmi ťažké časy pre komunistov na Slovensku. Ale existovala kontinuita vo vedení a organizovaní komunistického odboja. Nové ústredné vedenie, v poradí štvrté, vytvorili Osohom určení náhradníci – Štefan Bašťovanský a Miloš Hrušovský. V rámci IV. ÚV KSS aktívne pôsobili viacerí priatelia Husáka (aj bývalí spolubývajúci pod jednou strechou na Tajovského ul. 8), ale on zostal bokom.

Až po stalingradskej bitke (po februári 1943!) Husák hľadal kontakt na vedenie KSS. Husák sa obrátil na dr. Jána Púlla s ochotou zapojiť sa do ilegálnej KSS. Púll bol vtedy zamestnaný na NÚZe u Karvaša a Púllova manželka bola Karvašovou sekretárkou. Keďže Púll ilegálne spolupracoval so IV. ÚV KSS, nebolo problémom o Husákovkej ponuke hovoriť s Milošom Hrušovským, ktorý pracoval v Slovenskej banke v Bratislave.

Podľa spomienok Miloša Hrušovského: „Vo februári 1943 (po stalingradskej bitke) informoval ma J. Púll, že dr. G. Husák žiada vedenie strany, aby ho poverilo straníckou prácou. Povedal som Púllovi, že o tejto ponuke budem informovať 'vedenie strany' (pochopiteľne, nemohol som Púlla ani ktoréhokoľvek iného súdruha, s ktorým som bol v osobnom styku, upovedomiť o tom, že som členom vedenia strany). Radil som sa

30 *Organizačné zvesti HSLS*, roč. III., č. 12 z decembra 1942.

31 V. RYŠAVÝ, *Žilina a Slovenské národné povstanie*, New York 1981, s. 88.

s Bašťovanským, ako reagovať na Husákovu iniciatívu. Už vedel o stanovisku (informácii) J. Osohu vo vzťahu k Husákovi. Po krátkej diskusii vyslovil sa tak, že nech o veci rozhodnem sám podľa vlastného uváženia. Veď som zodpovedný za organizačné otázky. Uvažoval som preto o ponuke G. Husáka. V súvislosti s tým, že negatívny postoj voči G. Husákovi – pokiaľ ide o jeho ochotu pracovať a riskovať – zaujal aj P. Stahl, ďalej v súvislosti s posudzovaním politického vývoja V. Clementisa, ktorého vplyv na Husáka bol evidentný – dal som Púllovi negatívnu odpoveď na Husákovu ponuku.³² Ján Púll mi potvrdil pravdivosť údajov zo spomienok Miloša Hrušovského.

Kým Felix Vašečka, Ján Púll, Michal Falán, Anton Raša a iní Husákovi priatelia a kolegovia pôsobili v ilegálnej KSS, Husákov ponuka sa – mierne povedané – neprijala. Nakoľko ide o člena budúceho (piateho) ÚV KSS nemožno túto záležitosť považovať za okrajovú. Ešte aj v prvej polovici roku 1943 rozhodujúco pôsobili nielen Osohovo stanovisko, ale aj ďalšie faktory z osobného a spoločenského života Husáka. Jadro komunistickej siete v rokoch 1939–1942 tvorili prevažne robotníci. Výrazne boli zastúpení aj komunisti nemeckej a maďarskej národnosti a tiež komunisti židovského pôvodu. Ich život, spoločenské a existenčné postavenie sa odlišovalo od štandardu Husáka a ďalších komunistických intelektuálov, ktorí mali dobré zamestnanie. Navyiac niektorí v ilegálite exponovaní komunisti vedeli o spoločenských stykoch Husák – Karvaš a komentovali ich s nedôverou. Napríklad, keď Štefan Bašťovanský rokoval s Robertom Donathom, koho možno z okruhu jeho známych zapojíť do ilegálnej činnosti, padla zmienka okrem Felixa Vašečku a Michala Falána aj o Husákovi. Lenže Donath o Husákovi neposkytol práve najlepšiu charakteristiku. Donath neskôr o rokovaní s Bašťovanským vypovedal, že sa Husák „príliš orientuje na panské okruhy, zve k sebe hodnostárov tohto štátu a preto by nebolo dobré sa s ním spojiť“.³³ Nepochybne Karvaš bol tým hodnostárom slovenského štátu.

Od apríla do mája 1943 boli zatknutí členovia a spolupracovníci IV. ÚV KSS (Š. Bašťovanský a spol.). Medzi uväznenými boli aj tí, ktorí s Husákom udržiavali priateľské styky. Lenže ich výpovede nemohli ohroziť Husákov pobyt na slobode. Jednoducho preto, lebo Husák bol mimo akejkolvek konšpiratívnej činnosti.³⁴ ÚŠB nemala o neho osobitný záujem, Husákov osobný život nestrpčovali výsluchy, sledovanie, domové prehliadky atď. Nepocífoval následné policajné šikanovanie a diskrimináciu.

Nezabúdajme, že trestné stíhanie proti Husákovi z r. 1942 pokračovalo aj v nasledujúcom roku, ale zostalo okrajovým prípadom pri vtedajšej súdnej a mimosúdnej perzekúcii komunistov na Slovensku. U Husáka išlo o „prečin združovania štátu nepriateľského“. Štátne zastupiteľstvo v Bratislave 15. júla 1943 podalo na Krajský súd v Bratislave žalobu proti Husákovi. Štátnym žalobcom (prokurátorom) bol dr. Július Viktory, ktorý navonok zachovával dekrétom strážcu platných zákonov, ale v skutočnosti hľadal cesty, ako chrániť osoby perzekvované za odbojovú činnosť. Takto postu-

32 Archív Múzea SNP v Banskej Bystrici, arch. j. 27/1966. M. Hrušovský (1908–1980) spomienky napísal v r. 1965.

33 ŠOBA v Bratislave, fond ŠZB, č. 2272/1943. Citát z Donathovej zápisnice, ktorá sa s ním vyhotovila 12. 4. 1943 na ÚŠB v Bratislave.

34 Napríklad uväznený M. Falán (1916–1960) doznať, že Husák jeho a ďalších vysokoškôľákov orientoval na štúdium „ľavej“ literatúry. Ďalej citujem z Falánovej zápisnice: „Tieto ileg. kom. skupinky pod vedením dr. Husáka predbežne ešte nevedeli žiadnu aktívnu činnosť a pokiaľ ja viem, nezapojovali sa ďalšie osoby do tých buniek. Mala to byť vlastne príprava pre budúcnosť. Tieto buňky boli na príkaz dr. Husáka zlikvidované asi v letnom období 1940, kedy som tiež sám opustil Lafranconi.“ Pozri ŠOBA v Bratislave, fond ŠZB, č. 2272/1943.

poval aj v Husákovom prípade.³⁵ Hlavné pojednávanie bolo 13. novembra 1943. Na základnú otázku obžalovaný Husák odpovedal: „Obžalobe som porozumel – vinným sa necítim.“ V ten deň Krajský súd v Bratislave vyniesol oslobodzujúci rozsudok „pre nedostatok trestného činu a dôkazov“.³⁶ Rozsudok bol vynesený v čase, keď sa Husák opäť zapojil do ilegálnej KSS, o čom ÚŠB nemala poznatky.

Na vzostupe

Začnem citátom o Husákovi: „Vďaka obdivuhodnej erudícii, povahovým vlastnostiam, pracovitosť a skúsenostiam z predchádzajúceho politického pôsobenia sa ako 30-ročný stal v roku 1943 spolu s Karolom Šmidkem a Ladislavom Novomeským členom V. ilegálneho ústredného vedenia KSS, s ktorého činnosťou je spojený zásadný obrat v slovenskom i v celom československom národnooslobodzovacom zápase.“³⁷ *Oponujem citovanému hodnoteniu a zaradeniu. Komentujem ho týmito pripomienkami:*

1. Husák viac ako dva roky bol mimo komunistickej konšpirácie.

2. V roku 1942 ho postihla iba krátkodobá vyšetrovacia väzba za ilegálnu činnosť v rokoch 1939–1940.

3. Ustanovenie Husáka za člena V. ÚV KSS nebolo v kontinuite činnosti a poverení predchádzajúcich ústredných vedení ilegálnej KSS. Husák pre Júliusa Ďuriša, Jána Osohu, Štefana Baššovanského a ostatných členov ilegálnych ústredných vedení KSS nebol kandidátom na akúkoľvek funkciu.

Z historiografie odboja a SNP je všeobecne známe, že Husák sa stal členom V. ÚV KSS koncom leta 1943. Od decembra 1943 bol aj členom ilegálnej Slovenskej národnej rady. Ustanovenie Husáka za člena V. ÚV KSS nebolo uznaním jeho pevného postavenia v konšpirácii, ani ocenením zásluh za roky ilegality a perzekúcie. Bola to záležitosť výberu, voľby a poverenia Karola Šmidkeho.

Ako sa ambiciózný Husák dostal do vedenia KSS? Po zatknutí členov a spolupracovníkov IV. ÚV KSS nastala citeľná medzera vo vedení ilegálnej KSS. Neboli určení náhradníci, ktorí by sa ujali nového vedenia. Početná garnitúra skúsených a osvedčených komunistov, do ktorej patrili všetci členovia predchádzajúcich štyroch ústredných vedení, bola vo väzení. V celách s mrežami boli aj tí komunisti (P. Fendt, J. Ivanič, O. Klein, P. Kardian), ktorí s Husákom bezprostredne konšpirovali v rokoch 1939–1940. Neexistovalo spojenie medzi domácim a zahraničným komunistickým odbojom. Naproti tomu v roku 1943 nastalo výrazné oživenie v demokratickom (nekomunistickom) odboji, ktorý mal tajné spojenie s orgánmi čs. odboja v zahraničí, prevažne cez neutrálnu Švajčiarsko a Turecko. V rámci odbojovej skupiny Flóra a okolo Vavra Šrobára sa sústreďovali významní činitelia domáceho odboja. Sľubne sa budovali základy odboja v slovenskej armáde. Ale navonok na Slovensku vládol pokoj a poriadok v policajnom zmysle slova.

Nová iniciatíva v komunistickom odboji nastala po príchode Karola Šmidkeho zo Sovietskeho zväzu. Šmidke s Karolom Bacílkom prišiel v auguste 1943 cez územie okupovaného Poľska. Postupne, ale úspešne zakotvil na domácej pôde. Hoci prišiel do

35 J. Viktory (1907–1980) v r. 1945 vstúpil do KSS a za ňu zastával verejné a štátne funkcie. V septembri 1945 po G. Husákovi prevzal funkciu povereníka SNR pre veci vnútorné.

36 ŠOBA v Bratislave, fond KSB, č. 759/1942. Hlavné pojednávanie malo krátky priebeh. Samosudca Karol Talčík ho zahájil o 9,50 hod. a ukončil o 10,45 hod. Zo zápisnice citujem: „Štátny zástupca a obžalovaný sú s rozsudkom spokojní.“

37 Nové slovo, roč. XXV, č. 1 zo 6. januára 1983.

pomerne priaznivých podmienok, predsa nemal po ruke osvedčených starých komunistov. Šmidke sa v Bratislave prostredníctvom Jána Fabianiča a Edity Wolmanovej (po vojne Voronská) spojil s Husákom, ktorý túto epizódu opísal vo svojom Svedectve o SNP.

Šmidke vytvoril nové ústredné vedenie KSS, do ktorého pribral Gustáva Husáka a Ladislava Novomeského. Dozvedel sa vtedy Šmidke o peripetiách Husákovho vzťahu k členom predchádzajúcich ÚV KSS? Sotva. Ale budovanie konšpiratívnej siete na Slovensku spočívalo predovšetkým na pleciah Karola Šmidkeho.

Podľa bývalej oficiálnej verzie: „Utvorením V. ilegálneho ústredného vedenia KSS začali sa vytvárať rozhodujúce subjektívne predpoklady pre rozhodný obrat v protifašistickom zápase.“³⁸ Aby nebolo pochyb o aký obrat malo ísť, predložila sa verejnosti táto verzia: „Piate ilegálne ústredné vedenie KSS bolo postavené pred historickú úlohu – v podmienkach Slovenska splniť a tvorivo rozvinúť smernice EKI z januára 1943 a pripraviť celonárodné ozbrojené povstanie ľudu proti domácejmu a zahraničnému fašizmu.“³⁹

Od V. ÚV KSS vedie legendotvorná línia k vytvoreniu SNR v decembri 1943, ktorá vraj vznikla po štvormesačnom rokovaní. Keďže pri rozhovoroch, ktoré viedli ku vzniku SNR, sa za KSS zúčastňovali Husák a Novomeský, už tým faktom sa začala pripisovať Husákovi prioritná úloha. Opäť citujem:

„Karol Šmidke, Gustáv Husák a Ladislav Novomeský sa rozhodujúcim podielom zaslúžili o vytvorenie vrcholného celonárodného jednotného odbojového centra – Slovenskej národnej rady. Boli spolutvorcami programu, ktorý prijala a ktorý vošiel do dejín ako Vianočná dohoda z roku 1943.“⁴⁰

Predstavitelia demokratického odboja sa nespomínajú, hoci aj oni boli spolutvorcami uvedeného programu. Zámerne sa vyzdvihovali iba komunisti v rámci tzv. vedúcej úlohy ich strany. Preto sa jednoznačne publikovalo:

„Vianočná dohoda bola veľkým víťazstvom komunistami prebojovanej koncepcie antifašistického a národnooslobodzovacieho zápasu.“⁴¹

Samozrejme, citované „víťazstvo“ malo pokračovanie tézou: „Gustáv Husák spolu s ostatnými členmi ústredného vedenia KSS stál na čele príprav Slovenského národného povstania.“⁴² Podľa bývalej oficiálnej legendy z čias normalizácie Husák mal k tomu predpoklady, lebo: „Ideológom, politikom a teoreticky najviac pripravenou osobnosťou tohto vedenia strany bol nesporne Husák.“⁴³ Potom vzostup Husáka pokračoval tak, že „sa stal jedným z vodcov Slovenského národného povstania.“⁴⁴ Citovanými a podobnými frázami sa budovali základy legendy o Husákovi. Tejto legende sa muselo prispôbiť aj Husákovu postavenie v rezistencii v rokoch 1939–1943.

V skutočnosti:

1. Komunisti Husák a Novomeský viedli rokovanie len s bývalými agrárnikmi Jozefom Lettrichom a Jánom Ursíny. (Matej Josko bol bývalý čs. národný socialista.) Pritom v e d o m e obišli už existujúce odbojové skupiny, napríklad Flóru a Šrobárovu skupinu.

38 *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*, zv. I. Bratislava 1984, s. 200.

39 *Tamtiež*, s. 211.

40 *Tamtiež*, s. 233.

41 *Tamtiež*, s. 235.

42 V. PLEVZA, *Trvalé hodnoty*, zv. II. Bratislava 1976, s. 53.

43 *Tamtiež*, s. 52.

44 *Nové slovo*, č. 24 z 13. júna 1991. Vzostupy a pády Gustáva Husáka. Rozhovor s V. Plevzom.

2. Rokovaní o vzniku ilegálnej SNR sa nezúčastnili zástupcovia sociálnej demokracie.
3. Rokovaní sa nezúčastnili zástupcovia už existujúceho vojenského odboja, ktorí mali vlastné konšpiratívne styky s čs. orgánmi v exile.

Ilegálna SNR tak ako vznikla (traja komunisti a traja nekomunisti), ešte nebola vrcholným zjednoteným orgánom domáceho odboja. Napriek tomu v texte Vianočnej dohody sa výslovne uvádza:

„Ideové smery na Slovensku, ktoré i po 6. októbri 1938 zotrvali na zásadách protifašistickej demokracie a viedli dodnes aktívny odpor proti politickému, hospodárskemu a kultúrnemu znásilňovaniu slovenského ľudu a ktoré dnes reprezentujú skutočné zmýšľanie všetkých vrstiev slovenského ľudu, dohodli sa na vytvorení spoločného politického vedenia, ktorým bude Slovenská národná rada ako jediný reprezentant politickej vôle slovenského národa doma.“⁴⁵

Vianočnou dohodou komunistov s bývalými agrárnikmi v bratislavskom byte dr. Mateja Josku na Gajovej ulici končím rozpravu o Husákovom postavení v rezistencii v rokoch 1939–1943. Zástož Gustáva Husáka v nasledujúcom období príprav SNP je uvedený v mojom diele *Povstanie bez legend*, ktoré knižne vyšlo v roku 1990 v bratislavskom vydavateľstve Obzor.

45 V. PREČAN, *Slovenské národné povstanie – Dokumenty*, Bratislava 1965, s. 125–126.

O sudetoněmecké otázce

Ve snaze přispět k odborně založené diskusi o problematice nazývané s jistým zjednodušením „sudetoněmecká otázka“ požádali vydavatelé Soudobých dějin Bohumila Doležala o článek, který by byl východiskem pro takovou diskusi. Redakční kruh časopisu se po obšírné debatě obrátil na devatenáct historiků, kteří se tím či oním způsobem zabývají německo-českými vztahy. Soudobé dějiny je požádaly o stručný komentář k Doležalově článku, k jeho jednotlivým tezím nebo obecněji k německé otázce v Československu ve 20. století.

Z devatenácti historiků, které jsme tímto způsobem oslovili, odpovědělo čtrnáct, z toho pět ze zahraničí. Jejich příspěvky, včetně úvodního článku a závěrečného vyjádření Bohumila Doležala, otiskujeme na následujících stránkách, a to v plném znění a v abecedním pořadí podle jmen autorů. Soudobé dějiny tím považují za uzavřenou jednu fázi diskuse, a budou si klást za čest, jestliže diskuse sama bude v jiném prostředí pokračovat. (Přirozeně neodmítnou poskytnout své stránky pro diskusi tohoto druhu ani v budoucnu, vznikne-li taková potřeba.)

Úvahy, polemické komentáře a poznámky otištěné v našem fóru mají být určitým doplňkem historického bádání k danému tématu; nechťjí je přirozeně v žádném případě nahrazovat nebo stavět do pozadí. Ostatně nové otázky, pohledy a názory, které diskuse přinesla, mohou být podnětné jak pro rozhovor v širších kruzích naší společnosti, tak pro další historickou práci. Rádi ponecháme na posouzení obci historiků i veřejnosti, do jaké míry diskuse o sudetoněmecké otázce splnila svůj účel.

Poznámky k sudetoněmeckému problému

Bohumil Doležal

Dějepisectví je z povahy věci nuceno zabývat se dvojitým typem problémů: jednak událostmi dávno odeznělými, které lze bez potíží zkoumat jakoby na pitevním stole – jejich aktualita dávno vyrchala a zájem o ně se omezuje na úzkou obec specialistů. Kromě toho ovšem existují i záležitosti nebo problémy živé, zasahující svými důsledky a souvislostmi hluboko do přítomnosti. Historik, který se jimi zabývá, musí počítat s tím, že závěry, které učiní, se netýkají pouze jeho vědní specializace, že se stanou příspěvkem do širší debaty, v níž se uplatní také jiné aspekty, především politické, a že upo-

zornění na tyto politické aspekty věci může historikovi poskytnout látku k zamyšlení, k polemice i k dalšímu promýšlení toho, k čemu ve svém bádání dospěl. Tento text si neklade jiné ambice než upozornit na některé, podle autora podstatné politické stránky událostí let 1945-7 a poskytnout tak východisko k širší diskusi o problému, který podle jeho názoru zdaleka není uzavřen.

1. Existuje vůbec sudetoněmecký problém?

To znamená – existuje jako živá otázka, kterou se musíme zabývat nejen jako uzavřenou věcí, ale s ohledem na přítomnost a budoucnost? Ptám se jen proto, že i v této věci se na veřejnosti objevily pochybnosti. Hovoří se o tom, že jde o uměle rozvířovanou kampaň, živěnou okruhem starých pánů a dam z bavorské metropole, která nemá patřičný ohlas ani na celoněmecké úrovni. To, že to na české straně často vypadá tak, jako by sudetoněmecký problém byl ústřední otázkou česko-německých vztahů, je prý problematická zásluha nezodpovědných publicistů. Závěr z toho pak bývá, že pokud tu nějaký problém vůbec existuje, pak se mu u nás dostává zcela nepřiměřené pozornosti.

Proti tomuto nikoli nerozšířenému názoru mluví řada skutečností: nejen pravidelná účast vysokých bavorských a spolkových vládních představitelů na sudetoněmeckých sněmech, ale množící se intervence vysokých vládních míst v SRN i v Rakousku, přimlouvajících se za oficiální rozhovory mezi Čechy a sudetskými Němci (pokud je mi známo, vyjádřili se tak v posledním roce mimo jiné německý spolkový kancléř a ministr zahraničí, rakouský prezident a rakouský spolkový kancléř). Námitka, že německým přáním je třeba rozumět ze situace před volbami, spíš zdůrazňuje než oslabuje závažnost věci: je to zjevně něco, co může jako politicky relevantní faktor výsledek voleb v SRN ovlivnit.

Stejně i debaty v české veřejnosti lze sotva vysvětlit jednoduše nezodpovědností jednotlivců, kteří se do nich zaplétají: začaly vlastně už v letech 1945-47, pravda, nikoliv o „odsunu“ samém, nýbrž o průvodních okolnostech; toto omezení je však pouze smutnou vizitkou „demokracie“, jaká panovala v oné chmurné době. Jakmile v šedesátých letech ochabla schopnost komunistického režimu reglementovat oblast publikací a časopisů, objevily se úvahy historiků, v letech 1968-69 i publicistické zpracování tématu (Host do domu, Tvář). Rozhovor pokračoval velmi intenzívně v disentu i v exilu a bezprostředně po listopadu 1989 si prorazil cestu na veřejnost.

2. Východisko

Nechci obšírně opakovat věci odborné veřejnosti bezpochyby notoricky známé, jenom upozornit na to, co sám považuji za uzlové body, z nichž je třeba vycházet.

Myšlenka vysídlení německého obyvatelstva z českých zemí se objevila zakrátko po obsazení českých zemí německou armádou, a to v exilu i v domácím odboji, a v závislosti na vývoji válečných událostí a na růstu nacistických represí v Protektorátě nabývala stále radikálnější podoby. Ještě v Košickém vládním programu se však mluví pouze o potrestání viníků a o možnosti opce pro Československo u masy německého (a maďarského) obyvatelstva. Na druhé straně některé instrukce představitelů londýnské vlády domácímu odboji směřují k bližší nespecifikovanému rychlému a radikálnímu vnitropolitickému řešení, které postaví spojení před hotovou věc.

Každopádně osvobození bylo provázeno vlnou nenávisti a masové hysterie, která se samozřejmě, jako všechno na světě, dá vysvětlit z okolností. Ta složka veřejnosti,

jež se hlásila k demokracii evropského typu, nejen že neměla proti těmto náladám, které zachvátily skoro celou českou společnost, co postavit, ale namnoze jim i sama podléhala. Navíc se problém německého a maďarského obyvatelstva stal prostředkem licitace mezi komunistickým a nekomunistickým táborem. Je těžko rozhodnout, zda se situace vládní garnitury jednoduše vymkla z ruky a ona se pak ocitla ve vleku událostí, nebo zda „živelnost“ těchto událostí byla předem naplánovaná a rozdmychaná, a je to navíc skoro jedno. V každém případě do této situace a do této atmosféry přicházejí Benešovy dekrety, připravující půdu pro „konečné řešení“ sudetoněmecké otázky.

Je zajímavé, že na sudetoněmecké straně vždycky vzbuzoval největší pobouření zákon NS č. 115/1946 Sb. O právnosti jednání souvisejících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků, který je vlastně jakousi špatně skrytou amnestií a obsahuje v podtextu aspoň upozornění, že to, co se dalo do 28. října 1945, už nadále nebude kryto zákonem, zatímco nepochybně nejotřesnější z těchto dokumentů, dekret č. 16 z 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinů, zůstává v jeho stínu. V každém případě se jedná o celek velmi problematických právních aktů, a dovolím si teď shrnout to, co na nich považuji za obzvlášť sporné.

Spojení „Němci, Maďaři, zrádci a kolaboranti“ bije na první pohled do očí tím, jak se dávají dohromady věci, které nestojí na stejné úrovni: zrádcem a kolaborantem se člověk stává, Němcem a Maďarem se člověk rodí. Za Němce a Maďary jsou podle dekretů považovány „osoby, které se při kterémkoli sčítání lidu od roku 1929 přihlásily k německé nebo maďarské národnosti nebo se staly členy národních skupin nebo útvarů nebo politických stran, sdružujících osoby německé nebo maďarské národnosti“. Pausální vymezení osob, které mají být postiženy, připomíná nikoli náhodou norimberské zákony s jejich rasovou patafyzikou; navíc se důvodem postihu stává čin (způsob vyplnění jedné rubriky při sčítání lidu, členství v legálních organizacích), jenž ve své době nebyl považován za trestný.

Dekrety ovšem znají výjimku: Němce a Maďary, „kteří prokáží, že zůstali věrni Československé republice, nikdy se neprovinili proti národům českému a slovenskému a buď se činně zúčastnili boje za její osvobození, nebo trpěli pod nacistickým nebo fašistickým terorem“. Nutno konstatovat, že se tu vychází ze situace, kdy je určitá skupina předem prohlášena za vinnou, a jednotlivci jsou pak nuceni svou nevinu prokázat. Mlhavé formulace („nikdy se neprovinili proti českému národu“) připomínají pro změnu zákonodárství komunistické, o vině či nevině rozhodují výkonné orgány státní správy, a nikoli soudy; odvolání, pokud je vůbec možné, nemá odkladný účinek.

„Konfiskační“ dekret č. 108 stanoví, že se bez náhrady zabavuje majetek

- maďarského a německého státu,
- politických stran, útvarů a organizací těchto režimů,
- fyzických osob, které vyvíjely činnost proti republice, a v určitých případech i právnických osob, v nichž jsou tyto fyzické osoby sdruženy,
- jiných německých a maďarských právnických osob a německých a maďarských fyzických osob.

Vychází se z nepsaného předpokladu, že občan ručí svými statky za charakter a činy režimu, jaký vládne v jeho zemi.

Je nepochybné, že revoluční situace, jako byla ta bezprostředně po vymanění ČSR z područí třetí říše, svým způsobem opravňuje politickou reprezentaci země k přijetí mimořádných opatření (to se týká zejména skutečnosti, že je v zásadě velmi těžké se

vyhnout zákonům, které mají zpětnou platnost – nacistické zákonodárství obsahovalo četná zrušná ustanovení a nemůže být například pochyb o tom, že člověk, který během stanného práva udal svého souseda za to, že schvaloval atentát na Heydricha, se fakticky dopustil vraždy, navíc zvláště zavrženíhodným způsobem). O to důležitější však je, i v takové revoluční situaci zachovávat rozumnou míru a omezit revoluční prvky v zákonech na nutné minimum.¹ To se bohužel v roce 1945 nestalo.

Zásady, z nichž vycházejí prezidentské dekrety (kolektivní zodpovědnost, presumpce viny, retroaktivita, dotknutelnost soukromého majetku), je ovšem třeba chápat jako celek. A jako celek nejsou jen výrazem určitého pojetí práva, které se neshoduje s tím, jež bylo v Evropě všeobecně přijato. Představují rovněž určité pojetí spravedlnosti, životních hodnot, společenských vztahů, které se výrazně odlišuje od evropského a odlišovalo se od něho už v době jejich realizace ve zmíněných prezidentských dekretch. Rozkrytí motivace a okolností mohou jistě přispět k jasnějšímu a přesnějšímu obrazu tohoto svérázného zákonodárství, ale nemohou na této jeho podstatě nic opravdu významného změnít.

To považuji za věci podstatné. Leccos mohou však objasnit i detaily, proto bych se ještě na okamžik zastavil u již zmíněného dekretu č. 16. Podle § 31 neexistují proti rozsudku mimořádného soudu opravné prostředky. Žádost o milost se přípouští, nemá však odkladný charakter. Trest smrti je přítom třeba vykonat do dvou, nanejvýš tří hodin po vynesení rozsudku (výjimky jsou možné jen tam, kde je obviněný nepřítomen nebo kde má být poprava veřejná, krajní lhůta však je 24 hodin). Období „zvýšeného ohrožení republiky“, tj. období, na něž se zákon vztahuje, začíná 21. května 1938, jeho konec není stanoven a má být dodatečně určen vládním nařízením. Trestného činu se dopustil například i ten, kdo v době zvýšeného ohrožení republiky podporoval fašistické nebo nacistické hnutí (způsob podpory není specifikován). Když však (podle § 16) „je všeobecně známo“ nebo se dá bezodkladně prokázat, že obžalovaný jednal v úmyslu být prospěšným českému nebo slovenskému národu nebo ČSR, jejím společníkům nebo jinému obecnému zájmu, když se svou pozdější činností zasloužil o osvobození republiky z nepřátelské moci, o nápravu nebo zmenšení škody, způsobené nepřítelem, nejsou dolní hranice trestní sazby směrodatné a může být dokonce upuštěno od potrestání. Ustanovení zákona v tomto případě platí buď částečně, nebo vůbec neplatí.

Nelítostná krutost, mlhavé charakteristiky „provinění“, zvýhodňování udavačů všeho druhu, zákony, které se samy relativizují, to všechno se později zhmotnilo v komunistickém zákonodárství. Prezidentské dekrety z roku 1945 v mnohém předjímají jeho charakter.

3. Český dialog o „odsunu“

Veřejné diskuse na toto téma před listopadem 1989 byly poznamenány pevnějšími omezeními, a tak svobodnější výměna názorů proběhla v exilu a pak v českém disentu na

1 Důvodů pro takový postup je celá řada: především se mimořádnými pravomocemi exekutivě dostává celá řada možností, která činí spravování společnosti pohodlnějším, ovšem na úkor všeobecné kulturnosti společenských vztahů. Je docela pochopitelné, že se pak exekutiva - a to jakákoli, i demokratická - těchto výhod jen stěží a neochotně zříká. Diktátorské a totalitní metody mají velkou setrvačnost, snadno se prosazují, ale těžko odstraňují. V každém případě měl pravdu historik V. Kural, když v diskusi o „odsunu“, o níž bude řeč, napsal: „Dalo by se také říci, že v momentě, kdy chceme konzumovat plody svého vítězství, měli bychom vždycky umět uložit si přísnou dietu, neboť se to jednou vyplatí.“

konci sedmdesátých let.² Ta poslední, vyvolaná články Jana Mlynárika, je zvlášť významná a příznačná, neboť se v ní představila základní stanoviska, s nimiž se od té doby setkáváme.

Skupina autorů soustředěná kolem P. Pitharta a P. Příhody³ přišla se zásadním odsouzením „odsunu“ a zároveň upozornila na to, že demokracie je nedělitelná a že zasáhne-li nesvoboda jednu část společnosti, přelije se pak dřív nebo později na společnost celou. Interpretace „odsunu“ je zasazena do širších dějinných souvislostí a stává se součástí zásadní kritiky novodobé české politiky. V návaznosti na práce J. Patočky z přelomu šedesátých a sedmdesátých let považují tito autoři za rozhodující moment okamžik, kdy Češi (stejně jako Němci) přijali za svou herderovskou definici „etnický“ pojetého národa. Kritici „odsunu“ navíc přežali i v detailech některé téže sudetoněmecké argumentace (dvojjazyčný charakter české kultury, charakteristická pasivita českého národa v době nacistické okupace). Zabývají se problémem především z morálního hlediska, prohlašují, že krivdu spáchanou odsunem Němců lze zprovodit ze světa jedině jejím důsledným odčiněním; jsou si vědomi toho, že takovým odčiněním se může zabývat jen demokraticky zvolená reprezentace českého národa a že přitom bude muset sledovat i aktuální životní zájmy národa a státu.

Kritici „moralizování“ (především M. Hübl, jenž ovšem nepolemizuje přímo s Bohemem, a V. Kural) upozorňují, že vynesení morálního odsudku musí předcházet podrobná analýza. Historik je povinen vidět jevy v jejich dobové podmíněnosti. Odsun byl řešením sice tragickým, ale nezbytným (jiné optimální řešení neexistovalo), to, co se v dějinách stalo, nemůže se odestát a není to ani v českém zájmu. Jakákoli mravní revize „odsunu“ se navíc nemůže obejít bez politických důsledků. Není vhodné ani správné chovat se jako středověcí flagelanti, sebemrškačsky na sebe brát větší díl viny, než odpovídá skutečnosti a dobově podmíněné míře historické odpovědnosti.

Častá výtka „sebemrškačství“ je, pokud jde o Bohemovu koncepci, docela na místě: toto pojetí bezpochyby znamená zásadní, nevěcnou a nespravedlivou kritickou revizi moderních českých dějin. Na jeho předpojatý charakter a na věcné lapsy přesvědčivě upozornili zejména J. Křen a sám V. Kural. To, co předložili P. Pithart a jeho přátelé, je typická ideologie, včetně pokusu odvodit z jednoho sofismatu (protiklad etnického a politického pojetí národa) osudový, tragický průběh moderních českých dějin. Navíc bych dodal, že „jazyková“ definice českého národa nemůže mít onen osudný charakter už jen proto, že není ničím jiným než vymezením společenství, jehož posláním, jako každé lidské instituce, je chránit a rozmnožovat svobodu těch, které sdružuje. Takové společenství se může, ale nemusí dostávat do konfliktu se svými sousedy. Vypjatý nacionalismus devatenáctého století byl dán „pubertálním věkem“ středoevropských národů, které se takto vytvořily před nedávnou dobou, a vyplýval mimo jiné z toho, že neměly k dispozici institucionální prostředky na vyrovnávání vzájemných sporů už vzhledem k tomu, že sice usilovaly získat vlastní státní zakotvení, ale žádnému z nich se to úplně a dokonale nepovedlo. Moderní nacionalismus je ve střední Evropě rodným bratrem liberální demokracie, nikoli nebezpečím a zábranou. Už z tohoto důvodu je přejímání sudetoněmecké argumentace, de facto obhajující „nadmárodní“ charakter uspořádání před první světovou válkou, neodůvodněné a v takových případech, jako je kritika pasivity Čechů v době protektorátu, velmi na pováženu: proti nacistickému teroru bylo to, co

2 Hlavní příspěvky vyšly pod názvem *Češi, Němci, odsun* v r. 1990 ve vydavatelství Academia.

3 Pseudonym Bohemus.

jsme zažili v sedmdesátých a osmdesátých letech, pouhou operetou, a odhodlanost těch našich současníků, kteří jsou pro lepší mravní profil českého národa ochotni například jít do boje v roce 1938, mi připadá poněkud opožděná a vlastně nemístná.

Přesto měl Bohemus pravdu aspoň ve dvou věcech: v zásadní kritice „odsunu“ a v poukazu na to, že tato otázka není definitivně uzavřená. Hübl ve své polemice vychází z předpokladů, o nichž dnes víme, že se nenaplnily: považuje shodné s tehdejší německou levicí sjednocení Německa za nemožné a zjevně odmítá jako nepodloženou obavu názor K. Lisického, že ve chvíli, kdy se exil bude moci vrátit do vlasti, bude postavení Německa nesrovnatelné s tím v roce 1919. Kritika „morálního odsudku“ a zdůrazňování pozitivní historické práce má taky své meze: rozhodně se nedá například čekat, že by bylo možno skutečnost „odsunu“ vysvětlit, motivovat, dobově podmínit natolik, až by se mravní aspekt problému docela vytratil. Rovněž české národní a státní zájmy nemohou ani dost dobře být té povahy, aby nějak významně ovlivňovaly nezájatou debatu o podstatě věci. Kritici „Bohema“ samozřejmě nešli tak daleko, ale jejich úvahy o „morálním odsudku“ a pozitivním historickém poznání mají rovněž svá úskalí.

Úlohou historika nemůže být pokud možno beze zbytku vysvětlovat události a činy minulosti z toho, co jim předcházelo a co je obklopovalo, protože tím by se z dějin ztratila jedna jejich podstatná dimenze, totiž svoboda jednajících subjektů. Dá se například odhadnout, že pokud by některý český politik přišel v roce 1918 s myšlenkou existence samostatného českého státu v etnických hranicích, narazil by na velký odpor české veřejnosti, a to na odpor v mnohém pochopitelný: takový stát by měl přinejmenším obrovské problémy s tím, aby se vůbec udržel. Co se odhadnout nedá, je, co by vyvolal už jen ten samotný fakt, že někdo s takovým názorem vystoupí, postaví se za něj celou vahou své osobnosti a pokouší se ho na veřejnosti prosadit. Z téhož důvodu je například velmi významné, že na veřejnosti – samozřejmě nikoli české – odezněly výhrady k norimberskému procesu už v době jeho konání. Takové věci mají velký vliv na vývoj situace, a to i tenkrát, když se neprosadí, když to hned a na první pohled není vidět, právě proto, že porušují determinovanost lidské činnosti, otvírají prostor pro takové změny situace, které se nedají beze zbytku odvodit z minulosti. Myšlenka vývoje lidské civilizace je postavena na tom, že z méně dokonalého, chudšího, prostšího, vzniká dokonalejší, složitější, bohatší. Jedním z hybatelů těchto proměn je *politická* odvaha.

4. Povaha problému

Při posuzování debaty o „odsunu“, která se odehrála v disentu, je nutno vzít v úvahu základní omezení, které ji celou předurčilo: ačkoli jak Bohemus, tak i druhá strana zmiňují státní a národní zájmy, mohlo být uvažování o nich v tehdejší situaci jen zcela platonické. Z debaty se tak chtě nechtě vytrácela rozhodující, totiž *politická* dimenze problému.

Václav Kural má jistě pravdu, tvrdí-li, že odpověď na otázky, které nám klade historie, nemůže být „vyřešena“ pouhým morálním soudem. Potíž je pouze v tom, že *tuto* otázku nám neklade historie, ale přítomnost, a to hned ve dvojím smyslu: jako zahraničně politický problém, který může mít velký vliv na další osudy českého státu, a jako problém vnitropolitický s těmiž možnými důsledky. Základní otázka tedy není, co měli nebo mohli Češi dělat tenkrát, v letech 1945-47, ale co mají dělat teď, dnes. Samozřejmě otázka po povaze samotného „odsunu“ tím nepadá, překračuje však úzké meze toho, zda to tehdy byla nebo nebyla jediná faktická možnost – nehledě na to, že sama

tato poslední otázka se vlastně nedá zodpovědět. Z toho plyne, že kompetence historika tu má své omezení. Pro „soud dějin“, soud přítomnosti nad dějinami ve věci politicky aktuální v podstatě platí totéž co pro jakýkoli jiný soud: odborníci mohou dát dobrozdání, rozhodne však nakonec porota složená z laiků. Tím nemá být řečeno, že toto dobrozdání není důležité, ale že politické řešení jím není beze zbytku předurčeno, a něco takového ani není smyslem odborného posudku. A hlavně, otázka kompetentnosti odpadá – jde o věc veřejnou a všichni, jejichž zájem je dotčen, mají právo se vyslovit.

Z toho, že jde o problém politický, plynou přinejmenším dvě věci:

- strany, jichž se problém dotýká, jsou vázány politickými zájmy;
- politický problém ze své povahy vyžaduje, aby byl odstraněn jednáním, jehož cílem je vyjasnit podstatu sporu a stanoviska sporných stran a v rámci možností usilovat o rozumný kompromis.

Obávám se, že zanedbání politické stránky věci může právě snadno vést k tomu, že člověk upadne do planého moralizování nebo do stejně planého scientismu. Historikovo dobrozdání má v tomto případě svého jasného adresáta, navíc historik je také občan, a tedy v politické záležitosti kompetentní – o nic méně, ale ani o nic více než ostatní jeho spolubižní. A protože je taky člověk, neměl by se stydět občas si i zamoralizovat.

5. Problémy české reflexe „odsunu“

Z hlediska možného řešení sudetoněmecké otázky jako skutečného zahraničně politického i vnitropolitického problému, před nímž Česká republika a její politická reprezentace stojí, považuji za významné především znovu zvážit některé stereotypy, do nichž při uvažování o „odsunu“ upadáme.

a) eskalace

Otázky, „kdo začal“, kdo je původním viníkem, kdo na sebe vzal jako první zodpovědnost a kdo měl v tu či onu chvíli převahu, kdo byl silnější, mají malý smysl. Důležité je, že v posledních sto padesáti letech soužití se Češi i čeští Němci rozhodli pro takový způsob realizace svých politických ambic, který velmi komplikoval, ne-li vylučoval jejich koexistenci v jednom společném státě. Toto konstatování není vázáno na skutečnost, že se oba celky vymezily jazykově. Významné je jediné to, že problém postupně eskaloval: postavení Němců v ČSR bylo horší než postavení Čechů v Rakousku (ČSR byla na rozdíl od rakousko-uherské monarchie, která nejenže opravdu byla mnohonárodním státem, ale sama si to i přiznávala, národním státem „Čechoslováků“). Postavení Čechů v protektorátě bylo horší než postavení Němců v ČSR (šlo nejen o národní, ale navíc i o totalitní stát). Postavení Němců v poválečné ČSR (před vyhnáním) bylo horší než postavení Čechů v protektorátě. Poslední trumfy vynesla česká strana. Aniž bych chtěl jakkoli bagatelizovat mravní stránku věci, za podstatné považuji, že takovýto eskalační samovývoj je zhoubný především politicky, protože nemůže skončit jinde než ve slepé uličce.

b) Konečné řešení

Totéž platí o snaze o „konečné řešení“. Protože nikdy není všech dnů konec, objeví se problém, který jsme rázným a bezohledným řešením považovali za definitivně smetený

ze stolu, najednou znovu a v plné síle. Často se argumentuje (proti sudetským Němcům) tím, že „odsun“ byl jen odpovědí na násilí rozpoutané německým nacionálně socialistickým režimem. To je nesporně pravda, nicméně to není nic, čím bychom se zrovna mohli chlubit. V tomto směru „odsun“ zapadá do celkového vývoje událostí druhé světové války. Její nezanedbatelný problém byl v tom, že si spojenci v lecčems nechali vnutit německé pojetí totálního konfliktu. Maďarský politolog István Bibó upozorňoval ve svých studiích ze čtyřicátých let⁴ na skutečnost, že pojetí a smysl války se už v devatenáctém století podstatně změnil její „demokratizací“ (především zavedením občanské vojenské povinnosti a samozřejmě také rozvojem vojenské techniky): zatímco předtím znamenala opravdu „pokračování politiky jinými prostředky“, byla lokalizovatelná, neohrožovala většinu obyvatelstva sporných stran a jejím výsledkem byla politická dohoda vítězů a poražených, samozřejmě s tím, že váha hlasu obou stran byla dána vyústěním válečného konfliktu, stává se moderní válka všeobecným bojem za svatou věc, která končí vynesemím soudu vítězů nad poraženými. Takovýto charakter měla například už versailleská konference, a na norimberském procesu je to vidět velmi jasně. Drsně kruté řešení, které navrhoval podle R. Luži svého času W. Churchill (pověsit hlavní válečné zločince bez soudu) by bylo aspoň přímější než „konečné řešení“, od něhož se nedá odmyslit předstírání, že se Západ a sovětské Rusko dokáží shodnout na základních principech spravedlnosti. Výsledkem takové dohody nemohlo být nic jiného než špatný kompromis. Byla samozřejmě i další možnost: ponechat zúčtování s vinníky na poražených Němcích samotných (ostatně, dokázali denacifikaci své společnosti provést vlastní silou a v rámci možností důsledně).

Výhrada ohledně přijetí koncepce „totální války“ je samozřejmě podmíněná. Dá se říci, že šlo o jakési časově omezené vychýlení evropské politiky, způsobené několika faktory: nebývalou brutalitou a podlostí, s níž nacistický režim válku zahájil a vedl, vynuceným spojenectvím s komunistickým Ruskem, pro něž tato koncepce nebyla ničím nepřijatelným, a podobně. Zakrátko po válce, mimo jiné taky pod tlakem reálné politické situace (vypuknutí „studené války“) duch odvety vyvanul a Západ se pak účinně podílel na rekonstrukci svobodného Německa. Tento přechod k realistické politice už ovšem ČSR nemohla sdílet.

c) Rozbíjení státu

Argument, u kterého dnešní obhajovatelé „odsunu“ končí svá historická studia, je vina sudetských Němců na rozbití předválečné ČSR. Zní z naší strany poněkud podivně, vezmeme-li v úvahu, že Češi v roce 1918 rozbili hned dva tradiční státní útvary najednou: staré mocnářství a historické maďarské království. Státy vznikají a zanikají a podíl na obou procesech není sám o sobě ani hříchem, ani zásluhou. To, co lze sudetským Němcům právem vytknout, bylo, že se v prosazování svých politických požadavků spojili se zločinnou mocností, a tak na sebe vzali dobrovolně a hromadně zodpovědnost za další konání nacistického režimu – ne větší, ale také ne menší než říšští Němci. Tato zodpovědnost se sice v rámci evropských tradic stěží může stát podnětem k masové odvetě – lid je vždycky nevinný –, ale je tady a sotva se dá oddiskutovat. Jistěže mají sudetoněmečtí politici pravdu v tom, že je Hitler zneužil pro své cíle: jenže – *timeo Danaos et dona ferentes*, na tuto starou praktickou zásadu zapomněli tehdy nejen oni, ale i Jozef Tiso či Miklós Horthy. A později ovšem taky dr. Edvard Beneš.

4 Viz Bibó István, *Az európai egyensúlyról és békéről* ve Válogatott Tanulmányok, Budapešť 1986.

d) Výstřelky

Jeden z hlavních a dnes již u nás takřka všeobecně přijatých závěrů je, že „odsun“ byl sice tragickou, nicméně přece nezbytností. To, co je třeba odsoudit, jsou mimořádné surové metody, uplatňované především v počáteční fázi takzvaného divokého odsunu. Toto rozdělení nápadně připomíná teorie o správné podstatě socialismu a nesprávných metodách, jež se uplatňovaly při jeho uvádění do života, a je v zásadě stejně pochybené. Tak drastický zásah do života několika miliónů lidí se prostě nedá provádět humanitními prostředky, už proto, že kdyby to bylo jen trochu šlo, tyto lidé by se samozřejmě byli bránili. Atmosféra surových represí, teroru a stálého zastrašování byla nezbytným doprovodem „odsunu“ jako takového.

e) Menšina

Myšlenka „národního státu“, tj. státu, v němž se významně uplatňuje národní zájem většiny obyvatelstva, státu, který dává národu institucionální rámec, není podle mého názoru ničím a priori zavrženímhodným, a hlavně není vůbec neslučitelná s občanským principem. Je pouze nutné, aby tento stát byl schopen respektovat práva menšin, které jej obývají. V této souvislosti je však třeba podotknout, že pokud v nějakém státě existuje etnická skupina představující skoro čtvrtinu jeho obyvatelstva a obývající souvislé území podél hranic jiného státu, kde je totéž etnikum „státním“ národem, není to už žádná menšina. Pak je možno se s ní buď dohodnout na nějakém dělení moci (například federalizace), pro něž jsou ovšem v tomto případě minimální vyhlídky na úspěch, nebo si situace vyžaduje úpravu hranic. Existence takovéto nemenšinové menšiny je jinak časovaná puma, a že exploduje v nejméně příhodnou dobu, to už plyne ze samé povahy věci.

To všechno jsou ovšem chyby minulosti, které se nedají odestát.

V jejich důsledku náš vztah k sudetským Němcům „zamrzl“ v tom stavu, v jakém byl bezprostředně před rokem 1948, a tak se v podstatě uchoval až do dneška, zmírněn pouze velkým časovým odstupem. Ačkoli někteří čeští politici svůj postoj k transferu revidovali, učinili tak už jen jako soukromé osoby v exilu, bez naděje na návrat k činné české politice. To, co by se v padesátých letech za určitých předpokladů dalo ještě podstatně zmírnit nebo docela napravit, ztuhlo po bezmála padesáti letech do podoby, se kterou se bude politicky jen velice obtížně hýbat. K těm nenaplněným předpokladům ovšem patří jednak zachování politické svéprávnosti a svobody v ČSR, jednak menší důslednost v „konečném řešení“ (například volba takové varianty „odsunu“, při níž by nezanedbatelná část sudetských Němců, zhruba 800 000, zůstala ve svém domově). Nejhorší na tom, co se stalo a jak se to stalo, je dokonalá *osudovost* vysídlení. Čeští politici zvolili na konci druhé světové války takové řešení, jímž si vědomky nevědomky odřízli skoro všechny cesty k pozdějšímu rozumnému, smírnému narovnání. Kdo volí takovou cestu k odstranění nějakého problému, dopouští se vždycky osudové politické chyby. Slepá ulička, v níž jsme se jejich přičiněním ocitli, velká obtížnost najít nějaké politické východisko vede pak k tomu, že čeští intelektuálové mají sklon zaujímat k sude-toněmeckému problému pouze extrémní stanoviska: jedni marně dávají dohromady ideologickou výzbroj, která by měla „odsun“ tak či onak ospravedlnit – toto shánění argumentů pro v zažloutlých a zaprášených dokumentech připomíná hledání kamene mudrců a je předem odsouzeno k neúspěchu. Druzí jsou ochotni přistoupit bez všeho dalšího na stanoviska poškozených i v takových věcech, které s „odsunem“ vůbec nesouvisejí, například v celkové koncepci novodobých českých dějin. Máme však například právo dívat se na dějinnou úlohu T. G. Masaryka a E. Beneše jinak než sudetští Němci nebo

Němci vůbec, a je to navíc docela přirozené. Podvědomá nevraživost k sudetským Němcům, kterou sdílí drtivá většina české veřejnosti, je logickým důsledkem toho, že jsme se octlí politicky ve slepé uličce, v místě, z něhož, aspoň jak se teď zdá, není rozumného východiska. Úkol, který před českou politikou v současné době stojí, je tuto slepou uličku otevřít.

6. Závěry

Pokud jde o napravování minulosti, má politika k dispozici zoufale málo prostředků. Co ale může udělat, je, že smírným urovnáváním konfliktů otevírá budoucnost. Pokud o tom chceme zodpovědně uvažovat, musíme vycházet z toho, co považujeme za české národní a státní zájmy – koneckonců nejde o to vnášet do špatného světa spravedlnost a morálku, ale o cíl skromnější a přiměřenější možností politiky: udržovat svět kolem nás obyvatelným, pečovat, aby pro nás nepřestal být domovem. To, že taková péče nakonec rozmnožuje morálku a spravedlnost, je málo sporné.

Sudetoněmecký problém je pro nás problémem zahraničně politickým: naše cesta do Evropy se neomezuje na členství v evropských institucích. Jejím prvním předpokladem je sdílení společných hodnot. „Odsun“ byl postaven na hodnotách jiných, a pokud ho chceme obhajovat, nestojíme oběma nohama na evropské půdě. Tato „ideologická odlišnost“ má nebo nutně bude mít řadu konkrétních politických důsledků. Především dosavadní všeobecně sdílené české stanovisko (‐odsun“ jistě nebyl ničím, čím bychom se mohli nějak zvlášť chlubit, ale šlo o protiakci, vyprovokovanou nacistickým terorem a kolektivní zradou sudetských Němců v roce 1938; je nezbytné, aby nejprve sudetští Němci zaujali jasné stanovisko k událostem před druhou světovou válkou a během ní a omluvili se nám Čechům za přikofí, která nám způsobili; ostatně Češi v letech 1945-47 prováděli jen to, co jim nařídily vítězné velmoci) se bude vzhledem k výše uvedeným okolnostem jevit jako nedůstojné vykrucování a neochota politicky jednat se sudetoněmeckou politickou reprezentací jako zcela nepochopitelná, a to i nezaujatým západním pozorovatelům. Nejen tato skutečnost, ale i nedorozumění s SRN, které se na základě těchto našich postojů již vyvinulo, bude tlačit Českou republiku na východ a do pochybných spolenectví. Protože se problematika „odsunu“ týká i maďarského obyvatelstva na jižním Slovensku, kde vzhledem k tomu, že velmoci jejich vysídlení neschválily, došlo jen k jeho zneprávnění, ožebračení, divokým odsunům a násilné deportaci několika desítek tisíc lidí do českého pohraničí, otravuje česká neochota docela zbytečně vztahy s Maďarskem, státem, který by jinak měrou svého hospodářského i politického rozvoje i přibuznými tradicemi měl být ve střední Evropě České republice nejbližší. A konečně se nedá ani vyloučit, že český postoj ovlivní nepříznivě vnitropolitickou situaci v SRN, i když tento vliv samozřejmě bude jen kapkou do moře.

Sudetoněmecký problém je taky problémem vnitropolitickým. V současné době je velká většina naší populace přesvědčena o správnosti „odsunu“ a málo nakloněna otevřené debatě na toto téma, neřkuli pokusu o smírné vyrovnání se sudetskými Němci. Když jsem mluvil o tom, že nacionalismus je aspoň v naší oblasti rodným bratrem liberální demokracie, měl jsem hned doplnit jednu omezující podmínku: národ jako instituce nehmotné, neformální povahy je nesmírně citlivý na masově vzvednuté vášně, které jej mohou poměrně snadno a rychle „decivilizovat“. Zachování názorové plurality v citlivých otázkách je nutným předpokladem pro to, aby mohl fungovat jako opora svobody jednotlivce, a nikoli jako hrozba pro ni. Proto je významné prezentovat na národní půdě

i taková stanoviska, která mají zpočátku malou šanci na všeobecné přijetí. Jen to vede k postupnému růstu politické kultury, kterou u nás po čtyřicetileté ruské potopě bolestně postrádáme.

Vrátit se kriticky k „odsunu“ znamená přihlásit se k hodnotám, na nichž může spočívat evropské srozumění a jednou snad i evropská jednota. Negativní ohlasy německých (nejen sudetoněmeckých) politiků na dosavadní české lavírování nejsou totiž způsobeny německou nenapravitelností, ale německou napraveností: odmítavá reakce české politiky je pro ně právě z pozice těchto sdílených hodnot zcela nepochopitelná.

Tím se vytváří prostor pro „velká nedorozumění“ všech druhů. Zejména sudetoněmečtí politici ve vztahu k našim (a stejně maďarští ve vztahu ke slovenským) se domnívají v odporu například k jakémukoli oficiálnímu dialogu vidět známky mimořádné zatvrzelosti. Tak tomu není: základním motivem je panický strach české (a slovenské) veřejnosti před takovou změnou situace, která v sobě může zahrnovat klíčky odplaty. Strach byl a je nepříznavým motivem nacionální agresivity v našem geopolitickém prostoru od samého zrodu moderních středoevropských národů. Tento strach je u nás a v současné době do značné míry zbytečný: jednak svědčí o nedostatku zdravé národní sebedůvěry, jednak se obává do značné míry věcí neuskutečnitelných: symbióza českého a německého etnika v rámci historických českých zemí byla „odsunem“ jednou provždy, nenapravitelně zničena. Obnova souvislého osídlení Sudet Němci je neuskutečnitelná, pokud středoevropské národy nedokáží svou minimální vstřícností a minimální ochotou k dohovoru vyvolat znovu duchy masového násilí. To, o co by mělo v politickém řešení sudetoněmeckého problému jít, je odstranit *toto jediné skutečné nebezpečí*.

Příspěvek k diskusi o tzv. sudetoněmeckém problému

Eva Hartmannová

Na laskavé pozvání redakce *Soudobých dějin* bych ráda přispěla k diskusi o takzvaném sudetoněmeckém problému poukázáním na jeden příklad českého vnímání a chápání takzvaného odsunu z let 1946-1948: totiž na stránky tehdejšího časopisu *Dnešek*.⁵ Již na první pohled jeho texty totiž odhalují celou řadu dnešních představ o tehdejší mentálnímu stavu české společnosti jako mytologii, například představu, že tehdejší zacházení s Němci bylo v české veřejnosti jednoznačně a nekriticky podporováno. Pohled na stránky *Dneška* také jednoznačně ukazuje jak neadekvátní je dodnes populární konceptualizace tohoto problému v národnostních kategoriích, a nabízí zcela jiný, zatím málo užívaný a pro demokratickou společnost vhodnější interpretační rámec.

Takzvaný odsun německého (a v tehdejší terminologii ostatního „neslovanského“) obyvatelstva z Československa se čtenářům časopisu *Dnešek* zdaleka nejevil jako důvod k pocitům vítězství, zadostiučinění či jako příslib „lepší“ budoucnosti. Naopak, na stránkách *Dneška* se setkáváme s nejrůznějšími obavami před následky „amputace“ tří

5 Časopis *Dnešek* byl týdeník, který začal pod vedením Ferdinanda Peroutky vycházet 27. března 1946 jako obnovení prvorepublikového časopisu *Přítomnost*. Byl jednou z nejdůležitějších platform české nekomunistické inteligence, kde se setkáváme jak s důraznou kritikou některých postojů KSČ, tak i s jednoznačnou podporou radikálních změn ústavního, politického a hospodářského života v poválečném Československu.

miliónů Němců, která byla srovnávána s „těžkým chirurgickým zákrokem“ na „nemocném těle“ (I/22).⁶ Devastace odlidněného pohraničí byla již tehdy zřejmá a s náky nad těžkým životem v pohraničí, nad rozkrádáním majetku a takzvanými rabovacími gardami táhnoucími do pohraničí, nad špatnou administrativou a nad ničením všeho movitého i nemovitého majetku se setkáváme na stránkách *Dneška* běžně. Naděje spojované s reemigrací vystěhovaných Čechů se brzy tříštily a začínalo se zdát, že české země se rozpadnou na dvě části: „jako by Češi z takzvaného vnitrozemí a tam zůstavší objevovali, že pohraničí osídlil jiný národ než ten, který ve vnitrozemí zůstal“ (II/647).

Opakovaně se však v *Dnešku* setkáváme i se zprávami o pronásledování a vysídlování Čechů: ať se již jednalo o občany ze smíšených rodin, kteří se někdy v životě hlásili za Němce, o partnery a děti ze smíšených manželství či o česko-německé židy vracející se z koncentračních táborů či z emigrace.⁷ Zdrojem obav a strachu z následků odsunu však byly i občasně úvahy o „odsunutých“ a jejich budoucnosti za hranicemi českých zemí: „O nenávisti a touze po odvěti budeme slyšet čím dál tím víc. Není sporu o tom, že tu je a rozroste se úměrně se sociálním zlepšením. Zatím však není charakteristickým rysem většiny sudetských Němců v Německu“ (II/323-325).

Čtenářům *Dneška* se dostávalo i otřesného obrazu o následcích tehdejšího zacházení s Němci a – jak se postupně ukazovalo – i s mnohými Čechy. Tehdejší zprávy a články ukazují dnes již dávno zapomenuté a sotva ještě představitelný rozměr násilí a bezpráví, s kterým byli všichni českoslovenští občané – bez rozdílu národnosti – v prvních poválečných měsících a letech konfrontováni. Vraždy, drancování a štvání třeba i navrátilců z německých koncentračních táborů byly podle obrazu, který *Dnešek* křtí, každodenní skutečnosti; dočítáme se o surovosti páchané po revoluci v kolínském koncentračním táboře (II/187f.), o hrůzách a bezpráví na Mělníku, v Žamberku, Mostě, Litoměřicích, Trutnově, Jaroměřici nad Rokytnou a jinde. V červencovém čísle z roku 1947 čteme pod titulkem *Poslední slova sebevrahova* otázku: „Dá mi někdo odpověď, proč vládne u nás prakticky teror místo zákonů a nařízení?“ (II/279), a když *Dnešek* ukázal, jak „v České Kamenici byl otec donucen bičovat syna a syn byl donucen bičovat otce“ a jak „dívka byla donucena jíst své výkaly“, mluvil Ferdinand Peroutka již o „zbytečích hitlerismu“ jako o „akutní chorobě“ (II/1).

Dnešek postupně vytvářel a podporoval atmosféru kritického zamyšlení nad morálním a právním stavem české společnosti. Peroutka kritizoval rozšířeně české postoje: „A pláče-li žena, že její muž byl bez soudu zastřelen, zda jí pomůžeme, když řekneme podle pravdy: avšak většina Čechů nikoho nevinného nestřílí?“ (II/1). Jan Bělehrádek vyzýval k revizi: „Ale nikdo spravedlivý se nemůže stavět proti tomu, abychom revidovali svou blahovůli vůči těm, kdo tenkrát pustili uzdu svým nejnižším sklonům, i vůči těm, kteří jim to schvalovali“ (II/188); v bilanci o činnosti takzvaných lidových soudů se v dubnu 1947 jasně dočítáme, jak se již tehdy vláda násilí a bezpráví mstila na Čechích samotných: „Němci, původci všeho zla, byli odsunuti bez výkonu trestu, zatím

6 Údaje v závorkách za všemi citáty se vztahují na svazek *Dneška* označený římskou číslicí a na stránku označenou arabskou číslicí. První svazek obsahuje 1. ročník časopisu (22.3.1946-20.3.1947, str. 1-816), druhý svazek obsahuje 2. ročník (3.4.1947-19.2.1948, str. 1-732).

7 Pro dnešní diskuse je především důležité zjištění, že se tato problematika nestala zdrojem kritického zamyšlení nad principem odsunu, nýbrž byla vnímána v kategoriích zanechaných rasistickou ideologií nacismu, např. když si jeden komentátor postěžoval: „A přece škoda každé kapky české krve, která by měla utonout v cizím prostředí“ (I/453), anebo když se tázal druhý: „Můžeme masu německého obyvatelstva, odsunovaného odevšad z Evropy do Německa, rozmnožovat lehkomyšlně desetitisíce žen a dětí vlastní krve?“ (I/211).

co Češi, kteří se jen přižívovali jako pomahači, musejí si trest, kterému Němec odsunem unikl, skutečně odpykat, a to trest stejně vysoký a stejně přísný“ (II/42).

Článek o parlamentní diskusi o zprávě ministra spravedlnosti Výklad o výsledcích retribučního soudnictví z 10. a 11.6.1947 jednoznačně ukazuje, že pojmy „strach, msta a gestapismus“ zdaleka nebyly populární jen mezi novináři *Dneška* (II/177ř.). Boj proti takzvanému gestapismu, úvahy o morálních následcích války a nacismu v české společnosti očividně stále intenzivněji zaměstnávaly českou společnost, a povzdechy jako „je to po válce tak demoralizující, jako byla válka a okupace poslední“ (II/647) nacházíme během roku 1947 stále častěji. Ve svém článku Proč? však již například Peroutka jasně vysvětlil důvody, proč považoval kritické vyrovnávání s poválečným stavem české společnosti za prvořadý společenský úkol: „První věc, které národu je třeba, je duchovní pořádek a uznání, že zlo je zlem. Neodhalené, neobjasněné, omlouvané zlo je schopno plodit další zlo. Ještě více než o potrestání viníků jde o to, aby národ měl jasně představy o tom, co je hanebné“ (II/145).

Překvapivé je, jak rozdílně probíhal proces vnímání a chápání poválečného bezpráví v české společnosti a u jejích západních pozorovatelů a jak byl tento rozdíl tehdy vysvětlován. Přestože vlády vítězných spojeneckých mocností proti vystěhování německého obyvatelstva z Československa neprotestovaly a na postupimské konferenci se omezily pouze na pokusy celý proces „zhumanizovat“, ozývaly se ve zpravodajství z Československa a v celé západní veřejnosti již od pozdního jara 1945 vůči zacházení s Němci silně kritické a jasně odmítavé hlasy. V *Dnešku* ovšem nacházíme první věcnou zmínku o takzvaných rozdílech mezi americkým a českým morálním a právním myšlením a cítěním teprve v lednu 1947: Američan prý nikdy nepochopí, proč by měl německy mluvící žid trpět dvakrát, jednou za okupace jako žid a podruhé „ve svobodném demokratickém státě“ proto, že je pokládán za Němce nebo za Maďara, zatímco Čech prý zase nikdy nepochopí, proč by německý majetek neměl být konfiskován jenom proto, že jeho majitel byl židovského původu: „Lidé ve střední Evropě věří v pojetí kolektivní viny – i když jde v některých případech o výklady poněkud přitažené za vlasy – ale i tento způsob jsme trochu převzali od nacistů“ (I/695).

V průběhu roku 1947 se setkáváme i s náznaky diferencovaného vztahu vůči Němcům. V článku Co se zbývajícími Němci (II/315-317) se autor vyjádřil ve prospěch vyrovnání se zbylým německým obyvatelstvem v Československu. Zpráva o procesu s „henleinovskými poslanci a senátory“ v únoru 1947 již naznačuje snahu o věcné vnímání této záležitosti; dokonce se zde již dočítáme o neuspokojujících materiálech a dokladech, které byly během procesu užívány soudem. V souvislosti s „jedíným dokladem z našich archivů, který usvědčuje Henleina a jeho společníky z vědomé zrady a z vědomé spolupráce na útočných plánech Hitlerových proti Československu“, se autor *Dneška* nerozpakuje přiznat, že „zařídil jsem ihned, aby znalci písma se pokusili zjistit, od koho pocházejí tyto poznámky, ale ačkoli soud učinil v tomto směru vše, co bylo v jeho moci, rozbila se jeho snaha prostě o tu okolnost, že originál dokumentu nebylo možno vůbec nalézt“ (I/723).

Neúprosný novinář-bojovník proti takzvanému gestapismu v české společnosti Michal Mareš se v únoru 1947 těšil z prvního vítězství nad „způsoby nelidskými, brutálními, nečestnými, barbarskými a fašistickými v této epoše“, a doufal, že „pohřební zvony se rozhoupaly k pohřbívání metod gestapismu“ v české společnosti (I/737). Spisovatel Eduard Valenta ve stejné době vyjádřil naději, že čeští spisovatelé i tentokrát sehrají svoji tradiční roli „svědomí národa“ – přitom si ovšem představoval jiný postoj, než

který zaujala většina tehdejších českých spisovatelů. Valenta též kladl následující otázku: „Našel se český spisovatel, který sbírá otřesný materiál z této veliké epochy českého soudnictví, aby skrze ni představil světu člověka našeho, i našeho agitátora a anonyma, i dnešní dobu naši, celou, velikou nejenom svými přednostmi, ale i chybami, jimiž se budeme učit?“ (I/754). O rok později, v lednu 1948, Valenta sám již zřetelně rozpoznal pomezí, na kterém se tehdy česká společnost nacházela: „Dva zřetelné mravní břehy se nám tu rýsují; tentokrát nikoli pravý a levý, ale břeh statečnosti, lidskosti a nezávislého svobodného myšlení proti břehu naduté moci, mrazivé tvrdosti a příkazu nemyslivé státní poslušnosti!“ (29.1.1948, II/678). Jak se Valenta několik dní před „Vítězným únorem“ správně obával, stanula česká společnost na více než čtyřicet let na jednom z těchto břehů.

Stránky *Dneška* z let 1946-1948 ukazují, že diskutovat o takzvaném odsunu jako problému národnostního konfliktu mezi Čechy a Němci nelze, a že to, co se odehrálo v Československu po skončení druhé světové války, bylo zcela očividně problémem univerzálních lidských práv, bezpráví a násilí. Samozřejmě nelze tento vývoj izolovat od toho, co mu předcházelo, od nacistických zločinů a jejich následků pro celou Evropu. Avšak žádné porušení lidských práv a zcela jasných morálních hodnot evropské společnosti 20. století nelze tímto historickým výkladem ospravedlnit. Chceme-li navázat na diskuse českých intelektuálních vrstev z doby předkomunistické, musíme začít uvažovat právě v kategoriích jasně formulovaných Ferdinandem Peroutkou, když poukázal na nutnost, „aby národ měl jasné představy o tom, co je hanebné“.

Česká společnost nebyla jako celek nositelem tehdejšího bezpráví a násilí a sudetští Němci nebyli jeho jedinou obětí. Vyrovnávání se s touto minulostí proto nelze dnes pojímat jako česko-sudetoněmecký problém. Morálního zadostiučinění si zaslouží všechny oběti bezpráví a násilí všeho druhu, bez rozdílu jejich národní příslušnosti. Teprve potom přestanou být současné diskuse o takzvaném sudetoněmeckém problému pokračováním a novým vydáním oněch národnostních konfliktů, díky nimž k bezesporu tragickému konci tisíciletého česko-německého soužití v českých zemích došlo.

Sudetoněmecká otázka a rozhovory historiků

Peter Heumos

Německo-české rozhovory – nemýlím-li se – už dávno nabyly charakteru pomocného prostředku, které moderní společnosti zřejmě potřebují pro zpracování určitých problémů. Možná že televizní vystoupení, diskuse u kulatého stolu, setkání expertů, zasedání komisí a osobní pocty signalizují na obou stranách mnoho dobré vůle. Jsou však i zřetelnou součástí mechanismu, jehož funkcí není jen projev ochoty k dorozumění, nýbrž i zvládnutí různých zklamání a vznik svérázného kultu rozmluvy, odpovídajícího jak úspěchu, tak i neúspěchu. S takovým kultem rozmluvy zřejmě svým způsobem souvisí, že během dialogu, o kterém hovoříme, dochází ke gestům dobré vůle na místech zřejmě nesprávných. K nim patří například Doležalovo zjištění, že Němci prokázali svou denacifikací, že jsou sami s to se vypořádat s hnědým barbarstvím. Není dnes už serióznějšího historika, který by ještě pochyboval, že denacifikace byla v Německu takřka groteskním příkladem toho, jak se může společnost – podle vzoru *vlk se nažral a koza*

zůstala celá – úspěšně vyhnout úkolu sebekriticky se slovem a činem vyrovnat s vlastní minulostí. To má rozhodně co dělat s Doležalovým tématem: jsou to přece právě také ti „nezlomní“, bývalí drábové třetí říše, kteří celá desetiletí po druhé světové válce (a zčásti tak činí dodnes) v rámci sudetoněmeckého landsmanšaftu udávali tón vůči Československu, a to slovníkem vypůjčeným z partajních projevů Adolfa Hitlera.⁸

Doležalovi pravděpodobně vadí, že ochota k dialogu o sudetoněmecké otázce není na české straně příliš velká. Avšak pokoušet se o nápravu tím, že nadhodnotíme – snad nevědomě – druhou stranu ve snaze učinit ji tak přijatelnějším partnerem dialogu, nepřispěje k tomu, aby vznikly trvale nosné základy vzájemného rozhovoru. To se týká také Doležalových poklon ve směru Evropy. Jeho představa, že Česká republika musí před svým začleněním do evropských struktur zaujmout jasné (a pokud možno kompromisnější) stanovisko k sudetoněmecké otázce – snad jako zkoušku z evropské hodnotové stupnice – asi poněkud kvalitu takového kánonu přeceňuje. Jde o záležitost zcela jiného druhu: přirozeně že Evropské společenství nemůže mít už z mocenskopolitických důvodů zájem na tom, aby přijetím nových členů přibýlo třecích ploch mezi jejími členskými státy.

Uvedl jsem tyto drobnější námitky proti Doležalovu kompetentnímu a promyšlenému příspěvku jen proto, že naznačují na české straně určitou nejistotu. Týká se požadavků na úroveň a ideové předpoklady rozhovorů o sudetoněmecké otázce mezi českými a německými historiky a vyvěrá z místy snad až příliš důrazného způsobu, jímž němečtí historici vznášejí požadavek maximálně racionální osvěty. Pokud by se řídili tímto požadavkem, měli by čeští historici přistupovat k sudetoněmecké problematice s kritickou sebereflexí, měli by osvětlit skutečnosti dosud zamlčované, odhalit a odstranit ideologické předpojatosti a tabu, přemýšlet o vlastních dějinách až k pochopení nezroztelného klubka historické viny, kolektivního selhání a násilí – zkrátka má-li vzniknout racionální a otevřený dialog, pak by měli vědeckou komunikaci o sudetoněmecké otázce důkladně zbavit všech zkreslení. Tento požadavek je provázen politickým, obecně pedagogickým argumentem: jen bezvýhradné objasnění může přispět k tomu, aby se na obou stranách nehromadil nacionální potenciál nového konfliktu.

Pozice kritické osvěty, kritické sebereflexe a kritiky ideologií mají v sobě cosi svůdně samozřejmého. Není asi náhodou, že jsou obecnou legitimační základnou historického cechu. Zřejmě si příslušníci profesních skupin, jejichž povolání je rizikové v tom smyslu, že jim neposkytuje možnost exaktních, společensky relevantních úspěchů, musí prisvojit natolik abstraktní étos povolání, aby byl slučitelný s úspěchem i neúspěchem.⁹ S vědomím rizika, že mohou být denuncováni jako svého druhu antiosvícenc, bych chtěl na adresu zmíněných pozic vyslovit určité pochybnosti. Sigmund Freud na základě individuálních psychoanalytických poruch rozvinul problémová pole soustavně zkreslené komunikace, potlačení a desymbolizace a terapeuticky je řešil; ve svých kulturně teoretických spisech také přemýšlel o tom, jak by výsledky, získané na jednotlivcích, mohly sloužit jako klíč k skryté patologii společenských systémů. Diskuse o metodologických potížích, které vznikají podobným přenášením na společenskou rovinu, je dodnes značně kontroverzní.¹⁰ Vycházet z jednoduchého předpokladu, že zmíněný přenos je smys-

8 Srv. k tomu příspěvek Oty Filipa v Literárních novinách dne 23.-29.7.1992 o článku k rozpadu ČSFR v listě *Sudetendeutsche Zeitung* z 26.6.1992.

9 Na tuto skutečnost např. poukazuje étos povolání lékařského a právníckého.

10 Srv. k tomu úvahy Jürgena Habermase, *Zur Logik der Sozialwissenschaften*, rozšíř. vyd. Frankfurt/M. 1985, 331nn. (Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft 517).

luplný, by znamenalo tento problémový komplex do značné míry zkracovat. Naproti tomu se mi zdá realistický předpoklad, že organizované společenské systémy se nemožno jen tak beze všeho vystavovat ničím neomezené diskusi o všech svých patologických strukturách, ideologiích a potlačených problémech, nýbrž že si musí zachovat určitou míru „latence“; mají-li tedy zůstat akceschopné, musí z kritické sebereflexe určité otázky vyjmout. Platí to samozřejmě zvláště tenkrát, jestliže se zmíněné otázky týkají samé existence těchto systémů.¹¹ Požadavky vznášené ze strany sudetských Němců – a to ti, kteří je kladou, dobře vědí – by v případě praktického uplatnění vedly k značné destabilizaci České republiky. Není proto divu, že se česká společnost snaží zachovat tento komplex – aspoň v jeho obecné dimenzi – v latentním stavu.

Jiné a daleko zásadnější problémy rozhovoru mezi německými a českými historiky lze dobře pozorovat na práci německo-česko-slovenské komise historiků, kterou zatím dokumentuje její první sborník.¹² Třebaže vydavatelé jeho prvního svazku důrazně ukazují na „společné dějiny“ Čechů a Němců a sborník obsahuje i některé referáty, které nastolují obecné problémy zahrnující obě strany, přece jen se v práci komise výhledově prosadila koncepce souběžného referování, v němž převládá nacionální faktor, národní hledisko; čeští historici píšou o českém liberalismu, českém dělnickém hnutí atd., němečtí historici o německém liberalismu, německém dělnickém hnutí atd. Takový postup je problematický potud, že se při něm příliš brzy zastavuje proces analýzy. Od počátku per definitionem uzavřeny do nacionálních hranic dostávají se ty které oblasti pod jakoby spontánní tlak, a chtě nechtě tak potvrzují jednou provždy daný rámec. Aby nebylo mýlky: nezastávám se hledání většího dílu „společného“, než kolik ho skutečně existovalo. Spíše mi jde o kritiku svým způsobem unáhleného postupu: jestliže například definujeme náboženství vztahem k posvátnému, numinóznímu, k nadřazené moci, přiblíží se taková analýza svému předmětu příliš rychle, takže vznikne svého druhu krátké spojení. Lze tomu zabránit použitím distancovanějších pojmů, které zvýrazňují spojení s dalšími předmětnými oblastmi, a jsou tedy, pokud jde o společenskovední pojmosloví, všestranně použitelné.

Jak velice je toho vskutku zapotřebí, dokládají referáty předkládané v rámci německo-česko-slovenské komise historiků k dějinám první československé republiky a k letům 1938-1945. Čím více se blíží okamžik, kdy začala mnohokrát citovaná „cesta do katastrofy“ a „konečné řešení“ sudetoněmecké otázky, o to „historističtější“¹³ se stává pojem národa a nacionálního vůbec. Nakonec se na obou stranách objevuje už jen jako monadická hodnotová orientace, která není ničím dalším zprostředkovaná a podmíněná; nese svůj smysl výlučně sama v sobě. Historické interpretace se často přirovnávají k světlotetům, které obracíme proti naší minulosti, aby pomohly objasnit naši přítomnost. „Historicistní“ interpretace se podobají světlotetům zaměřeným jen na nás samé. Pro rozhovory českých a německých historiků by to byla nejbezpečnější záruka, že se znovu ponoříme do etnocentrických vědeckých subkultur.

11 Touto, zde jen naznačenou problematikou se zabývá především americký sociolog Merton. Viz Robert K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Glencoe 1957, zvl. 60nn.

12 *Ungleiche Nachbarn. Demokratische und nationale Emanzipation bei Deutschen, Tschechen und Slowaken (1815-1914)*. Za německo-česko-slovenskou komisi historiků vydali Hans Mommsen a Jiří Kofalka. Essen 1993 (=Veröffentlichungen des Instituts für Kultur u. Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Bd. 1).

13 „historistisch“ zřejmě ve smyslu Popperovy knihy *Poverty of Historicism*. Pozn. překl.

Poznámky k „českému problému“

Rudolf Hilf

I.

Martin Buber, jeden z největších evropských Židů tohoto století, kterému i já osobně po druhé světové válce za mnohé vděčím, zodpověděl kdysi dotaz novináře, jak jsou Židé schopni se vypořádat s problémem holocaustu, zarážejícím, ale naprosto správným způsobem: „Holocaust není problémem Židů, nýbrž problémem Němců.“ Chtěl tím říci, že jsou to Němci, kteří se musí vypořádat a vyrovnat se skutečností, že k takovému hrůznému činu mohlo dojít.

A je tomu skutečně tak. Nic z toho, co se stalo, nelze odestát.

A proto bude holocaust navždy neoddělitelnou součástí našich dějin a zůstane pro nás trvale kritériem, podle kterého se musíme sami soudit. Buďto se nám podaří opět se uzdravit tím, že si přiznáme spáchaná zvěrstva, nebo zničíme sebe sama tím, že zapudíme tento hrůzný čin ze svého vědomí – jak to dělá psychicky nemocný člověk – to znamená, že si tuto skutečnost nebudeme připouštět. Při všech rozdílech mezi holocaustem a nuceným vysídlením naší etnické skupiny z českých zemí je v této paralele následující shodnost: „Odsun“ není problémem sudetských Němců, je v první řadě problémem Čechů:

- zda budou ospravedlňovat za pomoci všech možných i nemožných argumentů tuto genocidu a trpět přitom komplexem z nezpracované minulosti, to znamená například strachem a pozvolnou, plíživou otravou vztahů ke svým německým sousedům, nebo
- zda smetou spolu s Němci tento problém ze stolu, aby se stal jednou provždy již opravdu jen objektem historiků. A zde mám na mysli ty, jichž se to bezprostředně týká – v první řadě tedy sudetské Němce. Protože jaké problémy by měli mít Češi s obyvateli Hamburku, Stuttgartu anebo s Mohučskou společností pro pořádání karnevalu?!

Tento problém je však v současné době komplikován tím, že sudetští Němci nahlíží na tuto otázku po materiální stránce jako na „svůj problém“, protože jsou toho mínění, že nyní musí následovat reparace právem na návrat do staré vlasti a kromě toho příslušné odškodnění. Německo je sice v souvislosti s takovými konkrétními požadavky nepodporuje, mají však přesto naprostou jistotu, a to nejen ve volebním roce, ale i v budoucnu, že Německo nikdy neuzná vyhnání a kolektivní vyvlastnění miliónů Němců, dokud nejsou uspořádány vztahy mezi sudetskými Němci a Čechy. Uznání násilného vysídlení je už proto nemožné, že žijeme v době, kdy se ve všech koutech světa množí pokusy o genocidu, takže genocida bude brzy principiálně prohlášena za odsouzeníhodný zločin století. Žádná vláda světa by v takovémto časovém horizontu nepřestála uznání genocidy spáchané na občanech svého národa. Je to otázka, která nejenže časem sama od sebe nezmizí, jak jsme to v uplynulých čtyřech desetiletích opakovaně slyšeli z Moskvy (Chruščovovo „rumišťe dějin“) a s opožděným ohlasem dnes z Prahy, nýbrž je to otázka, která bude spíše stále brizantnější.

Navíc se mocenskopolitická situace v Evropě zásadně změnila. Nejen „výsledky“ druhé světové války ztratily v tomto směru svůj význam, ale i všechno, co bylo předtím, od Stalina, Hitlera až po Clemenceaua, je minulostí. Celá Evropa se nachází ve

víru pronikavých změn poměrů a převratných zlomů a nikdo dnes není schopen předvídat, jak vše skončí. Pouze jedno je oproti dřívějším mocenským konstelacím tohoto století naprosto jisté: není nic, co by se mohlo udát bez přítomnosti Německa, a Němci už zcela určitě nepropadnou víckrát šilenství touhy po expanzi. Nač také? Jsou na západě stejně tak jako na východě nepostradatelnými partnery, bez nichž nemůže vzniknout ani mír, ani sjednocená Evropa. V této politické atmosféře je pro Českou republiku, jako bezprostředního souseda Německa, jistě prvotním zájmem, aby tento „osten“ minulosti – sudetoněmecký problém – byl pokojně a co nejrychleji srovozen ze světa. Sám od sebe tento problém nezmizí.

II.

V roce 1973, kdy probíhala jednání o smlouvě mezi Spolkovou republikou Německo a tehdejší ČSSR, jsem napsal z pověření Německé společnosti pro zahraniční politiku v Bonnu (Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, Bonn) knihu „Němci a Češi“. V úvodu jsem předslal, že „tato studie... nemá náležet až k doposud převládající „obhajovací“ literatuře. Výchozím bodem není hledání viníků, nýbrž... snaha pochopit motivy a naléhavé potřeby druhého. To je předpokladem k tomu, aby toto ztroskotání česko-sudetoněmeckých vztahů nebylo tečkou za historií těchto dvou národů.“ Zjišťuji s velkým uznáním, že pan Doležal vypracoval svůj příspěvek přesně v duchu snahy o toto vzájemné porozumění. A ještě důležitější je, že nezávisle na pouhém moralizování zdůrazňuje také závažnost českých národních a státních zájmů. Vlastně s ním nemohu polemizovat, protože téměř se vším souhlasím. Dokonce i tam, kde jeho pojetí stojí v očividném rozporu se sudetoněmeckými zájmy, jsem schopen chápat jeho argumentaci a akceptovat ji jako nedílnou součást dialogu. Zjistí-li například v závěru svého příspěvku, že „symbióza českého a německého etnika v rámci historických českých zemí byla odsunem jednou provždy nenapravitelně zničena“, zasáhne to historicky uvědomělého „českého Němce“ jako mne přímo do srdce a padne na mne smutek. Přesto však dávám za pravdu panu Doležalovi, a ne těm z mých krajanů, kteří chtějí restaurovat to, co již restaurovat nelze.

Než osvětlím formou krátkých tezí několik vlastních představ, chtěl bych říci následující: je-li nám české stanovisko předneseno tak, jako ho prezentuje pan Doležal, s ochotou projednat celou věc upřímně, bez tabuizování a unikání do otřelých a nepůsobilých frází, mám naději, že se dohodneme a během krátké doby společně tento problém odstraníme. Všechny politické skupiny u nás si váží otevřených a upřímných slov Bohumila Doležala a mnozí čtenáři by byli překvapeni, kdybych zde uvedl jména některých jejich reprezentantů. Na druhé straně je však třeba si uvědomit, že reakcí na odmítání dialogu a kategorická prohlášení, že celá záležitost je „uzavřená“ a není již nic, o čem by se mělo diskutovat, bude obžaloba genocidy. A bude tak hlasitá (a to nejen ve volebním roce), až se „zboří Jericho“. Jsem si naprosto jist, že by tomu nemohli zabránit ani pánové Karsten Voigt nebo Walter Scheel a jiní. V celém Německu neexistuje žádný prostředek, který by umlčel hlas sudetských Němců. Není to ani pouhý generační problém. Nebezpečí spočívá spíše v tom, že mladí lidé – jako všude na světě – tendují doprava, k radikalismu. Pro nevyřešené problémy je příznačné, že přicházejí znovu v dobách, kdy se to nejméně očekává, a to ještě intenzivněji než dříve. Česká veřejnost by neměla v tomto směru obelhávat sama sebe.

III.

Jaké cesty nás mohou vyvést z tohoto labyrintu? Má-li se jednat o skutečné, a ne pouze diplomatické, zdánlivé řešení, které by mělo za následek také pouze „diplomatický mír“, musí být tento problém vyřešen „ve shodě“, to znamená, že musí obsahovat pro obě strany elementy, kterých se žádná z nich nemůže vzdát. Co to vlastně znamená? Sudetoněmecké krajanské sdružení jako organizace této etnické skupiny tvrdí: práva na návrat a na příslušné odškodnění. Český národ – a v tomto ohledu se jistě dá mluvit o českém národě, a ne pouze o jeho současné vládě – vidí v tomto návratu nejen nebezpečí znovunastolení etnického konfliktu tohoto století v historických českých zemích, nýbrž i nebezpečí vnitropolitických nepokojů, především v oblasti českého pohraničí. S ohledem na ztráty vzniklé německou okupací Česká republika nemůže a ani nechce provést odškodnění. Ať už je tomu jakkoliv, nacházíme se ve slepé uličce a pouhý „good-will-talk“ na nezávazné, soukromé nebo i stranickopolitické úrovni je nedostačující.

Dle mého názoru je nutno rozlišovat mezi *princiipiálním* a *reálným*. Principiálně se sudetští Němci nemohou vzdát práva na vlast – a ani já to neudělám – jinak by uznali a akceptovali Benešem (ne Spojenci) nařízenou genocidu, to znamená, že by připustili, že jsou nejopovrhovanější generací v 800 let starých dějinách Němců českých zemí. To je stejně nemožné jako český souhlas s jakoukoliv změnou hranic. Reálně však máme historickou šanci dostat se z této slepé uličky, protože politické a hospodářsko-sociální poměry ve středu Evropy jsou takové, že dimenzi celého problému zmenšují. Neboť: kdo ze sudetských Němců, kteří jako schopné a ceněné pracovní síly získali důležité pozice ve všech odvětvích průmyslu a hospodářství na celém území Spolkové republiky Německo, by se za současných sociálních a hospodářských poměrů vracel do staré vlasti? Dovolím si tvrdit, že by jich nebylo ani jedno procento. Navíc by se jednalo o návrat do cizojazyčného národního státu, a kdo z nich by byl pro to ochoten opustit společenství 80 miliónů Němců, aby hrál roli neoblíbené menšiny. To znamená, že se Češi bojí imaginárního přízraku. To je však jejich věc. Jejich věcí také je, zda zásadní nabídka možnosti na návrat (za tím účelem není třeba právně zrušit Benešovy dekrety, nýbrž je podobně jako „Mnichov“ nechat v dějinách ustoupit do pozadí) vyvolá velký „goodwill“ nejen u sudetských Němců, nebo zda svým tvrdošijným odpíráním vyvolají jenom ještě tvrdošijnější požadavky sudetských Němců, a navíc ještě obžalobu genocidy. Absolutně mylným názorem je, že by se celá věc mohla vyřešit až vstupem do Evropského společenství. Za prvé se to v tomto století již neuskuteční. Za druhé se Čechům ze strany Německa nedostane ani minimálního vděku (goodwill), budou-li sudetští Němci mít stejné postavení jako prodavač zmrzliny ze Sicílie. Facit: Jestliže se podaří najít dnes v této otázce zásadní modus řešení, byl by problém do značné míry zredukován. Oddaluje-li se však znovu a znovu jeho řešení, problém tím pádem zvětšuje svou dimenzi. Zbývá otázka odškodnění nebo restituce majetku. Od prvopočátku jsem toho názoru, že je to pouze cesta vedoucí do slepé uličky, kde jeden požadavek podmiňuje druhý. Jedna věc je však jistá již dnes: Sudetoněmecké krajanské sdružení (Landsmannschaft) již nevyžaduje žádné vrácení majetku, pokud se tento majetek nachází ve vlastnictví soukromých osob nebo obcí. Žádný Čech se toho nemusí obávat. Petr Pithart mi jednou řekl, že by se tyto otázky měly transferovat směrem dolů, to znamená na komuny, které se tak jako tak nesmějí opomenout. Podle mého názoru je to výborná myšlenka, protože potom rozhodují ti, kterých se to bezprostředně týká, tedy

české obyvatelstvo pohraničí a ti z nás, kteří by se skutečně chtěli vrátit, a sejmou toto břemeno z beder vlád obou zemí, které by se jinak pouze zaplétaly do nikam nevedoucích konfliktů.

Protože právě zde by mohly pomoci hranice přesahující euroregiony, došli jsme k poslednímu bodu. Pro vyjasnění: já sám jsem se již veřejně zřekl domu, který můj otec postavil v roce 1937, i jakéhokoliv odškodnění. Pokud se tedy angažuji například pro Euroregio Egrensis, nevedou mě k tomu žádné materiální pohnutky. Navíc – na rozdíl od toho, co si myslí Praha v jakémisi druhu stihomamu – nepatří zřizování euroregionů na německo-české hranici k požadavkům Sudetoněmeckého krajanského sdružení. Euroregiony jsou evropským fenoménem. Je jich dnes již více než 30 a o jejich zřizování existuje dohoda států Evropské rady. To, že by německo-český euroregion na bavorsko-česko-saském pomezí mohl přispět k míru, bylo mou ideou. Také jsem navrhoval depersonalizaci problematiky odškodnění, což jistě nebylo ve smyslu požadavků Sudetoněmeckého krajanského sdružení. Byl-li tento euroregion označen nyní v Praze ze „trojského koně Němců“, je to příkrým odmítnutím podávané ruky velkého množství Němců dobré vůle ze všech politických stran. A většinou se ani nejedná o sudetské Němce. Chtějí-li si Češi však za každou cenu sami sobě škodit a nereflektovat na pomoc Němců, potom se nedá nic dělat! Pro mne však zůstane dorozumění prostřednictvím Euroregia Egrensis a v něm i nadále měřítkem toho, zda je usmíření s námi míněno vážně, či zda se jedná pouze o usmíření s německou markou. Fráze si můžeme všichni ušetřit.

Cesta k odsunu

Antonín Klimek

Redukovat konflikt Čechů a Němců v českých zemích po roce 1918 fakticky pouze na údobí od rozbití ČSR do odsunu německého obyvatelstva je říkat X, Y, Z. Uvedme si několik předchozích písmen té tragické abecedy, které ve stati B. Doležala postrádáme. Z povinné stručnosti se omezíme jen na některé teze, přičemž víme, že k mnohým z nich je možno připojit otazníky.

Československo by nevzniklo bez vůle českého národa vlastní stát vytvořit, ale také ne bez mocenské konstelace na sklonku 1. světové války, ústící v porážku Rakouska-Uherska a Německa.

Nelze tvrdit, že Češi rozbili „staré mocnářství a... maďarské království“, zvláště když mezi hlavními odpůrci zachování mocnářství před rokem 1914 nebyl žádný významný český politik, zato četní „velkoněmečtí“ mluvčí sudetských Němců. Rozpad armády monarchie na frontě způsobil masový odchod ne českých, ale především maďarských oddílů. Ani v čas rozkladu mocnářství nepředložila Vídeň Čechům jedinou reálnou, poměrům odpovídající nabídku národnostní přestavby státu, navíc předpokládala, že při chystaných změnách budou od českých zemí odtrženy pohraniční oblasti atd.

Československo bylo uznáno vítěznými velmocemi prakticky před svým vznikem – to je v moderní historii jev jedinečný. Zejména Francie, mající životní zájem na maximálním oslabení německého soka a jeho spojenců, nehodlala naprosto připustit jejich posílení začleněním českého pohraničí do Německa či Rakouska. Jak by to pak mohl navrhovat některý směřodátný český politik, zvlášť v čase opojení z vítězství a svobody?

Při stanovování hranic státu museli se ovšem jeho zástupci odvolávat na různé principy: v případě českých zemí především na právo historické, u Slovenska na sebeurčovací právo národů. Jako vítěznému státu bylo však ČSR dovoleno obsadit nárokované hranice už před výrokem mírové konference. K vážnějším bojům při obsazování českého pohraničí nedošlo, ani přes oboustrannou vlnu nacionalismu, umocňovanou u Němců pocitem bezprávného znásilňování, u Čechů reminiscencemi na germanizační útlak za války. Docházelo však k bouřlivým demonstracím českých Němců proti začlenění do ČSR, na něž československé ozbrojené složky někdy reagovaly i střelbou. Nejtragičtější z podobných událostí si 3.-5. března 1919 vyžádaly životy více než půl stovky Němců. Dodejme, že československá vláda okamžitě přijala opatření s cílem, aby se něco podobného neopakovalo.

Je pravdou, že při předkládání československých požadavků na mírové konferenci Beneš uvedl velmi nepřesné počty sudetských Němců. Ale též Masaryk zakládal stát s řadou iluzí, mimo jiné s přesvědčením, že statisíce českých Němců jsou vlastně Čechy, za něž se zase prohlásí, jakmile nebudou vystaveni německému nátlaku. Neblaze pak zapůsobilo jeho označení českých Němců za „kolonisty“.

Masarykova koncepce evropských dějin mluvila o boji německé, v podstatě katolické teokracie (luterství mu bylo vlastně převlečeným katolictvím) se západní „protestantskou“ demokracií. Český národ v jeho očích vycházel z protestantských, humanitních tradic, ipso facto byl demokratický a přirozenou baštou proti germánství. Rovněž Beneš na mírové konferenci hrdě idealizoval dávnou „pokrokovou“ minulost českého národa a státu a v tehdejší atmosféře hněvu vůči Němcům vyzvedával jeho odvěkou „speciální misi vzdorovat teutonské záplavě“.

To neblaze předznamenávalo poměr státu k jeho německé, více než třiadvacetiprocentní menšině. Zvláště když se vznikem ČSR se objevila – byť zatím vzdálená – možnost situace, kdy se vztahy mezi Čechy a Němci v českých zemích budou řešit nikoli mezi Prahou a Libercem, nýbrž mezi Prahou a Berlínem, mimo jiné i proto, že pro republiku Liberec jako politické centrum sudetských Němců zmizel z mapy. Záhy byly opuštěny plány na zastoupení Němců ve vládě, zvažované československými politiky ještě na sklonku října 1918, do nevoleného ústavodárného národního shromáždění se nedostal jediný Němec. Bylo to pochopitelné, protože už koncem října 1918 byly vyhlášeny dvě „provincie“ českých Němců, které se hodlaly spolu s dalšími příhraničními oblastmi, ale i vnitrozemskými enklávami připojit k takzvanému Německému Rakousku a jejichž „vlády“ chtěly jednat s pražskou vládou jako rovné s rovnou. Avšak vzhledem k českému do výbojna vítěznému sebevědomí, charakterizovanému (údajným) Rašínovým výrokem: „S rebely se nejedná!“ šly Benešovy přísliby o ČSR jako o novém Švýcarsku stranou.

ČSR zaručila příslušníkům menšin – jak se ostatně zavázala při mírových jednáních – plná občanská práva, jenže jako jednotlivcům. Kolektivní práva menšinám přiznat odmítla, byla budována jako národní stát „československý“. Dala příslušníkům minorit objektivně víc než jiné nástupnické státy monarchie, ale méně, než národní mluvčí menšin (a záhy i Slováků) žádali. Britský historik A. J. Toynbee vymezil dva jisté protipóly v první polovině 20. let: „V horách Makedonie se vedla nepřetržitá guerillová válka mezi bulharským obyvatelstvem a jugoslávskou vládou, zatímco v civilizovaném, industrializovaném Československu německá minorita a vláda republiky sváděly stejně intenzivní a stejně nerozhodný boj vydáváním protichůdných dokumentů, map, grafů a statistik“, předkládaných rozpačité Společnosti národů.

Naplnění úplné občanské rovnoprávnosti Němců vadily nejen jazykové bariéry, ale i staronové averze, sváry a podezřívání. Hlavně na vysokých úředních místech, v diplomacii, v ozbrojených složkách neměli Němci ani zdaleka takové zastoupení, jaké by odpovídalo jejich počtu. A byla zde i česká „nadelstichenpolitik“: zavádění českých nápisů v německých městech a obcích, nátlak na státní zaměstnance (včetně železničářů, listonošů apod.), aby zvládli „úřední jazyk“, hlásili se za Čechy, pokud chtějí postupovat...

Masaryk s Benešem hýčkali naděje, že národnostní otázka ve státě je sekundární a že ji vyřeší jeho plná demokratizace. Beneš pak ještě v 30. letech hovořil o tom, že vztah obou národů v českých zemích rozřeší – počeštěním pohraničí – čáp a vrána.

Po uklidnění poválečné nacionální vlny byly mezi československými Němci do voleb roku 1935 nejlivnější takzvané aktivistické strany, snažící se o spolupráci se státem. V roce 1926 se ustavila koalice občanských stran včetně německých; do vlády vstupují němečtí ministři. Jenže tato koalice byla upečena především na podkladě pragmatických, stavovských zájmů a národnostní problémy spíš odsouvala. V prosinci 1929 vstoupili do nové, takzvané široké vládní koalice i němečtí sociální demokraté. Ale to už Evropu zaplavovala děsivá vlna největší hospodářské krize, jakou svět poznal. Postihla zde nejvíce dva státy, Německo a ČSR, a v ČSR nejsilnější české pohraničí osídlené Němci; mezi nimi bylo procentuálně daleko nejvíce nezaměstnaných, ožebračených, sebevrahů... Z objektivních příčin vzhledem ke struktuře tamní ekonomiky, ale též proto, že československá vláda nezvládla uspokojivě situaci, podléhala mnohdy zásadě košile bližší než kabát i nátlaku vlivných hospodářských míst na primární sanaci českých podniků (případně těch s francouzskou účastí, což si vynutila Francie při poskytnutí půjčky ČSR).

Hospodářský úpadek a bída tvořily živnou půdu vypjatého nacionalismu. Vláda odpověděla zákazem dvou německých stran (jediným v ČSR do Mnichova): DNSAP, odnože Hitlerova hnutí, a strany nacionální. To už byl v Německu u moci A. Hitler a na troskách obou stran povstalo Henleinovo hnutí. A ve volbách v květnu 1935 se Henleinova strana stává u nás vůbec nejsilnější.

I pak však přistupovala československá vláda velmi váhavě k otázce národního vyrovnání ve státě. Byla nyní ostatně ve svízelné situaci. Při sílící hrozbě hitlerovského Německa rostly uvnitř státu nacionální požadavky nejen Němců, ale i ostatních minorit a Slováků.

V době zvýšeného ohrožení státu přijímala vláda opatření k ochraně před sabotáží a špionáží. Jenže například výnos ministra národní obrany F. Machníka či jistě pasáže zákona na obranu republiky z roku 1936 preferovaly při zbrojních dodávkách a opevňovacích pracích (prováděných především v českém pohraničí) závody české a slovenské. Stanovily též, že „v podnicích důležitých pro obranu státu nesmějí být zaměstnávány osoby státně nespolehlivé“, k čemuž leckdy stačilo, že dotyčný byl Němec.

Vývoj v ČSR, ale i pro přečetné Němce opojivě fascinující vzestup Německa způsobily, že hlavně po anšlusu Rakouska se mohl Henlein právem prohlašovat za mluvčího drtivé většiny československých Němců. Z Berlína pak byl instruován, aby na opožděné pokusy Prahy o národnostní vyrovnání a smír odpovídal nepřijatelnými požadavky.

Systém, s nímž byla spojena existence ČSR a který vznikl pod hesly učinit svět bezpečný pro demokracii a zabezpečit práva národů na sebeurčení, podléhal náporu vlny nacionalismu. Šířila se hlavně z totalitních států, volajících po zrušení „versailleského diktátu“. USA se stáhly po 1. světové válce z Evropy a západní demokratické

mocnosti, nepřípravené na válku, prosazovaly politiku usmiřování. Británie dala dávno najevo, že její politické zájmy na starém kontinentu končí na Rýně; ČSR pro ni byla vsuktu vzdáleným, neznámým státem, jehož národnostní spory se jí zdály podružné, egoistické, ohrožující kýžený mír. Hlavní spojenec ČSR, slábnoucí Francie, se dostal do vleku Londýna, vojenská pomoc pouze SSSR byla krajně nejistá – a riskantní.

Tak přišel Mnichov. A s ním vyhnání či útěk desetitisíců Čechů z oblasti přičleněných k Německu. Ti, kteří tam zůstali, se stali prakticky občany druhé kategorie, stejně jako jejich vnitrozemští krajané po 15. březnu 1939 v takzvaném protektorátu.

Pocit ohrožení samé národní existence, represe vůči početným skupinám obyvatel protektorátu, brutálně dokumentované heydrichiádou atd., to vše stupňovalo českou touhu po odplatě. Československá politická reprezentace v exilu – a zprvu i po návratu do vlasti – ji více podněcovala než brzdila. I původně dosti umírněný Beneš se začal strachovat, že spojenecké mocnosti nedovolí vysídlit více než tři milióny Němců (jak si nakonec přál pro zamezení nového Mnichova, který se mu stal můrou a komplexem), byť dosáhl jejich zásadního souhlasu s hromadným odsunem. Soudil, že čím více Němců se podaří hned ve zmatcích konce války vyhnat, zastrážit k útěku, tím lépe. Zvláště počáteční, takzvaný divoký odsun byl pak z české strany provázen krvavými excesy, na něž se dnes mnozí odmítají pamatovat. Tím neříkáme, že následný organizovaný odsun statisíců, ba miliónů byl humánní.

Je okřídlené úsloví, že národ, který nezná svou minulost, nemá budoucnost. Je však ještě horší, když národ zná svou historii neúplně, zkresleně, protože pak žije ne v nevědomosti, ale v bludu. Je potřeba národní minulost zvážit, posoudit, to špatné v ní odsoudit a snažit se chyby neopakovat. Ale je také vhodné si uvědomit, že ti, kteří se vsuktu aktivně a uvědoměle podíleli na událostech let 1938-45, překračují dnes, pokud vůbec žijí, sedmdesátka a tvoří jen zlomek českého i německého obyvatelstva. Bylo by zlé, kdyby se diskuse o činech (i hříších) našich otců a dědů zvrhla do hysterického flagellantství či neuroticky slepého hájení „národních pravd“. Pravda je bez přídavného jména.

Glosy na okraj „Poznámek...“ B. Doležala

Václav Kural

Diskuse je v historiografii potřebná věc a diskuse o sudetoněmecké otázce tím spíš. Rozsah vymezený pro polemické příspěvky je ovšem dosti malý, takže diskutér se musí omezit jen na určitou výšeč problému, chce-li aspoň stručně argumentovat.

Doležalův článek je dobře napsán, diskusi podněcuje a je záslužný i tam, kde provokuje nesouhlas. Ten můj se týká v první řadě koncepce: Doležalův přístup se (tak jak to bylo svého času v případě „Bohema“ i „Danubia“) v podstatě omezuje na kritiku české strany – jednak co do podstaty problému samého, jednak co do poválečné jeho reflexe. Z autorova zorného pole tak dosti vypadá podíl druhé, tj. německé strany, který je pojednáván spíše jen přes citace, respektive přes kritiku historické diskuse z disentu, směřovanou v jádru proti Čechům a spojencům za jejich „soud nad poraženými“. Válku a německou odpovědnost za ni Doležal naopak jako by spíše bagatelizoval.

Tím je jeho vysvětlení jen „poloviční“ a v jeho logice se vytrácí jasně formulovaná příčinná souvislost (která v chodu událostí nebyla představována jen „nenávistí a masovou hysterií“ a netvořila pouze „okolnost, jíž se dá vysvětlit všechno na světě“). Tuto příčinnou souvislost, v níž zcela novou kvalitu znamenala vláda hitlerismu v Německu a její cíle, tvoří zničení demokratické Československé republiky nacismem za zásadní pomoci sudetoněmecké politiky, okupační systém s jeho nelidským terorismem a „konečným řešením“, jakož i Velkoněmeckou říší vyvolaná a s krajní brutalitou vedená válka. Tyto tři hlavní faktory vytvořily situaci, na niž spojenci reagovali, a právě ony iniciovaly zhroucení vžitých morálních hodnot – nejen těch, které autor s oblibou označuje jako „evropské“ (kupříkladu „Nezabijte!“).

Tato jistá jednostrannost autorova přístupu se projevuje i v pohledu na aktuální stránku problému, či – řečeno autorovými slovy – při odpovědi na otázku, kterou nám klade přítomnost a která zní: „Co mají Češi dělat teď, dnes?“. V článku se opět poukazuje zejména na chyby české strany, což je opět jaksi „poloviční“. Cožpak způsob, jímž sudetoněmecká Landsmannschaft odpověděla na Havlovu českou sebekritiku, nevedl k současné patové situaci – také a možná především? Nemohla snad sebekritika sudetoněmecké politiky v režii Sudetoněmeckého krajanského sdružení směrem k Henleinovi a henleinismu (nejen k Hitlerovi a hitlerismu) prolomit ledy spíše než stále sebevědomější opovídaní požadavků? Nejde o to, že odpověď na to, „co má udělat dnes“, by měla znít ze sudetoněmecké strany trochu jinak, než jsme toho svědky?

Do souboru úplných otázek a odpovědí patří i porovnávání podmínek ve státech, v nichž Češi a sudetští Němci žili. O to, kdy a kde to bylo horší, lze jistě vést spor. B. Doležal však – tak jak se to bohužel často stává – nezapočítává dva základní faktory: život v demokracii či ve fašistické diktatuře a život v míru či válce. Sudetští Němci měli v ČSR skutečně určité národnostní problémy, některé i značně nepříjemné (podobně jako Češi v Rakousku-Uhersku), jejichž míra je sporná. V ČSR však žili v demokracii a v míru – a to je podstatný rozdíl proti životu v totalitní despotii a v první i druhé světové válce, do níž Čechy i je katapultovalo Rakousko-Uhersko a Velkoněmecká říše! Doufám, že závěry z toho jsou zřejmé a že zřejmé je i to, jak problematizují omezování celé problematiky pouze na nacionální hlediska.

Dalším tématem, které podněcuje polemiku, je autorovo pojmání hodnot. V souladu s dosti zaužívanou praxí přisuzuje „Evropě“ (blíže nedefinované!) jakési absolutorium a používá – zjednodušeně řečeno – rovnítko: kladné hodnoty = evropské, zatímco zlo, antihodnoty = „jiné“ (bez bližšího určení). A tak se v článku i odsun jako celek a prezidentské dekrety jako jeho součást odlišují od evropského dědictví: „Odsun byl postaven na hodnotách jiných, a pokud ho chceme obhajovat, nestojíme oběma nohama na evropské půdě“.

Je to ale opravdu tak, že „evropské“ = dobré a „zlé“ = neevropské? Není to mylná idealizace „Evropy“? Nemají se de facto věci tak, že při vši úctě k velkým pozitivním výkonům a hodnotám evropským nelze přehlížet ani ono hodně jedovaté býlí, které na evropských luzích vykvetlo? Vždyť která kultura dala vyrůst extremistickému, „plemennému“ (Šalda) nacionalismu? Kde byl vynalezen holocaust na moderní průmyslové základně? Který kontinent zatáhl lidstvo do dvou děsných světových válek, v nichž se – opět na moderní strojové základně – navzájem vraždily a mrzачily desítky a desítky miliónů lidí, a to ve jménu těch i oněch hodnot, kterými světu přispěla i „přispěla“ Evropa? Kde jinde než především v ní vznikly nejbrutálnější, fašistické i komunistické diktatury?

Odsun či správněji vyhnání a vysídlení sudetských i jiných „Volksdeutsche“ patří do řady evropských „antihodnot“. Byl však vyvolán válkou a dalšími, na ni navazujícími excesy, v nichž iniciační roli sehrála německá strana a jež si pro svou brutalitu řekly o odpověď, odvetu a prevenci – o odpověď podobně brutální, podobně katastrofickou. Můžeme souhlasně s autorem vyslovit své upřímné politování nad tím, jak byla bombardována německá města, jak si počínala sovětská vojska ve východním Prusku atd., i nad tím, že byly a jak byly vysídleny milióny „Volksdeutsche“ z Československa, Polska a statisíce odjinud. Nemůžeme však nedodat, že to bylo součástí vykloubené doby, „která šlela“, a že to nebyli Češi (a spojenci), kteří ji vykloubili. Neměli bychom také přehlédnout dost opomíjenou „malíčkovost“, tj. že Němci se v závěru války drželi „až do hořkého konce“ a neudělali (až na pokus Staufenberga a jeho kruhu) nic pro to, aby svůj katastrofální konflikt s tou „lepší Evropou“, Čechy nevyjímaje, aspoň v závěru války zčásti zmírnili. Naopak – právě závěr války odkryl dík postupu ruských a západních armád ta nejhorší zvěrstva: Osvětim, Mauthausen, Buchenwald a jiné! Právě to přivedlo národy a státy antihitlerovské koalice k volání po odvetě i po zamezení recidiv války. Osud „Volksdeutsche“ se stal krutou kapitolou účtování i snah po prevenci a patří k těm evropským „antihodnotám“, kterými Evropa také slyne – bohužel. Vzhledem k určitým životním prožitkům – v roce 1946 jsem jako „brigádník“ pracoval na jednom státním statku v pohraničí se skupinou sudetských Němců čekajících na odsun a cítil jsem se před nimi špatně, potom jsem bloudil po chudíčkových vystěhovaných samotách v okolí Hamrů na Šumavě a bylo mi trapně opět – jsem „odsun“ nikdy nechvalořečil a napsal jsem to již v diskusi s „Bohemem“ za časů disentu.

Ale jako nemůže historik dát jen na pocity, nemůže ani přiložit k dějinám dodatečný metr abstraktní morálky a abstraktních „evropských hodnot“. Musí se pokoušet vidět problém vcelku, včetně jeho příčinné souvislosti. Proto jsem nemohl souhlasit s „Bohemem“ v roce 1979 a proto musím mít výhrady k Doležalově pojetí v roce 1993 – jakkoli je autorův úmysl nepochybně dobrý.

Na závěr ještě jednu poznámku. Jak jsem se už zmínil, klade B. Doležal základní otázku: „Co mají Češi dělat teď, dnes?“ Mám však bohužel dojem, že kromě nabádání k národní sebekritice (opět pouze české) a kromě volání po české ochotě a vstřícnosti, které prý jsou předpokladem ne-obnovy ducha masového násilí (z čí, snad z německé strany?!), konkrétní odpověď ve svém článku také nedává.

Co tedy dělat, teď, nejprve? Samozřejmě je Doležalovo volání po dialogu, sebekritice a vstřícnosti správné – pokud by se to týkalo obou stran. Myslím však, že by z toho neměla vyplývat překotná snaha po jakémsi úplném, „konečném“ řešení, které bychom měli formulovat „hned a teď“. Myslím, že bychom se měli snažit najít porozumění nejprve v těch dílčích otázkách, které jsou nejméně sporné nebo v nichž dokonce můžeme formulovat společná stanoviska. Ne všichni sudetští Němci totiž šli za Henleinem a Hitlerem; řada jich zůstala věrna demokracii a ČSR (která zase pomáhala jim i demokratům říšskoněmeckým po jistou dobu nacházet u nás útočiště před běsněním jejich soukmenovců). Začněme, zejména vzhledem k situaci, vyvolané požadavky i tónem SLM, s oživením této tradice, obnovme stará přátelství přes hranice národních táborů a udělejme průlomy do současné zatatosti. Myslím, že to je cesta, jak se dostat z paty, do něhož se sudetská otázka dostala v důsledku postupů panů Neubauerů, Sehlingů a Zogelmannů i v důsledku některých postupů z české strany. Udělejme tento první krok a pak uvidíme, jaké další kroky budou moci přijít na řadu, aby závěr korunoval dílo.

Výzva politikům

Robert Kvaček

Stať Bohumila Doležala je závažnou úvahou politickou adresovanou politikům českým, které vybízí k odvaze a k plnění toho, co mají v popisu práce, k účelnému jednání a k dohovoru. Čtu ji však jako apel a podnět ještě širší. Především k vážným diskusím o sudetoněmecké tématice. Pro ně mi tu však chybí to, co postrádám i v dosavadních rozpravách a dialozích – jasné vymezení pojmů. Platí to už o určení *současného* obsahu toho, co autor nazývá sudetoněmeckým problémem. Lze namítnout, že to jde odvodit z textu a ducha statě. Z českého hlediska snad tedy: jak se vypořádat s „odsunem“ a jak, v jakých dotycích žít s bývalými Němci z Čech a Moravy. Součástí tohoto vypořádání má být „posouzení“ prezidentských dekretů, samozřejmě nejen historické. Historie by pro ně měla nanejvýš dodat dobrozdání, ale přitom se neutápět v zažloutlých a zaprášených dokumentech. Jde o nejzávažnější část výzvy politikům: morální zavržení „odsunu“ nestačilo ani z úst prezidentských, na řadě by měly být kroky další. B. Doležal je měl snad pro politiku zřetelněji naznačit. Neurčitosti a zamlženosti jsou pro některé diskuse o sudetoněmecké tématice také příznačné. Strach z těchto kroků považuje autor, vzhledem k existenci demokratického Německa, za téměř zbytečný. Pokládám rovněž německou demokracii za nejvýznamnější faktor evropský vůbec a německo-českých vztahů zvláště. Přece jen mě ale poněkud zamrazilo, když B. Doležal jako následek „minimální vstřícnosti a minimální ochoty k dohovoru“ (zase příliš obecné pojmy) vidí možnost vzkříšení „duchů masového násilí“. Kdo by jim dal ožít?

Vlivní čeští politikové odkazují vztah Čechů a Němců z českých zemí historikům. Není zřejmé, zda od nich čekají něco zpětně pro sebe; spíše je to gesto vyjadřující základní přístup k tématu. Nedočkají se ostatně ničeho významnějšího, než odpovědných historických výkladů. Vůbec to není málo.

Stále máme zapotřebí odbornou práci se zažloutlými a zaprášenými dokumenty. Tolik témat obsahujících česko-německé stýkání a potýkání se v 19. a 20. století čeká na objasnění, a to prostě nepůjde bez pramenů. Leda že dáme přednost nápadům a pohledům, které vystačí se sporu faktografií a metaforickou mluvou. Máme jich však v české publicistice a jiné literatuře už dost, od ostře nacionalistických až po považování české národní emancipace za trapný a odsouzeníhodný omyl.

Nemusím jistě vykládat požadavky a zásady historiografické interpretace. V každé je zároveň hodnocení, a protože má za téma dějiny lidí, nemůže postrádat morální hledisko. Tam, kde jde o osudy zvláště dramatické a tragické, musí být toto hledisko znát výrazně.

Čekají nás i v budoucnu rozdílné pohledy na česko-německou minulost. Posuzujme je podle základů a smyslu. Rozeznáme a oceníme tak ty, které nás mohou inspirovat i korigovat.

Poznámky k Poznámkam

Lubomír Lipták

Žáner „poznámok“ nepatrí medzi moje nejobľúbenejšie, je totiž očividne výhodnejší pre autora ako pre čitateľa. Iste však môže byť „východiskom k širšej diskusii o probléme, ktorý... zďaleka nie je uzatvorený“.

Problém, ktorý B. Doležal nastoľuje, nepochybne ešte uzatvorený nie je, aj keď v inom zmysle pre historiografiu a v inom pre politiku. Pre historiografiu skúmanie od-sunu, jeho príčin, priebehu i dôsledkov nie je už „problém“, ale iba téma, ktorú možno viac či menej dobre spracovávať, otvorená je iba kvantita a kvalita. Pre politiku je to naozaj otvorenosť v podobe „problému“, ktorý možno priznať alebo nie, ale stále jestvuje. A ako problém aj bude pretrvávať, či sa bude momentálne riešiť neriešením alebo inak, s možnosťou nových a nových návratov podľa meniacej sa medzinárodnej konštelácie, politického vývoja v Nemecku, v Čechách i na Slovensku. Je to dané práve „osudovosťou“ riešenia, o ktorej hovorí Doležal, jeho nezvratnosťou, spletením do jedného uzla faktického stavu a morálky, želaní a skutočnosti, minulosti a prítomnosti, reálneho pomeru síl pred pol storočím a teraz, záujmov dlhodobých a krátkodobých. Ako píše autor textu, „osudovosť“ povojnového riešenia priviedla do slepej uličky, z ktorej, „ako sa teraz zdá“, niet rozumného východiska.

Práve tu, v kľúčovom mieste však akoby sa invencia autora zahatala a neľahkú, hádam aj nemožnú úlohu túto slepú uličku otvoriť zveruje „českej politike“. Slovenský historik to číta s istým údivom, pretože nad Dunajom sa historiografia a politika stretávajú obyčajne v obrátenom garde: obľúbeným zvykom slovenských politikov je, keď si nevedia so zdedenými problémami rady alebo keď už natkli dosť porcelánu, zveríť podobné hlavolamy aspoň verbálne „odborníkom“ – historikom.

Opatrnosť, nechcem povedať že bezbrannosť autora je pochopiteľná, veď hovorí o událostiach naozaj výnimočných. Posledné násilné priemiestnenie celého etnika z politických príčin sa udialo v tomto priestore za časov cisára Marka Aurélia. Vtedy Rímania presťahovali keltských Kotínov, podozrivých z dodávania zbraní Germánom, niekde na juh do Panónie. Na vysťahovanie Židov sa potom muselo čakať vyše 1700 rokov. Nie je však presný názor autora, že išlo o riešenie „neurópske“. Bolo európske, tak ako násilné grécko-turecké migrácie v dozvukoch prvej svetovej vojny a iné skvosty nacionalizmu 20. storočia. Bolo to riešenie európske v tom zmysle, ako je typicky európskou ideou pravicový radikalizmus nacistického či fašistického typu alebo komunizmus. Európskou je aj taká politika veľmocí, ktorá sa pružne pohybuje medzi egoizmom „zmierovania“ a cynickým radikálnym naprávaním jeho dôsledkov, pravda až vtedy, ak sa dotknú ich záujmov. Napokon aj nacistická agresia za druhej svetovej vojny, kľúč k všetkému, o čom tu je reč, bola síce špecifická, ale zasa nie až natoľko, aby sa v nej nedal dešifrovať súvis s klasickou koloniálnou expanziou európskych veľmocí, iba s prenesením na európsky kontinent, na „nepravé miesto v nepravý čas“. Takáto „európskosť“ povojnového násillia samozrejme nič neospravedľňuje, ale ani odvolávanie sa na inú, čo ako zidealizovanú „európskosť“ nič nerieši.

Medzinárodný aspekt vyskytuje sa v texte prevážne práve ako cieľová stanica „Európa“, ktorú je možno dosiahnuť iba po odstránení sudetonemeckého balvanu z kofajniek na inak priamej trati Smíchov-Mníchov. Je však banálny fakt, že odsun nebol iba vecou Nemcov na jednej, veľmocí a Čechov na druhej strane. Na tej istej šachovnici boli a sú

aj Slovensko, Poľsko a Maďarsko. Netrúfam si porovnávať a analyzovať postoje týchto štyroch vlád k povojnovým udalostiam, zdá sa však, že sa tu paradoxným spôsobom opakuje situácia z doby, keď sa problém zauzloval. Všetci členovia visegrádskej štvorky (zatiaľ skôr fantómu), presne tak, ako kedysi Hitler úspešne vyberal izolovane jedno hniezdo za druhým, snažia sa teraz po desaťročiach zliepať škrapiny každý na vlastnú pášť. Ešte horšie by bolo, ak by sa „prekonávanie minulosti“ malo stať predmetom vzájomného nátlaku, licitácie, a to aj za cenu prinajmenšom nepresnej interpretácie dejín. Náznaky sú i v tomto texte.

Ignorovanie otázky odsunu vyvoláva u Doležala obavu, že nevyhnutné nedorozumenie so SRN bude tlačíť Českú republiku na východ a do „pochybných spojenectiev“. Za druhé, pretože problematika odsunu sa týka aj Maďarov na Slovensku, „otravuje česká neochota celkom zbytočne aj vzťahy s Maďarskom, štátom, ktorý by inak mierou svojho politického a hospodárskeho rozvoja a príbuznými tradíciami mal byť v Strednej Európe Českej republike najbližší“.

Bolo by iste zaujímavé dozvedieť sa niečo viac o tejto blízkosti tradícií, ale v danom kontexte nie je to dôležité. Podstatné však je stotožnenie v texte, aj keď iba okrajovo a v zátvorkách, nemeckého a maďarského problému v Česko-Slovensku a teraz v Českej a Slovenskej republike.

Na takéto stotožnenie iste sú dôvody – dikcia Košického programu a prezidentských dekrétov, v ktorých sa hovorilo jedným dychom o Nemcoch a Maďaroch. Projekty, dovezené z emigrácie, ale ochotne akceptované aj slovenskými politikmi, navrhovali „riešiť“ maďarský problém analogicky so sudetonemeckým a karpatonemeckým. Znemožnil to, ako pripomína aj autor, nesúhlas veľmocí, za čo im s odstupom času aspoň dodatočne treba poďakovať. Inakosť nemeckej a maďarskej otázky nie je však iba v tom. Konfrontácia v rokoch vojny nebola taká ostrá, z domáceho odboja žiadne návrhy na odsun či kolektívne potrestanie nepoznáme. Doležalom uvádzaná stupnica „eskalácie“, aj ak by sme s ňou bez výhrad súhlasili, pre slovensko-maďarský vzťah vôbec neplatí. Napokon, slovensko-maďarský konflikt nikdy neprekročil hranicu národného ohrozenia, nie fyzickej existencie. Okrem nesporne menšej tvrdosti historickej zrážky v jej posledných fázach (od roku 1918) je tu aj mnoho ďalších rozdielov. Napríklad fakt, že výmena – nie odsun – obyvateľstva sa robila na základe medzištátnej zmluvy z roku 1946, a ďalšie. Súhrn týchto okolností umožnil, že na rozdiel od vzťahu k Nemcom, voči Maďarom bola možná od roku 1948 zväčša tichá a občas akoby utajená postupná revízia Košíc, počínajúc odvolaním reslovakizácie, naprávaním krív z núteného odsunu do českého pohraničia, vrátením občianskych práv (pokiaľ vtedy vôbec jestvovali), obnovením školstva, tlače, používania jazyka atď. Ak by sme vychádzali z Doležalovho textu, tak slovensko-maďarský pomer skôr ako k česko-nemeckému či slovensko-nemeckému sa blížil k tej hypotetickej predstave „nedôsledného riešenia“ s povedzme 800 000 Nemcami ponechanými v Česko-Slovensku.

Ak autorovi chýba „dialóg“, tak ten na Slovensku s Maďarmi vždy bol, aj keď nie vždy v chválitebných, prijateľných a úspešných podobách. Nejde v žiadnom prípade o „zamrznutý“ problém, ale o vzťah nie vždy dôsledne, primerane dobe a spokojnosti oboch strán riešený. Dialóg sa vedie na námestiach, v tlači, v parlamentných výboroch i v pléne snemovne, pri úpravách reštitučných nárokov i pri jazykových naťahovačkách, na lokálnej úrovni i v Rade Európy. Riešenia sú dobré, zlé i ešte horšie, ale v žiadnom prípade nejde o „slepú ulicu“. Je to problém potenciálne iste aj nebezpečný, výbušný, ale práve preto, že neišlo o „osudové riešenie“, je v moci konvenčnej diplomacie a po-

litiky. Je to iste problém „plný dejín“ alebo presnejšie, „chorý dejinami“, takže sa niekedy zdá, akoby sa skôr dohodli politici ako historici. Porovnávanie politických hesiel maďarských strán a hnutí od novembra 1989 však jasne ukazuje, že pôvodne kľúčový symbol „odvolať Košice“ ustupuje do úzadia a dopredu sa dostávajú požiadavky, ak použijeme z našich dejín známe termíny, nie historického, ale prirodzeného práva.

Junktím nemeckej a maďarskej otázky, s odvolaním sa na dnes už prakticky na Slovensku mŕtve Košice, podsúva politikom, ktorým Poznámky zverujú takú významnú úlohu, nie práve najlepšie ľahák. Bez dramatizovania možno povedať, že je možná potenciálna medzinárodná hra, v ktorej sa môže iba špekulovať o tom, kto ju režíruje, ale oveľa ľahšie sa dá zistiť, kto na nej najviac stratí a kto získa – Bratislava, Budapešť, Mníchov či Praha? (Vymenované sú podľa abecedy.)

Příspěvek k diskusi o Doležalových poznámkách

Bedřich Loewenstein

Jaký význam ta nebo ona věc má, o tom především rozhodují živí lidé. „Objektivně“ je každý prapor kusem hadru, každý starý pergamen jen poškrabaná oslí kůže a každá bitva jakýmsi hemžením mezi zvlášť agresivními savci. Ani to, že jiní těmto věcem v minulosti snad přikládali význam, nikoho nezavazuje, aby sdílel jejich hodnocení. Jinými slovy: buď některé události budeme považovat za vzdálené, politicky a mravně irelevantní dění (typu zatmění Měsíce, jehož objektivní rekonstrukce nevyžaduje hodnotící účast), anebo tyto události pojmem do tradice, která tak či onak vytváří naši kolektivní identitu. Taková selekce byla vždy smyslem „národních dějin“: ze změní různých, chaotických dat národní historik vybírá fakta důležitá pro „národní kód“, kolektivní hodnotové univerzum, a naopak vyčleňuje věci okrajové, pro národní vědomí zanedbatelné (nebo nepřijemné).

Nemusím dodat, že je to metoda jednostranná, napodobená z biblických vyprávění, a že zvědečtění historiografie ji všelijak koriguje – ovšem za cenu ztráty legitimační funkce národních dějin (jako zprostředkovatelky nejvyšších hodnot, „hrdosti“ apod.). Zvědečtění – a překročení národního rámce – ovšem nemusí znamenat, že historiografie ztrácí i svou orientační funkci vůči přítomnosti. Ideologicky nepřičesané dějepiscectví jistě nebude prezentovat bezprostředně použitelné návody pro naše jednání, přece však tak či onak významné, relevantní informace, analogie a ovšem obrazy toho, co bylo a je lidsky možné – i v negativním smyslu slepých uliček a všelijakých zvrstev.

Můžeme se metodicky omezit na pokud možno přesnou rekonstrukci toho, co se stalo, a potlačit moralizující rétoriku, lépe řečeno přenechat ji těm, kdo se těmito příběhy cítí osloveni, „zasazení“, a vyvozují z nich morální, politické, didaktické závěry pro přítomnost. Zdá se mi, že problematika roku 1945 bude sporná převážně v tomto druhém, „přítomnostním“ aspektu, tj. má-li mít pro nás význam čili nic. Milan Hübl svého času obě roviny směřoval; zaklínat se profesionalitou nás nezabaví možnosti vyvodit z přesně rekonstruovaného politické, morální, poznávací poučení. Podobně jako Hübl a Kohout argumentovali, mimochodem, němečtí odpůrci čtyřiapůl desetiletí trvajícího kritického zpracovávání zločinné vlastní minulosti: sypat si popel na hlavu a být něko-

lik generací morálně zkrroušen znemožňuje prý racionální politiku; Německo je trvale „vydíratelné“. Opak byl pravdou.

Nedorozumění mezi vědeckou rekonstrukcí a rozpravou o minulosti (nemám rád „filozofii dějin“) jsou dávná a známá. Už Masarykovi nešlo tak o to, zda české obrození fakticky vycházelo z českobratrství, jako o to zaštitit svůj vlastní humanitní program ideály Husovými, Chelčického a Komenského (jak on jim rozuměl). Jestliže správně chápu Bohema a Podivena, tak jeho národní sebekritika také směřovala zejména do pokleslé přítomnosti, se snahou zvýšit její vnímavost, její problémový obzor, a nebyla příspěvkem k akademickému l'art-pour-l'artu.

Nejde však jen o dvě od sebe oddělené argumentační roviny. Právě kritika „herdetrovského“, tj. etnický pojatého nacionalismu, v českém prostředí zahájena už E. Rádem (1928), má produktivní význam i pro takzvanou pozitivní historiografii v užším smyslu. Je možno „objektivně“ vysvětlit, proč Češi, Němci a další kolem roku 1800 dali přednost tomuto pojetí kolektivní identity před politicky a územně definovaným národem západním; je však naivní zavřít oči před důsledky takové opce pro střední a východní Evropu, etnický značně rozčleněnou, a politicky negramotně prohlašovat, že moderní nacionalismus je právě ve střední Evropě „rodným bratrem liberální demokracie“.

Je právem vědce se omezit na vědu a přenechat výsledky své práce veřejnosti, i když třeba jde o jaderný výzkum nebo manipulaci s geny. Vědecká metoda však nemůže znamenat ignorovat velké souvislosti a omezit se na pověstné „počítání chlupů na břiše housenky“. K širším souvislostem pak ovšem nepatří jen soudobá velká politika (stará, asi neprávem posmívaná česká otázka: co k tomu řekne svět?), nýbrž i pozdější zkušenosti. Česká politika roku 1945, když se v očekávání německého revanšismu jako hypnotizována orientovala na Rusko, nevěděla, co víme dnes. Ale rozhodnutí pro vyhnání Němců podle ryze etnického kritéria kolektivní viny (i když se vzdáme veškeré „moralizující rétoriky“) i tehdy znamenalo zřetelně, že Češi a Poláci budou na nedohlednou dobu odkázáni na ruskou ochranu. Snad Beneš – a ještě více Mikolajczyk – doufali, že svým drastickým aktem jednou provždy zažehnají rapallské strašidlo rusko-německého sblížení; jenže v politice velmocí neexistuje žádné „jednou provždy“.

Bohumil Doležal ve své nikoli necitlivé a vcelku přijatelné úvaze kromě některých problematických formulací přináší i řadu moudrých doporučení, jako je například varování před nikdy nekončícím, neplodným účtováním minulých křivd – politikou Lotovy ženy, která, jak známo, pro svou fascinaci minulostí byla obrácena v solný sloup. Neřekl bych ovšem, že je „lid vždy nevinny“: zpravidla se zbaběle, oportunisticky či kariéristicky přizpůsobuje jakékoli situaci, ale zaplétá se také do viny; udávání z osobního prospěchu patří do análů každé diktatury. Ve chvíli, kdy se režim hroutí, křičí po očistném rituálu. K němu patří náhlé ztotožnění se s malou, dobrou elitou, ale i oběť oceňovaná skupiny viníků, ať skutečných nebo fingovaných. *Rites de passage*, které masám umožňují přejít na správnou stranu, jsou vesměs prolhané, zůstávají na povrchu a nejsou skutečným vypořádáním. Na to ovšem není patentní recept, ledaže se pustíme do dlouhodobého individuálního uvědomování a propracování. Je to těžší než „fasádové umění“ výměny praporů a pouličních tabulek a trnitější než projekce vlastního zla na „ty druhé“ – s nezbytnou dohrou „návratu potlačeného“. Nevím, jak se dá propracování minulosti vtělit do politické praxe („smírným urovnáváním konfliktů otevírat budoucnost“ je dobrá formulace); jenže snaha napravit a odčinit se podle Kundery často obrací v „žert“. Hodně jsme získali, když si nebudeme zastírat, co se stalo, a když zvýšíme svou vnímavost pro skutečné problémy.

Mezi utkvělou představou a nadějí

Adam Michnik

„Pět minut před půlnocí byla na Braniborskou bránu vytažena černo-červeno-zlatá vlajka NSR. Minutu po půlnoci NDR přestala existovat,“ psali jsme 3. října 1990 v Gazecie Wyborczej.

Polský vztah k Německu je směsí strachu, závidivosti a obdivu. Strach je výsledkem vzpomínek na nacistické krutosti, ostatní pramení ze sledování německé pracovitosti, smyslu pro organizaci a dobrého hospodaření. Pro Poláka je těžké mít chladný a objektivní postoj. Ještě před několika lety byl pro nás Berlín oázou jiné civilizace, částí jiné planety. A přitom, prochází-li Polák dnes Berlínem, s údivem zjišťuje, že už nepocituje civilizační šok.

Ve východní části města bez obtíží nacházíme stopy komunismu: v architektuře, ve vzhledu ulic, dokonce v postavách lidí. Reálný komunismus má svou zvláštní vůni a ta se vznáší nad městem. Proto Berlín stejně jako celé Německo dodnes budí dojem města uměle sešitého ze dvou látek. Dělení lidí na Ossies (ty z NDR) a Wessies (ty z NSR) se projevuje v každém rozhovoru. Němci mluví rozdílnými jazyky.

I.

O všech těchto záležitostech jsem nedávno diskutoval v jednom sále berlínského Reichstagu spolu s Ritou Süsmuthovou z CDU, předsedkyní Bundestagu, a s pastorem Schollemmerem, bývalým Ossie, dnes politicky spojeným s SPD. Dokonce i oni, příslušníci politické elity, mluví každý jiným jazykem o minulosti, současnosti a budoucnosti. Ten, kdo řídil diskusi, chtěl, aby se hovořilo o polsko-německých vztazích. Přiznám se, že pro mne to bylo téma málo zajímavé. Polsko-německé vztahy jsou dnes tak dobré jako nikdy v posledních dvou stech letech; jsou značně lepší než vztahy německo-německé. Navrhl jsem, abychom hovořili o těch druhých. Polsko-německé téma se však vytrvale vracelo.

II.

Jako každý Polák mé generace jsem byl vychováván s utkvělou myšlenkou německé hrozby: četbou knih, filmy a rodinnými příběhy, školou i oficiální propagandou. Pánové Hupka a Czaja, předáci svazu přesídlenců, se objevovali se železnou zákonitostí při každém historickém zvratu a komunistický tisk zbožňoval psát, že mí přátelé jsou spojenci těchto dvou gentlemanů. Na jaře roku 1977 jsem byl i já obviněn ze spojení s německými revanšisty. Použito k tomu bylo nějakého podvrhu vyrobeného ministerstvem vnitra ve Varšavě. Později jsem musel dlouhá léta vysvětlovat, že nechci dát Hupkovi a Czajovi naše západní území.

Počátkem tu byla policejní provokace, ale její smysl byl širší – vycházela z reálných obav mnoha Poláků z budoucnosti. Nikdy jsem neakceptoval „Německo jako strašáka“, ale na druhé straně jsem nepodceňoval otázky týkající se Německa. U pramenů PLR – tohoto nesvrchovaného výtvaru jaltské konference, který však byl pro Poláky jediným státem – totiž bylo posunutí polských hranic na západ. Polsko se tak stalo svého druhu rukojmím sovětské armády, která byla garantem nejen komunistického systému, ale i hranice na Odře a Nise.

Wladyslaw Gomułka si uvědomoval tuto dvojnáčnost. Upřímně jsem ho neměl rád, ale jeho strach z Německa a ze sovětsko-německé dohody uzavřené nad hlavami Poláků jsem chápal. Gomułka nevěřil ani Němcům, ani Rusům. A měl obavy o trvanlivost polských hranic. Polsko-německá dohoda z prosince 1970 byla úspěchem Gomułky i úspěchem Polska a myslím si, že z většího odstupů ji tak budou hodnotit historici, a to i ti, kteří nebudou nakloněni komunismu. Zmíněná dohoda však neuzavřela všechny účty. Šlo o prohlášení Německé spolkové republiky, a nikoli o prohlášení sjednoceného německého státu.

Gomułka měl panický strach ze sjednocení Německa, které jsem já osobně považoval za nevyhnutelné a prospěšné. Psal jsem o tom v minulosti a byl jsem kvůli tomu komunistickými novináři pranýřován. Když však došlo ke sjednocení Německa, se znepokojením jsem sledoval jednotlivá vystoupení kancléře Helmuta Kohla, který zatvrzele odmítal učinit jasné prohlášení o polské západní hranici. Sledoval jsem také přesnou a důslednou politiku Tadeusze Mazowieckého, který si nakonec různými kroky na mezinárodní scéně takové prohlášení na Kohlůvi vynutil. Horst Teltschik, nejbližší Kohlův spolupracovník, podrobně popsal všechny tyto britské, francouzské, americké a ruské intervence a nátlak, které byly výsledkem politické činnosti premiéra Mazowieckého. Pátého března 1990 si Teltschik zapsal do svého deníku, že Kohl mluvil zlostně o „mezinárodních kulisách nátlaku“. Současně napsal, že kancléř NSR nemá v úmyslu ustoupit polskému nátlaku a jízlivě poznamenal: „Poláci jsou mistři světa v získávání sympatií.“

Teprve následující den – 6. března 1990 – Kohl zlomil odpor ostatních křesťansko-demokratických politiků. Teltschik pak napsal, že CDU „překročila Rubikon definitivního uznání polské západní hranice“.

Takže Rubikon tu byl...

III.

V noci z 2. na 3. říjen 1990, v noci sjednocení Německa, jsem se procházel ulicemi Frankfurtu se známým anglickým esejistou Timothy Garton Ashem. Kolem nás boučely láhve se šampaňským a já jsem se zeptal svého anglického kolegy, zda se nebojí sjednoceného Německa. Timothy kategoricky prohlásil, že ne. Zato já jsem se strachu zcela nezbavil. Před jedenácti měsíci, 9. listopadu 1989, jsem se během návštěvy západoněmecké vládní delegace ve Varšavě dozvěděl o pádu berlínské zdi. Během jednání v Belwederu byla ministru zahraničních věcí Genscherovi podána kartička, na níž byla napsána tato zpráva. Genscher byl optimista. Řekl, že to bude první revoluce, která skončí naprostým úspěchem. Potíže bagatelizoval. Smál se, když jsem mu říkal o nebezpečí pramenícím z toho, že společnost NDR neprožila proces důsledné denacifikace a že komunistický režim po sobě určitě zanechal demoralizující stopy.

Genscherův optimismus tehdy sdílela téměř celá německá politická elita. Zeptal jsem se nyní Rity Süsmuthové, zda byl oprávněný. „Myslím, že ano,“ odpověděla, „i když byl diktován emocemi a nevyplýval z racionálního rozboru. Zpočátku bylo pro Němce důležité právě to, že si byli blízcí. Zastíralo jim to však skutečnost, že lidé padesát let žili nejen zcela jinak, ale že i jinak mysleli. Dnes máme hospodářské problémy i potíže se vzájemným chápáním. Proces srůstání bude trvat mnoho let. Chtěla bych však, aby si obyvatelé jednotlivých oblastí někdejší NDR zachovali svou odlišnost i později, až budou vyřešeny hospodářské problémy, podobně jako se dnes liší obyvatelé Švábska a Bavorska. A aby se ze socialistické zkušenosti rodily rozdílné vize řešení budoucích problémů.“

Rita Süßmuthová má určitě pravdu. Němci mají důvod k optimismu. Nicméně otázka identity nového německého státu zůstává i pro ně otevřená.

IV.

V Německu zvítězila evropská opce. Německý stát chce být součástí Evropy a faktorem integrujícím Evropské společenství. Ve sporu „evropské Německo, nebo německá Evropa“ jasně vítězí první část alternativy. Evropská jednota však dnes praská ve švech a všude je ostře kritizována. Sám Helmut Kohl je napadán za to, že údajně obětuje německé zájmy proevropské politice.

Dlouhá léta nechtěli němečtí intelektuálové a politici mluvit o sjednocení Německa. Proslulý filozof Jürgen Habermas říkal, že jde o problém, který je mimo okruh jeho uvažování. Přiznám se, že jsem ho nechápal. Viděl jsem v jeho uvažování svého druhu dědictví po Rose Luxemburgové, která nechápala potřebu národních států a rozcházela se tak radikálně se společenskými náladami.

Daniel Cohn-Bendit, vůdce studentského hnutí v roce 1968 a později člen Strany zelených, mě ujišťoval ještě v roce 1987, že rozdělení Německa podobně jako existence státu Izrael zůstane trvalým výsledkem druhé světové války. Willy Brandt také považoval berlínskou zeď za trvalou součást rozdělení Evropy a vedl ideologický dialog se stranou Ericha Honeckera. Sám Honecker byl pak přijímán v Bonnu jako hlava svrchovaného státu.

Silně zjednodušeně vypadá situace takto: impuls ke sjednocení vyšel ze společnosti NDR. Kanceléř Kohl dokonale využil chvíle k bleskovému sjednocení. Nešlo však o sjednocení dvou odlišných subjektů, ale o pohlcení NDR Německou spolkovou republikou. Kohl sliboval Němcům v NDR západní blahobyt a ti mu ochotně uvěřili. Místo očekávané many z nebes však přišel šok ze setkání s tržním hospodářstvím a nezaměstnaností. Na adresu Kohla a Němců ze západu začala být vznášena obvinění z egoismu. Dekomunizace prováděná lidmi z NSR, kteří neznali realie komunistického státu, přinesla další pokošení. Němci z NDR se začali cítit – morálně i materiálně – občany druhé kategorie. Od osob ze západních německých zemí jen slyšeli, že jsou líní a že neumějí pracovat. Západní podnikatelé si přiváželi ze západu všechny vedoucí a místním lidem dávali na srozuměnou, že nejsou vhodní pro místa vyžadující inteligenci a kompetence. To bylo všude: v továrně, ve státní správě, na vysoké škole.

Na otázku o vztazích mezi Němci z východu a ze západu Rita Süßmuthová řekla: „Je pravda, že s Poláky se často snáz domluvíme než mezi sebou. Žít v souladu s rodinou v sousedním domě je snazší než s vlastní. U kořenů odporu k Němcům ze západních zemí je především pocit příliš velké závislosti. Chcete-li pokazit ovzduší na kterémkoliv veřejném shromáždění v nových východních zemích, stačí dnes říci: už jste od nás dostali 180 miliard marek. Na druhé straně politická elita při každé příležitosti obviňuje občany západních spolkových zemí z toho, že se „nechtějí dělit“ a sobecky chrání svůj materiální standard. To vyvolává napětí. Přece je možné čas od času lidi i pochválit a říci: dali jste už spoustu peněz.“

Hospodářství sjednoceného Německa vyžaduje restrukturalizaci. Problém je v tom, že průmysl západního Německa je schopen sám uspokojit potřeby nových spolkových zemí na východě. Proto je třeba dbát na to, aby restrukturalizace nevedla k likvidaci východní konkurence pro podniky ze západních spolkových zemí. Takové případy vyvolávají v nových spolkových zemích velké znepokojení.“

V.

Může-li Německo dnes vyvolávat nějaké obavy, pak důvodem není politika kancléře Kohla. Hrůzu vyvolává výbuch xenofobní agresivity k cizincům, která nabyla v Německu znepokojivých rozměrů. Zajímavé přitom je, že krajní politické strany jsou jevem zcela okrajovým. Mohou však nabýt na síle a získat intelektuální legitimaci všech těch, kteří se před několika lety pustili do veřejného relativizování a banalizování nacismu. Skupina předních německých historiků na sebe vzala velkou odpovědnost, když chtěla zbavit současnou generaci pocitu „německé viny“. Jejich čtenáři pak označovali Güntera Grasse za „kosmopolitu bez vlasti“, a dokonce i na adresu Helmuta Kohla dnes vznášejí obvinění z přílišných ústupků „evropanství“. V Německu probíhají současně dvě krize: krize vyspělé průmyslové společnosti, která si neumí poradit s výzvou mnohokulturovosti, a klasická krize postkomunismu, v které se nástrojem politického boje stává šovinismus. Nezaměstnanost rodí frustraci a agresivitu, a to v další fázi posiluje radikální a populistické postoje.

Na otázku, co si o těchto postojích myslí, Rita Süßmuthová odpověděla: „Nespojuji je jen se sjednocením. Varuji také před tezí, že jsou mezi občany nových spolkových zemí více rozšířené než ve starých západních zemích. Je známo, že na území někdější NSR jsou organizace, jejichž členové se záměrně objevovali při nepokojích proti cizincům v Rostocku či jinde na východě. Protože znali místní problémy, počítali s ostřejší reakcí místního obyvatelstva než ve starých spolkových zemích.“

Agresivita vzniká za prvé z faktu střetnutí se s cizincem, s někým cizím. Relativně nečetní cizinci žijící v NDR byli izolovaní a v městech, kde jich bylo víc, už v minulosti začaly vznikat problémy. Druhý faktor je ztráta pocitu bezpečí, a to nejen ekonomického. Když se hovoří o nenávisti k cizincům, obvykle se mlčky přechází skutečnost, že jinak se v Německu stavějí lidé ke Španělovi nebo Italovi a jinak k Turkovi.

Před barbarstvím není žádná jiná obrana než ta, ke které se dokážeme sami vzchopit. Nemůžeme se však omezit na vyloučení barbarů ze společnosti, musíme se také snažit získat je.“

VI.

Po tom všem, co jsem napsal, se pointa může zdát překvapivá: Německo představuje pro Polsko historickou naději. Právě dnes může být napsána nová významná stránka v dějinách našich národů, stránka polsko-německého usmíření a spolupráce. V Německu je dnes u moci poslední generace, která má vědomí historické odpovědnosti za německou minulost. Günter Grass, který Kohla nesnáší, napsal, že „někteří politici s kancléřem v čele si vymysleli bratrství s dějinami“, což mělo za následek četné a na důsledky bohaté chyby v procesu sjednocení. V Grassově výpadu je však i skrytý kompliment: lepší je toužit po bratrství s dějinami než trpět na historickou amnézii.

V Německu je dnes politická vůle skoncovat s osudovostí nepřátelství. Dokonce i známý pohrdavý výraz „polnische Wirtschaft“ už neplatí a můj německý partner staví pracovitě Poláky proti Němcům z východních spolkových zemí.

Německá iniciativa trvalé francouzsko-německo-polské spolupráce má šanci stát se pro Poláky prostředkem, jak se dostat do Evropy. Historické šance se však vyznačují tím, že jsou buď využity, nebo promarněny. Chvilé takové historické šance trvá krátce a dlouho se pak na ni vzpomíná, je-li nenávratně promarněna.

Výhrady i přitakání

Petr Pithart

1. „Jakmile v šedesátých letech ochabla schopnost komunistického režimu reglementovat oblast publikací a časopisů, objevily se úvahy historiků, v letech 1968-69 i publicistické zpracování tématu...“ Doležal shovívavě odmítá rozumět malému zájmu české veřejnosti o problematiku odsunu jinak než jako důsledku omezení „demokracie, jaká panovala v oné chmurné době“. Na rozdíl od autora soudím, že jak v poválečné době „odsouvání“ či v době, která zbývala do února 1948, tak i koncem šedesátých let a právě tak v pouornorovém exilu – tedy v obdobích anebo v prostředích, kdy či kde vnější omezení neexistovala anebo přestávala být důsledná – byl u nás zájem o problematiku odsunu menší než slabý. Zde vskutku platí ona jinak matoucí slova o výjimkách, které potvrzují pravidlo. Vnější omezení tu přišla vcelku obecné potřebě přání problém vytěsnit. Kdyby tu nebyla slova občana Václava Havla z poloviny prosince 1989 a sílící tlak ze sudetoněmecké (stále častěji a intenzivněji i z německé) strany, bylo by to pro nás dodnes okrajové téma, na které by se jako na tenký led pouštěli jen dobrodruzi. Zajisté, quod erat demonstrandum: mé osobní zážitky z ostrakizace i v prostředí jinak neopakovatelně vnitřně svobodném, tj. v prostředí intelektuálního disentu, poté, kdy jsme téma odsunu otevřeli. Obecný nezájem (v lepším případě) o toto téma není tedy vnější okolnost, kterou lze k tématu přiřadit, ale je tématem samotným.

2. Bohemus nebyla „skupina autorů soustředěná kolem P. Pitharta a P. Příhody“ ani „P. Pithart a jeho přátelé“, ale Toman Brod, Jiří Doležal, Milan Otáhal, Petr Pithart, Miloš Pojar a Petr Příhoda. Tito lidé se – tuším, že z iniciativy Miloše Pojara (a také v jeho bytě) – sešli v této sestavě poprvé (dvakrát) a naposled. Někteří se do té doby znali jen povrchně. Nesvedlo je dohromady ani přátelství, ani nějaká sdílená skupinová ideologie, jak Doležal naznačuje, ale starost a – s prominutím – pocit odpovědnosti. Soudili jsme, že Ján Mlynárik otevřel problém správně. Některými formulacemi však svým odpůrcům bezděčně usnadňoval argumentaci. Chtěli jsme jednak společným stanoviskem jeho postoj podržet, podpořit, hlouběji jej zdůvodnit, formulovat jej vyváženěji, což nemělo znamenat zrelativizovat jej. Za druhé jsme pak chtěli říci – a řekli jsme to jako první ze všech – že problém odsunu není jen věcí minulosti, ale že se k němu chtě nechtě budeme jednou muset vrátit, a to nejen jako k historickému tématu, ale jako k politickému problému v mezistátních vztazích československo-německých. Že jej jednou budeme muset nějak odčinit. To „jednou“ je dnes. Uznávám však, že nelze jen tak odpustit těm, kteří se kdysi nemýlili spolu s převládajícím míněním.

3. Doležal píše, že kritici odsunu (z kontextu je zřejmé, že má na mysli Bohema) přijali „i v detailech některé teze sudetoněmecké argumentace (dvojazyčný charakter *české kultury*, proložil P. P., charakteristická pasivita českého národa v době nacistické okupace)“. První teze se v Bohemově textu vůbec nevyskytuje. Mluví se v něm o „dvojazyčné, ovšem v mnohém jednotné společnosti v *českých zemích*“ (proložil P. P.), ale to je něco docela jiného. Pokud jde o druhou tezi, rád bych věděl, co je na ní „sudetoněmeckého“. Ale především bych rád věděl, co je to za způsob argumentace, když se uvádí, že někdo „přejal“ sudetoněmecké teze? Mní se tím něco jako „teze našich nepřátel“? Snad by mělo být důležité jen to, jsou-li ty či ony teze pravdivé či nepravdivé, a ne kdo (z které strany barikády?) je vyslovuje a kdo je přejímá.

4. Doležal píše o tom, že Bohemus, inspirovan pracemi J. Patočky z přelomu šedesátých a sedmdesátých let, považuje za rozhodující moment okamžik, kdy „Češi (stejně jako Němci) přijali za svou herderovskou definici 'etnický' pojetého národa“ a že toto pojetí „bezpochyby znamená zásadní, nevědeckou a nespravedlivou kritickou revizi moderních českých dějin“. Označuje to za „typickou ideologii“, související s pokusem odvodit z jednoho sofizmatu (údajně Bohemem zkonstruovaného „protikladu etnického a politického pojetí národa“) osudový, tragický průběh moderních českých dějin.

Když už, tak herderovskou definici „jazykově“, nikoli „etnický“ pojetého národa. Bohemus, inspirovan nejen Patočkou, ale i Rádlem, nezkonstruoval ideologické sofizma, totiž tezi o nutném protikladu obou pojetí národa. Není ostatně nutné ideologicky konstruovat nutnost protikladu; realisticky vnímat snadnost jeho možnosti bohužel plně postačuje. „Jazyková definice českého národa nemůže mít onen osudný charakter už jen proto, že není ničím jiným než vymezením společenství, jehož posláním, jako každé lidské instituce, je chránit a rozmnožovat svobodu těch, které sdružuje. Takové společenství se může, ale nemusí dostávat do konfliktu se svými sousedy,“ píše Doležal, nejspíše přeplněn protipatočkovským zaujetím. Jinak by nemohl zapomenout, že ve střední Evropě nejde přece zdaleka tolik o sousedy, jako o ty, kteří žijí promíšeně spolu! Spolu nebo vedle sebe, to je ale docela jiná pohádka! Učinit z těch, kteří žijí s námi a mezi námi, „sousedy“, zajisté lze. Například právě odsunem. Dnes by se fěklo jen jinak pokrytecky „etnickým čištěním“.

Tvrdím, že nebýt Patočky, který je pro Doležala od vzniku Charty 77 nestravitelný (protože jí údajně vnukl falešnou ideologii), byla by patrně dnešní česká pozice v diskusi o problému česko-sudetoněmeckém pevnější, ale to znamená i beznadějnější; kořeny českého i německého nacionalismu jsou v Patočkově vidění vskutku společné, ale právě v tom je mimo jiné šance také společného nahlédnutí. Na tom nic nemění, že mnoho našich historiků dosud odmítá vnímat Patočku (podobně jako kdysi Rádlu) jako inspirujícího filozofa, a místo toho ho zkouší u tabule jako gymnazistu u maturitní zkoušky z dějepisu. To proto, že mu neodpouštějí otázky, které kladl a které si pozitivistická historiografie zapovídá. Zapovídá zprvu jako imperativ metodologické čistoty, čím dále tím více však jako alibismus. Ve světě, který se smířil se Sarajevem, jsou všechny otázky nejen povoleny, ale na ochotě čelit jim závisí doslova naše životy, všechno – není-li již docela pozdě.

5. Doležal dává za pravdu kritikům Bohema za „moralizování“, „sebemrškačství“, „středověké flagelanství“. Musí se zřejmě cítit ohrožen tím, že Češi pod dojmem několika flagellantů už už na sebe berou „větší díl odpovědnosti, než odpovídá skutečnosti a dobově podmíněné míře historické odpovědnosti“. Pak ale patrně nežijeme ve stejné zemi. V té, v níž žiji já, vidím kolem sebe spíše blahovolnou shovívavost, lhostejnost, ignorantství, které ani neví, že neví.

Nezbývá mi než vyslovit obavu, není-li Doležal malicherně osobní. Právě proto, že jeho stanoviska, jak jsou v poslední době známa z denního tisku, se vesměs se stanovisky Bohemovými shodují, chce za každou cenu dokázat alespoň to, že Bohemus se zásadně mýlí, protože ke svým stanoviskům dospěl jinak, z jiných zdrojů než on.

6. Naopak silným místem Doležalova textu je úvaha o úloze historika, „kterou nemůže být pokud možno beze zbytku vysvětlovat události a činy z toho, co jim předcházelo a co je obklopovalo, protože tím by se z dějin ztratila jedna jejich podstatná dimenze, totiž svoboda jednajících subjektů“. Je to výzva oné hegeliánské indolenci, kterou neza-

jímají postoje a názory, jež se ve své době neprosadily; rozumné je přece jen to, co je skutečné.

7. Nejdůležitější nakonec: stále ještě můžeme doufat, že Doležalem správně postižený „nedostatek zdravé národní sebedůvěry a strach“ jsou základní příčinou toho, co se může jinak jevit jako „mimofádná zatvrzelost“. Nedostatek sebedůvěry a strach jsou vskutku v politickém životě nejrizikovější složky – lze z nich namíchat nejbrizantnější výbušninu a vyhodit jí pak do povětří doslova cokoli. Jedním z málo připomínaných zdrojů nedostatečné sebedůvěry a strachu je naše naprostá nepřipravenost na jakákoli jednání s druhou stranou. O odsunu a všeho kolem víme jen zlomek toho, co nashromáždila za desetiletí druhá strana. Nezbývá než oznámit cosi jako time out v basketbalu. Ostatně Němci měli na vypořádání se s vlastní minulostí již skoro půl století; po patnácti, dvaceti letech teprve důkladně začali a ještě s tím (doufám) nejsou hotoví. To by ovšem pro nás muselo znamenat okamžitě začít systematicky zkoumat, vyhodnocovat a zpřístupňovat všechno to, co německá strana o problému shromáždila, a samozřejmě to prověřovat českými dokumenty a svědectvími.

A podle Doležala: „...prezentovat na národní půdě i taková stanoviska, která mají zpočátku malou šanci na všeobecné přijetí“. Právě taková ovšem zastával po první válce Emanuel Rádl a po druhé Jan Patočka. Oba byli a jsou českou historickou obcí odmítáni jako fušeři do řemesla těch, kteří vědí, „jak to ve skutečnosti bylo“. Rádl a Patočka se jistě v jednotlivostech mýlili, ale oba, zcela osamoceně, věděli, jak to ve skutečnosti bude. Rádl to věděl, pokud jde o Němce, Patočka kritikou českého postoje ke Slovensku nepřímo předjímal, jak to může dopadnout se soužitím Čechů a Slováků. Řekl bych, že by to mohl být dostačující důvod zajímat se i o to, co viděli, když se ohlíželi zpět.

Trochu jiné poznámky k sudetoněmeckému problému

Petr Příhoda

Přiznávám, že pozvání k této rozpravě přijímám s jistými rozpaky. Jejich zdrojem je článek Bohumila Doležala, předložený jako podnět k diskusi. S jeho autorem mě sblížíjí některá podobná, ne-li dokonce totožná stanoviska ponejvíce intuitivní povahy. Bohumil Doležal však pokládal za vhodné artikulovat své myšlenky o daném problému tím, že se kriticky vymezí vůči textům, jichž jsem byl spoluautorem.

Protože ho při tom přistihuji i při protimluvech, konfúzíích, a dobových klišé, ponouká mě to – jak jinak? – k námitkám. Zároveň si však uvědomuji, že případná polemika by byla pro ostatní málo užitečná a že by asi odváděla od směru, jímž se má diskuse – tuším-li správně – ubírat. Kamže se má ubírat? Tam, kam naznačuje Bohumil Doležal: k hledání a nalézání východiska ze slepé uličky, v níž se ocitla česká politika vůči Německu.

Proto nebudu reagovat na předložený text, ale budu psát o něčem jiném, co však s naším společným zadáním také souvisí.

Patová situace

Všimněme si – a nebudiž nám to útěchou –, že patovou situaci sdílejí obě strany, česká i německá. Žádná z nich (přesněji: politická reprezentace na obou stranách) si nemůže dovolit udělat takový krok, jaký by ta druhá strana mohla vnímat jako bezvýhradně vstřícný. Pokud jde o stranu českou versus sudetoněmeckou, nemohou učinit jedna vůči druhé byť jen poněkud vstřícný krok. Teoreticky si lze něco takového představit pouze jako politicky sebevražedný heroismus. Je to smutně groteskní: zdá se totiž, že jedna od druhé právě cosi takového očekává, respektive podmiňuje tím další kroky vlastní.

Obě společenství, české i německé (plus sudetoněmecké), se sobě příliš vzdálila a odcizila. K tomu přistupují i gesta již polistopadová: cokoli bylo adresováno politickou reprezentací jedné strany té druhé, pokaždé tu druhou traumatizovalo, počínaje předčasnou výzvou bavorského premiéra Maxe Streibla a odmítnutím výzvy Rity Süßmuthové Milanem Uhdem konče. Mimochodem: angažovanost obou německých protějšků, M. Streibela i R. Süßmuthové, v česko-německé komunikaci naznačuje, že německá i sudetoněmecká politika jsou spojené nádoby, tedy fakt, který si česká strana zatím notoricky zastírá.

Oboustranné přehlížení překerní situace té druhé strany mělo posléze za následek, že se nenápadně vytvořila atmosféra vzájemnosti podobná té, která tu panovala na sklonku třicátých let: sudetoněmecká reprezentace se jeví jako pokračovatelka Henleinovy Sudetendeutsche Partei s jejími „nároky“, Německo jako její zástita, zatímco v české veřejnosti se šíří obavy podobné tehdejší, živě anihilační úzkosti (Vernichtungsangst).

Vláda nemůže – kdo tedy?

Současná česká politická reprezentace nemůže činit nic jiného, než co činí: počíná si, jako by sudetoněmecký problém neexistoval, a pokud je tu nějaké zdání jeho existence, pak jde o okrajovou záležitost, která se „vyřeší vymřením sudetských Němců“. Jakýkoli jiný směr ji zdiskredituje v očích znepokojené české veřejnosti. Takto si počíná český premiér i ministr zahraničí, takto si budou počínat ti, kdo budou chtít být zvoleni v příštích volbách. Nepřipravenost našich politiků nejen řešit, ale i vnímat daný problém mi připadá fatální. O opozičních politicích to platí dvojnásob.

Politická reprezentace je zcela ve vleku veřejnosti. Věnujme tedy pozornost jí. Přečetl jsem stovky čtenářských dopisů, absolvoval desítky veřejných debat na toto téma v prostředí pražském i mimopražském atd., a přesvědčil jsem se o žalostné neinformovanosti, jaká u nás panuje. A nejen o neinformovanosti. Také o utkvělém lpění na takovém pojetí tématu, které je na oné neinformovanosti vystavěno. Sdělení informace, která je s ním v rozporu (např.: nucené vysídlení nebylo realizací pokynu vítězných velmocí, byl to projekt, který se zrodil na české straně), vyvolává zpravidla rozpaky, úzkost, zášť. „Nejitřit staré rány!“ nebo: „Udělejme tlustou čáru!“ To jsou přání, jak úzkosti předejít.

Na rozdíl od politické reprezentace není veřejnost ochotna uvědomit si politickou relevanci onoho tématu. Naše žurnalistika, v tomto ohledu buď zaslepená, anebo nadměru bojácná, populistické postoje spíše posiluje. Některé obecně rozšířené myšlenkové a postoje stereotypy zachytil Bohumil Doležal v kapitole Problémy české reflexe

„odsunu“. Bylo by možno ve výčtu pokračovat. Na tomto místě je vhodné poznamenat, že hojná veřejná prezentace nejrůznějších předsudků byla příležitostí k jejich korektuře, k níž byli povoláni naši profesionální historikové. Nezdá se, že by ji byli využili.

Obávám se, že během polistopadových let se řada stereotypů zafixovala natolik, že je už nelze běžnými způsoby ovlivnit. Pochybuji například, že by se dnes nějaký historik-profesionál odhodlal veřejně je korigovat. Zdá se, že v obci našich historiků je toto téma stále natolik kontroverzní, že se nikdo neodvází zaujmout jednoznačný postoj. Budu upřímnější: poznal jsem nemálo historiků, kteří fakticky sdílejí populistické postoje veřejnosti. I kdyby se našel historik-dobrodruh, který by byl ochoten riskovat blamáž, pochybuji, že se najde šéfredaktor deníku či redaktor televizního pořadu, který by ho „pustil na veřejnost“, ledaže by ho chtěl nechat spektakulárně likvidovat. Odkrývání našeho „německého (respektive sudetoněmeckého) komplexu“ totiž naráží na to, co lze nazvat kolektivním odporem.

Je docela možné, že v politickém smyslu není pro nás jiné cesty než zmíněná „slepá ulička“. Obdobnou situaci můžeme ostatně vidět, nakoukneme-li k sousedu nám nejbližšímu, tj. na Slovensko. Ani tam nebyla veřejnost náležitě zralá, když dospěla na rozcestí, na němž se mělo rozhodovat o budoucnosti česko-slovenského soužití. Slovenská většina se rozhodla pro určitý politický směr a styl, aniž byla s to zvážit důsledky. Její ambivalence vůči české straně je obdobná české ambivalenci vůči Německu. Populistické postoje veřejnosti někdy mohou prosadit závažné rozhodnutí, které může být směrodatné pro celou epochu.

Ještě jednou: kdo tedy?

První krok na cestě ze „slepé uličky“ si za těchto okolností nedovedu představit jinak než jako „nestandardní“ iniciativu obdobnou té, k níž se odhodlala v Athenaeu družina kolem Masaryka tím, že začala šturmovat rukopisný mýtus. Jisté okolnosti činí dnes takový počin málo pravděpodobným. Zdrojem vnější demotivace je nepovzbudivá okolnost, že „hrstce statečných“, pokud se vyskytne, bude zchystán nejspíš podobný osud jako jejím předchůdcům. Zdrojem demotivace vnitřní je pak nutková zpolitizovanost našeho intelektuálního života, zpolitizovanost ve smyslu stranicko-(partajně)politickém, která zbavuje intelektuála jeho sebedůvěry a nutí ho akceptovat normy politikova myšlení jako jedině možné vodítko. Závažným handicapem oné „nestandardní“ iniciativy je i noetický relativismus a mravní utilitarismus, který pod atraktivním praporem „postmoderny“ mnohé fascinuje. Dosti důvodů pro to, aby žádná taková iniciativa nevznikla.

Jeden z možných závěrů

Rebus sic stantibus nutno počítat s tím, že naše německá politika zůstane beze změny. Z esoterické rozpravy intelektuálů nemůže vzejít žádný diskrétní podnět pro politiky, pokud tito nejsou ochotni revidovat své postoje a koncepce. Politikové nejsou ochotni, protože by je odmítla veřejnost (jejich voliči), která je k obdobné revizi ochotna ještě méně. A intelektuálové nejsou ochotni nabídnout veřejnosti alternativu. Koloběh strachu dělá své.

Důvodem strachu je představa, že nevyhnutelným důsledkem revize našich představ o „odsunu“ (zpochybněním jeho legitimacy a legality) bude situace připomínající stav z doby před rokem 1945. Tento postoj podivuhodně implikuje nanejvýš skeptickou

představu o naší životaschopnosti, o možnostech naší politiky, o naší brannosti a také ovšem o příštím vnitřním vývoji Německa. Je významnou výpovědí o morálně psychologickém stavu naší společnosti. Reflexe tohoto stavu je sotva možná, platí-li dobová klišé typu „nemoralizovat“ a „nepsychologizovat“, nýbrž naopak dělat „tlusté čáry“. Domnívám se, že jde o součást obsáhlejšího komplexu neochoty vyrovnat se s minulostí (nejen tou „odsunovou“, ale celou epochou mezi Mnichovem a listopadem); neochoty vykonat onen druh práce, do níž se pustila zprvu jen hrstka německých intelektuálů a která trvala zhruba dvacet let, tedy jednu generaci.

Nerevidovat náš „sudetoněmecký komplex“ znamená udržovat ono instrumentarium, které nám umožňuje toto nerevidování zdůvodnit (tj. koncept kolektivní viny, hrubozrný utilitarismus, plauzibilitu jako kritérium pravdivosti atd.), ovšem s tím, že bude používáno nejen vůči Němcům a Německu, ale kdykoli se to hodí.

K diskusi českých a německých historiků

Ferdinand Seibt

I.

Mám před sebou *Poznámky k sudetoněmeckému problému* Bohumila Doležala: velmi rozumné a velmi podnětné teze. Přesto jsem dlouho váhal, než jsem se rozhodl zaujmout k nim stanovisko. Podle mého soudu jsou to totiž spíše poznámky k problému českému, o němž by měli diskutovat nejprve Češi sami mezi sebou. Když už jsem byl přizván, abych se k němu vyslovil, nechť je můj komentář chápán jako německý příspěvek k české diskusi.

II.

Bohumil Doležal patří k odvážným autorům. Říká lidem, s nimiž je v každodenním styku a s nimiž hovoří společným jazykem, některé hodně nepříjemné, přesto však zjevně výstižné věci. Například o stupňování napětí mezi Čechy a Němci v českých zemích v posledních 150 letech píše: „Postavení Němců v ČSR bylo horší než postavení Čechů v Rakousku... Postavení Čechů v protektorátě bylo horší než postavení Němců v ČSR... Postavení Němců v poválečné ČSR (před vyhnáním) bylo horší než postavení Čechů v protektorátě.“ Má pravdu. Mnohdy je ohromující, jak prostě se dají věci vyjádřit. A důsledek? „Poslední trumpfy vynesla česká strana.“ Jestliže se vývoj redukuje na tak výrazné etapy, je jen logické, že se nyní musí s těmito „trumpfy“ vypořádat také „česká strana“, pokud pod tímto pojmem rozumíme něco jako veřejné mínění kolektivu lidí, kteří spolu žijí, hovoří společnou řečí a jsou spjatí určitým, v tomto případě národním sebevědomím.

Proti tomu stojí úkol historika. Má na základě svého poznání a svými specifickými sdělovacími postředy říkat, jak to doopravdy bylo; a v této roli bude skutečně vždy znovu povoláván jako soudce mezi sváříci se stranami. To platí pro Němce stejně jako pro Čechy: sudetští Němci dostali po roce 1918 na srozuměnou, jaké šance jim po válce prohrané Ústředními mocnostmi vůbec ještě zbyly. Bylo to po zániku habsburské monarchie a poté, co se ve světě všeobecně šířila teze o německé vině na válce, o habsburské spoluvině a o nezbytném vytvoření většiny nových států ve východní části

střední Evropy, a to nejen za účelem jejich národního „osvobození“, nýbrž také k vytvoření *cordon sanitaire* na obranu proti revoluci v Rusku. Češi měli tehdy pochopit, že se nesmějí dopustit stejné arogance, jakou byla právě jimi poražená arogance německá, protože měli Němce získat, nikoli je ovládnout. Říkám něco nového? Bůh ví, že ne. Konstatuji pouze to, co se bohužel v určitých variantách stále obnovuje.

Zpět k mizérii roku 1918. Zřejmě tenkrát jen malá část z německých, rakouských a ještě menší část z politiků, jimž se brzy začalo říkat sudetoněmečtí, pochopila tehdy svoji situaci dosti rychle. Dokazují to zprávy německého vyslanectví v Praze z prvních poválečných měsíců. Nicméně byli tehdy němečtí radikálové v menšině – na prvním místě neblahý Rudolf Lodgman von Auen – a již o deset let později existovaly pro konstruktivní německou spolupráci při řízení státu pozoruhodné možnosti. Vždyť od roku 1926 volilo už kolem dvou třetin Němců v českých zemích takzvané „aktivistické“ strany, jež měly ke státu loajální vztah. Rozhovory s českými studenty mi ukázaly, že o tom nevědí zhola nic. Kdyby na počátku třicátých let nenastala světová hospodářská krize, mohlo se ve státě uvažovat o skutečném vyrovnání.

Na druhé straně: komu se – přes všechny známé okolnosti – dosud podařilo objasnit složitou souvislost mezi tím, že se Němci navzdory všem skutečnostem nejen nehodlali smířit s pojmem „menšina“, nýbrž že po všech těch drobných provokacích a mnoha opatřeních ze strany státu, ohrožujících jejich existenci, ztratili k československému státu důvěru? A přitom mu byli ve své naprosté většině ochotni důvěřovat! Němci chovali v široké míře sympatie k staříckému prezidentovi Masarykovi; pouze o tom není dosud žádná „fundovaná“ studie. Když potom jeho nástupce Edvard Beneš, přijímaný s daleko menšími německými sympatiemi, přednesl jednou jedinkrát v Liberci německy mluvený projev, v němž dokonce připustil chyby při zacházení s německým obyvatelstvem, dostalo se mu v mnoha německých novinách pozitivních ohlasů. Jenže je ještě nikdo neshromáždil – a nikdo také neprozkoumal, co Beneš tenkrát svým projevem vlastně myslel. My historikové jsme znovu a znovu – při vši nedostatečnosti prací o první republice – shromažďovali právě jen samá *mene tekel*. Předjímalí jsme tím stále, snad v nevědomé předpojatosti, zhroucení tohoto státu. Redukovali jsme daný horizont přítomnosti odjakživa na špatný konec. Sotva kdo dokázal zvážit, jaké byly reálné šance nového státu, vzniklého v roce 1918!

III.

Abychom správně pochopili tyto „horizonty přítomnosti“ v každé etapě vývoje, nesmíme považovat nic za samozřejmé. Zejména se musíme snažit porozumět velkým vlnám otřesů, které se v myslích lidí odehrávají vždy tehdy, když nějaký náraz přivodí pád navyklého řádu. To platí nejen o neschopnosti Němců analyzovat porážku v roce 1918, její příčiny a možnosti, které z ní vyplývaly, ale také o Čechách v roce 1938. Pravda je taková: „Západ“ se státního útvaru z roku 1918 po dvaceti letech zřekl. Mělo to ovšem více příčin. Řadí se k nim přirozeně mnohokrát uváděná světová hospodářská krize se „strukturální nezaměstnaností“, kompenzovanou jen velmi nuznými podporami nezaměstnaným. Ale patří k nim také všeobecná a od roku 1935 velmi cílevědomá podvratná činnost německé propagandy. Byla zpočátku zaměřena proti republice spíše amorfně jako podpora nacionálních hodnot a říšského mýtu, pocházejícího z 19. století, brzy však s neuvěřitelným efektem. Mezi příčiny toho, že se Západ zřekl Československa, náleží také v literatuře už po desetiletí uváděná „nerozumná politika drobných provokací“ (*unwise Politik der Nadelstiche* – F. G. Heynemann), jichž bylo velmi mno-

ho a informace o nich se rychle šířily. Tuto politiku měla na svědomí především česká byrokracie, která podporovala myšlení o občanech druhého řádu. Patřila sem také tisková válka, kterou česká strana pošetile podporovala a v jejímž důsledku teprve v cizině postupně vznikl dojem, že existuje nějaká sudetoněmecká otázka; od roku 1935 Hitlerova propagandistická mašinérie tento dojem prokazatelně podněcovala jak v Německu, tak v tisku sudetoněmecké strany. Teprve když byl svět plný skutečností tímto způsobem zkrleslé – proti níž se bezvýsledně pokoušeli psát a mluvit němečtí emigranti žijící v Československu –, mohl se Hitler odvolávat na zlořády, které z valné části dal sám vyfabrikovat. A teprve pak také mohl vydírat evropské mocnosti, především Anglii. Potom ho začala většina Němců v Československu oslavovat a dala se v době kratší než jeden rok vést do další války, která měla za následek neuvěřitelnou ztrátu téměř dvaceti procent veškeré mužské populace! Nebyla to tragédie? Dívají se Němci, a dívají se také Češi na vývoj této tragédie takovými očima?

IV.

Když už se však stalo, co se stalo, očekává se od historika, že všechno věrně vylíčí. To se mu nepodaří bez interpretací a akcentování, podobně jako když fotograf vyřízne ze skutečnosti zcela jiné záběry, než jaké vidíme pouhým okem. Nikdy nedosáhne nepochybnitelné objektivity. Přesto však ji má mít před očima a má se snažit, aby při rekonstrukci událostí a jejich kořenů nic neopomněl. S tímto úkolem ovšem historiografie nabývá zcela novou funkci. Přijetím tohoto nového úkolu „všechno“ pouze jednoduše převyprávět je historie nejen více či méně zdařilou rekonstrukcí událostí, ale také lékem.

Přitom si musí historici vzájemně ujasnit, co a především jak mají o svých protějšcích soudit: protože neexistuje žádný objektivní výklad, musí – chtějí-li dosáhnout vysoké úrovně kritiky pramenů – spolu sice polemizovat, ale zároveň si za daných okolností vzájemně pomáhat. Historici nejsou advokáty národů! Měli by se, jak se sluší, řídit vždy podle nejlepšího úsudku. Musí společně objasňovat laické veřejnosti odborně vyříbené soudy. Může se přitom stát, že někdo přehlédne jedno a druhý zase něco jiného. Ale jen naši parodiče z toho dělali zlé úmysly. My jsme si dnes vědomi svého závazku vůči lidem na celém světě s jejich chybami i jejich možnostmi, a v tomto rámci přirozeně také vůči lidem našeho životního společenství a jazyka.

V.

Historik však musí také vědět, že národ načrtl svým jazykem a svými společnými vzpomínkami jakousi *Erzählgemeinschaft*, společenství lidí spojených společnými příběhy, společnou historií, s níž jsou pokud možno všichni ztotožnění a kterou mohou vyprávět dále svým dětem a vnukům. Taková historie se často přiklání k jedné straně. To nelze připustit, neboť je důležitá pro všechny, kteří byli událostmi zasaženi. Proto nesmějí historici zapomenout na žádné utrpení a nesmějí zvýhodňovat žádnou stranu. Jenom pak může historie také léčit. Neoživí sice žádného mrtvého, ale pomůže živým. Vypráví, o čem se dosud nehovořilo, a tím pomáhá těm, kteří se dosud cítili zapomenuti, podceňeni, ba potlačeni, jako například český takzvaný občanský odboj z let 1939–1945. Taková historie koriguje bezpráví, které je často obsaženo už v samotném pojmu (jako například termín „protektorát“, který je nutno po právu označit jako období okupace), nebo morální hodnocení zahrnuté třeba v napohled neutrálním termínu „odsun“, který byl ve skutečnosti vyhnáním.

Historie usmíruje, když osvětluje bezmála nesmiřitelné kontroverze na obou stranách. Nemůže jednoduše jedno tisíciletí prohlásit za „české“ dějiny, jestliže je k jejich podání zapotřebí vyprávět nejen o Čechách, ale také o Němcích a Židech žijících v téže zemi, jak teprve nedávno velmi podrobně ukázal Jan Křen. Historie nezná žádné početilí teorie o „nositelích kultury“, protože umí rozpoznat nejen to, co bylo vykonáno, ale i životní podmínky, a protože se mezitím naučila rozeznávat, jak pronikaly všechny evropské ideje od svých antických a karolinských center až k periferiím na všech stranách. Takto musí být konečně jednou společně sepsána historie Němců v českých zemích, právě tak jako historie Židů v tomto prostoru.

VI.

Vraťme se však zpátky k Doležalovu esaji: Pojednává v něm o takzvaných Benešových dekretech a hovoří o pojmech v nich obsažených – o kolektivní odpovědnosti a o presumpci viny. Správně! Měli bychom však právě tyto dvě charakteristiky pojmut ještě hlouběji: takřkajíc bez alternativy v průběhu vyhnání zahrnovala kolektivní odpovědnost nejen potenciální viníky, nejen všechny muže, navíc v dominantně mužské společnosti, nýbrž ve skutečnosti i všechny ženy, všechny staré lidi a všechny děti. Mohu požádat o zvláštní pozornost právě pro tento aspekt věci?

Poté co nejdříve utekli – až na známé výjimky – funkcionáři všeho druhu, v době, kdy už v zemi nebyla masa aktivních a za daných okolností také proviněních schopných mužů (protože služba v armádě je odvedla v drtivé většině mimo Československo), poté, co téměř dvacet procent veškerého mužského obyvatelstva přišlo ve válce o život nebo bylo pohřešováno – po tom všem směřovala všechna česká opatření, nařízená i „divoká“, hlavně proti ženám, starým mužům a dětem. Nestalo se ani to, že by v údajně znovunalezené právní státnosti, navazující na první republiku, byly ušetřeny alespoň děti, o jejichž nevině přece nebylo možno pochybovat. V prvních poválečných týdnech, které přinesly Němcům tolik dalekosáhlého nebo naprostého bezpráví, dokázal Přemysl Pitter, jeden z nejpříjemnějších a nejstatečnějších obránců humanity a spravedlnosti, informovat o hrůzách, jimž byli vystaveni, a pokoušel se jim svými slabými silami zabránit. Největší část vyhnaných, ať již s příkazem nebo bez příkazu „k vyhoštění“, největší část lidí, kteří se museli starat o rodiny, pracovat pro ně a ručit za ně, to nebyli ti skutečně „odpovědní“ nebo „spoluodpovědní“, představitelé oficiálních názorů nebo členové strany, či dokonce někdejší bojovníci za Německo. To byly ženy!

Navzdory všem řečem o právu, které bude znovu nastoleno po německých zločinech, se zřetelně ukázalo, že děti nebudou vyňaty, právě tak jako to předtím neudělali Hitlerovi pochopové při pronásledování Židů. Potud také měla mnohá opatření podobný, naprosto nesmyslný charakter, pouze s jedním rozdílem pro postižené: Hitlerovi pohůnci hnali před rokem 1945 deportované nemilosrdně do plynu; „revoluční gardy“ hnaly Němce po roce 1945 do svobody.

Na tento rozdíl by neměli sudetští Němci nikdy zapomenout. Deportace na Sibiř, o níž se na jaře 1943 po nějakou dobu diskutovalo v anglických ministerstvech, by je bývala postihla hůře; také deportace na nucené práce do českého a moravského vnitrozemí by pro ně byla ještě pořád dosti zlá.

Přirozeně nelze pak při obsáhlé diskusi zapomenout na německé plány „rasově vhodné“ Čechy „odnárodnit“, nevhodné deportovat a nepoddajné zlikvidovat. Také v tomto případě by pravděpodobně muži, ženy a děti zakusili stejné „zacházení“.

VII.

Poslední téma se týká takzvaného dialogu mezi Čechy a sudetskými Němci. Ten byl po politickém debaklu dokonce vznesen jako požadavek a měl začít po svatodušních svátcích roku 1993. Zamysleme se trochu nad takovým dialogem, neboť při něm existuje v politickém prostoru nebezpečí nedorozumění.

Především: Taková diskuse by neměla být vyhlášena jako souboj mezi dvěma protivníky, nýbrž jako dorozumění mezi demokraty. Demokracie znamená obecně spojení demokratů. Národní demokracie byla na této cestě vývojovým stadiem a dnes je již anachronismem.

Čeho však chtějí demokraté takovou diskusí dosáhnout? Je to jednoduché: chtějí – ve smyslu, jak jej chápou – nalézt správný „lék“ pro svou *Erzählgemeinschaft*. V tomto smyslu pracovali všichni historici až dosud příliš pomalu. Nebyli ani trochu líní a v mnoha ohledech jsou také zajedno. Ale nesedí v redakcích médií a mezi svými posluchači nacházejí politiky jen zřídka. Musí si proto pospíšet.

Řekněme však otevřeně, že do této diskuse chtějí zasáhnout také hlasy, které nechtějí nabídnout „lék“, uzdravení, nýbrž otřes. Otřes celého systému. Hlasy, kterým záleží na tom, aby „sudetoněmecká otázka“ nedošla klidu. To se děje v rámci pozoruhodného spojení zájmů, jaké dnes svět s úžasem pozoruje v Rusku, ačkoli k úžasu není žádná zvláštní příčina. V tomto ohledu existuje shoda mezi nacionalisty obou stran a shoda mezi nimi a komunisty.

Toto zdánlivě kuriózní, ve skutečnosti velmi pochopitelné, i když také ohraničené spojení zájmů nabízí německým antidemokratickým silám možnost otřást svými požadavky každou shodu mezi Němci a Čechy. Není tak důležité, jaké to jsou požadavky: hlavně musí být dostatečně vysoké, aby byly odmítnuty. K tomu účelu je zapotřebí nalézt politiky bažící po úspěchu. Úspěch jim zaručuje už to, že „hájí zájmy“. K takovým zájmům by se přirozeně mohlo mlčet, jako to učinila Spolková republika ve smlouvě z roku 1992. Ale politik prahnoucí po úspěchu se může i zde dát dohnat k mimořádné angažovanosti.

Mohl by se potom chlubit, že svým „nasazením“ získal hlasy pro svoji stranu. To by ovšem znamenalo, že strategii, pro kterou se angažoval, vůbec nerozumí. Ve smyslu této strategie by totiž bylo naprosto chybné, kdyby sudetští Němci například vytvořili svou vlastní docela malou stranu. Chybovali by také, kdyby při nejbližší příležitosti otevřeně volili nějakou jinou malou stranu. Velké strany ve Spolkové republice, „lidové“ strany, které tvoří vládní koalici, by je jednoduše odepsaly. Plán těch strategiů, kteří se neprávem označují za „jedině pravé“ sudetské Němce, spočívá spíše v tom, že vnášejí neklid do velké strany, s jejíž vahou počítají a v jejímž voličském sboru vytvářejí potenciální hrozbu; k jejímu udržování se musí bezpodmínečně přidržovat právě nějaké takové „lidové“ strany. Škoda že mnozí politici tuto souvislost neprohlédli. Dohoda mezi demokraty by mohla tento přízrak jedním rázem zlikvidovat, jinak ohrozí jejich politické cíle v Evropě.

A na té druhé, české „straně“? Také tam jsou nepřátelé systému. Také oni jsou sami příliš slabí, aby po své velké porážce roku 1989 mohli svrhnout systém, který tak nenávidí. Proto lačně sahají po nějakém národním zájmu. Strach před návratem sudetských Němců může nějaký takový národní zájem představovat, jakkoli absurdní se to jeví lidem alespoň trochu informovaným. Tento strach byl kromě toho nesčetněkrát vyvrácen. Nesčetněkrát se totiž sudetští Němci už vrátili: v autě a s fotoaparátem; a nesčetněkrát

zase odjeli. Jejich historii, dějiny jejich rodin, jejich dětství a také stopy jejich životního díla jim však nesmí nikdo brát. Jejich domy jim nemůže nikdo vrátit: jsou většinou zničené nebo zdevastované, nebo by z nich museli být vyhnáni ti, kteří je nabyli v posledních čtyřiceti letech. Ani za cenu faktického návratu a reálného znovunabytí českého státního občanství by si je sudetští Němci už nechtěli vzít, neboť by to pro ně znamenalo stát se z cizinců opět domorodci se všemi důsledky. Odpověď je opět známá. Proto ničitelé systému neriskují ani zde, ani tam otevřenou otázku, která by mohla jejich tvrzení podrobit jakékoli praktické zkoušce.

Nevyhýbat se této otevřené, nevyřešené otázce a vybudovat na jejím čestném a humanějším zodpovězení nové sousedské vztahy, protože společné žití bylo po sedmi stoletích zničeno v jednom desetiletí od roku 1938 do roku 1948 a dá se těžko oživit právě tak jako jeho mrtví, to by byla podle mého názoru správná politika demokratů na obou stranách!

Jak to vidím

Zamyšlení nad textem Bohumila Doležala

Tomáš Staněk

Jedním z nemála zajímavých rysů myšlenkového světa českého intelektuála dnešní doby je – díky otevření prostoru pro svobodné vyjádření názoru a současně nutkové potřebě mít vlastní stanovisko – snaha zmocnit se jaksí v jednom záběru, ve vypointované zkratce, těch témat moderních národních dějin, jež byla dříve tabuizována nebo předstírána v podobě pokřivené ideologickými postuláty. Rozporuplná minulost, zvláště pokud jde o její ne zrovna nejsvětější a možná i traumatizující stránky, znovu se znásobenou silou působí na hloubavou duši českého intelektuála, který je tradičně obdařen sklonem k historiozofickému přemítání a politizování všelikého druhu.

Jestliže nakousnutí „sudetoněmeckého problému“ a následující diskuse o něm měly v prostředí exilu a disentu v mnoha směrech objevný ráz (protože se ještě nevědělo, jak to vlastně s komunismem dopadne, nebyly ovšem prezentované názory bezprostředně ovlivněny naléháním prakticko-politických ohledů), je situace v posledním období poněkud odlišná. Jednak je terén, v němž se uplatňují pokusy pokračovat v rozmluvě, alespoň co do zásadních věcí a profilujících kritérií „vykolíkován“ (bez odhalení nějakých dosud neznámých historických skutečností nebo zcela novátorského postavení stěžejních otázek jde už víceméně o pohyb v kruhu), jednak se „sudetoněmecký problém“ razantně zpolitizoval. Odhlédnout nelze ani od toho, že kostra schémat nastíněných v dosavadních diskusích se přece jen tu a tam obalila lépe propracovanou fakticitou. Ve stínu velké konjunktury, kterou po listopadu 1989 tematika „odsunu“ v české společnosti prodělala, se poněkud vytratila skutečnost, že někteří historikové se této citlivé látce dosti intezívně věnovali a že jejich zjištění zčásti korigovala stereotypy provázející někdy i mimo jakoukoliv ověřenou faktografii rozpřádané debaty a polemiky.

Pan B. Doležal ve stati *Poznámky k sudetoněmeckému problému* správně konstatuje, že soubor takzvaných sudetoněmeckých otázek reálně existuje a že není ničím,

co by se dalo v přítomnosti jen tak smést ze stolu. To je holá pravda. Zamlčené nebo záměrně potlačené problémy česko-německého soužití ve vzdálenější či bližší minulosti se za změněné situace ve středoevropském prostoru zkrátka musely znovu odkrýt a otevřít, ať se nám to líbí, či nikoliv. Jinou otázkou však je, jakou cestou a kdy k tomu došlo, co se od toho ve vztahu k Německu a Němcům i vzhledem k předpokládanému probuzení starých animozit a resentmentů na české straně dalo očekávat atd. Fragmety obrazů z minulých etap česko-německých styků a konfliktů spočívaly po dlouhou dobu u většiny Čechů v jejich prořídle historické paměti v konturách, které jim přiřkla optika zážitků let válečných a poválečných a které navíc zdeformovala systematická ideologická masáž. Stačilo jen poukázat na to, že pod černobílým nátěrem jsou také jiné barvy, ba dokonce též osklivé skvrny, a už byl oheň na střeše. Pohoršovat se nad tím ovšem nemá valného smyslu.

Ti, kteří si vědomě a veřejně berou v „sudetoněmecké záležitosti“ slovo, musí volky nevolky počítat s tím, že zřetězení reakcí může být značně složité a klikaté. Chci tím pouze říci, že odpovědnost za slova a činy před lidmi, kterým stále schází dostatek pravdivých, hodnověrných poznatků o peripetiích česko-německého poměru a jejichž mentalita je ještě tak či onak zasunuta do návyků, ztajených slabostí, hloupostí i neřestí z totalitních časů (uchýlení se do zdánlivého bezpečí osvojených stereotypů nemůže za těchto podmínek příliš překvapovat), zůstává nadále značná. Pokud jde o převážně k nevelkému okruhu zasvěcenců mířící intelektuální exhibice a různé „reflexe reflexí“ na dané téma, nezdá se mi, že by mohly přinést nějaké užitečné výsledky, tj. především přispět k nalezení optimálních možností, jak se s obživlým „sudetoněmeckým problémem“ věcně a přitom důstojně vyrovnat, a to jak z historického, tak mravního a konečně i prakticko-politického hlediska.

Článek pana Doležala nadhazuje, respektive s ambicí vyjasnit celou záležitost pod zorným úhlem politických akcentů přetřásá skutečnosti už mnohokrát pojmenované: přepisují se vykřičníky a otazníky důvěrně známé z mnoha dřívějších i docela ještě čerstvých promluv a textů. S Doležalovými komentáři k realizaci a následkům vysídlení většiny Němců z poválečné ČSR, s jeho posuzováním právního, mravního a duchovního stavu společnosti, která toto řešení přijala na cestě k úplné komunizaci, ale též s vytipováním a hodnocením převládajících argumentačních vzorců lze v řadě ohledů souhlasit. Přece se ale táži, proč to všechno pořád dokolečka v obecné poloze opakovat? Připadá mi, že převážná část přístupů, které si takto kladou za cíl rozmožnit a prohloubit problémovou matérii, se po různých dílčích korekcích nakonec stejně nějak „umístí“ v postojových škálách, k jejichž rámcovému ohraničení a vytřbení vedla už stanoviska předložená v diskusích na sklonku 70. a počátku 80. let. Tendence obírat se opakovaně na filozofující bázi kontroverzní látkou zřejmě dosvědčuje cosi podstatného a důležitého o založení přemýšlivých intelektuálů s vyvinutým citem pro pravdu a morálku, ale občas mívám nepříjemný pocit, že to všechno může snadno sklouznout až do roviny pouhého „přípodotýkání“ na okraj atraktivního tématu. Nechci tímto v žádném případě osobně křivdit panu Doležalovi. Bylo by to z mé strany přinejmenším nemístné, protože jeho pojetí vztahu „historického“ a „morálního“ v diskutované problematice akceptuji a je mi docela blízké. V poznámkách k jeho stati mi však jde o něco jiného: o způsob, kterým se otázka staví, o to, jak a k čemu je přednostně vztahována.

Těžiště Doležalova příspěvku spatřuji v pokusu předvést na příkladu „sudetoněmeckého problému“ jednu z konkrétních podob velmi starého dilematu. Má se historik ve věcech evidentně veřejné nebo přímo politické povahy držet zpět, studovat zažloutlé

a zaprášené dokumenty a nechat na vůli profesionálních politiků, zda výsledky jeho bádání nějak využijí či nikoliv? Nebo se má naopak, a to nejen jako občan, ale též jako svědomitý a odpovědný odborník, aktivně zapojovat do hledání alternativ, jak s čistým štítem vyjít z překerní situace? Nedomnívám se, že by se toto dilema dalo kdykoliv a kdekoliv, tím méně pak v postkomunistických poměrech a při citlivosti české společnosti na „sudetoněmecký problém“, závazně, rychle a jednoznačně vyřešit. Konec konců záleží na svobodném rozhodnutí jednoho každého, jenž se cítí být v této problematice znalcem, zda a v jakém směru vystupňuje svou angažovanost. Větší míra zdrženlivosti, plynoucí z poučené znalosti ega, které by nejraději hovořilo neustále a o všem, by podle mého názoru byla přínosem. A když už ambice přijmout úlohu jakéhosi inspirátora či „radiče“ převládne, tak by se mělo jasně říci, co konkrétně navrhujeme a jakými prostředky toho chceme dosáhnout – teď a tady, bez vytyček a planého mudrování. A ještě je tu jedna možnost – dát se na politiku a zkusit si, jak to chodí.

Vzhledem k tomu, jak vnímám a chápu českou společnost v současné fázi jejího vývoje, včetně toho, proč v ní speciálně „sudetoněmecký problém“ rezonuje právě tak a ne jinak, je mi takřka protivné neustále vypočítávat a vážit vady a kazy, jež v důsledku zábran nahlédnout vlastní dějiny v jejich úplnosti a celistvosti poznamenávají postoje značné části našich lidí. Přičítá se mi jakékoliv mistrování veřejnosti nebo mentování politické reprezentace. Zůstává přece na její zodpovědnosti, zda uzná za vhodné přihlédnout vedle jiného také k mínění historiků. Politici dělají svou práci a ručí za její výsledky před občany, kteří jim oplatí důvěrou nebo opakem.

Zabývám se jako historik „odsunem“ způsobem, který by se dal nazvat klasickým (možná pozitivistickým či dokonce „scientistickým“). Jako takový považuji za nezbytný předpoklad opravdového postupu vpřed při vyrovnávání se s obtížným dědictvím česko-německého soužití především ochotu věci důkladně prozkoumat, zaujatě je – třeba i na detailu – stopovat, což se přirozeně může dít pouze pečlivým, svědomitým studiem celého souhrnu dostupných faktů. Mohl bych dlouze vypočítávat ne zrovna nepodstatné otázky, jež jsou s „odsunem“ i s jeho přesahy až k dnešku neoddelitelně spjaty, a přece se jim zatím nedostalo náležité pozornosti, respektive se o nich všeobecně ani neví. O úrovni obeznámenosti naší veřejnosti (hlavně mládeže) se skutečnými vskutky zásadní povahy se raději ani nezmiňuji. Snad právě proto se mi zdá, že historik může sblížení mezi Čechy a Němci (i těmi sudetskými) více napomoci soustavnou, drobnou prací ve svém oboru než přemíláním rozmanitých politických kalkulací ve znamení určitého „intelektuálního nahlédnutí“, byť by takovou činnost motivovaly úmysly sebeupřímnější. A pokud jde o odvahu, kterou pan Doležal rovněž připomíná, tak tu by podle mne měl historik prokazovat právě připravenost pracovat oním příčinlivým a nenápadným způsobem, trpělivě a bez velkých vnějších efektů, stylem, který se sice v očích pozorovatelů zvyklých na jinou podívanou nezřídka jeví jako veskrze nezajímavý a nudný, bez espritu a žádoucího rozletu, ale který obvykle nezůstává bez úspěchu. Také tady se výsledky zhodnocují v čase.

V dnešní situaci považuji za plodné působit na možnosti česko-německého porozumění i tolik potřebného rozkrytí vlastních dějin pozitivní prací nad dosud málo známými skutečnostmi, jež stojí dále jaksi v pozadí, kam byly zatlačeny často mnohmluvnými diskusemi. Myslím, že zevrubné zmapování málo objasněných stránek takzvaného sudetoněmeckého problému v širších středoevropských souvislostech na konkrétně doložených faktech a komparacích přinese zdravé ovoce, mimo jiné rovněž co do zaujetí vstřícnějších postojů všemi těmi, kteří si chtějí udělat jasno a mají alespoň špetku dobré

vůle k domluvě. Proces „léčení fakty“ je sice pomalý, klopotný, mnohdy nepřijemný až bolestný, ale nakonec přece jen očišťuje. I když to tak zprvu nevypadá, dotýká se též svědomí a mravnosti, nabádající k dobrým skutkům. A skrze ně zpravidla přichází i náprava.

Na závěr si dovoluji ještě něco na způsob výzvy: pánové, nechte už diskusí a pojdte si sednout do archivů! Nezpracovaných, velmi zajímavých materiálů k „sudetoněmeckému problému“ je tam až nad hlavu.

Poznámky k debatě o česko-(sudetsko)německé otázce

František Svátek

Soudobé dějiny – jako pojem a obsah rozvíjející se vědní historické disciplíny i jako název tohoto časopisu – mají implicitně v sobě zahrnutou zásadní otevřenost k historii psané nebo mluvené pamětníky či jinak kvalifikovanými nehistoriky, politiky, publicisty a žurnalisty. Nemohou a nesmějí je, na rozdíl od třeba mediévalistů odkázat do mezí diletantismu. Mají-li se však jako druh vědeckého zkoumání minulosti ustavit a obstát mezi jinými disciplínami, musí vyžadovat jasné vymezení předmětu, určení roviny a metod, jimiž se v úvaze o relativně nedávné minulosti postupuje, a racionální kritickou argumentaci – pouhý názor nestačí. Jsem proto skeptický k možnostem diskusí, k jaké článěk B. Doležala vybízí a z níž asi vzejde jen opakování již známých stanovisek a – především – pouhých názorů. Historie, i soudobá, je utvářena obvykle dlouhou a trpělivou prací, než přinese výsledek, není výplodem improvizované úvahy. S touto výhradou, která se týká stejně následujících řádků vlastních jako článku diskusí zahajujícího, a na přání redakčního kruhu a vydavatelů několik poznámek k tématu.

1. Historie, ale stejně i politika, vyžaduje neustále přihlížet ke kontextům. Izolovaný fakt, událost, problém všechno zkresluje a falšuje. Liberálovi B. Doležalovi jistě blízký Timothy Garton Ash v jednom eseji ovšem připomněl, že ani parlamentní „vyspělá“ demokracie nemá příliš v oblibě souvislosti a kontexty, neboť svou povahou je systémem „limitované útočné nepravdy, v němž se každá strana snaží předkládat část pravdy jako pravdu celou“. Útoky proti takzvaným Benešovým (či prezidentským) dekretům z roku 1945 v souvislosti s odsunem Němců z Československa se takto – jako limitovaná a útočná nepravda – vyskytovaly ponejvíce u autorů z řad sudetských Němců, případně Němců vůbec, výjimečně u několika českých autorů – zástupně můžeme uvést aspoň Rudolfa Kučeru a některé články ve Střední Evropě. K těmto útokům se nyní připojuje i B. Doležal. V podstatě neříká nic více než to, co zejména sudetoněmecká publicistika opakuje již od 50. let. Už proto sotva může diskuse k článku něco podstatného přinést. Dnešní zdůraznění útoku proti dekretům z roku 1945 je politicky utilitární a chce dosáhnout majetkového odškodnění odsunutých a u části sudetoněmeckých politiků ještě něčeho více, uznání právoplatnosti Mnichova, a dokonce i nesprávnosti ustavení Československa v jeho hranicích z roku 1918. Beneš je z tohoto hlediska snazším terčem než závěry pařížských konferencí 1919 či postupimské konference 1945, proto snaha tyto kontexty zamlžit a oddělit. Komentovat jednotlivá sporná tvrzení článku by zaplnilo více stránek, než má jeho vlastní text. Místo toho volím raději upozorně-

ní na kontexty, v nichž by se debata mohla rozvíjet, aby se ony výše zmíněné limity útočně nepravdy překonaly.

2. Kontext české diskuse o odsunu mezi historiky, případně publicisty. Diskuse začala hned po válce (nikoliv až v samizdatu vystoupením Bohema-Mlynářika a dalších), zčásti v českém tisku 1946-1948, více pak v československém (hlavně ovšem českém) exilu, ale i mezi historiky publikujícími v Československu v 50. a 60. letech. Odborníci jistě mohou doplnit bibliografické údaje, připomínám jen z prací exilu přednášky Společnosti Edvarda Beneše v Londýně, práci Smutného z roku 1955, anglicky publikovanou monografií R. Luži, dokonce v části argumentace i německo-židovsko-britskou práci Brügelovu (příznačně nelze asi Brügela označit jednoznačně za „sudetského Němce“ a jeho práce nikdy nenašly přízeň u politických předáků Sudetoněmeckého krajanstva) až po nepublikované paměti doc. Krajiny z 80. let či statě česko-kanadské historičky Neudörflové. Vesměs najdeme v tomto proudu – který v sudetoněmecké publicistice bývá někdy označen jako „nacionalistický“ či „benešovský“ (Luža si dokonce vysloužil velmi nenávislné označení „obhájce masových vražd“) – stanoviska, která kriticky posuzují takzvaný divoký odsun a „excesy“, „gestapismus“ v jednání některých Čechů, v zásadě však politické řešení z roku 1945 obhajují nebo historicizují, tj. vysvětlují ho z kontextu války, zločinů třetí říše a podílu sudetských Němců (jejich nejsilnější politické reprezentace, SdP) na rozbití československého státu. V domácí produkci nelze také všechny historické práce a edice dokumentů o SdP, plánech germanizace českého obyvatelstva za okupace, o názorech odbojových skupin šmahem vymazat jako „komunistickou propagandu“. Podílel se na nich nejen Václav Král či Čestmír Amort, ale i mnoho profesionálně i morálně „bezúhonných“ historiků a archivářů (připomenu aspoň zemřelého Jiřího Doležala nebo i recenzní a historiografické stati o „sudetoněmecké“ produkci Ostforschungu v Německu z 60. let Milana Myšky, Bedřicha Loewensteina, Zdeňka Jindry, abych uvedl jen některé). S tímž hodnocením pokračují ostatně práce otiskované v časopisu *Historie a vojenství* a v publikacích Památníku odboje po pádu komunistického režimu, monografie Václava Kurala a jiných historiků z posledních let. Vyslovit by se měli asi i jiní historikové, kteří v minulosti k tomuto okruhu otázek publikovali, aby dali najevo, co ze své práce v minulosti považují za dobově podmíněné a co nelze odbýt jen jako ideologii. Co je podstatné: česká diskuse do sebe již integrovala – a publikováním zpřístupnila, včetně dřívějších samizdatů, velkou práci Tomáše Staňka, statě Jaroslava Kučery a jiných specialistů, dokonce i překlady prací publicistů jako Příhody či publikace okruhu Ackermann-Gemeinde – velmi široké pásmo názorů. Co v ní dosud chybí, jsou stanoviska oficiálních publikací Sudetoněmeckého krajanstva, a velmi se přimlouvám, aby byly českému publiku přeloženy alespoň některé texty integrálně. Domnívám se však, že ve svém souhrnu téměř všechny české práce více méně přijímají politické stanovisko odpovědné české vlády a parlamentu a řešení, jaké uznal i německý stát smlouvami s Československem. Tedy: v morální rovině sebekritika, omluva, otevřenost historické debaty, v politické rovině se nelze k tomu, co se stalo, vracet.

3. Kontext sudetoněmecké a německé diskuse. Není tu místo na náčrt vývoje historiografie, odlišné v SRN, NDR i v „celoněmecké“ a „sudetoněmecké“ produkci. Konstatuji jen, že každému, kdo čte trochu pravidelně německou literaturu, nemohl ujít obrovský rozdíl mezi vědeckým přínosem „celoněmecké“ literatury o nacismu a třetí říši a minimálním zájmem, ba přímo mlčením o tomto problému v užším sudetoněmeckém

proudu. Jako by problém česko-německých vztahů začínal odsunem 1945! Přitom vývojový trend, který v České republice po listopadu 1989 směřoval k odstranění tabu diskusí, k morálnímu odsouzení některých stránek odsunu, ba dokonce v metafyzické a morální rovině (nikoliv v rovině politické, viz i stanoviska prezidenta Václava Havla z roku 1990 i 1993) k odsouzení odsunu vůbec – a tím hledal cestu k usmíření česko-německému – postupoval v převážné části sudetoněmecké publicistiky právě v opačném směru, ve stále otevřenějším zpochybňování práva České republiky na existenci v jejích stávajících hranicích, v útocích nejen na odsun v roce 1945, ale i na česká stanoviska z let 1938 a 1918-1919. Přitom výroky z posledních dvou let jdou tak daleko, že označují i Lidice a podobné masakry za akty celkem vysvětlitelné válečnou situací Německé říše, zatímco „oslavování“ atentátníků na Heydricha v České republice po pádu komunismu nebo přejmenování ulic Benešovým jménem jsou považovány za projevy troufalosti a neodpustitelné staré mentality českého nacionalismu. Uvnitř sudetoněmecké a německé literatury zabývající se česko-německou problematikou jsou ovšem obrovské rozdíly, sahající od politické levice v sociálně demokratické Seliger-Gemeinde, křesťansky smířlivého postoje Ackermann-Gemeinde až po nacionalistický a ve své ideologii hodně „völkisch“ vystupující Witikobund. Politicky podstatné však je, že oficiální reprezentace, vedení střežové organizace Sudetoněmeckého krajanstva je dnes složenou převážně právě z lidí okruhu Witikobundu. Tito předáci jednají jako lobby s bavorskou či jinou zemskou vládou, a dokonce i s vládou a parlamentem SRN, mají určitý vliv v německé politice, s jejich hlasy politické strany, zvláště CSU, počítají a politicky se sudetoněmeckou otázkou účelově manipulují. Legitimace předáků SL k tomu, aby zastupovali všechno obyvatelstvo „sudetoněmeckého“ původu – i v druhé a třetí generaci – je sporná. Systém organizace spolků a jejich zastoupení, vzhledem k rozptýlení přesídlenců či vyhnanců po celém Německu a různému stupni integrace a asimilace, nemůže být reprezentativní, zato jsou všichni občany německého státu a volí do jeho parlamentu a jiných zastupitelských sborů své zástupce. Už proto partnerem české politické reprezentace, nemá-li zpochybnit legitimitu české státnosti, nemůže být Sudetoněmecké krajanstvo či některý spolek, ale zase jen německá politická reprezentace státu. Navíc historický vznik problému nebyl nikdy způsoben jen německým etnikem z Čech, ale různou měrou se na něm podílela i politika Berlína či – v roce 1848 – Frankfurtu. Už v roce 1848, kolem vyzvání k volbě poslanců do frankfurtského parlamentu také Čechů a v Čechách a na Moravě, se v následující debatě objevily – tehdy jen v rétorické, „neškodné“ podobě – obě krajní možnosti: „vystěhování“ Čechů (nechtějí-li být Němci, občany Německa) či návratu „kolonistů“ domů (nechtějí-li zůstat občany v Království českém, historickém státě). A v období ČSR byly zárodky možného vývoje k multikulturnímu a multinacionálnímu státu, s rozvojem takzvaného sudetoněmeckého aktivismu a ústupky na straně české, konečkonců přetrženy politikou Hitlerovy říše a ovládnutím SDP nacistickou ideologií, přinejmenším od roku 1938.

4. Kontext německého problému v Evropě, diskuse uvnitř Německa i mimo ně, historizace zkušenosti nacistické třetí říše. Debaty německých historiků (ke kterým mlčela sudetoněmecká publicistika a většina historiků) o německé moderní historii, „Sonderweg“, o „zvládnutí minulosti“, jejich „Historikerstreit“ atd. pokračují v současné době spory o německé národní identitě, o vztahu Německa a Evropy. Není pochyb o tom, že v těchto vnitroněmeckých sporech stojí oficiální vedení SL na pravicově nacionálních stanoviscích. Přečtete si text pana Zoglmana, jednoho z šedých eminencí SL, účastní-

ka všech jednání s bavorskou i celoněmeckou politickou reprezentací, v pamfletu o „falešné konstrukci“ československého státu (kritickou recenzi na něj, ze sudetoněmecké Bohemie, profesora Seibta, za niž mu čeští historici vyjadřují úctu, přeložil a publikoval časopis Dějiny a současnost). Úplný překlad Zoglmannova článku by přinesl více jasna do diskuse než abstraktní spekulace Doležalova článku o „principech“, na nichž bylo údajně založeno rozhodnutí dekretů prezidenta ČSR v roce 1945. (Pojem princip znamená v politické filozofii něco zcela jiného než posteriorní podsouvání konstrukcí historickým politickým rozhodnutím.) Pan Zoglmann říká tvrdě: nám nestačí Havlova slova, silné a sjednocené Německo může žádat – odškodnění, uznání Mnichova, neplatnost rozhodnutí velmocí v Postupimi, v Paříži 1919, nové postavení velmocí v Evropě, nesmí se dát zdržovat ohledy, které byly nutné v Adenauerově éře. A není náhodou, že v této souvislosti útočí i na německé a sudetoněmecké historiky, mířeno na Collegium Carolinum v Mnichově, za přílišnou „vstřícnost“ českým historikům a žádá, aby se revidovala finanční podpora od německého státu a sudetoněmeckých institucí aktivitám, které škodí zájmům „německého národa“ (Volk). Celková díkce, styl článku, je velmi blízká revizionistickým útokům „völkisch“ ideologů ve výmarském Německu proti versailleským dohodám. I v zájmu demokratů v Německu je, abychom neustupovali sudetoněmeckým nacionalistickým požadavkům jen proto, že se domnívají být silní. Je tu ovšem i vazba česko-německých problémů na požadavky slezských „vyhnanců“ vůči Polsku. Z tohoto hlediska jsou nároky vznesené na českou vládu pokusným balónkem toho, co je mezinárodně politicky daleko riskantnější. Představitelé „vyhnanců z německého Východu“ otevřeně volají po revizi statu quo hranic z roku 1945 a obviňují německou vládu ze zrady, které se měla dopustit tím, že podepsala dohody 4+2 při jednáních o německém sjednocení; konsekventně označují bývalé země NDR za „Mitteldeutschland“ (Ostdeutschland jsou země za současnými hranicemi).

5. Kontext historické argumentace v těchto debatách. Jako historikové bychom měli odmítnout, je-li odsun sudetských Němců označován za genocidu a je-li podobně jako u části historiků, podílejících se na Historikerstreit, „ospravedlňována srovnáním“ jedinečnost nacistického projektu světa a jejího „Endlösung“ ve věci biologicky a rasově údajně podřadných národů a skupin lidstva. Bez ohledu na počty mrtvých a utrpení v lágrech sovětských či našich – o nichž je nutno psát a neomlouvat je – či na vraždy německých obyvatel Čech a Moravy v době odsunu jde o nesoouměřitelné fenomény. V nacistické třetí říši vedla ke genocidě – nejen Židů, ale i Romů a dalších etnik, Rusů, Poláků na obsazených územích – a k humanocidě – na slabomyslných, epilepticích atd. – politika racionálně promyšlená, systematická a vedená řadu let, a to až do konce války. Ještě na podzim 1944 čekaly rodiny „smíšených“, neárijských manželů na povolání do transportů, ještě v květnu 1945 se masově popravovalo v Terezíně i jinde! Jen v nacistickém Německu se masově podílely celé stavy a profese (lékaři, pedagogové, sociální pracovníci, administrativní byrokraté – nejen gestapo či Sicherheitsdienst) na racionálně vedeném měření, fotografování, dobrozdáních a selekci budoucích obětí Endlösung. Jen v Německu mohli žáci (ale zčásti i jejich učitel) lékaře dr. Liekeho, původně odpůrce chirurgie a radikální léčby a propagátora diety a přirozené léčby, připravit projekt experimentů v hladovění (radikální domyšlení Liekova dietního systému) na věznicích koncentračního tábora. Jen v třetí říši bylo možné současně s plány na systematickou likvidaci, skutečnou humanocidu údajně nebo skutečně psychicky nemocných

lidí (Němců!) připravit projekt souběžně prováděného vědeckého výzkumu, z něhož pochází část stávajících sbírek preparátů mozků na některých německých klinikách a univerzitách (viz tematické číslo o lékařích v třetí říši v časopisu *Geschichte und Gesellschaft*, 1990). V tomto kontextu jsou nám sudetoněmečtí historici dlužni ještě mnoho prací o podílu svých soukmenovců na „všedním dnu“ nacismu v Sudetengau, Podunají či jiných částech odtrženého pohraničí stejně jako v Protektorátě Čechy a Morava. Znám kritické práce německých pedagogů o tom, co znamenala pro jejich vědu i pro jednotlivé učitele třetí říše, znám autobiografické vyznání prožitku nacismu od německých – ale nikoliv od sudetoněmeckých – politiků, pedagogů, lékařů, publicistů, historiků. Kritičnost Čechů k vlastní minulosti, bez ohledu na politická rozhodnutí a jednání jejich vlád a parlamentů s německou politickou reprezentací, která budou vždy ovlivněna současnými politickými problémy, musí být doprovázena ve stejném směru postupující kritičností Němců – i sudetských Němců – k vlastnímu podílu viny na ztroskotání vzájemného soužití. Dialog dnes znamená, alespoň se domnívám, více dialog Čechů s Čechy, ale také Němců s Němci, než volání přes hranice. Výzvy k dialogu u vedoucích politiků SL vůči Čechům znamenají dnes jen hledání nového Chvalkovského v české politice. Je na politických stranách, aby formulovaly svá stanoviska i k tomuto problému ve volebních programech a předstoupily s nimi před voliče. Sudetoněmečtí předáci se nám prezentují jako vrátíni a vyhazovači u dveří do luxusního baru Evropa, bez jejichž dobré vůle tam Češi nikdy nevstoupí. Máme jim věřit? Zkušenost ukazuje, že k růstu radikálního nacionalismu u našich sousedů přispívala stejně stanoviska pevně odmítavá jako měkce ústupná a rozplizlá. Je otázka, co vlky dráždí více, zda pes či ovce.

Vyjádření k diskusi

Bohumil Doležal

Když mne redakce *Soudobých dějin* požádala o text se sudetoněmeckou problematikou, který by měl otevřít diskusi na toto téma, rozhodl jsem se o něm hovořit tak, jak ho vidím z perspektivy politického publicisty – to znamená jako o živém a velmi svízelném politickém problému, u něž nejde už jen o jeho podstatu, ale i o cesty k jeho řešení. Samozřejmě s tím, že jsem byl zvědav, lze-li vůbec profesionální historiky přimět k tomu, aby opustili ulitu exaktního bádání a přijali – výslovně či implicitně – téma tak, jak je položeno. Ve skutečnosti jsem se setkal s výrazným odmítnutím pouze u p. Staňka („historik může sblížení mezi Čechy a Němci /i těmi sudetskými/ pomoci více soustavnou, drobnou prací ve svém oboru“, „působit na možnosti česko-německého porozumění... pozitivní prací nad dosud málo známými skutečnostmi“).

Není možné reagovat na všechny výhrady, které v diskusi zazněly, omezím se na ty, které se podle mého názoru týkají podstaty věci:

Hlas německých (přitom nikoli sudetoněmeckých) účastníků diskuse má nebo aspoň zdá se mít zvláštní váhu, zejména tam, kde se dostává do sporu se svými sudetoněmeckými kolegy a s těmi, kdo v Čechách dávají přednost nestandardním názorům na sudetoněmeckou otázku: proto se mu chci věnovat nejdříve.

V případě denacifikace si myslím, že došlo k nedorozumění. Neměl jsem na mysli úřední procedury z let 1945-49 (z vlastní zkušenosti ve vztahu ke komunistickému dě-

rovnání se s minulostí“, který proběhl v době zhruba patnácti let po porážce nacistického Německa. Výsledky tohoto procesu je možná daleko lépe vidět zvnějšku než zevnitř německé společnosti. Chtěl bych je ozřejmit malým příkladem: počátkem šedesátých let jsem měl možnost mluvit s řadou lidí v SRN i v NDR, většina z nich nebyli žádní intelektuálové: rozdíl právě v této věci byl velmi nápadný. Důvody jsou nasnadě, a nepatří k nim jen nedostatek svobodné atmosféry, informací, promyšlené výchovy v ruské zóně. Za rozhodující považuji stav křivdy, v němž lidé v NDR žili, křivdy způsobené ruskou okupací a útlakem, který přinesla, stav, který deformoval postoj k předchozímu dějinnému období i k budoucnosti. Sudetští Němci – totiž ti, kteří vědomě sudetskými Němci i po vyhnání z ČSR zůstali – žili a dosud žijí v podobném stavu, ve stavu utrpené křivdy, která leckdy brání vidět věci z odstupu. Některé aspekty jejich politických prohlášení (i dr. Hilf mluví o „obžalobě tak hlasitě, až se zboří Jericho“) vyvolávají na české straně nervozitu a na německé leckdy pocit (jeho stopy myslím lze vysledovat i v příspěvcích pp. Heumose a Seibta), že jde o nepoučitelné kverulanty, zbůhdarma komplikující německo-české soužití. Zvláště Češi posedlí nepřiznaným strachem ze svých západních sousedů nejsou schopni ani ochotni vidět, že přes siláckou rétoriku jsou sudetští Němci ve vztahu k Čechům stále v postavení slabšího a že tato silácká rétorika je jakousi sublimací této skutečnosti. Češi a sudetští Němci si tak vzájemně blokují nezaujatý přístup k vlastním dějinám, přístup, který dějiny nechápe jako ideovou zbraň, ale jak pěkně říká prof. Seibt, jako vyprávění o tom, co se stalo.

Prof. Seibt se zamýšlí nad úlohou historika v jejích různých aspektech: historik jako soudce mezi spornými stranami, který říká, jak to opravdu bylo, historik jako vypravěč, který pokud možno v úplnosti reprodukuje to, co se stalo, a pečuje o to, aby „národní dějiny“, to, co lidé vypravují svým dětem a vnukům, nebyly pojety jednostranně. Vztáhne-li to k sudetoněmeckému problému, vidíme, že čeští (ale také sudetoněmečtí a v jistém smyslu i němečtí) historici jsou v nezáviděníhodné situaci, konfrontováni se zapletencem, který nemá jen historický, ale v první řadě politický charakter a nejrůznější možné politické důsledky. Přitom disponuje jakousi dosti velkou a pustošivou gravitační silou, která ohýbá a deformuje argumentaci, nutí účastníky sporu vytvářet falešné souvislosti a budovat dalekosáhlé ideologické konstrukce: například teorii o tom, že odsun byla sice krutá, ale spravedlivá reakce na události Mnichova a okupace, nebo zase že to byl poslední logický krok na zhoubné cestě, započaté českým národním obrozením. Vypořádat se s „odsunem“ jako s politickým problémem vůbec nepředpokládá revizi celých novodobých českých dějin a události let 1938-45 sice nepochybně motivovaly české politiky při přípravě a provádění „odsunu“, ale rozhodně neznamenají žádné oprávnění tohoto činu. Politické vyřešení sudetoněmeckého problému by tedy znamenalo vyčištění terénu pro nezaujaté historické bádání.

V příspěvcích pp. Klimka a Kurala se tvrdí, že konflikt Čechů a Němců nelze redukovat na „odsun“, že „odsunu“ je třeba rozumět z dějinného kontextu, že je jen důsledek něčeho, co mu předcházelo. Já jsem naopak toho názoru, že jediná možnost, jak uchopit problém „odsunu“ jako politický problém a najít cestu k jeho řešení, je chápat jej izolovaně. „Konflikt Čechů a Němců“ jednak nebyl tématem mých poznámek, jednak je to problém velmi široký, který nemá jen politický aspekt a není jako politický problém uchopitelný a řešitelný. Zdůvodňování dějinných událostí tím, co jim předcházelo, je – jako orientační podklad pro politické rozhodnutí – vystavování legitimace pro samospád dějin, od špatného k horšímu, v bludném kruhu odplaty za odplatu. Produktivní politické rozhodnutí znamená přetřhnout tento řetězec a vzít věc samu o sobě.

Rozlišení „morální“ a „politické“ roviny (v morální rovině omluva, v politické se nelze k tomu, co se stalo, vracet) u p. Svátka není přesvědčivé. Morálka a politika nelze od sebe izolovány, existuje morální politika a nemorální politika a otázka po morální legitimaci politického činu je velmi významná. Když pak jej shledám morálně závadným, nemohu neuvažovat také o tom, jak ho napravit (neapравitelní moralisté tomu říkají „účinná lítost“), a skutečnost, že podle mého názoru napravit vůbec v ničem nejde, velmi důkladně zdůvodnit. V této souvislosti je mi rovněž velmi nejasný pojem „abstraktní morálka“, který používá p. Kural. Její opak, totiž konkrétní morálku, si dovedu představit jen tak, že je vázána na nějaké konkrétní proměnlivé faktory (například na zájmy určité společenské skupiny). Tak se vykládala například „třídní morálka“ v komunistické ideologii. Skutečná morálka je však vždycky povznesena nad jednotlivé případy a zájmy, platí pro všechny a za všech okolností, je univerzální.

Dosti charakteristické pro naše prostředí jsou obavy z „hysterického flagelantství“. Samozřejmě přehnaná sebekritika je stejně nesmyslná a škodlivá jako sebekritika nedostatečná. Jenže mám někdy dojem, že pouhé slovo „pardon“ znamená pro mnoho mých krajanů projev hysterického flagelantství. Kritický postoj k vlastní minulosti není u nás věcí nadmíru obvyklou a zrovna v „sudetoněmeckém“ případě nejde v první řadě o to, abychom si sypali popel na hlavu, ale abychom našli východisko z politicky zauzlené situace. Taky nejde o soud nad národními dějinami, nýbrž o jedno konkrétní historické selhání. I tady je blahodárné vidět problém „izolovaně“: základní a myslím podstatná výhrada, kterou mám k „Bohemovi“, je, že v „odsunu“ vidí jen konečný článek řetězce, který se začal s neúprosnou logikou odvíjet v okamžiku, kdy se v Čechách prosadila Herderova koncepce národa. Tím se mimo jiné zodpovědnost rozptyluje po dějinách, takže česká účast na „odsunu“ má jednak charakter jakéhosi „dědičného hříchu“, jednak ale taky určitého alibi pro nás a naše bezprostřední předchůdce: za všechno může Herder s Jungmannem. Ve skutečnosti je způsob konstituce českého národa z tohoto hlediska irelevantní, prostě tak vznikl a musíme z toho vycházet. Budeme možná schopni nějak vyřešit sudetoněmecký problém, ale určitě ne „rekonstituovat“ český národ – pokud bychom to chtěli dělat, nepochybně by se nám ubránil.

Za krajně pochybné považují soudy jako ten, že nezáměm o sudetoněmecké téma v minulosti nebyl dán ani tak jeho tabuizací, nýbrž tím, že tabuizace přišla vhod obecné potřebě problém nějak vytěsnit (P. Pithart). Stejně jako na opovrhlivých odsudcích o charakteristické pasivité českého národa v době okupace mi na něm vadí přezíravý, pohrdavý a v zásadě nespravedlivý postoj k české veřejnosti. Někdo měl potřebu problém vytěsnit, někdo ne, a vyhýbat se nepříjemným otázkám je vlastnost každé veřejnosti. Každý kritik „pasivity“ v letech protektorátu by měl mít tolik fantazie a vybavit si sám sebe uprostřed rizik, ve srovnání s nimiž byla sedmdesátá a osmdesátá léta idylou. Cítím za tím roztrpčení bývalého disentu nad tím, že jej v sedmdesátých letech veřejnost nechala ve stychu a současně neochotu uvažovat o tom, neměl-li na tom sám nějaký podíl; ale to s naším tématem bezprostředně nesouvisí. Podstatné naopak je, že pokud se veřejnosti předkládá záležitost nepříjemná, těžko stravitelná, nesmí se jí přitom navíc ještě křivdit, protože tím se jí úkol, před nějž ji stavíme, ztěžuje a naopak se jí poskytuje záminka k tomu, jak z nepříjemné situace vyklouznout.

Pan Svátek je toho názoru, že „kritičnost Čechů k vlastní minulosti... musí být doprovázena ve stejném směru kritičností Němců – i sudetských Němců – k vlastnímu podílu viny na ztroskotání vzájemného soužití“. Musím se přiznat, že si tím nejsem tak docela jist – domnívám se totiž, že kritičtí k vlastní minulosti musíme být za všech

okolností, i když naši sousedé náš příklad sledovat či doprovázet nebudou. Kritičnost sudetských Němců k jejich minulosti je natolik jejich věc, nakolik je kritičnost k naší minulosti věc naše, a obojí spolu nijak nesouvisí. A pokud jde zrovna o problémy, jako je ten sudetoněmecký, jistěže vstřícnost z druhé strany může významně napomoci v hledání východiska, ale není nezbytnou podmínkou, protože někdo se vstřícností musí začit, jinak by se na světě nikdy nic nedojednalo.

A konečně evropské hodnoty: v evropském vývoji se prosadila určitá pravidla, zásady – od evangelíí po občanská práva a svobody –, které, musím se přiznat, si neproblematicky, protože všechno si člověk problematizovat nemůže. (Kromě toho se v evropském vývoji projevila řada pahodnot a nehodnot, které se, díky Bohu, nakonec vesměs neprosadily.) Patří k nim nejruznější sentence „abstraktní morálky“, za nejvýznamnější v souvislosti s naším tématem považuji příkaz milovat své nepřátele a opláčet zlo dobrem. Zapomínat na ně je podle mého názoru nejen nemorální, ale taky nepraktické a politicky nešikovné: na „odsunu“ a jeho následcích se to jasně ukázalo. Nemyslím si přitom, jak mi podsouvá p. Heumos, že by nás kvůli takovému nejasnostem nevzali do stávajících evropských institucí, jako je ES nebo NATO, ale pro faktickou, nikoli jen formální integraci do Evropy budou vždycky významnou překážkou.

V několika příspěvcích se mi vytýká, že sám žádný návrh politického řešení nepředkládám. Jeden náčrt takového návrhu v mém úvodním textu původně byl, pak jsem ho po dohodě s redakcí vypustil, protože se mi zdálo, že odborný historický časopis není přiměřené fórum pro zveřejňování takových věcí. Předpokládám, že vyřčené výtky mění situaci. Nejdříve však ještě několik poznámek.

P. Staněk má nepochybně pravdu, když říká, že „terén, v němž se uplatňují pokusy pokračovat v rozmluvě..., je aspoň co do zásadních věcí a profilujících kritérií 'vykolíkován'", a že debata se jakoby točí do kolečka. Je otázka, co s vykolíkováným terénem dál (a není-li to, že se debata točí dokolečka, vlastně dobře).

Jakékoli „napravování chyb minulosti“ může mít jen povahu „zmírňování následků křivd“ – v tom byla česká politika po roce 1989 velmi realistická. Český politik, který se pokusí najít schůdnou cestu v sudetoněmecké záležitosti, je z jedné strany tísněn obrovským rozsahem oné akce (milióny lidí, stamiliardové hodnoty), z druhé pak povinností hájit české státní a národní zájmy. Přitom nebezpečí, že dospěje k nenáležitému řešení, které tyto zájmy nenapravitelně poškodí, je, to přiznávám, dosti značné. Obávám se zejména toho, že je nepřijatelná představa o přesunutí problému na „regionální“ úroveň – jednak proto, že věc je nutno řešit zásadně, na nejvyšší úrovni, jednak proto, že v euroregionech zatím nemohou být české části ani v nejmenším rovnocenným partnerem částí německých, disproporce je příliš obrovská. Zároveň ale je docela neproduktivní uvažovat o řešení, z toho hlediska, aby je česká společnost byla v současné době ochotna přijmout – touto cestou se dojde jedině k neřešení. Momentální stanovisko veřejnosti je jistě třeba vzít se vší vážností v úvahu, ale není ve všem všudy rozhodující, protože veřejnost je možné přesvědčit. Naopak za významný poukaz považuji poznámku dr. Hilfa o tom, že sudetští Němci nemohou mít v České republice stejné postavení jako prodavač zmrzliny ze Sicílie – je nerealistické a nesprávné počítat s tím, že se sudetští Němci nakonec svezou s celou Evropou, a tak se učiní spravedlnosti zadost.

Další poznámka se týká současných okolností, politické konstelace. Česká veřejnost je docela nenakloněna smírnému řešení sudetoněmecké otázky. Vláda to respektuje a nehodlá se v té věci angažovat. Politické strany vidí v sudetoněmeckém problému spíš vhodný klacek na oponenty než nástroj pro získání potřebné popularity, a taky se

od nich nic jiného čekat nedá. Přitom je celá záležitost daleko aktuálnější, než jak se dnes běžnému pozorovateli jeví (důvody jsem se pokusil shrnout v úvodním článku). To, co tu zvlášť bolestně chybí, je fórum, na němž by se daly právě různé varianty politických řešení probírat, a dále někdo, kdo by, jak říká p. Staněk, mentoroval vládu a veřejnost – protože toho je zapotřebí, přesněji řečeno je zapotřebí předkládat vládě podněty, návrhy a požadavky v tomto smyslu, a veřejnosti, která je neinformovaná mimo jiné i proto, že se informovanosti vyhýbá, pořád dokolečka věci předestírat a připomínat. Myslím si, že v této souvislosti neuškodí připomenout roli inteligence ve společnosti, zejména její nezávislost (vyplývající mimo jiné z toho, že ji nikdo nemůže ani zvolit, ani svrhnout).

První krok k česko-sudetoněmeckému smíření, které považuji za politicky velmi naléhavé, je tedy nezaujatá debata o tom, co se stalo a co z toho vyplývá pro přítomnost a pro budoucnost. Tato debata o „odsunu“ jako o živém politickém problému musí probíhat především mezi Čechy samostatnými, ale zahrnutí sudetských Němců je přirozené a žádoucí. A měla by samozřejmě vyústit do stádia, v kterém by se jí zabývali kompetentní politici – i když s iniciativou, jak už bylo řečeno, mohou a mají v tuto chvíli přijít především intelektuálové.

Výsledkem by pak měla být v druhém kroku dojednaná úprava vzájemných česko-sudetoněmeckých vztahů. Protože nezaujatá debata by se měla vést mimo jiné i o ní, dovolím si načrtnout jedno možné řešení.

Jeho součástí by měla být v první řadě zřetelná, jasně formulovaná a reprezentativní distance od „odsunu“ jako od akce po všech stránkách zavrženíhodné. Někdejší prezidentovo vyjádření tuto úlohu neplní, protože vyslovil jen svůj osobní názor.

Dále by bylo vhodné umožnit návrat do staré vlasti těm sudetským Němcům, kteří o to budou stát. Dostatečnou právní zárukou by byla novelizace zákona o nabývání státního občanství (v jejich případě by odpadla podmínka pětileté rezidence a znalosti češtiny). Udělení občanství by proběhlo na základě individuální žádosti, která by nemohla být odmítnuta. Dvojí občanství náš právní řád nepřipouští a tuto skutečnost mi nepřipadá dobré eliminovat – jinak se nestane nic jiného, než že tři milióny občanů SRN u nás získají volební právo. Těch, co se chtějí opravdu vrátit, je podstatně méně.

Pro ty sudetské Němce, kteří se hodlají ve své staré vlasti angažovat a přitom nechtějí pozbýt německého státního občanství, vytvořit příznivé podmínky pro účast na hospodářském životě (především novelou devizového zákona, který v současné době neumožňuje devizovým cizozemcům nabývat na našem území vlastnické právo k nemovitostem).

A konečně vytvořit zvláštní fond pro obnovu českého pohraničí s výraznou vládní účastí, otevřený ovšem též soukromému sektoru a zahraničním účastníkům. Tento fond by měl mimo jiné sloužit k tomu, aby možnost návratu, poskytnutá sudetským Němcům novelou zákona o občanství, nezůstala jen platonickou. Fond by spravovala rada složená ze zástupců českého obyvatelstva pohraničí a ze zástupců nových přistěhovalců.

Tyto možnosti by se týkaly všech Němců narozených do konce roku 1947 na území Čech, Moravy a Slezska a jejich přímých potomků.

Všechna tato rozhodnutí jsou v kompetenci nejvyššího zákonodárního sboru. Tím ovšem není řečeno, že při jejich navržení a prosazování by se například nemohla prosadit občanská iniciativa. Řešení my mělo být pokud možno konsensuální, to znamená v dohodě s představiteli sudetoněmeckých organizací. Pokud jde o jednání s nimi, vyskytuje se poměrně častá námitka, že nemají tu nezvratnou legitimitu, kterou se mohou

vykázat české ústavní orgány jako zástupci české veřejnosti. Nepovažuji ji za rozhodující, protože pokud jde o míru konsensu, je třeba vzít v úvahu to, na co právem upozorňuje jak prof. Seibt, tak dr. Hilf, totiž že „odsun“ je český, nikoli německý nebo sudetoněmecký problém: opatření, která jsem navrhl, jsou vesměs v české kompetenci a jsou koneckonců myslitelná i jako opatření jednostranná, protože jsou nesporně pouze v pravomoci suverénních českých orgánů. Jakékoli konzultace jsou tedy věc druhotná, věc praktičností a dobré vůle. A tu můžeme mít pochybnosti o tom, zda existující sudetoněmecké organizace právem hovoří jménem všech tří a půl miliónu sudetských Němců, ale sotva o tom, že určité významné skupiny sudetských Němců zastupují, což je pro tento účel dostačující.

Péčí redakce byly přeloženy příspěvky P. Heumose a F. Seibta z němčiny a A. Michnika z polštiny. R. Hilf zaslal svůj příspěvek v autorizovaném českém překladu.

Memoáry

BOHUNICE

Jaroslav Mezník

Jaroslav Mezník (nar. 1928) byl v letech 1968-1970 členem brněnské organizace Československé strany socialistické. Tato organizace je zjevem v celé tehdejší Národní frontě výjimečným: vzepřela se tlaku normalizačního režimu a odmítla nástup demokratického centralismu se všemi důsledky, které přinášel. O tom a o schůzkách členů, kteří byli na základě svého postoje ze socialistické strany vyloučeni, hovoří ostatně kapitola „Vyšetřovatelé a vyšetřovaní“ Mezníkových vzpomínek.

Z autorova rukopisu „Bohunice“ přetiskujeme tři kapitoly, které mají dokumentární hodnotu. Jaroslava Mezníka vedla jistě k vypsání osobních zážitků z policejní vazby řada důvodů; nepochybně však také jeho profese archiváře a historika: chce zachytit a zdokumentovat tehdejší smutnou dobu tak, jak se jeví z hlediska jeho osudu, jeho zážitků a pohledů. – Na „Bohunice“ naváže autorův další, dosud nedokončený rukopis „Bory“.

ZATČENÍ A POLICEJNÍ VAZBA

Od roku 1956 jsem pracoval v Historickém ústavu Československé akademie věd, a to v jeho brněnské pobočce. Roku 1970 byl ústav reorganizován. Reorganizace spočívala v tom, že přišel nový ředitel, změnil se název ústavu, a především se staly neplatnými dosavadní pracovní smlouvy. Z asi 45 vědeckých a odborných pracovníků bylo 17 vyhozeno okamžitě, my ostatní jsme dostali časově omezené smlouvy od půl roku do čtyř let. Mně dali smlouvu na rok, prakticky do konce roku 1971. V červenci 1971 jsem byl jmenován redaktorem jednoho z deseti svazků chystaných Dějin Československa, a tak jsem si myslel, že jsem z nejhoršího venku. Za dva měsíce jsem se však dozvěděl, že mi smlouva prodloužena nebude. Co dělat? Stejně postižený brněnský kolega Jaroslav Marek mě vybídl, abych se místo něho přihlásil do konkursu na místo odborného pracovníka v Univerzitní knihovně, protože měl naději na jiné místo. Konkurs jsem vyhrál, měl jsem nastoupit 1. února 1972. Protože bych v lednu nebyl zaměstnaný a kolegovi Markovi slibované místo padlo, udělalo vedení ústavu jakési gesto dobré vůle a prodloužilo nám smlouvu o dva měsíce.

Souběžně s problémy se zaměstnáním mě trápila ještě jedna záležitost. V nakladatelství Academia měla vyjít má kniha o předhusitské Praze, plod asi desetileté práce. Při prověrce titulů, kterou roku 1969 prováděl Václav Král, sice prošla, ale její osud byl stále na vážkách. Shodou okolností jsem právě v době, kdy jsem se dozvěděl, že mi pracovní smlouva už nebude prodloužena, dostal první korektury. Rychle jsem je udělal a odeslal, ale měl jsem dojem, že nastává boj s časem: bude nakladatelství ČSAV vydávat knihu autorovi, který je z této Akademie právě vyhazován? Počátkem prosince mi však došly stránkové korektury a na jejich základě jsem rychle zpracoval rejstříky. Když mi v polovině ledna byly doručeny korektury rejstříků, byl jsem přesvědčen, že jsem boj s časem vyhrál. Tož, někdy se člověk pořádně zmylí – hotová sazba byla nakonec rozmetána.

Protože pracovnice v knihovně, na jejíž místo jsem měl nastoupit, šla od 1. února do důchodu, dohodl jsem se s ní, že 31. ledna 1972 – to bylo pondělí – zajdu ráno za ní, aby mě seznámila s mou budoucí prací. A tak jsem před osmou ráno čekal v hloučku lidí u dveří knihovny na to, až ji otevrou. Najednou ke mně přistoupil nějaký starší pán a zeptal se mne, zda jsem z Historického ústavu. Když jsem poněkud udiven přisvědčil, požádal mě, abych s ním šel do ústavu, že tam potřebuje něco vyřídit a vedoucí tam není.

„Já teď nemám čas,“ vyhrkl jsem. Tento výrok jsem si během následujících let často připomínal. Pro toho pána a moc, kterou představoval, jsem pak musel mít čas tři léta a do knihovny jsem jako zaměstnanec nenastoupil nikdy. Pak jsem se nechal přesvědčit a šel s tím pánem, z něhož se nakonec vyklubal můj první vyšetřovatel, směrem k ústavu – ono to bylo jen přes ulici. Teprve při přecházení ulice jsem pochopil, když se ke prvnímu pánovi přidali dva další, oč jde. Před vchodem do budovy se legitimovali. V té chvíli jsem myslel už na jedinou věc: na gramofonovou desku, kterou mám v aktovece.

Na obalu této desky byly sice ohlášeny – pokud si pamatuji – valčíky Johanna Strausse, ale samotná deska obsahovala výklad o událostech v Československu v roce 1968. Přesně nevím, co tam bylo, nikdy jsem ji neslyšel. Ale půjčoval jsem ji na schůzky lidí z našeho okruhu. Byla samozřejmě zahraničního původu, prý ji dal dohromady Pavel Tigrid. Deska mi byla vrácena předešlého dne a už před polednem jsem ji měl odevzdat dalšímu zájemci. Když jsem ji donesl do ústavu, blesklo mi hlavou, že bych ji měl někam schovat – třeba za knihy do ústavní knihovny. Ale pak jsem si řekl, že to nemá cenu, že se zanedlouho vrátím. Teď jsem si uvědomoval, že s tou deskou je to malér. A byl to malér! Kromě té desky totiž u mne celkem nic nenašli, ani v ústavě, ani doma, ačkoliv prohlídky byly dost důkladné a jen v ústavu se tři příslušníci zdrželi asi dvě hodiny, i když prohlíželi skutečně pouze písemnosti, které jsem měl ve svém stole, skříní a knihovničce. Ale to víte, kolik knih a papírů má kolem sebe historik!

Ještě dopoledne jsem byl převezen do Bohunic. Líčit, že člověku není lehké, když se za autem, v němž přijel, zasunují těžká vězeňská vrata, snad nemusím. Začaly výslechy. Ten den jsem neobědval. Odpoledne jsem byl odveden do příjmu, vysprchoval jsem se, vyfasoval vězeňské tepláky, košili, noční úbor, prostěradla, ponožky a pantofle. Tehdy jsem se v Bohunicích poprvé (a kupodivu naposled) setkal s hrubým zacházením. Major, který byl u příjmu, se na mne z ničeho nic rozeřval: „Stůjte pořádně, jsou to samí inteligenti a neumějí se chovat!“ Já nechápal, o co vlastně jde, byl jsem ještě v civilním oblečení a stál jsem normálně. Pak jsem byl odveden na celu, ale jen na chvíli, zase jsem byl odvolán k výslechu a vrátil jsem se až v noci.

Jaké to bylo v policejní vazbě? Mnoho o ní napsat nemohu. Celý první den a většinu dnů následujících jsem strávil na výsleších. Jen večer jsem byl na cele, a ty večery byly dost dlouhé. Byl jsem tam totiž sám, ač v ní byly dvě nebo tři dvojice patrových postelí. Neměl jsem se čím bavit, na cele nebyla žádná kniha ani cokoli jiného na čtení. Na stolku byla vyryta šachovnice, a tak jsem si postupně vyrobil z chleba šachové figurky (asi podle románů, které popisovaly vězení) a hrál jsem pak ve volných chvílích sám se sebou šachy. Jediné vzrušení, které jsem na cele zažil, bylo docela příjemné. Hned první den mi chodbař (tj. vězeň, který roznášel za asistence bachaře jídlo) zašeptal: „Je vás tady víc, nic nepřiznávejte!“ Dost mě to potěšilo. Že jsem nebyl zatčen sám, jsem už věděl, a to z nárážek, které jsem slyšel od svého vyšetřovatele. Ale oceňoval jsem solidaritu chodbaře, i když jsem ji asi správně nepochopil. Pokládal jsem ji za solidaritu politickou, a ono šlo pravděpodobně o běžnou solidaritu kriminálníkou.

Ani přesně nevím, jak jsem byl v policejní vazbě dlouho. V pátek jsem byl předveden do nějaké kanceláře, kde na mne uvalil prokurátor vyšetřovací vazbu. Ale už si nepamatuji, zda jsem byl z přízemí či prvního poschodí, kde byla policejní vazba, přestěhován v pátek nebo až v pondělí. Nakonec – co na tom dnes záleží?

VYŠETŘOVATELÉ A VYŠETŘOVÁNÍ

Můj první vyšetřovatel byl na rozdíl od většiny z těch, s nimiž jsme se já i mí přátelé při vyšetřování v Bohunicích setkali, člověk starší, asi mezi padesátkou a šedesátkou. Po příjezdu do věznice mě zavedl do pracovny v předním traktu, kde jsem pak měl strávit během následujících tří měsíců mnohé hodiny. Byl odtud dost daleký výhled na protější straně, bohunické sídliště tehdy ještě nestálo; v paměti mi utkvěl především osamělý strom v dálce. Vyšetřovatel se mnou většinou mluvil slušně. Hned ode mne chtěl, abych vypovídal o své protizákonné činnosti, já ovšem prohlásil, že o žádné nevím. A tak se řeč stočila na mé působení v Československé straně socialistické a o tom jsem mu vyprávěl celkem bez zábran, šlo přece o součást Národní fronty. Nu a pak se začalo mluvit o mé nešťastné gramofonové desce. Vymyslel jsem si bajku, že mi byla poslána mými známými z Kanady, a k tomu jsem zcela podle pravdy tvrdil, že jsem ji nikdy neslyšel.

Od těchto témat jsme odbíhali k jiným věcem. Tehdy jsem byl celkem rád, netušil jsem ještě, že je to běžná součást vyšetřovatelské taktiky. Mluvili jsme i o období nacistické okupace, vyšetřovatel věděl, že můj otec zahynul v koncentračním táboře. Stfětili jsme se ostře o osobu Andělína Šulíka. Byl to národní socialista, v letech 1946–1948 poslanec Národního shromáždění, dost dobře jsem ho znal, byl to čestný a poctivý člověk, vězněný za okupace i v padesátých letech. Vyšetřovatel o něm tvrdil, že byl za války konfidentem gestapa, prý by ho jinak Němci nepustili z koncentračního tábora. Já jsem věděl, že je to nesmysl, tak jsem ho hájil. Bavili jsme se i o jiných, zcela obyčejných věcech, třeba o psech. Ale stále jsme se vraceli k desce. V dost pozdních hodinách mi vyšetřovatel nabídl, že mě pustí domů, když uvedu, od koho jsem desku dostal. Když jsem to odmítl, řekl mi, že jsem vůl, a poslal mě na celu.

Dnes už mohu říci, že mi tu desku dal Zdeněk Vašíček. Nakonec mu to, že jsem ho neuvedl, nic nepomohlo. Historie jeho zatčení obsahuje poněkud humornou epizodu. S námi zatčen nebyl, a protože stále čekal, kdy ho seberou, tak si kupoval tramvajenku jen na půl měsíce, aby zbytečně neutrácel. Tak minul únor, březen i duben. Zdeněk Vašíček usoudil, že mu už nic nehrozí, a koupil si na květen tramvajenku na celý měsíc.

Nu a 2. nebo 3. května byl zatčen. V procesu se skupinou Vlasta Tesařová a spol. byl pak odsouzen na dva roky a setkali jsme se na Borech, i když jsme tam spolu nikdy nemluvili.

Vyšetřování pokračovalo. Přiznal jsem nakonec, že jsem desku nedostal poštou ze zahraničí, a do protokolu jsem uvedl, že jsem ji dostal od osoby, kterou odmítám uvést. Za pár dní jsem dostal nového vyšetřovatele. Jmenoval se Zapletal, byl to mladý a velmi sympaticky vyhlížející mladý muž, černovlasý a černoooký, nevelký, štíhlé atletické postavy. Však také atlet byl, vyprávěl mi, že běhával delší tratě a na vojně sloužil v Dukle Banská Bystrica. To nás dost sblížilo, já jsem kdysi také běhával. Ke mně se vždy choval velmi zdvořile. Vzhledem k tomu, že jsem dost dlouho odmítal vypovídat, a on nijak nespěchal, mluvili jsme o všem možném. Prozradil mi i některé věci týkající se mého někdejšího sledování. Jednou se mne zeptal, zda mu mohu říci, jak mi Lojza Vyroubal telefonoval, když chtěl se mnou mluvit. Já jsem si to už nepamatoval, a tak mi vyšetřovatel připomněl, že Lojza volával: „Nepůjdeš se projít s Bengem?“ Příslušníci StB si prý nějakou dobu lámali hlavu nad tím, kdo se skrývá za krycím jménem Beng, než zjistili, že Beng je pes.

Nakonec na mne pan Zapletal vyzrál. Samozřejmě jsem se před ním netajil svým záporným postojem k režimu, který byl u nás nastolen v období normalizace. Jednoho dne mě vyzval, abych tedy zformuloval své politické názory. Neviděl jsem důvod, proč bych tak neučinil. Za své názory se přece nebudu stydět, stojím za nimi, a navíc za ně nemohu být trestán. Udělal jsem chybu. Nejen proto, že to, co jsem uvedl, bylo nakonec použito při vypracování obžaloby, ale především proto, že ten, kdo jednou začne do protokolu vypovídat, musí mít velké zkušenosti, aby věděl, kdy přestat. My jsme zkušenosti ještě neměli. Kromě toho na každého vězně působí pocit osamělosti, který prožívá ve vazbě, a samozřejmě také dezinformace, které dostává od vyšetřovatele. Oba vyšetřovatelé mi tvrdili, že je zbytečné odmítat vypovídat, když mí přátelé už vypovídají. O většině z nich to byla pravda, jenže vyšetřovatelé mě dokázali zmást v otázce, kolik toho již vypověděli. A tak jsem začal vypovídat. O své činnosti jsem řekl téměř všechno, dokonce i věci, o nichž vyšetřovatelé nic nevěděli. Jen v jedné věci jsem si dával pozor: zamlčel jsem veškeré styky s příslušníky jiných skupin.

To, že jsem se nechal zmást a začal vypovídat, mělo kromě uvedených ještě dvě další příčiny. Na rozdíl od většiny svých přátel jsem pokládal naše uvěznění, ať už bylo pro nás i pro příslušníky našich rodin jakkoli nepříjemné, za společensky prospěšné. Dr. Husák jednou prohlásil, že u nás je demokracie, protože se nezavírá z politických důvodů. Nu a teď nás zavřeli, takže jsme byli takřkajíc doličným předmětem svědčícím o povaze režimu. Navíc jsem byl přesvědčen o tom, že naše zatčení bude mít jistý ohlas, a to jak doma, tak i v zahraničí – a v tomto předpokladu jsem se nezmýlil. A ještě něco: v době velkého ohýbání hřbetů, lží a poklonkování nebyla snad skutečnost, že jsme byli věznění pro svůj nesouhlas s režimem, který jsme pokládali za špatný, pro budoucnost zcela bez smyslu. Mohu říci, že jsem se po celou dobu svého věznění považoval za člověka užitečného, užitečného právě tím, že jsem byl vězněn. Tento můj postoj mi značně ulehčoval celý můj pobyt ve vězení, na druhé straně však při vyšetřování poněkud otupoval obranné reflexy.

Nu a tyto reflexy byly otupeny ještě tím, že se ve mně projevil historik a archivář. Historik nejvíce věří úředním dokumentům. V tomto případě byly úředními dokumenty vyšetřovací a soudní spisy. A já jsem chvílemi dospíval k názoru, že bude dobře, když v těchto spisech bude pro budoucí historiky zachyceno, co jsme dělali. Jednak proto,

aby naši potomci věděli, že se někteří lidé stavěli proti normalizačnímu procesu, jednak proto, aby se ukázalo, že jsme byli odsouzeni k poměrně vysokým trestům za činnost, kterou bychom ve svobodné společnosti mohli provádět zcela beztrestně. Bylo to myšlení scestné a chybné, ale – jak jsem již naznačil – v situaci vazebního osamocení se mohou líhnout i velmi scestné a chybné myšlenky.

Mluví-li o naší činnosti, je jistě na místě, abych stručně nastínil, v čem vlastně spočívala. Naše skupina vznikla z lidí, kteří se v roce 1968 přihlásili do Československé strany socialistické. Spojovalo nás demokratické přesvědčení a snaha vytvořit z této „operetní“ strany skutečnou politickou stranu. Před rokem 1968 jsme se většinou neznali. V Brně se během roku 1968 počet členů strany značně zvýšil, na začátku měla městská organizace kolem 180 členů, v srpnu kolem tisícovky. Hledali jsme se navzájem, hledaly se i nové formy práce. Milan Šilhan založil diskusní klub, kde se noví členové rychle seznámili. Petr Wurm přišel s myšlenkou zakládat organizace na závodech. Docházelo samozřejmě k rozporům mezi členy novými a „staronovými“ (tak jsme označovali bývalé národní socialisty, kteří teď znovu vstupovali do strany) na straně jedné a některými „starými“ členy na straně druhé. Ve volbách do městského výboru to na podzim 1968 „noví“ (podporováni „staronovými“ a některými „starými“) vyhráli na celé čáře. To se projevilo v linii celé městské organizace. Když se pražské vedení strany na jaře 1969 připojilo k normalizační politice, odmítli jsme se podílet na tomto obratu. Jenda Schopf jako předseda městského výboru tlumočil naše stanovisko v Praze, schválila je schůze všech brněnských členů. V červenci 1969 hlasoval Zdeněk Pokorný na zasedání městského výboru Národní fronty proti přijetí rezoluce, v níž se vyslovoval souhlas s usneseními dubnového zasedání ÚV KSČ. Roztržka s vedením strany byla neodvratná, i když jsme se ji pokoušeli – za jistých rozporů v našich řadách – zahájit. Koncem prosince 1969 sesadil pražský ústřední výbor brněnský městský výbor a dosadil na jeho místo správní komisi. Ani pak jsme se nevzdali. Aktivní členové strany se sešli na obvodních schůzích a zaslali do Prahy protesty. Ještě 7. března 1970 jsme pod hlavičkou jednoho z obvodních výborů (a se schválením správní komise, která se přece jen trochu snažila získat si členy) uspořádali oslavu 120. výročí narození TGM. Ale pak přece jen normalizační trend v městské organizaci převládl. Někteří členové (v čele s bývalým brněnským starostou Jožkou Podsedníkem a Milanem Šilhanem) byli ze strany vyloučeni, řada lidí ze strany vystoupila. Ti členové, kteří nechtěli boj o linii strany vzdát, se začali scházet v bytech.

Nu a tu jsme u prvního ze tří stěžejních bodů obžaloby, která pak byla proti nám vznesena. Na těchto schůzkách se původně mluvilo především o situaci ve straně, ale stále více se do popředí dostávaly obecné politické problémy. Většinou si někdo připravil referát a o něm se diskutovalo; zváni byli členové strany z let 1968-1969. Schůzky připravovala skupina, k níž původně patřili Milan Šilhan, Petr Wurm, Alois Vyroubal a Zdeněk Pokorný, někdy se účastnil i Jan Schopf, asi po roce jsem se stal jejím členem i já; vlastním organizátorem schůzek byl Zdeněk Pokorný. Uvedená skupina se ovšem zabývala i jinou činností.

Na počátku normalizace, když byly některé časopisy zakázány a zbylé přešly po vyhození řady novinářů na normalizační platformu, začaly se psát informace a komentáře na stroji. Nejprve šlo o záležitost téměř masovou: opisovalo se a rozšiřovalo téměř otevřeně na mnohých pracovištích. Pod tlakem normalizačního procesu se pak tato činnost omezovala. My jsme v ní pokračovali. Milan Šilhan navázal spojení s opozičními komunisty (především s Jaroslavem Šabatou) a od nich jsme dostávali písemnosti, které

jsme pak opisovali a půjčovali. Do mé aktivizace ve skupině se staral o tuto činnost především Lojza Vyroubal, pak jsme se na ní – ovšem spolu s ostatními – podíleli oba. Aby tok informací, úvah a komentářů nebyl jednosměrný, usiloval jsem o to, aby vznikaly i písemnosti naší provenience. Při sblížení opozičních skupin došlo k užší spolupráci s opozičními komunisty, stýkal jsem se s Vlastou Tesařovou, Zdeňkem Vašíčkem a jednou paní, která pak ani vyšetřována nebyla.

Styk s opozičními komunisty vedl k politickým diskusím. A v souvislosti s těmito diskusemi vznikl Malý akční program demokratického socialismu, nejvýznamnější položka v naší pozdější obžalobě. Byl to pokus jednak zformulovat politický program, jednak navrhnout cesty, jakými by se mělo dospět k uskutečnění tohoto programu. Autorem programu byl Petr Wurm a musím říci, že šlo o elaborát dobré úrovně, a to jako po stránce stylistické, tak po stránce myšlenkové (pominu-li některé poněkud neuvážené pasáže). Přesto jsem jím nebyl příliš nadšen. Souhlasil jsem s tím, že je nutno formulovat politický program, ale úvahy o tom, jak nahradit existující režim demokratickým, jsem pokládal za nerealistické: bylo nás málo a moc měli ti druzí. Nakonec se ukázalo, že právě tyto úvahy byly i nebezpečné. Při vyšetřování jsem se dostal do poněkud nevýhodné pozice – věděl jsem už, že některé pasáže byly skutečně neuvážené, na druhé straně jsem se nechtěl od Malého akčního programu distancovat. Tak jsem ale spoň (a podle pravdy) zdůrazňoval, že šlo pouze o podnět k diskusím. Ale to nic nepomohlo, v rozsudku nakonec bylo napsáno, že jsme se tímto programem částečně i řídili. Text programu měli vyšetřovatelé ve dvou exemplářích, z nichž první byl textem původním a druhý textem přepracovaným po prvních diskusích; jeden z nich získali někde v Praze, druhý našli při zatčení Jendy Schopfa v jeho aktovce.

Připočteme-li k těmto třem bodům (schůzky, výroba a rozšiřování „ilegálních“ písemností a Malý akční program) ještě mou desku, která se však týkala jen mne, je to celá činnost, pro kterou jsme byli vězněni. Bylo toho celkem málo, ale stačilo to na to, aby bylo šest osob odsouzeno k nepodmíněným trestům a čtyři další (Jarmila Potměšilová, Milan Gros, MUDr. Zbyněk Novotný a ing. Radim Kopecký) v druhém procesu, který se odehrál až v roce 1974, k trestům podmíněným. Snad mohu ještě podotknout, že 31. ledna 1972 nás bylo z naší skupiny zatčeno osm; jeden byl propuštěn ještě během téhož dne, Jarmila Potměšilová trpěla ve vazbě za velmi těžkých podmínek (byla nemocná a měla špatnou společnost) až do srpna, my ostatní jsme už ve vězení zůstali.

Mé vyšetřování bylo velmi intenzivní, od pondělka do pátku jsem byl k vyšetřovatelům odváděn dopoledne i odpoledne, někdy pokračovalo vyšetřování i v sobotu. To trvalo až do dubna. Pak už jsem jen čekal, co bude dál.

OBHÁJCI A UZAVŘENÍ SPISŮ

Jednoho dne – už ani nevím, zda to bylo v květnu či červnu – jsem byl zase po delší době předveden k svému vyšetřovateli. Ten mi oznámil, že mé vyšetřování je skončeno, že mé spisy budou předány soudu a že jsem obviněn z trestného činu podvracení republiky, a to podle 2. odstavce písmene b (podvracení republiky ve větším rozsahu), což znamená trestní postih v rozmezí 3-10 let. Pro nejbližší dobu to znamenalo, že mi budou předloženy k prostudování vyšetřovací spisy a že mi bude umožněno promluvit s obhájcem mezi čtyřma očima.

S obhájcem jsem se ovšem už setkal. Vlastně ne s obhájcem, ale s obhájci, protože se jako mí obhájci vystřídalaly dvě osoby. Když mi hned na počátku vyšetřování ozná-

milí, že si mám určit obhájce, přivedli mě tím do rozpaků. S žádným advokátem jsem nekamarádil, a pokud jsem znal právníky, nevěděl jsem, zda pracují v advokátní poradně. Pak jsem si vzpomněl, že jsem se v socialistické straně seznámil s JUDr. Štěpánem, který do strany vstoupil také roku 1968 a měl pověst výborného právníka. Tak jsem jej uvedl. Nevadilo mi přitom, že ve sporech mezi brněnskou městskou organizací a pražským vedením se dr. Štěpán postavil na stranu mocnějšího.

Dr. Štěpán za mnou přišel do Bohunic za několik dní. Samozřejmě se mnou mluvil za přítomnosti vyšetřovatele. Pozdravil mě srdečně a jako socialistický bratr mi také tykal. Hned po tomto úvodu však začal hromadit důvody, které mě měly přesvědčit o tom, že bych si měl vybrat jiného obhájce. Jede do lázní, nikdy se nezabýval trestními věcmi, které spadají do 1. hlavy trestního zákoníku, a hlavně: moje manželka navrhla jiného obhájce. Bylo zřejmé, že mě obhajovat nechce, že chce vycouvat ze situace, která mu byla nepřijemná, ale pokud možno se ctí, tedy aniž by přímo odmítl mě obhajovat. Tož jsem neměl chuť jej příliš dlouho trápit a řekl jsem mu, že souhlasím s tím, aby mě obhajoval právník, kterého navrhla má manželka. Bylo na něm vidět, jak je rád, že má tuto záležitost z krku. Odešel a naše cesty se rozešly. Já seděl v kriminále, on avansoval politicky, stal se krajským poslancem. Nutno podotknout, že mě velice upřímně a radostně vítal, když jsme se po mém návratu z vězení náhodou setkali na koncertě.

Místo dr. Štěpána mě tedy obhajoval dr. Radimský. Byl to muž mezi padesátkou a šedesátkou, můj vyšetřovatel o něm mluvil s úctou, prý přednášel na právnické fakultě v Brně. Během mého vyšetřování přišel myslím jen jednou, za vyšetřovatelovy přítomnosti jsme se bavili především o jeho bratrovi, dr. Jiřím Radimském, mém příteli a vynikajícím archiváři a historikovi, dlouholetém pracovníkovi a nakonec řediteli Státního archivu v Brně. Podruhé jsme se setkali – a to už sami – po uzavření spisů, a musím říci, že začátek rozmluvy byl pro mne šokující.

Když mě přivedli do místnosti, kde na mne čekal, obrátil se na mne se slovy: „Tak vy jste jeden z těch, co chtěli být ministry.“ Kdykoliv jsem si později, po návratu z vězení, vzpomněl na tuto chvíli, vždy jsem dostal na sebe vztek, že jsem na něj nezařval a okamžitě nežádal jiného obhájce. Já jsem to tehdy neudělal. Ale asi jsem zbledl a vyvalil oči, protože on okamžitě ze svého původního postoje vycouval a řekl něco v tom smyslu, že já ne, že to ti druzí. Pak už mluvil věcně a přátelsky.

Jeho výrok možná souvisel s obavou, že naše rozmluva může být odposlouchávána. Přesto byl příznačný pro jeho přístup k naší záležitosti. My dva jsme se nemohli shodnout. Já jsem v našem vyšetřování i v blízcím se soudu viděl politický proces, on běžnou kriminální záležitost. Postavit obhajobu na politických argumentech nebyl schopen ani ochoten. A tak i později před soudem vystupoval způsobem, jaký by asi užil i u nějakého zloděje nebo podvodníka. Třeba i v tom, že ve své obhajovací řeči mluvil o mém mládí, což vzhledem k tomu, že jsem už překročil čtyřicítku, bylo přece jen trochu komické. Ale mně už to bylo jedno, byl jsem přesvědčen, že mi sebelepší obhájce za dané situace nemůže pomoci. A tak to také bylo: dr. Radimský mi ani nepomohl, ani neublížil. Budiž mu země lehká.

Prohlížení spisů pro mne bylo mnohem horší než rozmluva s advokátem. Dovedli mě do místností, kde byly připraveny tlusté fascikly výsledků. Za dohledu příslušníka jsme je probírali dva, Zdeněk Pokorný a já. Mluvit jsme spolu nemohli, jen jsme si občas podali nějaký fascikl. Mně přitom bylo nesmírně trapně. Brzy jsem totiž zjistil, že mě vyšetřovatel skutečně přelstil. Ostatní vypovídali mnohem méně, než jsem předpokládal, Zdeněk Pokorný nevypovídal vůbec. Zdeněk Pokorný si při probírání spisů

dělal poznámky, já jsem nebyl schopen. Listoval jsem protokoly, s hrůzou jsem zjišťoval, kdo všechno byl předvolán jako svědek. A uvědomoval jsem si, že někteří svědkové byli vystaveni nepříjemné povinnosti svědčit jen kvůli tomu, že jsem se o nich zmínil, a to někdy v celkem nevinné souvislosti. Navíc jsem poznával, co všechno jsem vypověděl úplně zbytečně.

Dny a noci, které jsem prožil po prohlížení spisů, patřily k těm nejnepříjemnějším v mém životě. Stále jsem přemítal, jaké chyby jsem udělal. Zvlášť jsem si kladl za vinu dlouhodobou vazbu své švagrové Jarmily Potměšilové, i když jsem toho o ní moc neřekl, a týdenní vazbu Evy Kiliánové, mé kolegyně z Historického ústavu. Teprve poznenáhlu jsem se dostával z hluboké deprese. Svě chyby při výpovědích jsem ovšem nadále těžce snášel a dosud mne mrzí. Ale nakonec se ukázalo, že jsem nejvíc uškodil sám sobě. Dobře mi tak.

SOUND

Cesta k soudu mi připadala trošku bizarní. Posadili mě do Volhy, vedle mne seděl příslušník. Před námi jel mikrobus a v něm seděly osoby, které jsem ze zadu nedokázal rozeznat, a před ním esenbácký vůz se sirénou. Představoval jsem si, co si asi myslí lidé, které jsme míjeli. Byl jsem slušně oblečen a bílá páska na rukávu, kterou nosí vězeň, když opustí věznicí, asi zvenčí nebyla vidět. Nepokládali nás za nějaké prominenty, kteří jedou s policejním doprovodem? Touto myšlenkou jsem se cestou tak trochu bavil. Nakonec jsme zajeli na dvůr brněnského justičního paláce a tam už má totožnost vězně byla naprosto jasná, a to nejen pro tu pásku, ale i proto, že mi můj strážce dal na ruku řetízek a vedl mě na něm jako dobytče na porážku.

Ještě než jsme vstoupili do soudní síně, čekalo mě příjemné překvapení. Soudu se směli účastnit jen dva příbuzní každého z nás, ale někteří naši přátelé přece jen do soudní budovy přišli, stáli na chodbě před soudní síní a přátelsky se na mne usmívali. Byli tam manželé Opluštilovi, Eva Kiliánová, Ota Pošváf, snad Jožka Podsedník a další. Když jsem první den opouštěl soudní síň, ozval se najednou Ota Pošváf hlasitým „Nazdár!“. Stačil jsem se po něm jen ohlédnout. Přátelé přišli i další dny, alespoň na dobu, kdy jsme byli vedeni do soudní síně. Na chodbu je už nepustili, stáli za zasklenými dveřmi a mávali nám. Díky jim!

Vstoupil jsem s příslušníkem do soudní síně a byl jsem udiven tím, že tam na lavici sedí člověk, kterého jsem vůbec neznal. Obžalováno nás bylo šest: Milan Šilhan, Petr Wurm, Alois Vyroubal, Zdeněk Pokorný, Jan Schopf a já. Co tady dělá ten cizí člověk? Napadlo mě, zda jsem se neoctl v nějaké čekárně. Teprve poté, co přivedli Milana, Lojzu, Petra a Zdeňka, jsem si uvědomil, že ten neznámý je Honza Schopf. On totiž nosil před zatčením plnovous a ve vazbě mu ho oholili, takže byl pro nás k nepoznání. Předsesta senátu, starší pán už asi penzijního věku, zahájil hlavní líčení. Ověřovaly se naše nacionále, prokurátor přečetl obžalobu. Pak mě odvedli a odvezli nazpět do Bohunic, můj výslech byl naplánován až na druhý den. A tak jsem neslyšel, co vypovídali Milan, Lojza, Petr a Honza.

Ani nevím, jak dlouho trval druhý den můj výslech. Odpovídal jsem na otázky, ale přece jen jsem se snažil upozornit na politickou stránku procesu. Pamatuji si jen, že jsem se v jakési souvislosti zmínil o Angele Davisové, americké komunistce, o které se tehdy u nás hodně psalo, a že na poznámku, že mi šlo o svobodu, reagoval předseda výrokem, že u nás je svobody až příliš. Když přišla řeč na nešťastnou gramofonovou

desku, znovu jsem podotkl, že její text neznám, a žádal jsem, aby byla před soudem přehrána: soud musí přece dokázat, co je na ní protizákonného. Předseda pokrčil rameny, poznamenal „No snad bychom si ji přehrát mohli“, ale nakonec ji přehrát nenechal. Podobně tomu bylo i s našimi „protistátními“ tiskovinami. Když je předseda vypočetl, prohlásil jsem, že přece všechny nelze označit za protistátní. Předseda to přiznal, ale blíže se touto otázkou nezabýval. Stačil mu výčet tiskovin, které jsme vyrobili nebo rozšířili, aniž se namáhal citáty doložit, co na nich bylo trestného; a tak se v rozsudku objevil například i text, který neobsahoval nic jiného než nějaké stanovisko francouzské komunistické strany. Kdysi jako archivář jsem probíral trestní spisy z první republiky a tehdy bylo normální, že soud musel přesně vymezit trestnost jakékoli tiskoviny. Ale my jsme nebyli v první republice.

Po mně přišel jako poslední na řadu Zdeněk Pokorný. Zachoval svůj zásadní postoj. Popíral i svůj podíl na přepracování Malého akčního programu. Soudec nás ostatní jednoho za druhým vyvolával a my jsme Zdeňka usvědčovali. Moc jsem se styděl.

Už ani nevím, zda svědci přišli na řadu v úterý odpoledne nebo až ve středu dopoledne. Bylo mně líto Jarmily Potměšilové. Přivedli ji z vazby a bylo na ní vidět, že jí není dobře. Ve vazbě dlouho odpírala vypovídat, až ji – poté, co většina z nás už mluvila – podrobili křížovému výsledku a ona začala mluvit také. Teď na otázky odpovídala jako naučený stroj. Ještě že ji po procesu brzy pustili. U Oty Švendy bylo zřejmé, jak je mu nepříjemná chvíle, kdy vystupuje proti nám jako svědek: mluvil tak tiše, že mu nikdo nerozuměl. Na Milanovi Grosovi bylo poznat, že jde o ostříleného borce, který má za sebou řadu let vězení z padesátých let; byl jsem po druhém procesu s našimi přáteli rád, že dostal jen podmíněný trest. Dost jsem si oddechl, když vypovídali dva studenti, kteří se zúčastňovali našich schůzek. Už z toho, jak četli jejich nacionále, jsem totiž zjistil, že nebyli za to, že se účastnili naší činnosti, perzekvování vyloučením ze studia, jak jsem se obával. Po návratu z vězení jsem se dozvěděl, že jejich účast na naší činnosti neměla bohuďák žádný vliv na jejich další život. Jeden z nich se kupodivu stal dokonce členem KSČ. Velmi příznivě na mne působilo vystoupení Jaroslava Šabaty: mluvil nebojácně, s jasným záměrem nám ulehčit.

To, co následovalo, nebylo ani tak moc zajímavé. Vypovídal odborník na písmo psacích strojů, mluvili prokurátor a obhájci; zaujalo snad jen to, jak vystoupil Zdeňkův obhájce dr. Volný, který žádal zrušení obžaloby. My jsme měli ještě právo na poslední slovo. Já už si nepamatuji, co kdo říkal, měl jsem poněkud nejasný dojem z toho, co přednesl Petr, já jsem následoval příkladu Lojzova, který se posledního slova vzdal.

Nu a pak nás odvedli a soud se radil. Pochopitelně jsme byli napnuti, kolik kdo z nás dostane. Zavolali nás asi za čtvrt hodiny, rozsudek byl už kompletně připraven; bylo vidět, že ani řeči obhájců, ani závěrečná slova na něj neměly žádný vliv. Všichni jsme byli odsouzeni podle § 98 (podvracení republiky), Honza a Lojza podle odstavce 1, Milan, Petr, Zdeněk a já podle odstavce 1 a odstavce 2 písmen b. Pokud jde o tresty, tak Milan Šilhan dostal 5 let, Zdeněk Pokorný 4, já 3 a půl, Petr Wurm 3, Lojza Vyroubal 2 a půl roku a Jan Schopf 26 měsíců „odnětí svobody“ v I. nápravné skupině. Milan dostal nejvíc proto, že byl vytipován jako iniciátor skupiny, Zdeněk se octl na druhém místě proto, že mlčel, já na třetím proto, že jsem moc mluvil. Zdeněk a Honza se hned odvolali, já jsem se na radu svého obhájce zatím nevyjádřil. Předseda senátu, který asi neměl moc čisté svědomí, nám vyšel vstříc alespoň tím, že nám umožnil krátké setkání s manželkami.

Bohumil Laušman – vězení a smrt

Karel Kaplan

Životní osud a politická dráha Bohumila Laušmana (1903 – 1963) byly velmi dramatické a jejich konec tragický. Od svého mládí působil B. Laušman v sociální demokracii, za kterou vstoupil jako nejmladší poslanec do parlamentu po volbách v roce 1935. Po Mnichovu 1938 stál u zrodu Strany práce a patřil mezi její přední funkcionáře. Po úplné likvidaci republiky a zřízení Protektorátu Čechy a Morava 15. března 1939 odešel do exilu. Prezident E. Beneš ho jmenoval členem Státní rady v Londýně. Laušman také krátce pobýval v Sovětském svazu a účastnil se Slovenského národního povstání v roce 1944. Do svobodného Československa se vracel jako ministr průmyslu a tuto funkci zastával do listopadu 1947. Již v exilu patřil k předním představitelům levicového směru v sociální demokracii a tuto pozici zaujímal i po návratu do republiky. Byl zastáncem programu rozsáhlého znárodnění průmyslu a jako resortní ministr se na jeho uskutečnění významně podílel. Krátký čas zastával v roce 1945 názor, že by se sloučením sociální demokracie s komunisty měla brzy vytvořit jednotná socialistická strana. Po neúspěchu tohoto projektu se zasazoval o úzkou spolupráci s komunisty. Viděl v ní záruku socialistického vývoje republiky.

B. Laušman byl socialista, socialismus chápal jako přirozené vyústění národního vývoje, navázání na revoluční a demokratické tradice českého a slovenského národa. Patřil k těm mnoha politikům, kteří po druhé světové válce pohlíželi na demokratický socialismus jako na jediné správné, nejlepší uspořádání společnosti. Brzy si počal uvědomovat, že počínání komunistů, jejich bezohledný boj o mocenský monopol jsou v rozporu s demokratickým socialismem a že ohrožují demokracii. Jako místopředseda strany začal usilovat o vytvoření silné, nezávislé sociální demokracie. Snažil se sice o to, aby jeho strana spolupracovala s komunisty, pokud šlo o to prosadit opatření socialistického charakteru, ale kriticky až bojovně vystupoval proti mocenským záměrům komunistů. Důležitými body ve vývoji, který vedl k této změně jeho postoje ke KSČ, byly výsledky parlamentních voleb v květnu 1946 (sociální demokracie skončila v českých zemích na posledním místě) a sjezd této strany v listopadu 1947, který v bouřlivém hlasování zvolil Laušmana předsedou namísto dosavadního předsedy Zdeňka Fierlingera. Nejvyšší stranickou funkci nastoupil B. Laušman v době, kdy komunisté vystupňovali a dále zesilovali svůj ofenzivní nástup k monopolní moci, zahájený na podzim 1947. V té době mocenský zápas nabýval stále ostřejších forem a v sociální

demokracii se odehrával souboj mezi takzvanou levicí, v jejímž čele stála komunisty řízená frakce, a jejími odpůrci. Laušman usiloval o splnění těžkého, snad i nemožného úkolu: vytvořit silnou a nezávislou stranu, udržet její jednotu a přivést ji ke spolupráci se stranami nekomunistické opozice.

Ve státním převratu v únoru 1948 odolával tlaku komunistů, odmítal jejich nabídky na vytvoření levicové vlády a prosazoval řešení vládní krize navrhané prezidentem E. Benešem, tj. na základě dosavadní Národní fronty. Zároveň považoval demisi ministrů nekomunistických stran a způsob její realizace za nesprávný krok. Nebyl proto nakloněn výzvě představitelů odstoupjících stran, aby je sociální demokracie následovala. Hlavně si však uvědomoval, že připojení k demisi by vedlo k rozkolu strany, k tomu, že by Gottwald jednal pouze s Fierlingerovou takzvanou levicovou frakcí a že by došlo k perzekuci funkcionářů a členů, jaké byly vystaveny demitující strany.

Pět dní odolával předseda sociální demokracie tlaku komunistů; později K. Gottwald prohlásil, že „nerozhodnost“ sociálně demokratického vedení prodloužila vládní krizi. Teprve když nátlak dosáhl takové míry, že hrozil úplný rozkol strany a její ovládnutí takzvanou levou frakcí, rozhodlo se Laušmanovo vedení strany pro vstup do nové Gottwaldovy vlády. Na Laušmana nepochybně působil i postup prezidenta Beneše, s nímž se během únorové vládní krize často stýkal. Naděje, že tento postoj sociální demokracie v čele s Laušmanem a jeho účast s dalšími nekomunistickými ministry ve vládě poskytuje alespoň nepatrnou možnost zachránit některé demokratické prvky v novém režimu, se brzy ukázala jako lichá. „Levicová frakce“ prosadila už v březnu 1948 Fierlingera opět do čela sociální demokracie. V Zápotockého vládě, jmenované v červnu 1948, Laušman nebyl. V červnu komunisté likvidovali sociální demokracii sloučením s KSČ; Laušmana vedení KSČ odmítlo.

Rok pracoval Laušman jako ředitel energetických závodů v Bratislavě. Poslední den roku 1949 odešel do exilu. Útěk přes hranice se podařil jemu, avšak skončil neúspěšně pro jeho rodinu. Českoslovenští politikové v exilu ho nepřijali, vytýkali mu jeho spolupráci s komunisty a jeho levicovou orientaci. Exilová sociální demokracie ho vyloučila ze strany. Laušman zůstal osamělým politikem, avšak nerezignoval. Působil v Jugoslávii a v Rakousku. 23. prosince 1953 ho československá bezpečnost z Rakouska unesla a uvěznila; Laušman měl být zřejmě vůdčí osobou chystaného procesu s bývalými funkcionáři sociální demokracie (akce nazývaná Obnovitelé). Tento záměr se neuskutečnil. Naopak vedoucí činitelé ministerstva vnitra Laušmanovi slibovali mírné řešení jeho „případu“, jestliže před volbami do národních výborů v květnu 1954 vystoupí na tiskové konferenci proti emigraci. Učinil tak, avšak představitelé ministerstva vnitra slib nesplnili. Stejně to dopadlo i s dalšími sliby, mimo jiné s rozhodnutím komunistického vedení propustit jej „na omezenou svobodu“.

Čtyři roky žil Laušman ve vězení v nejistotě, prožíval duševní muka, jeho zdraví a fyzická odolnost značně utrpěly. Až v roce 1957 stanul z podnětu funkcionářů ministerstva vnitra – v rozporu se všemi sliby – před soudem. Byl mu uložen krutý trest sedmnáctiletého vězení. Nepřetržitě, od prvních dnů v ruzyňské věznici, dominovala v jeho mysli touha dostat se na svobodu a žít s rodinou, s manželkou a dětmi. Jak ukazují následující dokumenty, patřil mezi vězňe, kteří byli rozhodnuti bojovat i přinášet osobní oběti za splnění této přirozené touhy. Protestoval, domáhal se řešení svého „případu“, odvolával se na sliby, které mu dali, držel hladovku, vystoupil na tiskové konferenci, dával najevo „smíření s režimem“, avšak s obžalobou a rozsudkem se nesmířil. Všechno jeho úsilí o naplnění touhy po svobodě a životě s rodinou, o kterou si přál se

starat, bylo bezúspěšné. Vytoužené svobody se nedočkal, zemřel 9. května 1963. Nad jeho smrtí zůstal otazník, zemřel totiž těsně před propuštěním na „omezenou svobodu“.

Následující dokumenty pocházejí z archivu Správy vězeňské služby Praha a jsou uloženy ve složce č. 0178, B. Laušman. Poskytují alespoň částečně svědectví o duševním rozpoložení a posledním dnu života, který ve věznicí komunistického režimu prožíval československý politik a řádným sjezdem zvolený předseda sociálně demokratické strany.

ZPRÁVA VELITELE VĚZNICE O ROZHOVORU
S BOHUMILEM LAUŠMANEM PO VYNESENÍ ROZSUDKU

VĚZNICE Č. 1 – PRAHA

Praha, dne 5. září 1957

Věc: Bohumil Laušman – rozhodnutí

Správa nápravných zařízení

s. plk. dr. O. Mejdr

Praha

Dne 2.9.1957 bylo u krajského soudu Praha hlavní líčení s obžalovaným Bohumilem Laušmanem, který byl odsouzen k 17 letům odnětí svobody. Jmenovaný trest přijal a prokurátor si vyžádal písemné doručení rozsudku.

Laušman byl ve vazbě od 26.12.1953 pro Správu vyšetřování a nyní je ve vazbě krajského soudu až do právoplatného rozsudku.

Jmenovaný se po soudě ihned hlásil k náčelníku věznice, a to ohledně výhod, tj. písemného styku a návštěvy. Já jsem si jej nechal předvésti až 4.9.1957, a to po telefonickém rozhovoru s Vámi. Pohovor jsem prováděl za přítomnosti svého zástupce a tento trval asi 1 1/2 hod.

Laušman prosil o tyto věci:

- 1) O povolení dopisu pro jeho manželku – dopis přiložen.
- 2) O povolení návštěvy pro jeho manželku, dcery a švagra – žádost přiložena.
- 3) Zda bude co nejdříve poslán na nějakou práci, že mu bylo u soudu řečeno, že doklady k výkonu trestu budou co nejdříve zaslány zdejší věznicí.

V této souvislosti jsem Laušmanovi poukázal na jeho zdravotní stav, nyní váží okolo 57 kg, dříve okolo 90 kg, řekl jsem mu, že musí nejdříve svůj stav zlepšit a pak může být uvažováno o jeho pracovním zařazení.

- 4) Nanesl dotaz, co budou stát vazební náklady, když je zde skoro 4 roky. Odpověděl jsem mu, že v této věci se budu informovat na patřičných místech.
- 5) Částečně hovořil o určitých věcech, které s ním od roku 1953 projednávali pracovníci Správy vyšetřování a vedoucí činitelé MV. Doslova nanesl, že u soudu ztratil poslední víru v to, co s ním bylo projednáváno uvedenými činiteli. Já jsem jej upozornil, aby v této věci napsal dopis přímo vedení ministerstva vnitra a vzhle-

dem k tomu, že má dosti špatně čitelný rukopis, byl mu dán k dispozici psací stroj, dostatek papíru a obálka a poučil jsem jej, aby tuto zalepil a adresoval přímo ministru vnitra.

Vím, že o jeho písemném styku i návštěvách nyní rozhoduje až do právoplatného rozsudku krajský soud Praha, ale žádám rozhodnutí, jak mám v uvedené věci postupovat, když odsouzení není zatím veřejnosti známo a jmenovaný by toto mohl nanést při návštěvě. S krajským soudem jsem o těchto věcech nejednal.

Dle mého mínění písemný styk je možný, ale horší je to s návštěvou, neb jmenovaný je tělesně slab a to by jistě v případě návštěvy jeho rodinu velmi překvapilo a mohlo by dojít k jistým pomluvám.

Při pohovoru jsem na tuto skutečnost Laušmana upozornil, ale on tvrdí, že mu pravděpodobně písemný styk i případné návštěvy pomohou z nynějšího duševního stavu a že musí všude a každému potvrdit, že s ním bylo zacházeno velmi slušně a byla mu dáвана všechna péče, aby jeho hlavně tělesný stav byl dobrý. Tento styk doporučoval již dříve služební lékař, neb jmenovaný byl po celou dobu vazby – mimo 3 1/2 měsíce – na cele sám.

Náčelník věznice č. 1 Praha:
kpt. K. Nedbal v.r.

LAUŠMANŮV DOPIS RODINĚ PO ODSOUZENÍ

Praha, 5. listopadu 1957

Moji nejdražší,

dnes již mohu a musím Vám podat smutnou zprávu. Dne 2. září byl jsem Krajským soudem v Praze odsouzen k 17 letům odnětí svobody a ke ztrátě občanských práv o dalších pět let po odpykání trestu. Prokurátor se však odvolal a tak 1. listopadu mně Nejvyšší soud odvolací soudil s platností konečnou: rozsudek potvrdil a zostřil jednak konfiskaci jmění a za druhé výslovným konstatováním i po stránce mé bojové činnosti, tj. zrušením hodnosti kapitána a odnětím všech osmi řádů a vyznamenání. Podávaje Vám tuto zprávu, chci Vás především poprosit za prominutí, že od prvního svého dopisu z června 1954 jsem psal optimisticky, s nadějí v brzké propuštění na svobodu a na trvalé setkání se s Vámi a že jsem loni mamíně, která je dnes bez sebemenšího příjmu, napsal dokonce o svých úsporách, s nimiž ve svých starostech může počítat. Ujišťuji Vás, že jsem svůj optimismus nestavěl na písku. Od prvního dne svého pobytu v Ruzyni, tj. od Štědrého dne 1953, ale hlavně od svého vystoupení v první polovině května 1954 v ČTK před novináři, rozhlasem a filmovým žurnálem, na základě všeobecného ujišťování, jehož se mně ze všech stran zde dostávalo, žil jsem touto nadějí a vírou, s čímž jsem se Vám také ve svých listech svěřoval, zvláště když mně výslovně bylo dáno povolení, abych svůj optimismus před Vámi netajil. I když slibovaný den, jeden po druhém, tonul v moři času, přece jenom jsem věřil. Těšil jsem [se] na klidný, spokojený a šťastný pobyt v Košumberku, těšil jsem se, že Vám budu pomáhat, zvláště když mně bylo slíbeno zaměstnání; těšil jsem se, že svou píli a loajalitou odčiním svou minulost; těšil jsem se, že na základě svých zkušeností ze světa budu moci jako prostý pracovník bez hodností otevřít mnoha a mnoha svedeným lidem oči – a přitom jsem se radoval, že

v nevýslovných [...] bojích jsem se prokousal k vědomí, že cesta, po níž republika jde, je cestou správnou a vede národ do pozemského ráje. A i kdybych pracoval jinde a k Vám zajížděl jenom na soboty a neděle, hrálo mne vědomí, že mamínu překvapím, že budu moci jí udělat radost: z úspor, které mne stály tolik odříkání během čtyřletého pobytu za hranicemi, budu moci splnit její touhu: přistavět nový pokoj a podle jejího přání jej i zařídit, až k těm peřinám. Bohužel, všechno to dnes padlo. Nedovedete si představit můj nevýslovný zármutek a bolest nevyličitelnou. A tak mne dnes na nohou drží jen vědomí, že alespoň Vy žijete volně, že v práci dýcháte vzduch svobody. A za to i ve svém bolu budu do posledního svého dechu blahožehat těm, kdo Vám svobodu vrátili, především panu prezidentu republiky. Za této situace nevzpomínám ani na poslední dopis maminy, plný starostí z její budoucnosti. Proto v této souvislosti chci jí alespoň připomenout, že jsem platil asi 25 let pensijní pojištění; od roku 1923 do konce roku 1949, a to u Náhradního ústavu Hypoteční banky, potom u pensijního ústavu zaměstnanců sociálně pojišťovacích ústavů, dále u Všeobecného pensijního ústavu soukromých zaměstnanců, dále v pensijní sekci novinářů téhož ústavu a nakonec opět u Všeobecného pensijního ústavu, kde se také (za pobytu v Bratislavě) soustředily všechny mé požitky. Bylo to pojištění nepřetržité, neboť jsem proplatil řádně i pojistné za válečná leta, kdy jsem žil v zahraničí. Přitom jsem dbal toho, abych byl stále pokud možno v nejvyšší třídě. Na to všechno již dnes upozorňuji. Neznám dnešní národní pojištění, ale jsem přesvědčen, že tyto staré nároky nepadly a že ani v našem případě nepadl příp. důchod vdovský. Mám za to, že by se mamina měla ihned informovat, jak to vlastně vypadá ve skutečnosti, aby později se neukázalo, že se něco zanedbalo, třeba nějaký udržovací poplatek; v Chrudimi se informovat předběžně a potom se oficiálně obrátit na přísl. ústav v Praze se žádostí, v jakém stavu se můj pensijní případ nachází. Nečekat, třeba dělám všechno, aby Vám byla už konečně povolena návštěva. Dnes jsem ovšem z optimismu vystřízlivěl; odtud to mé: nečekat. A nakonec znovu: během roku jsem dostal od Vás pouze 4 dopisy – listopad m.r., únor, květen a červenec t.r. Sám píši každé 4 neděle s výjimkou června t.r. K event. návštěvě: jenom ovoce a několik málo plněných buchet nebo vdolků nebo zelníků (málo jím).*) Naproti tomu pošlete lask. obratem alespoň 100 Kč na kuřivo; jsem už bez peněz. Stotisíceré díky předem. Všechny v duchu objímá

taťka a děda.

*) Dvě jednoduchá pouzdra na brýle; bez uzávěru.

ZÁZNAM O NÁVŠTĚVĚ ADVOKÁTA U ODSOUZENÉHO LAUŠMANA

Dne 14. července 1960 přišel za odsouzeným Bohumilem Laušmanem jeho obhájce JUDr. Josef Rychetský. Samotná návštěva začala v 10 hod. 30 min. Obhájce oznámil jmenovanému, že přišel na žádost jeho sestry, která ho navštívila a žádala, aby navštívil odsouzeného Laušmana a projednal s ním jeho věc, hlavně zda se na něj vztahuje amnestie z 9.5.1960.

Při jednání poukázal obhájce na to, že se amnestie nevztahuje na přímé agenty imperialistických rozvědek. Uvedl, že komise pro amnestii posuzovala každý případ zvlášť a že došla k závěru, že se amnestie na Bohumila Laušmana nevztahuje.

Na to odsouzený Laušman říká, že žádným agentem nebyl. Obhájce mu na toto řekl, že studoval jeho spis a že zřejmě brali v úvahu svědeckou výpověď jistého Kawaly, který svědčil, že byl řízen jako agent Laušmanem a že Laušman byl vedoucím rozvědky.

Odsouzený Laušman říká, že to není pravda.

V další řeči s obhájcem si odsouzený Laušman stěžuje, že mu nebyl dán opis rozsudku a žaloba, aby se mohl náležitě připravit, a tázal se, zdali má na to právo.

Obhájce mu na to říká, že právo číst rozsudek má ihned při písemném vyhotovení. Později, a to je v jeho případě, že už mu nemusí být vydán, a doporučuje, že bude nejlepší, když si podá sám žádost, a radí mu, aby si ji podal min. spravedlnosti a prez. republiky, a to stejnopisně. Dále má v žádosti uvést, že prosí, aby jeho žádost vyřídil pan prezident sám.

Odsouzený Laušman říká, že to již zkoušel, ale bezvýsledně, že mu bylo slíbeno, že k soudu nepůjde, a přece šel.

Obhájce říká, že jistě musí pochopit, že jeho případ je ojedinělý a musí tak věci chápat, že se u něj jedná o člověka, který zastával vysoké vládní i polit. funkce, že je třeba také věci posuzovat z této stránky a že situace s jeho propuštěním záleží také na mezinárodní situaci. Na to Laušman říká, že to chápe.

Obhájce mu proto navrhuje jako nejlepší řešení v jeho případě, aby ukázal snahu po nápravě, a doporučuje, aby si podal žádost o milost. Laušman říká, že to nemůže podat, protože nemá rozsudek, na který má každý nárok, jenom on ne, takže nemůže vše napsat. Obhájce říká, že žádný rozsudek nepotřebuje, ale říká mu pro jeho informaci rozsudková data. Doporučuje, aby si žádost napsal spíše ve stylu, že se chce vrátit k rodině, že bude žít spořádaně a ubezpečit, že se ničeho nezúčastní. Dále obhájce říká, aby nelpěl na některých věcech, ale spíše aby ukázal, že se napravil, a znovu mu doporučuje v jeho případě napsat žádost.

Odsouzený Laušman s ním souhlasí a říká, že žádost napíše tak, jak mu radil, min. sprav. a prez. republiky.

V závěru rozmluvy se dohadovali o tom, kdo zaplatí právní poradnu, zda sestra Laušmana nebo on sám. Dohoda byla, že obhájce zaplatí odsouzený Laušman.

Rozhovor skončil v 11.00 hod. za přítomnosti starš. Všetečky, vel. oddělení ve věznicí č. 1 Praha.

Praha dne 15. července 1960

starš. V. Všetečka v.r.

LAUŠMANOVA ŽÁDOST VELITELSTVÍ VĚZNICE O POUKAZOVÁNÍ PENĚŽNÍHO PŘÍSPĚVKU RODINĚ

Ods. Boh. Laušman

Praha, 18.7.1962

Velitelství věznice!

I.

Podepsaný na základě včerejšího rozhovoru s p. velitelem oddělení prosí, aby jeho ženě byl od května t.r. poukazován z jeho výdělků pravidelný měsíční příspěvek. Svoji žádost odůvodňuje:

Jeho žena je 60 roků stará, trpí následky pobytu v nacistických koncentračních táborech, není výdělečně činná, nepobírá dosud žádný důchod, je tudíž odkázána na mne, ale zatím ji vyživují zeti a dcery: Boh. Ypser, [kovo]dělník a člen brigády soc. práce, jeho manželka Olga, dělnice [...],* VI. Chvojka, dělník cihelny, jeho manželka Věra, průvodčí ČSAD, kteří dosud podporují i podepsaného.

II.

Podepsaný současně prosí, aby velitelství navrhlo účtárně ministerstva vnitra odesání (prominutí) částky 17-18 000 Kčs za vyšetřovací vazbu, která má být od nynějška, tj. po 8 1/2 roce vazby, srážena z jeho výdělků, ba i z kapesného. Žádost odůvodňuje:

Náhrada v uvedené výši mu byla předepsána téměř za 4 roky, ačkoli v den jeho tiskové konference 15.5.1954 mu bylo řečeno, že vyšetřování je skončeno; ačkoli původně stanovený proces, jehož se domáhal, byl v předvečer odvolán a odkládán; ačkoli po procesu na úřední vyrozumění o náhradě podal v předepsané lhůtě stížnost, která dosud nebyla vyřízena; ačkoli – jak mu bylo řečeno – šlo o výjimečný případ.

Za příznivé vyřízení obou žádostí děkuje předem

Boh. Laušman

ZPRÁVA NÁČELNÍKA VĚZNICE O ÚMRTÍ BOHUMILA LAUŠMANA

SNZ-01603/401-1963

14. května 1963

Náměstek ministra vnitra
soudruh plk. Jindřich Kotal
Praha

LAUŠMAN Bohumil – zpráva o úmrtí
Přílohy: 1/12

Dne 9.5.1963 kolem 2,30 hodin bylo strážným NZ-MV, který konal službu na oddělení, hlášeno veliteli směny v útvaru NZ-MV č. 1 por. Šrajlovi, že odsouzenému Laušmanovi se udělalo nevolno na cele. Velitel směny s pomocníkem povolali okamžitě zdravotní sestru k poskytnutí ošetření. Dále velitel směny zařídil přivolání služebního lékaře mjr. MUDr. Rezka, který konstatoval úmrtí, které podle jeho odhadu nastalo v době asi 3,10-3,15 ráno. Po tomto zjištění bylo provedeno dne 9.5.1963 ve 4,25 hod. hlášení dozorcí-

* Nečitelné slovo

mu SNZ a dále byl přivolán lékař ve službě z Krakovské MUDr. Fatka, který provedl prohlídku mrtvého a sepsal list o prohlídce mrtvého s návrhem na provedení zdravotně bezpečnostní pitvy. Dále bylo zajištěno ofotografování mrtvého (obnaženého na nosících), které provedl pracovník SV-MV kpt. Vojtěch Křiváček.

Odpovědný dozorcí důstojník SNZ pplk. Lindauer společně s lékařem útvaru NZ-MV č. 1 Ruzyň mjr. MUDr. Rezkem zajistil provedení pitvy v Ústavu pro soudní lékařství v Praze s přednostou doc. MUDr. Tesařem, který požadavku velmi ochotně vyhověl. Pitva byla provedena dne 9.5.1963 ve 12,15 hodin (připojený pitevní protokol). Při pitvě asistoval zaměstnanec ústavu s. Krátký (člen KSČ). Převoz zemřelého k pitvě byl proveden pracovníky útvaru NZ-MV č. 1 por. Kurelem a pprap. Černým. Zemřelý je uložen do vydání v den pohřbu přístrojen v rakvi u útvaru NZ-MV č. 1 Praha-Ruzyň.

Na základě rozhodnutí vedení správy NZ odjel náčelník útvaru NZ-MV č. 1 mjr. Nedbal s dr. Rezkem a kpt. Jarolímekem z SNZ do Chrudimi k vyrozumění rodiny zemřelého s tím, že zemřelý jim bude v den pohřbu vydán, takže vlastní pohřební formality je třeba, aby si vyřídili u pohřebního ústavu sami. Při služební cestě uvedení pracovníci zajeli na KS-MV Hradec Králové, kde je očekávali pracovníci III. správy MV, a to s. Kahovec a s. Sůra, kteří zajišťovali ostatní opatření v kraji, a to na OO-MV Pardubice a v Chrudimi.

Dne 9.5.1963 ve 20.30 hodin uvedení soudruzi vyrozuměli manželku zemřelého Julii Laušmanovou, dále Věru Ipserovou a jejího manžela (jedná se o dceru a zetě) o úmrtí Bohumila Laušmana. Po prvních lítostných projevech bylo přikročeno k vlastnímu jednání ve věci pohřbu s tím, že jim zemřelý bude vydán. Všichni se shodli na názoru, že pohřeb bude proveden žehem, a to v krematoriu v Pardubicích, a předběžně byl projednán termín na 13.5.1963 v 7,30 hodin ráno. Při jednání byly projednány i náklady pohřbu, otázka převozu zemřelého z Prahy do Pardubic apod. Bylo jim vysvětleno, že v případě vydání zemřelého vypraví pohřeb pozůstalí s tím, že jim budou podle platných předpisů hrazeny pohřební náklady z titulu nár. pojištění. Z jejich rozhovoru bylo patrné, že jim uspořádání pohřbu dělá určité finanční těžkosti, zejména pokud jde o převoz, a proto bylo na místě rozhodnuto, že tuto věc, pokud se týká převozu, zajistí útvar NZ-MV. Téhož dne v 21,00 hodin večer bylo jednání ukončeno a domluveno, že 10.5.1963 vejde ve styk rodina zemřelého s pohřebním ústavem v Pardubicích, kde projednají potřebné formality. Rodina byla upozorněna také na to, že pohřeb je třeba provést za normálních okolností, aby při tomto nedošlo k nějakým nepříjemnostem. Ostatní operativní opatření v místě pohřbu zajišťují pracovníci III. správy MV.

Dne 12.5.1963 v 17,00 hodin byl zemřelý Laušman předán k převozu zaměstnancům pohřebního ústavu v Pardubicích. Doprovod zajistil náčelník útvaru NZ-MV č. 1 Praha osobně s dvěma dalšími příslušníky. Na místě byl zemřelý předán řediteli krematoria v Pardubicích za přítomnosti orgánů III. správy a náčelníka OO-MV Pardubice. Předání bylo uskutečněno uvedeného dne v 19,30 hodin a kabina zemřelého byla bezpečně uzamčena. Pohřeb žehem se uskutečnil podle původní dohody, a to 13.5.1963 v 7,30 hodin, a podle projednání měl být zemřelý Laušman ihned po obřadu zpopelněn.

Ke zprávě připojuji: list o prohlídce mrtvého a pitevní protokol a žádám, aby po nahlédnutí tyto dva doklady byly vráceny k založení do osobního spisu Laušmana.

Náčelník SNZ:
pplk. dr. Oldřich Mejdr

Útěky válečných zajatců a česká protifašistická rezistence

(Pokus o kvantifikaci)

Jindřich Pecka

Válečné zajetí je zvláštní instituce, která vyřazuje početné skupiny vojáků z boje, a je proto chápána jako „oklika na cestě z války domů“.¹ Tato představa však nebývá v souladu se skutečností. Pro internované ani jejich strážce válka nekončí. Zajatci jsou vázáni přísahou, která jim ukládá pokračovat v boji i za ostnatým drátem, zatímco nepřítel využívá všech prostředků, aby je zlomil nebo získal.

Za druhé světové války se tato situace dotkla na obou stranách fronty téměř 18 milionů lidí různých národností, sociálního původu, politického či náboženského vyznání. Teprve uvědomíme-li si tuto skutečnost, objeví se zdánlivě okrajová problematika válečného zajetí ve zcela novém světle.

Statistické údaje o válečných zajatcích nebývají ovšem dost přesné, a je třeba je proto chápat jen orientačně. Po napadení Polska se v německém zajetí ocitlo na půl miliónu Poláků a zhruba 230 000 jich padlo do rukou SSSR.² Pokud jde o francouzské zajatce, uvádí se počet 750 000-960 000. Belgických zajatců bylo k roku 1941 evidováno 63 000, britských 45 000. Jugoslávci padlo do zajetí na 200 000. Podle zprávy úřadu pro válečné zajatce z května 1944 se do zajetí dostalo 5 165 381 rudoarmejců a přes 3 300 000 jich zahynulo. (Některé pozdější statistiky se značně rozcházejí: vykazují údaje lišící se o více než 500 000.) V závěru války bylo v Německu internováno také na 400 000 Italů. Statisticky nevýznamné položky představují zajatí příslušníci americké armády, Holanďané a Řekové.³

1 L. MATYSKA, *Tvá armáda, Ameriko*, Praha 1965, s. 174.

2 V tom je zahrnuto i 15 000 důstojníků, kteří většinou v sovětském zajetí zahynuli. Celkový odhad obětí v Katyně a dalších táborech NKVD činí 20 000 důstojníků, správních úředníků a civilních obyvatel západních oblastí Ukrajiny a Běloruska. *Polscy je cy wojenni w ZSSR 1939-1941*. Z archiwów sowickich, t.I, Warszawa 1992, s. 9.

3 Srov. Procs (IMT), sv. 30, s. 588; B. C. URLANIS, *Válka a evropské obyvatelstvo*, Praha 1963, s. 346-348; Z. KONEČNÝ, F. MAINUŠ, *Sovětsí zajatci na československém území za druhé světové války*, Historie a vojenství (dále jen HaV) 1965, č. 3, s. 337; R. BUBENÍČKOVÁ, L. KUBÁTOVÁ, I. MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 33; J. PECKA, *Váleční zajatci na českém území v letech 1939-1945*, Odboj a revoluce – Zprávy, 1967, č. 5, s. 111-113; též, *Život v zajateckých táborech na našem území*, Historické studie – samizdat (dále jen HS) 1984 č. 10, s. 42-101.

V dubnu 1944 bylo v Sudetech dislokováno 64 154 zajatců, z toho 26 918 sovětských, 20 091 francouzských, 8318 anglických, 8827 italských. V důsledku přesunů vyvolaných postupem front se ještě během roku 1944 zvýšil tento stav o více než 5000 mužů (včetně menších skupin Američanů a Srbů), takže tu bylo nasazeno 69 580 zajatců. Kromě sudetských oblastí byli ovšem zajatci dislokováni i na Těšínsku, jižní Moravě, v jižních a jihozápadních Čechách. V celém odtrženém území se tak odhadoval jejich početní stav na více než 100 000. Odloučená komanda a menší skupiny byly zčásti nasazeny i ve vnitrozemí, na jižní Moravě, v jižních Čechách na Českobudějovicku a Netolicku a ve zvláštním pásmu Neveklovska.⁴

Podle soupisové akce z roku 1946 existovalo na našem území celkem 739 koncentračních, trestních a jiných táborů, z toho 417 zajateckých. Další soupisy prováděné orgány bezpečnosti, ZNV a SPB některé údaje původního soupisu nezahrnuly, takže se ustálila představa o 50 koncentračních, 55 internačních a 289 zajateckých táborech, z nichž většina byla mimo hranice protektorátu. Tyto prameny ovšem chybně ztotožňují pojmy „tábor“ a „komando“. Vezmeme-li v úvahu, že odtrženým územím prošlo za války celkem 70 000-100 000 válečných zajatců a průměr na jedno komando nečinil více než 40 mužů (u komand stalagu XII B Weiden to bylo dokonce jen 29,32), vycházel by celkový počet zajateckých komand šestkrát vyšší.⁵

Početní stavy jednotlivých táborů a komand, jejich dislokace a transfer měly kromě jiných determinant neopomenutelný vliv na sociálně psychologické klima a chování zajatců. To se lišilo podle individuální dispozice, národnosti, státní ideologie, sociálního původu, vojenské hodnosti a věku; ale také podle poměrů v táboře, na pracovišti a podle vývoje války. Převládala orientace na přežití, ale nechyběla ani různě odstupňovaná vůle k odporu. Proporce obou těchto orientací se měnily se ztrátou iluzí o brzkém konci války či o garancích mezinárodního práva. Jestliže např. útěky britských zajatců měly na počátku bezmála „sportovní“ motivaci, ztratily ji po represích v Saganu.⁶ U zajatých rudoarmejců převažovala naopak motivace dvojího zoufalství: jejich útěky byly reakcí na bezútešné postavení v zajetí i doma. V aktivním odporu a případném návratu na frontu viděli jedinou možnost, jak přežít vlastní osvobození.⁷

Přirozená výchozí snaha o přežití však otvírala další prostor: mimo jiné i pro kolaboraci.⁸ Teprve projekce životní perspektivy do táborové každodennosti dodávala posto-

4 A. FALTYS, *K problematice hospodářské struktury Karlovarska na počátku nacistické okupace*, Minulost Západočeského kraje 1966, č. 4, s. 73.

5 C. d. *Tábory utrpění*, s. 422; J. PECKA, c. d. *Odboj a revoluce 1967*, č. 5, s. 103 n.; HS 1984 č. 10.

6 V noci z 24. na 25.3.1944 se podařilo podkopat se ze Stalagu Luft III v Saganu 76 britským důstojníkům-letcům. Patnáct jich hlídky zadržely krátce po útěku a předaly do tábora. Třem se podařilo uprchnout, osm jich uvěznilo gestapo. Padesát zajatců nacisté zastřelili. – Podrobněji o tom viz Zápiskník 1966, č. 5, s. 26-27; Z. BIDLO, J. PELNÁŘ, *Útěk ze Saganu*, Praha 1968.

7 Běžný úzus, že voják, který se vrací ze zajetí, je povinen podat vysvětlení, zejména pokud nepadl do zajetí raněn, dovedl sovětský systém do takové krajnosti, že zajetí trestal podle paragrafu 58-1-B zastřelením. V roce 1945 zmírnil svou krutost tak, že všechny vracející se zajatce bez rozdílu odsoudil na 10 let vězení a 5 let vyhnanství. Omluvou nebyl ani útek ze zajetí, ani účast v odboji. Odsouzen byl i beznohý kulometčík zajatý za finské války. Osudy sovětských zajatců tak představují jednu z nejtemnějších kapitol nacistické krutosti na jedné a stalinské zvěle na druhé straně. Oba režimy se přitom odvolávaly k platnému právu. – Srov. A. SOLŽENICYN, *Souostroví Gulag*, Curych 1974, s. 217-254. Viz též Svědectví XII, 1974, č. 48, s. 653-663.

8 Lord RUSSELL, *Pod bílým hákového kříže*, Praha 1957, s. 51-53; C. JOLLY, *Hledám své vrahy*, Praha 1963, s. 93, 122; Z. KONEČNÝ, F. MAINUŠ, c. d., HaV 1965, č. 3, s. 374; H. MICHEL, *Politické aspekty německé okupace Francie*. In: *Nacistická okupace Evropy I/1*, Praha 1966, s. 75 n.; S. STERNBERG, *Wlasow. Verräter oder Patriot?*, Köln 1968; A. SOLŽENICYN, c. d., Svědectví XII, 1974, č. 48,

jům a jednání zajatců smysl a vedla k rezistenci. Přes nejrůznější stimulační souvislosti a příčiny, které odlišovaly jednotlivé kategorie zajatců, byl dominujícím a integrujícím činitelem společný odpor k nacistickému Německu. V podmínkách zajateckých táborů a komand měl svá specifika a různě odstupňovanou podobu. Zajatci odmítali pracovat, předstírali onemocnění nebo si způsobovali zranění, která je vyřazovala z práce.⁹ Ne každý z těchto projevů měl ovšem charakter odboje. Zajetí důstojníci mohli odmítnout pracovní nasazení s odvoláním na Ženevskou konvenci z roku 1929, aniž se tím vystavovali zvláštnímu nebezpečí.¹⁰ Tuto možnost nedávalo mezinárodní právo mužstvu. Ustanovení o přiměřenosti jeho pracovního zařazení umožňovalo (zejména v podmínkách totální války) široký výklad, takže je více či méně porušovaly obě zadržující strany. Zajatci pracovali v těžkých podmínkách při těžbě dřeva, v kamenolomech, uhelných a rudných dolech, na stavbách apod. bez jakékoli předchozí přípravy. Snaha vyhnout se těžké práci i za cenu zranění sebe sama plynula častěji z vůle po sebezáchově a přežití než z vědomého odporu. V mnoha případech však obojí motivace splynula. Jednostranný akcent na rezistenci byl většinou až dílem poválečného hodnocení.¹¹

Nasazení v oborech, pro něž zajatcům chyběla kvalifikace a především fyzická odolnost v důsledku drastických životních podmínek (zejména u sovětských zajatců), vedlo k tomu, že plnili sotva z 30 % běžnou normu německého dělníka.¹² Rozlišit ve statistickém souboru, co v této souvislosti byl animální projev ohroženého organismu a co pokus o rezistenci, je téměř nemožné. Lze to posoudit jen případ od případu, a to ještě pro nedostatek pramenů jen v statisticky nevýznamném rozsahu.

Vyšší formou odporu se staly sabotáže. Ani zde ovšem není naše klasifikace bez problémů. Úřední dokumenty německé vojenské i civilní správy mají zřetelnou tendenci považovat každý zpomalující moment ve výrobě za sabotáž, i když mohlo jít o výše uvedené důvody zdravotní či profesní nezpůsobilosti.

s. 665 n. Tohoto problému se dále z úzce ideologických pozic dotýká několik studií a článků z let 1973-1974 v časopisech *Frankfurter Kurier*, *Sovětský stát a právo*, *Tribuna aj*. Nejnověji viz K. RICHTER, *Případ generála Vlasova*, Praha 1991, s. 83-112, a S. A. AUSKÝ, *Vojška generála Vlasova v Čechách*, Praha 1992, s. 27 n.

- 9 PA VUD Malé Svatoňovice, ZDAS 637-J. – Výslech zajatců Bernarda Maurice a Dupi'ere Alfreda.
- 10 Ženevská konvence dovozovala zaměstnávat důstojníky jen na jejich vlastní žádost a poddůstojníky jen k doзору. Zejména zajatí Angličané se odvolávali na tuto zásadu a jednali podle ní. Srov. např. R. ZUBER, *Zajatecké tábory na Jeseniku za druhé světové války*, Severní Morava 1961, č. 6, s. 23-24. K Ženevské konvenci, která zakazovala nasazovat zajatce ve zbrojním průmyslu, se v několika případech platně odvolali i sovětsí zajatci. Srov. případ zajatých příslušnic RA, které německá správa převeďla v únoru 1943 z Dortmundu do Ravensbrücku. – Hlas revoluce (dále jen HR) 1980, č. 19, s. 8.
- 11 Většina těchto prací pochází z poloviny 50. a počátku 60. let. Frekvence zajatecké tematiky se zejména v čs. publicistice nápadně zvýšila po roce 1960, kdy se odsouzení sovětsí zajatci vraceli z vyhnanství a navazovali přerušené přátelské kontakty. Z odborné, tehdy většinou regionální produkce, podněcené III. mezinárodním kongresem dějin evropského odboje v Karlových Varech v září 1963, se ovšem vymyká svou heuristickou úrovní bibliografie práce Z. Konečného a F. Mainuše.
- 12 V roce 1944 se oficiální normy válečných zajatců pohybovaly kolem 70 % výkonu německého dělníka. Skutečné plnění se však značně odlišovalo. V Brance byl např. výkon zajatých Francouzů o 30-40 % nižší a v Záluží poklesl dokonce až na 25 % běžné normy. (Z. KONEČNÝ, F. MAINUŠ, *Les Français sur le territoire Tchécoslovaque pendant la deuxième guerre mondiale*, SPFFBU 1965, č. 12, s. 163 n.) Jinde 63 anglických zajatců vytěžilo za 135 dní tolik, co jeden německý lesní dělník za 17 dní. Denní výkon sovětských zajatců se pohyboval kolem 0,3-1 plm, zatímco německá norma byla 2,5 plm. Výstředně je zdůvodněn Lesní správy v Domášově: „Zčásti je pracovní výkon mnoha zajatců omezen jejich fyzickými možnostmi, ale zčásti je tu patrný i nedostatek dobré vůle, ba přímo pasivní odpor, bolševický postoj, který jde tak daleko, že dokonce i chléb nabízený navíc je odmítán s poznámkou, že by ho raději mohli hned zastřelit.“ – R. ZUBER, c. d., s. 24 n. Další podrobnosti viz také B. C. URLANIS, c. d., s. 346; c. d. Tábory utrpení, s. 33.

Pokud byla tato forma omezena úzkým okruhem pracovního komanda, neměla na ději na úspěch a nepřesáhla zpravidla hranice lokálního významu, přičemž odvetné represe byly neúměrně velké. Realizace prolínajícího se úsilí o sebezáchovu i aktivního odporu závisela tedy do značné míry na kontaktech s civilním obyvatelstvem a jeho rezistencí.

Ve chvíli, kdy padla hráz mezi táborem a vnějším světem, postavení zajatců se rázem změnilo. Postarali se o to buď sami svými živelnými útěky, nebo jejich vlastní organizace. Procento úspěšnosti však záviselo na civilní ilegální síti, která zajišťovala jejich transfer i adaptaci v novém prostředí.¹³

Sám fakt útěku, lhostejno zda byl motivovaný orientací na přežití nebo na aktivní odboj, představoval určitý akt revolty proti zadržující moci. Vazbami na civilní obyvatelstvo, organizací úkrytů a hmotné pomoci vedl pak objektivně ke vzniku spontánní občanské ilegality, v níž hráli uprchlí zajatci roli prvního impulsu.

Známý vojenský historik Szymon Datner¹⁴ provedl obsáhlé šetření u polských zajatců a civilních dělníků a došel k závěru, že se uprchlíci rekrutovali ze všech společenských vrstev. Zjistil však, že z totálně nasazených dělníků utíkali většinou mladí lidé do 24 let, z transportů a táborů válečných zajatců nejčastěji podporučíci a poručíci. Jestliže civilní dělníci nebo vězni podstupovali riziko útěku, aby získali osobní svobodu, váleční zajatci tak činili proto, aby na sebe vzali další rizika plynoucí z opětovného vojenského nasazení.

Většina až dosud registrovaných útěků měla živelný charakter. Bez koordinace s ilegální sítí domácího odboje, která zdaleka nebyla tak rozsáhlá, jak po léta budila dojem historická propaganda, se zvyšovalo i nebezpečí neúspěchu. Avšak i mnohá spojení s odbojem končila tragicky, jestliže zajatci na útěku narazili na organizaci kontrolovanou konfidenty gestapa.¹⁵

V této složité situaci a v dusivé atmosféře strachu přijímali zajatce s nedůvěrou nejen v odlehklých samotách a usedlostech, ale i v partyzánských oddílech, ilegálním hnutí a vlastní armádě. Museli projít tvrdou prověrkou, než se jim dostalo jedině odměny – znovu se zúčastnit bojů. Přímo tragické bylo v této souvislosti postavení sovětských zajatců. Domov je odepsal, zadržující strana k nim přistupovala jako k „ideologickému nepříteli“ bez civilizační ochrany¹⁶ a české obyvatelstvo se po zkušenostech s vlasovci netajilo obavami z provokace.¹⁷

Německá vojenská správa se problémem zajateckých útěků zpočátku zabývala jen povšechně.¹⁸ Soustavněji se s touto tematikou setkáváme až v dokumentech z roku

13 Podle některých sovětských autorů údajně existovala „Bratrská spolupráce válečných zajatců“, která udržovala styk se zajatci a zavlečenými dělníky, shromažďovala zbraně a měla určité kontakty s odbojem v Linci, ve Vídni a v Praze. – J. A. BRODSKIJ, *Komunisty vo glave osvoboditelnoj borby sovetских vojnoplennych v gitlerovskoj Germanii*, Voprosy istorii 1962, č. 3, s. 79-93. Srov. také Z. KONEČNÝ, F. MAINUŠ, c. d., HaV 1965, č. 3, s. 351 n.

14 S. DATNER, *Ucieczki z niewoli niemieckiej 1939-1945*, Warszawa 1966.

15 Jednotlivé případy jsou mozaikovitě zpracovány v bohaté regionální produkci. Nejdůkladněji se však problémy konfidentské sítě a odboje zabývá O. SLÁDEK v knihách *Krycí heslo svoboda*, Č. Budějovice 1967, a *Zločinná role gestapa*, Praha 1986, zejm. s. 346 n. a 362-372. Viz také D. TOMÁŠEK, *Konfidenti*, Praha 1991.

16 Njurmberskij proces III, s. 114. Srov. také B. LOEWENSTEIN, *Pudy a politika*, Dějiny a současnost 1969, č. 2, s. 40.

17 O. SLÁDEK, *Zločinná role gestapa*, s. 347-379.

18 *Kriegsgefangene. Auf Grund der Krieksakten bearbeitet beim Oberkommando der Wehrmacht*, Berlin 1939. Z poválečné literatury viz zejm. RUSSELL, c. d., s. 18; A. J. KAMINSKI, *Hitlerovskie obozy*

1941. V té době vydává například velitelství ve Straubingu pro oblast Bayrische-Ostmark (tj. i pro jihozápadní část českého pohraničí) směrnici o zacházení s francouzskými válečnými zajatci. S ohledem na petainovský režim ve Vichy zmírňuje opatření proti zajatým Francouzům a doslova prohlašuje: „Toto uvolnění nebude mít za následek zvýšení útěků.“¹⁹ V úhrnu se však nacistické prognózy nepotvrdily. Od června 1942 do konce roku 1943 eviduje Abwerstelle Prag hlášení o uprchlých zajatcích, která poskytují zcela odlišné údaje:²⁰

Rok	Počet uprchlých zajatců	% zadržených
1942	349	44
1943	793	63

Z toho plyne, že téměř 650 uprchlých zajatců na našem území unikalo v té době zatčení. Část se jich dostala do přímého styku s domácí rezistencí, část našla úkryt u lidí, kteří neměli kontakty s ilegálními a nemohli je zajatcům ani zprostředkovat. Mnozí uprchlíci nebyli s ohledem na zdravotní stav pro odboj způsobilí, jiní se takové možnosti vyhýbali. Ale už sám fakt ukrývání si vynucoval určitý stupeň spolupráce českého obyvatelstva a zároveň i přísné dodržování konspirace. Tak vznikaly kolem osob ukrývajících uprchlé zajatce ilegální skupiny, které postupně rozšiřovaly základnu domácího odboje.²¹

V srpnu 1943 OKW už považovalo za nutné důrazně upozornit na vzrůstající nebezpečí sabotáží, špionáže a „rozkladné propagandy válečných zajatců“.²² Pokud jde o zajatce zadržené na útěku, byli podrobeni zostřenému postihu, i když mezinárodně právní konvence takový postih vylučovaly. Pro příslušníky sovětské a polské armády znamenalo takové zatčení zpravidla pověstný „sonderbehandlung“.²³ Pro západní a v jisté míře i pro ostatní zajatce se zřizovaly zvláštní kárné tábory, založené i nadále na právu válečných zajatců. Toto postavení alespoň formálně respektovaly i zajatecké bloky v koncentračních táborech.²⁴

Sledujeme-li trend útěků válečných zajatců, zjišťujeme jednoznačně vzestupnou tendenci, i když s určitými výkyvy v některých ukazatelích a regionech. Stav dochovaných, statisticky zpracovaných nebo zpracovatelných pramenů je ovšem naprosto nespokojivý, a tak nelze předložit přesné číselné vyjádření pohybu uprchlých zajatců na našem území. Nicméně určitý význam může mít i zjištění počtu lokalit, v nichž jsou jednotlivé případy doloženy.²⁵ Svou vypovídací hodnotu má rovněž statistické vyjádření jejich závislosti na vývoji války: po první vlně z let 1940 a 1941-1942 křivka útěků

koncentracijne i oszodki masovej zaglady v polityce imperializma niemieckiego, Poznań 1964, s. 84.

19 SOKA Prachatice, ObU Přečín, oběžník La Prachatice čj. 4249/41.

20 SÚA, S-110-11-38.

21 J. DOLEŽAL, *Jediná cesta*, Praha 1966, s. 99; J. PECKA, c. d., *Odboj a revoluce 1967*, č. 5, s. 134-148.

22 VHA, Stalag Těšín, 19 A, kr. 10. – Výnos OKW z 10. 8. 1943.

23 Srov. RUSSELL, c. d., s. 18; některé podrobnosti o zvláštním zacházení s válečnými zajatci v Terezíně viz též E. KLAPAL, *Nepromlčitelné zločiny*, Praha 1980, s. 47-84.

24 J. PECKA, c. d., HS 1984, č. 10.

25 Pokud tedy v následujících pasážích operuji s čísly a statistickými přehledy, jedná se o souhrn faktů, které se mi podařilo shromáždit, nikoli o vyčerpávající popis objektivní situace. Podstatnou část této dokumentace jsem zahrnul do II. dílu své kandidátské disertační práce *Váleční zajatci na českém území v letech druhé světové války*, rkp. 1967 – UK Praha.

nápadně stoupá v období 1943-1944. Rok 1945 nepředstavuje tak výrazný vzestup, protože zimní měsíce nebyly pro útoky příznivé a jarní období do konce války bylo poměrně krátké.²⁶

Rok	Počet lokalit s výskytem uprchlých zajatců
1940	4
1941	12
1942	35
1943	134
1944	182
1945	220

Přirozená, tj. předpokládaná neúplnost tohoto šetření se v našem případě zvyšuje tím, že poměrně velkou část údajů (152) nelze s určitostí datovat, a tedy ani statisticky vyjádřit.²⁷ V tomto smyslu je přehled úplnější, můžeme-li v něm jednotlivá fakta utřídit podle regionálního hlediska (viz příloha). Pak se podle okresů jeví počet lokalit s výskytem uprchlých zajatců následovně:²⁸

Počet okresů celkem			Počet okresů s výskytem uprchlých zajatců			% okresů s výskytem uprchlých zajatců		
Čechy	Morava	Celkem	Čechy	Morava	Celkem	Čechy	Morava	Celkem
51	24	75	49	23	72	96	95,8	96

Nejvíce údajů se podařilo shromáždit z jižní Moravy (208), východních Čech (137) a severní Moravy (133). Nejnižší počet případů (54) je znám z jižních Čech.²⁹ V absolutních číslech převažují data z Čech (387), zatímco na Moravě je evidováno o 46 případů méně. Dokonalejší orientaci ovšem poskytují relativní čísla. Tak v průměrném přepočtu na jeden z bývalých sedmi krajů připadá v Čechách 77,2 případů (bez hl. m. Prahy), na Moravě 170,5; obdobně na jeden český okres 7,5, na moravský 14,2. Příčiny těchto relací spočívají zejména v koncentraci a nasazení válečných zajatců, v přírodních podmínkách, hustotě obyvatelstva a jeho národnostním složení. Pro ilegální pohyb a úkryt zajatců byla kombinace těchto podmínek na Moravě příznivější, neboť zde byla menší hustota osídlení, silná skupina českého obyvatelstva v dosahu pohraničí, lesy, salaše a také relativně rozvinutější partyzánská činnost. V Čechách splňovaly podobné podmínky jen některé oblasti východních Čech, Vysočiny a Podbrdská.

Další důležitou okolností je rozlišení počtu lokalit s výskytem uprchlých zajatců podle jejich státní příslušnosti.

Dosavadní poznatky ovšem poskytují jen orientační přehled:³⁰

26 Viz pozn. 24.

27 Jsou to jednak údaje nedatované, jednak údaje neurčité, jako „začátkem války“, „v průběhu války“, „koncem války“ apod.

28 Viz pozn. 24 – Ze správného hlediska se přidržují územní organizace provedené zákonem č. 36/60 Sb. ke dni 1. 7. 1960.

29 Jednotlivé oblasti a jejich vymezení tu chápou ještě ve smyslu zaniklého krajského zřízení, jak je stanovil cit. zák. č. 36/60 Sb.

30 Viz pozn. 24.

Státní příslušnost	Počet zjištěných výskytů uprchlých zajatců
SSSR	449
Velká Británie	59
Francie	32
Polsko	11
Jugoslávie	10
Itálie	10
USA	7
Slovensko	4
Belgie	3
ČSR	2
Holandsko	1
Nezjištěná příslušnost	151

Zvlášť obtížné je dosáhnout alespoň přibližného odhadu o počtu uprchlých zajatců v jednotlivých skupinách a hromadných útěcích. Ve většině případů se nezachovala úřední hlášení a pozdější vyprávěcí prameny operují jen s neurčitými pojmy, jako útěk, hromadný útěk, několik zajatců, velké množství, desítky, skupina, velká skupina apod. Zastavme se nejprve u pojmu *hromadný útěk*. Vyskytuje se zejména ve svědeckvých pamětníků, v kronikách a memoárech, ale ojediněle i v úřední agendě. Jen zcela výjimečně máme k dispozici srovnávací údaje o početním stavu kmenového útvaru i zajatců, kteří z něho uprchli, jako ve zprávě z Trhových Svinů.³¹ Tam v roce 1945 „hromadně uprchlo“ 40 sovětských zajatců z celkového počtu 180, tj. více než čtvrtina. Obdobně bývá za hromadný útěk z menších komand (kolem 80 mužů) považováno i méně než 20 zajatců. Je to dáno zejména relacemi mezi početností komanda a skupiny uprchlíků. Podle oficiálních předpisů byl pro sovětské zajatce stanoven limit až 100 mužů na komando.³² U příslušníků západních armád byl podstatně nižší, aby umožňoval jejich nasazení v menších skupinách či jednotlivě na zemědělských usedlostech a v menších provozech. Avšak podle skutečného stavu, jaký odkrývá například dochovaný přehled „arbeitskomand“ Stalagu XIII B Weiden, existovaly i v případě sovětských zajatců skupiny o 11 mužích. Jinak průměrný počet činil 29,32 zajatce na jedno komando.³³ V této relaci pak útěk 9-10 mužů mohl mít hromadný charakter.

Určitým vodítkem pro úvahy tohoto druhu může být i stanovení průměru z útěků označovaných za hromadné, u nichž známe přesné počty:³⁴

31 *Trhové Sviný v boji a svobodné práci*, Trhové Sviný 1946, s.31.

32 *Proces I*, s. 543. Srov. také J. PECKA, c. d. *Odboj a revoluce 1967*, č. 5, s. 115.

33 J. PECKA, c. d., *HS 1984*, č. 10.

34 Jedná se o známé případy, z nichž většina je zmíněna v dílech monografiích či v memoárové literatuře. Srov.: Slezský sborník 1964, č. 3, s. 333; *Odboj a revoluce 1967*, č. 5, s. 135; *SAP 1965*, č. 1; A. I. NĚDOZEROV, *Ve společném boji*, Praha 1973, s. 24 n.; V. LARIN, I. NAZAROV, *Nikdy nepomeneme*, Praha 1963, s. 40; *HaV 1965*, č. 3, s. 353; R. ZUBER, c. d., s. 25; *Tábory utrpení*, s. 289, 336, 347, 360, 372 n., 378; *Trhové Sviný v boji...*, s. 31; I. MALÁ a kol., *Český lid v boji proti fašismu*, s. 452; *Minulost Západočeského kraje* č. 5, s. 28. Pod pojem „hromadných útěků“ nezahrnuji ovšem početné případy z května 1945 (až 500 zajatců), u nichž není jasné, zda šlo o útěk nebo o osvobození v důsledku dezerce stráží.

Datum	Místo (okres)	Počet uprchlých zajatců	Státní příslušnost
1941	Ústí nad Labem (Ústí n. L.)	40	
1942	Ústí nad Labem	30	
1943, 4. 6.	Zlín	67	angl.
1943, 15. 9.	Dvory (K. Vary)	13	sovět.
1943, 20. 9.	Zlín	97	franc.
1943, 20. 9.	Zlín	24	sovět.
1943, 20. 9.	Mariánské Lázně (Cheb)	10	sovět.
1943, říjen	Varnsdorf (Děčín)	10	franc.
1944, červenec	Český Těšín (Krnov)	260	sovět., ital.
1944, listopad	Stará Ves (Frýdek-Místek)	12	sovět.
1945, 3. 2.	Cínovec (Teplice)	24	sovět.
1945, 10. 2.	Pňovice (Olomouc)	33	sovět.
1945, únor	Vojkov (Benešov)	12	franc.
1945, duben	Město Albrechtice (Bruntál)	50	angl.
1945, duben	Bartošovice (N. Jičín)	22	sovět.
1945, 7. 5.	Trhové Sviny (Č. Budějovice)	40	sovět.
1945, květen	Broumov (Náchod)	20	sovět.
1945, poč. r.	Vidnava (Šumperk)	9	franc.
1945	Brantice (Bruntál)	50	angl.
1945	Varnsdorf (Děčín)	10	franc.

Z těchto dvaceti případů vyplývá, že početní stavy útěků považovaných za hromadné vykazují značný rozptyl: od 9 do 260 mužů. Průměrný propočtení udává číslo 41,6.

Mnohem více statistických dat máme k dispozici o *individuálních* útečích a o útečích v *malých skupinách*. Hlášení o zadržených, zastřelených nebo hledaných zajatcích v kombinaci s ostatními prameny umožňují s relativně větší přesností stanovení průměrného počtu. Podle národnostní skladby se jeví takto:³⁵

Státní příslušnost uprchlých zajatců	Průměrný počet zajatců ve skupině	
	včetně hromadných útěků	bez hromadných útěků
SSSR	3,9	2,8
Francie	9,1	3,2
USA	3,7	
Velká Británie	6,0	2,7
Jugoslávie	3,1	
Itálie	4,2	
Slovensko	4,0	
Polsko	1,3	
Belgie	1,0	
Holandsko	1,0	
Bulharsko	1,0	

35 Viz pozn. 24.

V průměru (bez hromadných útěků) připadali tedy na jednu skupinu zhruba 3 muži (2,9), přičemž nejčastěji se vyskytovaly skupiny o dvou zajatcích. Podřizovali se většímu přirozené autoritě jednoho z nich. Jen u početnějších skupin se uplatňoval princip vojenské organizace a v čele stál zajatec s nejvyšší hodností.³⁶

Fenomén zajateckých útěků a vše, co s ním souvisí, nepředstavuje tedy okrajovou záležitost. Zasáhl celé naše území a svou početností také není zanedbatelný. Až dosud (bez nároku na úplnost) se podařilo evidovat 739 lokalit s výskytem uprchlých zajatců. U dvaceti „hromadných útěků“ známe relativně přesný početní stav – 744 mužů.³⁷ U zbývajících 719 útěcích lze aplikovat průměrný počet tří zajatců na jeden zjištěný případ. Tak dojdeme k počtu 2157 mužů, z nichž přes polovinu tvořili zajatí rudoarmejci. Vezmeme-li v úvahu, že partyzánského hnutí v našich zemích se podle střízlivého odhadu zúčastnilo 7500 osob³⁸, představují uprchlí váleční zajatci i v tomto neúplném souhrnu téměř 30 % (28,4) tohoto počtu.

Většinu zajateckých osudů se podařilo zachytit v nepatrném výseku útěkové trasy. Jen v ojedinělých případech jsme schopni sledovat jejich pohyb v širší souvislosti, jako například útěk nevelké skupiny zajatců z Drážďan do okolí Mělníka, z Karlových Varů přes Kladno a dále na Moravu nebo ilegální transfer z hloubi protektorátu na Slovensko.³⁹ Nepochybná je také účast zajatců v destrukčních akcích a v otevřených konfliktech s ustupujícími jednotkami wermachtu a zbraní SS.⁴⁰ Zajatci tak vnášeli do ilegálních struktur cennou vojenskou zkušenost a bezprostřední pocit mezinárodní kontinuity.

Historická propaganda minulých let se v této souvislosti uchylovala k jednoduchému schématu, podle něhož měl každý útěk (zvláště pokud šlo o sovětského zajatce) hodnotu výsostného odbojového činu. Za clonou tohoto pojetí se však hromadily tabuizované otázky. Po prvních náznacích z konce 60. let je s nebyvalou otevřeností vyslovila literatura z následující éry samizdatu.⁴¹ Položila přitom důraz na politický kontext zajatecké otázky v SSSR a jeho prizmatem umožnila nahlédnout hlouběji ke kořenům některých ne zcela objasněných jevů.

Když se například čeští komunisté dostali do prvního kontaktu s uprchlími zajatci, nedovedli pochopit změnu, k níž došlo v sovětské propagandě prohlášením války za vlasteneckou. Zajatci, kteří tvrdili, že „bojují za vlast“, byli v jejich očích podezřelí z vlasovecké provokace, protože takový výklad nezapadal do vžitého stereotypu stranickopolitických představ. V demokratickém odboji to naopak vyvolalo iluze o posunu sovětské politiky k horizontu, na němž bude možné spolupracovat.⁴² Obě skupiny v této situaci podlehly klamu.

36 V složité situaci, jakou byl ilegální pobyt zajatců v týlu nepřítele, se do popředí dostávaly často jiné vlastnosti než kvalifikace pro vojenské velení. Autoritářské osobnosti s vysokým stupněm konformity v těchto podmínkách snáze selhávaly než nonkonformní typy, s nimiž byly v normálních podmínkách potíže. Podobné závěry přinesly i americké výzkumy zajatců z korejské války. – Srov. R. DAHRENDORF, *Gesellschaft und Freiheit. Zur soziologischen Analyse der Gegenwart*, München 1961, s. 340.

37 Viz pozn. 24.

38 Nejnověji potvrdil tento odhad K. Bartošek v interview pro HR 1990, č. 5, s. 3.

39 Srov. V. LARIN, I. NAZAROV, c. d., s. 40; Zemědělské noviny 24. 4. 1946; J. DOLEŽAL, c. d., s. 101-106; *Odboj proti nacistické okupaci na východní Moravě*, Gottwaldov 1965, s. 17, 175.

40 J. PECKA, c. d., *Odboj a revoluce 1967*, č. 5, s. 141 n.

41 Kromě Solženicyna se touto problematikou zabýval zejména opisovaný překlad Steinerových pamětí na pobyt v sovětských koncentračních táborech. Srov. také HS 1984 č. 10, s. 42-101.

42 Srov. E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, Praha 1946, s. 255 n.; J. GRŇA, *Sedm roků na domácí frontě*, Brno 1968, s. 163.

Sami zajatci však stupňovali s blížícím se koncem války svou aktivitu. Překotností, jinak těžko pochopitelným hazardem i nadnesenými relacemi o bojové činnosti si vytvářeli polehčující okolnost a vykupovali svou „vinu“. Dilem náhody se tato jejich orientace setkala se strategií sovětského postupu, která měla zabránit osvobození Československa jeho vlastními silami. Zajatecký pohyb na našem území přitom představoval základnu, která mohla významně podpořit tezi o „vedoucí úloze SSSR“. Proto sovětští emisáři začali organizovat dosud opovrhované zajatce do partyzánských oddílů a skupin a nepřímo jim tak nabídli iluzi generálního pardonu. Z té, jak se potom ukázalo, měli v krátké době vystřízlivět.⁴³

Takto rozšířený úhel pohledu prohlubuje naše poznání, ale nezabavuje nás nebezpečí opačné jednostrannosti. Ani tento model, jakkoli je logický, nevystihuje celou skutečnost. Vliv sovětských organizátorských skupin nesahal totiž tak daleko, aby pokryl celé protektorátní území a celou domácí rezistenci ve všech jejích vrstvách. Je nutné počítat se spontaneitou, která se řídila vlastními impulsy a strhávala válečné zajatce k aktivitě bez ohledu na politickou strategii řídicího centra.

Najít skutečné proporce protichůdných významů a kvantifikovat je, to je nelehký úkol, který nás ještě čeká.

43 J. GRŇA o tom v c. d., s. 299, doslova píše: „...tušil jsem, že si Rusové přejí nás osvobodit sami, aby to nebyl náš vlastní boj, který nám přinesl – jako Jugoslávii – svobodu. Množily se totiž stále více náznaky, že si Rusové vůbec nepřejí žádné rozsáhlejší vojenské akce.“ – V této souvislosti také jasněji pochopíme výrok majora Murzina v předvečer květnového povstání v Přerově: „Každého, kdo se pokusí předčasně o povstání, zlikvidovat!“ – D. TOMÁŠEK, *Hodiny a minuty v Přerově*, HR 1980, č. 16, s. 8.

P ř í l o h a

Počet lokalit s výskytem uprchlých válečných zajatců
(podle okresů)⁴⁴

Poř. č.	Okres	Kraj	Počet zjištěných lokalit
1.	Benešov	Středočeský	8
2.	Beroun	Středočeský	14
3.	Blansko	Jihomoravský	19
4.	Brno-město	Jihomoravský	6
5.	Brno-venkov	Jihomoravský	19
6.	Bruntál	Severomoravský	7
7.	Břeclav	Jihomoravský	1
8.	Česká Lípa	Severočeský	8
9.	České Budějovice	Jihočeský	5
10.	Český Krumlov	Jihočeský	5
11.	Děčín	Severočeský	7
12.	Domažlice	Západočeský	5
13.	Frydek-Místek	Severomoravský	30
14.	Havlíčkův Brod	Východočeský	13
15.	Hodonín	Jihomoravský	12
16.	Hradec Králové	Východočeský	5
17.	Cheb	Západočeský	4
18.	Chomutov	Severočeský	4
19.	Chrudim	Východočeský	22
20.	Jablonec n. Nisou	Severočeský	12
21.	Jičín	Východočeský	20
22.	Jihlava	Jihomoravský	17
23.	Jindřichův Hradec	Jihočeský	13
24.	Karlovy Vary	Západočeský	11
25.	Karviná	Severomoravský	8
26.	Kladno	Středočeský	4
27.	Klatovy	Západočeský	19
28.	Kroměříž	Jihomoravský	14
29.	Kutná Hora	Středočeský	1
30.	Liberec	Severočeský	7
31.	Litoměřice	Severočeský	8
32.	Louny	Severočeský	3
33.	Mělník	Středočeský	4
34.	Mladá Boleslav	Středočeský	8
35.	Most	Severočeský	9
36.	Náchod	Východočeský	12
37.	Nový Jičín	Severomoravský	11

44 Připojuji rovněž zařazení lokalit podle krajů z r. 1960, neboť až dosud neexistuje jiná možnost pro vymezení širší oblasti či regionu.

Útěky válečných zajatců a česká protifašistická rezistence

38.	Nymburk	Středočeský	1
39.	Olomouc	Severomoravský	22
40.	Opava	Severomoravský	11
41.	Ostrava-město	Severomoravský	6
42.	Pardubice	Východočeský	4
43.	Pelhřimov	Jihočeský	11
44.	Písek	Jihočeský	3
45.	Plzeň-město	Západočeský	1
46.	Plzeň-jih	Západočeský	14
47.	Plzeň-sever	Západočeský	5
48.	Praha-východ	Středočeský	3
49.	Prachatice	Jihočeský	3
50.	Prostějov	Jihomoravský	6
51.	Přerov	Severomoravský	8
52.	Příbram	Středočeský	10
53.	Rakovník	Středočeský	5
54.	Rokycany	Středočeský	6
55.	Rychnov n. Kněžnou	Východočeský	2
56.	Semily	Východočeský	21
57.	Sokolov	Západočeský	2
58.	Strakonice	Jihočeský	6
59.	Svitavy	Východočeský	5
60.	Šumperk	Severomoravský	13
61.	Tábor	Jihočeský	5
62.	Tachov	Západočeský	1
63.	Teplice	Severočeský	4
64.	Trutnov	Východočeský	21
65.	Třebíč	Jihomoravský	12
66.	Uherské Hradiště	Jihomoravský	16
67.	Ústí nad Labem	Severočeský	4
68.	Ústí nad Orlicí	Východočeský	9
69.	Vsetín	Severomoravský	15
70.	Vyškov	Jihomoravský	8
71.	Zlín	Jihomoravský	28
72.	Znojmo	Jihomoravský	6
73.	Žďár nad Sázavou	Jihomoravský	42

17. listopad 1939

Tomáš Pasák

Rozhodnutí o akci proti českým vysokým školám v Protektorátě Čechy a Morava padlo na poradě u A. Hitlera dne 16.11.1939. Jednání bylo zahájeno v 15.00 hodin. Den předtím – a tři týdny po demonstraci k 28. říjnu – se v Praze při příležitosti rozloučení s J. Opletalem uskutečnila rozsáhlá protiokupační demonstrace.¹

Provedení odvetné akce proti českým vysokoškolským studentům svěřil Himmler státnímu tajemníkovi úřadu řííšského protektora K. H. Franka. Ten pověřil jeho realizací velitele nacistické bezpečnostní policie v protektorátě SS–oberführera W. Stahleckera a velitele německé pořádkové policie gen. SS J. von Kamptze. Zatímco se K. H. Frank vrátil okamžitě po poradě u Hitlera zvláštním letadlem z Berlína do Prahy, řííšský protektor von Neurath odjel do svého sídla v Dahlemu v doprovodu vedoucího kanceláře H. Völckerse.²

První studenti byli zatčeni 16. listopadu ve večerních hodinách. V téže době se v Petschkově paláci v Praze konala porada vedoucích činitelů německé policie v protektorátě, které se účastnili K. H. Frank, dále W. Stahlecker, H. Geschke, velitel pražského gestapa H. Böhme, velitel německé bezpečnostní policie v Praze a šéf brněnského gestapa G. Hermann. Porada spojená s výslechem prvních zatčených studentů trvala do ranních hodin. Zde byl také vypracován plán přepadení studentských kolejí, obsazení kolejí a vysokých škol i způsob exekuce. V jejím průběhu byla vyhlášena pohotovost pro útvary SS, německou policii a německou armádu v Praze. Zpráva velitele pořádkové policie u řííšského protektora v Čechách a na Moravě uvádí: „Pořádková policie dostala 16.11.1939 asi ve 21.00 hodin ve smyslu nařízení Vůdce rozkaz, aby nadcházející noci pozatýkala obyvatele většího počtu studentských kolejí, a to v hodinu, která bude ještě určena. Akce měla být provedena co nejenergičtěji. I nejmenší odpor měl být ihned zlomen, bude-li toho třeba, tedy nejostřejšími prostředky.“³

Gestapo ani jiné německé policejní orgány ještě v té době neznaly přesně ani rozložení studentských kolejí v Praze, ani personální složení Národního svazu českého stu-

1 O literatuře k průběhu akce 17. listopadu 1939 viz připojenou bibliografickou poznámku.

2 G. VON SCHMOLLER, c. d., s. 166.

3 SÚA, 109/7/60. Zpráva gen. Kamptze 4.12.1939. („Die Aktion sollte mit äusserster Energie durchgeführt werden. Auch der geringste Widerstand sollte sofort, wenn erforderlich, mit den schärfsten Mitteln gebrochen werden.“)

dentstva a jejich regionální vedení v Praze a v Brně. Gestapu se podařilo zjistit polohu studentských kolejí teprve na základě výsledku zatčených studentských funkcionářů kolem jedné hodiny v noci. Vzhledem k tomu, že se jednalo o přísně tajnou policejní akci, o které kromě von Neuratha a H. Völckerse nevěděly ani civilní složky úřadu říšského protektora, nedotazovalo se gestapo ani pražského policejního ředitelství. Zjištěné informace z výsledku studentů, které byly následně sděleny pořádkové policii a velitelství SS, byly pro německou policii cenné pro začátek zahájené akce.

Ve večerních hodinách 16. listopadu se totiž konala v ústředí protektorátního studentského svazu v Hopfenštokově ulici v Praze 2 nedaleko Karlova náměstí porada vedení Národního svazu českého studentstva. Kromě jeho předsedy J. Klímy, který se jednání neúčastnil, byli přítomni místopředseda L. Schubert, jednatel B. Koula, finanční referent K. Sonntag a tiskový referent V. Jindra. Schůze byla zahájena asi ve 21.00 hodin. Původně se mělo jednat o rozpočtu studentského svazu, ale stranou neměly zůstat ani události týkající se demonstrace studentů z předchozího dne.⁴ Vedení studentského svazu se sídlem v Praze protestovalo u policejního ředitelství proti zatýkání studentů a dosáhlo jejich propuštění. Protest proti postupu německých bezpečnostních sil měl být předložen 17. listopadu přímo státnímu prezidentovi E. Háchovi.⁵

Krátko po zahájení schůze zazvonil telefon. Česky se ozval muž, který se představil jako zástupce Svazu německého studentstva. Mluvil s B. Koulou a chtěl se s ním setkat. Vzhledem k naléhavosti probíhajícího jednání Koula nabídku nepřijal. Zato na dotaz volajícího, kdo se jednání účastní, vyjmenoval všechny přítomné. Volající se dále ptal, jak dlouho schůze asi potrvá. Na odpověď, že přibližně do 22. hodiny, prohlásil, že přijede do Hopfenštokovy ulice do půl jedenácté. V záporném případě měl za ním B. Koula přijít do kavárny Imperial Na poříčí.⁶

(Tato sonda ze strany Svazu německého studentstva, týkající se složení vedení českého svazu studentstva, nebyla toho dne jediná.) Kolem 18. hodiny přišel bez ohlášení za K. Sonntagem na Švehlovu kolej v Praze J. Hošek, místopředseda studentského svazu, sympatizující s českým fašismem. Oznámil Sonntagovi, že se ho představitel německého studentského svazu vyptával na jednotlivé funkcionáře českého studentstva. Není zřejmé, zda obě tyto sondy navzájem souvisely.⁷

Přibližně ve 21,30 hod. zazvonil v malé podlouhlé místnosti, kde probíhalo jednání studentského vedení, zvonek. Když Koula otevřel, vniklo do domu 8 až 10 příslušníků gestapa, ozbrojených revolvery. Přítomní funkcionáři studentského svazu byli spolu s J. Klímou, který byl ve vedlejší místnosti, zatčeni a odvezeni do Petschkova paláce.

V prostorné směnárně Petschkova paláce museli studenti stát se zdviženými rukama. K výsledku byli předvoláni až po delší době. Někteří z nich byli donuceni nakreslit schematický plánek koleje, v které bydleli (kupříkladu K. Sonntag, L. Schubert), a vchody do koleje.⁸ Po výsledku a po probdělé noci byli 17. listopadu kolem desáté hodiny K. Sonntag, L. Schubert, B. Koula a V. Jindra převezeni do věznice na Pankráci.

4 Sdělení K. Sonntaga autorovi 24.11.1984.

5 K. SONNTAG, L. SCHUBERT, *Studentská demonstrace*. In: 17. listopad, odboj čs. studentstva. Praha 1945, s. 58.

6 Tamtéž.

7 ALS-MS, M. Hošek, Ls., 13/17. Jihlava. Doličný materiál k činnosti M. Hoška v listopadu 1939 byl odcizen již po únoru 1948. Před válkou se M. Hošek hlásil k ultralevému studentskému hnutí a spolupracoval s Východem na obranu demokratického Španělska. Zřejmě nebyl zájem, aby tyto skutečnosti vyšly najevo.

Policejní akce proti českým vysokoškolským studentům a vysokým školám se v ranních hodinách 17. listopadu 1939 rozvinula do plné šíře.

Zřejmě první akci zahájily německé bezpečnostní síly krátce po půlnoci na Karlově náměstí. Příslušníci gestapa vnikli do budovy české techniky a začali ji prohledávat.⁹ V rozmezí od půl čtvrté do tři čtvrtě na osm obsadily německá policie, gestapo, pořádková policie a oddíly SS Masarykovu kolej (3,30 hod.), studentskou kolonii na Letné (5,30 hod.), Hradčanskou kolej (4,00 hod.), Švehlovu kolej (5,30 hod.), Hlávkovu kolej (4,00 hod.) a novou kolej v Dejvicích (mezi 5. až 6. hodinou). Zároveň německá bezpečnost obsadila i menší koleje, jako kolej U nové techniky a kolej bohoslovecké fakulty UK v Dejvicích. V Bubenči nebyla obsazena kolej Akademického domu v Terrenské ulici.

Zpráva velitele německé pořádkové policie gen. J. von Kamptze uvádí: „Teprve asi hodinu před začátkem akce, určeným na 02,00 hod., podařilo se politicky příslušným místům zjistit polohu studentských kolejí a sdělit ji pořádkové policii. Poněvadž Vůdcův rozkaz určil provedení akce na tutéž noc, mohla pořádková policie provést jen krátký průzkum objektů, pokud šlo o polohu, velikost atd. Vnitřní průzkum nebyl možný, aniž by tím byl ohrožen jakýkoli úspěch akce.“¹⁰

Zpráva dále přiznává, že při akci v Masarykově koleji a v jejím okolí bylo vypáleno asi patnáct výstřelů. Dále hlášení pokračuje: „Mají-li býti při akcích, jako byla tato, vyloučeny vlastní ztráty, je třeba je provádět velmi rychle, než se protivník vzpamatuje. Hromadné zatýkání nepřátel státu (jen v této koleji bylo 600 studentů) nelze provádět zdvořile, nýbrž s použitím jistého násilí.“¹¹

Vzhledem k tomu, že německá pořádková policie nebyla předem informována, že v této koleji jsou též ubytováni němečtí důstojníci wehrmachtu, došlo tu k incidentu. Někteří němečtí důstojníci vyšli při přepadové akci německé policie vstříc „bosí a v pyžamu“¹². Podle gen. J. von Kamptze se to nesrovnávalo s postavením německého důstojníka.¹³

Materiály české provenience, především však zprávy policejního ředitelství v Praze a ministerstva školství a národní osvěty, konstatují, že bezpečnostní složky použily při obsazování kolejí značného násilí. Při obsazování Masarykovy koleje se z Velvarské ulice střílelo nejen do vzduchu, ale přímo na budovu: „ostrou střelbou soustředěnou na budovu byla roztržena četná okna a střecha budovy“¹⁴. Při obsazování Hlávkovy koleje uvedl vrátný do chodu poplašné zařízení, a když utíkal do poschodí, byl zraněn. Ve čtvrtém poschodí Švehlovu koleje se dva studenti zabarikádovали a německý voják, který bušil pažbou do dveří, byl zraněn, když mu samovolně spustila puška. Studentskou kolonii na Letné obsazovaly německé policejní jednotky podobným způsobem jako Masarykovu kolej. V policejních zprávách se uvádí, že v Masarykově koleji „mnoho studentů bylo téměř do krvava zbito“. V některých případech použily útvary SS také těžší bojovou techniku, především obrněné vozy. V Dejvicích německá policie a útvary SS

8 Sdělení K. Sonntaga autorovi 24.11.1984. Fotokopie plánek jsou v Muzeu Malé pevnosti Terezín.

9 V. BABIČKA, V. HELEŠICOVÁ, *17.11.1939* (faksimilia), SÚA, Praha, 1979, s. 124.

10 T. PASÁK, *Pražská protifašistická demonstrace českého studentstva v listopadu 1939 a její důsledky*. In: PSH, XXIX, 1980, s. 87.

11 SÚA, 109/7/60. Zpráva gen. Kamptze 4.12.1939.

12 Tamtéž. („... die ihnen barfuss und im Schlafanzug entgegentraten...“)

13 Tamtéž.

14 *17.11.1939* (faksimilia), s. 124 ad.; AKPR T 442/39.

v polních uniformách hermeticky uzavřely všechny ulice kolem budov Českého vysokého učení technického a Masarykovy koleje od Vítězného náměstí. Na střeše budovy bývalého generálního štábu československé armády umístily německé oddíly těžké kulometry, a měly tak celý prostor pod kontrolou.

Již kolem čtvrté hodiny ranní hlásil vrchní komisař zemského úřadu v Praze dr. Odvárka policejnímu ředitelství, že zaslechl střelbu u Masarykových kolejí. Příčinu střelby česká policie v té době ještě znala.¹⁵

Pražské policejní ředitelství okamžitě informovalo nadřízené úřady o situaci, ale vzhledem k tomu, že nebylo možno získat podrobnosti, byly to informace kusé. Zpráva mimo jiné uvádí: „Dotazem o 7,30 hod. u policejního ředitelství (dr. Stickl) bylo zjištěno, že jak Masarykovy studentské koleje, tak i koleje na Letné jsou obklíčeny kordónem Schutzpolizei, a to podél plotu, a že na rozích jsou rozmístěny kulometry. Rovněž i v budově býv. gen. štábu, která je v blízkosti Masarykových kolejí (asi 500 m – T.P.), jsou umístěny kulometry... Z příkazu pana ministra (ministr vnitra J. Ježek – T.P.) bylo uloženo policejnímu ředitelství, aby zjistilo, zda je dosud obsazena česká technika a zda také došlo k obsazení budov české univerzity. V tomto směru sdělilo v 7,25 hod. policejní ředitelství, že byla obsazena budova právnické fakulty, jakož i parlament. Rovněž budova české techniky na Karlově náměstí je dosud obsazena a celé okolí obklíčeno kordónem. Dále je obsazen elektrotechnický obor české techniky na Výtoni a na Vyšehradě. Konečně pak je obsazena i budova české techniky v Dejvicích, z níž byl vypuzen personál VI. okrsku CPO (civilní protiletectká ochrana – T.P.). Jak bylo dále zjištěno, během noci bylo odvezeno z Hlávkovy koleje 7 plných aut studentů neznámo kam. Tato kolej zůstává i nadále obsazena.“¹⁶

V souvislosti s obsazováním kolejí byly zavírány i české vysoké školy a další instituce. Vojsko obsadilo Všeobecnou nemocnici v Praze na Karlově náměstí, dále vysokoškolské vědecké ústavy na Albertově a budovu Rudolfinu, kde sídlil sekretariát Národního souručenství. Podle hlášení policejního ředitelství byla v osm hodin obsazena také budova hlavní pošty v Praze.¹⁷ V ranních hodinách major Havel z policejního komisařství v Bubenči objel autem všechna zmíněná místa v jeho obvodu a zjistil, že Masarykova kolej je i nadále obklíčena oddíly německých policejních sil, ale informaci, proč k tomuto zásahu došlo, neobdržel. U studentských kolejí na Letné již německá policie nebyla, pouze vojenská hlídka u hlavních vrat. Budova české techniky v Bubenči byla obklíčena útvarem SS v polních uniformách. Major Havel navíc zjistil, že Dejvicemi a Bubenčem projíždějí „auta Schupo“ a odvázejí studenty přímo z bytů.¹⁸

V Masarykově kolejí byli studenti soustředěni v hale a posléze je odvezli nákladními auty do ruzyňských kasáren. Při přepadení Hlávkovy koleje hlídkovaly v její blízkosti obrněné vozy. Zde také došlo ke zranění vrátného F. Poledníčka a po incidentu gestapo zatklo sestru ředitele koleje.¹⁹ Gestapo se shánělo po M. Martischnigovi, předsedovi studentské samosprávy, který zajišťoval pohřeb J. Opletala. Ten se předchozího

15 T. PASÁK, c. d., s. 158.

16 17.11.1939 (faksimilia), c. d. 128.

17 V dokumentu se uvádí, že hlavní pošta byla na Vinohradech. Jednalo se zřejmě o omyl nebo o telefonickou ústřednu.

18 17.11.1939 (faksimilia), c. d., s. 129 ad.

19 ÚVA, f. 38, s. 173. Výpověď ing. V. Weisera 13.11.1944, Londýn.

dne účastnil Opletalova pohřbu v Nákle u Litovle, do Prahy se vrátil až 17. listopadu k večeru, a tak unikl zatčení. Krátce poté emigroval do zahraničí.²⁰

Násilí se německé bezpečnostní síly dopouštěly i v ostatních pražských kolejích. Perzekuce nebyla ušetřena ani bohoslovecká fakulta UK v Sadové ulici, do jejíž budovy vnikli esesáci po sedmé hodině. Sousředili studenty bohosloví v refektáři, kde museli stát nepohnutě od půl osmé do jedné hodiny odpolední. Mezitím přes protesty rektora koleje J. Berana²¹ německá policie prohledávala jejich pokojíky a pátrala po zbraních. Odpoledne vybrali dvacet studentů z nejvyšších ročníků a odvezli je do ruzyňských kasáren. Od ostatních českých studentů zůstali odděleni, soustředěni ve větší místnosti, kde je až do nočních hodin vyslýchali ohledně zbraní. Teprve pak byli propuštěni.

Z koleje Spolku hradčanských kolejáků v Dejvicích v ulici U nové techniky č. 23 (bývalá Podkarpatoruská kolej) se podařilo některým studentům díky bývalému studentovi – legionáři a sochaři J. Kahajovi, který bydlel v sousedství, prchnout přes kolejní dvůr. Sousední Masarykova kolej byla totiž přepadena o půl hodiny dříve a střelba studenty vzbudila.²²

Přepadení Švehlovy koleje na Žižkově začalo kolem páté hodiny. Kolej byla hermeticky uzavřena a střežena kulometry. Studenti dostali výstrahu, že ten, kdo bude klást odpor, bude zastřelen. Příslušníci SS soustředili na 450 studentů do velkého kina, kde museli sedět se zdviženýma rukama. Po dvou hodinách je po dvaceti naložili do připravených vojenských aut a odvezli do Ruzyně.²³

Zatýkáni se týkalo pouze studentů, nikoliv studentek. Zatímco chlapeckou část koleje na Letné německé policejní jednotky hrubým způsobem obsadily, obyvatelky její dívčí části (tzv. Děvín) pouze internovaly na pavilóně. Ráno v osm hodin musely kolej opustit. Někteří studenti byli zpočátku internováni na Pankráci, ale většinu odvezli do ruzyňských kasáren. Zatýkáni studentů neproběhlo ve všech kolejích stejně. Nejvíce byla postižena Masarykova, Hlávková a Švehlova kolej a studentská kolonie na Letné. V těchto kolejích byli zatčeni všichni. V jiných kolejích bylo zatčeno pouze několik studentů, jako kupříkladu v koleji Spolku hradčanských kolejáků a v koleji Nová kolonie. Zatímco ve Staré kolonii na Letné bylo zatčeno přibližně šedesát studentů, v Nové kolonii v Dejvicích byl zatčen pouze jeden student.²⁴

Vzhledem k tomu, že přepravu velkého počtu zatčených studentů nemohly německé bezpečnostní síly zvládnout vlastními dopravními prostředky, nařídily, aby se na převozu zatčených do ruzyňských kasáren podíleli také řidiči autobusů hlavního města Prahy. Z tohoto důvodu bylo povoláno do služby 23 řidičů. Většina studentů byla převážena do kasáren na vojenských autech. První vůz se zatčenými studenty se objevil před branami kasáren ve 4,30 hod.²⁵

20 M. Martischnig emigroval na počátku roku 1940 přes Slovensko a Maďarsko do Jugoslávie a odtud do Anglie. Dostudoval medicínu na Oxfordské univerzitě a vstoupil do britské armády jako lékař. Ještě v roce 1945 se účastnil bojů na Dálném východě proti Japonsku.

21 Vzpomínka P. F. Hradeckého 16.1.1988; P. J. Uhra 10.2.1988. Za jejich zpřístupnění děkuji prof. dr. I. Hlaváčkoví. Za druhé světové války byl msgr. J. Beran zatčen, po válce se stal arcibiskupem pražským, po roce 1948 byl pronásledován. V roce 1965 se stal kardinálem. Srv. T. PASÁK, *Perzekuce katolické církve v Praze v letech 1939-1945*. In: Milénium břevnovského kláštera, Univerzita Karlova, 1993, s. 299 n.

22 SÚA, MV, E 1713, 234-2-7. Záznamy hlášení PŘ v Praze o obsazení vysokých škol a kolejí 17.11.1939.

23 F. BURIÁNEK, *Nepokořené mládí*. Praha 1979, s. 36.

24 *Perzekuce*, c. d., s. 88. V uvedené akci zatkl i ve studentské koleji jednoho studenta. Počet zatčených v rodinách zde neuvádím.

25 M. HEŘMAN, *Sedmnáctý listopad v Ruzyni*. Praha 1945, s. 9.

Přepadení kolejí v Praze se účastnili příslušníci pražského a kladenského gestapa, dále pak jednotky SS a ochranné pořádkové policie. Budovy vysokých škol a koleje obsazovaly v převážné míře útvary SS, které byly podřízeny veliteli 6. pluku zbraní SS – Totenkopfstandarte Bernardu J. K. Vossovi. Tento pluk plnil funkci strážního útvaru říšského protektora a byl v Praze dislokován na dvou místech: v ruzyňských kasárnách a v bývalé kadetce nedaleko Pražského hradu, kde také bylo jeho velitelství. 6. pluk SS byl podřízen přímo říšskému protektorovi a státnímu tajemníkovi. Po stránce vojenské a hospodářské spadal přímo pod Himmlera (po němž byla také ruzyňská kasárna pojmenována). Tento pluk SS se podílel nejen na obsazování kolejí, budov vysokých škol a jiných institucí (například Klementina, budov univerzitních klinik), ale také na obsazení Vysoké školy báňské v Příbrami.²⁶

Po převozu do ruzyňských kasáren byli studenti soustředěni v zimní jízdárně. Z nákladních aut museli vyzískat a proběhnout uličkou příslušníků SS, kteří je bili klacky a holemi. Od českých studentů byli odděleni příslušníci cizích států. Pokud se prokázali průkazem, byli postaveni stranou i vlajkaři či členové protizidovských organizací. Zároveň, ale nedůsledně, byli odděleni studenti mladší dvaceti let. K večeru přibyli do kasáren studenti dosud internovaní na Pankráci. I když někteří ze studentů byli propuštěni (cizinci, studenti mladší dvaceti let), zůstalo tam až do následujícího rána na tisíc studentů. Byli tam bez hygienického zařízení. Museli ulehnout do pilin na podlaže. Kdo by se pokusil o útek, měl být zastřelen.

Dvatenáctiletý student, kterého z ruzyňských kasáren propustili (posléze se ilegálně dostal do Anglie, kde sloužil u československého letectva), zachytil později události v Ruzyni následovně: „Nákladními auty jsme byli dopraveni do Ruzyně, kde auta zastavila před krytou jízdárnou. Tam nám bylo nakázáno, abychom rychle vběhli do jízdárny uličkou utvořenou z vojáků a SSmanů, kteří utíkajícím nastavovali nohy, mlátili do nich pažbami, koženými důtkami, klacky a rákoskami. Slabší klopýtli a padli do bláta, odkud byli v pravém slova smyslu kopanci dopraveni do budovy jízdárny. Tam již byli studenti z jiných ústavů řazeni za strašného nadávání, tupení, nejen jako Češi, ale i jako lidé, za rozdávání ran, facek atd. Obličej každého nesl krvavé stopy... V zádech našich řad byly umístěny dva těžké a čtyři lehké kulomety s vloženými pásy. Mezitím stále chodili mezi řadami němečtí policisté, kteří nás podle libosti týrali. Křičeli na nás německy a běda tomu, který odpověděl česky. Ten musel běhat podél řady a za smíchu vojáků musel přeskakovat nastavené bajonety na povel „Spring, Alik“. Pak nastalo ticho, v kterém jsme byli nuceni vyslechnout přednášku, v níž se pravilo, že je nesmírný rozdíl mezi Němcem a českým psem. Sto zraněných Čechů se prý nevyrovná jednomu raněnému Němci.“²⁷

Obdobně líčí situaci v ruzyňských kasárnách výpověď slovenského studenta na slovenském konzulátě v Praze bezprostředně po propuštění: „Vezl jsem se v druhém autě. Když první auto zastavilo, bylo hned obklopeno německými vojáky jako všechna ostatní auta. Jednoho studenta stáhl německý voják surovým způsobem. Jakmile byl na zemi, začal ho bít. Ten v domněnce, že neměl slézt, škrábal se nahoru, ale zase byl strhnut a bít. Všechny studenty takto postrkávali a bili. Potom příslušníci jiných národů byli jako cizinci odděleni. Měli jsme však možnost dobře vidět, co se kolem děje. Studenti

26 ALS-MS, B. Voss, Bsp XII/36/47. Vlastní životopis.

27 ÚVA, f. 38, 173. Výpověď čs. studenta v roce 1942 ve Velké Británii. Jméno studenta nebylo oznámeno vzhledem k možnosti perzekuce příbuzných v okupované zemi.

byli bití hlava nehlava: pažbami pušek, pěstmi, holemi a různými dřevěnými předměty. Na dvoře bylo plno bláta a po něm byli studenti hnáni do velké jízdárny. Cestou byli v pravém slova smyslu mláceni. Padali, vstávali, zabláceni, mnozí zkrvaveni, a němečtí vojáci je surově bili a pohněvaně křičeli: 'My vám dáme demonstrovat!' Při vchodu do jízdárny byl natažen provaz nebo řemen, a to nízko nad zemí. Ustrašení studenti to přirozeně nezpozorovali a přes provaz padali. Tam čekala skupina vojáků a členů gestapa, která v nelítostném bití pokračovala. A tak byli studenti nahnáni do jednoho kouta velké jízdárny. Byl to hrozný obraz. Sám jsem viděl, jak jednomu studentovi vyrazil jeden voják obě oči (zřejmě šlo o krvácení z rány do obličeje, ale o vyražených očích se žádná vzpomínka účastníka události 17.11.1939 ani dokument nezmiňují – T.P.). Nás potom, když bylo zjištěno, že jsme slovenští příslušníci, propustili. Po dobu čekání jsem slyšel vystřelit tři salvy.²⁸

V den, kdy německé bezpečnostní jednotky svázely vysokoškolské studenty do kasáren, bylo zde mezi sedmou a sedmáctou hodinou popraveno osm Čechů a jeden Slovák, které gestapo označilo za původce studentských nepokojů 15. listopadu. Byli to:

doc. dr. Josef Matoušek, historik a archivář v Zemském archivu v Praze, pedagog na filozofické fakultě UK, oponent Benešovy zahraniční politiky, stoupenec Karla Kramáře a učenlivý žák Josefa Pekaře, spoluautor manifestu československých historiků historikům francouzským proti ústupkům Hitlerovi v období záříjové krize 1938²⁹, člen vedení Národního souručenství a Českého svazu pro spolupráci s Němci, popraven ve věku 33 roků, 10 měsíců a 4 dny³⁰;

Juc. Josef Adamec, bývalý místopředseda Ústředního svazu československého studentstva (1935), od roku 1937 člen jeho dozorčí rady, tajemník studentského spolku právníků Všeherd, funkcionář studentského odboru Národního sjednocení, po vyloučení člen Klubu národně socialistických akademiků, koncem roku 1938 člen Národního studentského svazu práce³¹, popraven ve věku 29 roků, 10 měsíců a 29 dní;

Ing. Marek Frauwirth, levicově orientovaný Slovák, před válkou člen Svazu mladých, Společnosti na obranu demokratického Španělska, spolupracoval s odbojem na slovenském konzulátě v Praze, po ukončení studia na Vysoké škole obchodní (1939) se přihlásil na rozšiřující studium na téže škole³², popraven ve věku 27 roků, 11 měsíců a 9 dní;

MUC. Jan Černý, bývalý předseda Svazu čs. mediků, pravicový funkcionář ve Spolku agrárních akademiků, potom ve Vlajce, iniciátor akcí proti vedení Ústředního svazu čs. studentstva po Mnichovu 1938, v únoru 1939 zbaven funkce ve Svazu česko-slovenských mediků, popraven ve věku 24 let, 11 měsíců a 18 dní;

JUDr. Jaroslav Klíma, funkcionář studentského odboru Národního sjednocení, stoupenec směru K. Kramáře a F. Hodače, předseda Národního svazu českého studentstva v Čechách a na Moravě, popraven ve věku 26 let, 5 měsíců a 29 dní;

JUDr. František Skorkovský, od roku 1937 předseda tělovýchovného odboru Ústředního svazu čs. studentstva, významný pracovník mezinárodní studentské konfe-

28 SÚA, Bratislava, gen. konzulát Praha, zpráva 21.11.1939.

29 J. TOMEŠ, *Historie v letech zkoušky*. Praha 1980, s. 31.

30 F. KUTNAR, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví*, II. Praha 1977, s. 331; V. KLÍMA, *K historii domácího odboje za druhé světové války*. In: *Z počátků odboje*, Praha 1969, s. 111.

31 *Za lepší svět*. Praha 1963, s. 454.

32 M. VARSÍK, *Příběhy odvážných*. Bratislava 1979, s. 37; SÚA, UD, gen. B. Ečer, 17.11.1939.

derace CIE, funkcionář studentského odboru Národního sjednocení, z něhož byl vyloučen za podporu demokratického bloku (1937), aktivní pracovník Klubu národně socialistických akademiků³³; pozornost věnoval zahraničně politickým otázkám studentského hnutí, vzdělaný demokrat, podílel se na přípravě rozloučení s Janem Opletalem v Praze, popraven ve věku 30 roků, 1 měsíce a 16 dní;

JUC. Bedřich Koula, absolvent politické školy v Paříži, funkcionář studentského odboru Národního sjednocení, jednatel Svazu českého studentstva v Čechách, popraven ve věku 26 roků, 8 měsíců a 16 dní;

prof. Jan Weinert, středoškolský profesor, od roku 1936 jednatel Svazu československého studentstva v Praze, od roku 1937 do jara 1938 předseda tohoto svazu, člen studentského odboru Národního sjednocení, od roku 1937 zástupce Svazu československého studentstva v Praze v Ústředním svazu československého studentstva³⁴, od podzimu 1939 předseda Svazu českého studentstva v Čechách, na shromáždění studentských funkcionářů 26. 10. 1939 pronesl veřejně patriotickou výzvu³⁵, popraven ve věku 24 roků, 10 měsíců a 29 dní;

Václav Šaffránek, 21. 6. 1939 ukončil studium na gymnáziu v Křemencově ulici, aktivní účastník křesťanské studentské sociálně podpůrné akce, v době Mnichova 1938 se hlásil dobrovolně do československé armády, studentská spojka v Obraně národa, od podzimu 1939 zapisovatel Svazu českého studentstva v Čechách³⁶, popraven ve věku 18 roků, 11 měsíců a 6 dní.

V odbojovém hnutí byli přímo zapojeni dva z popravených studentů, a to Čech V. Šaffránek a Slovák ing. M. Frauwirth, který se po návratu ze Slovenska v létě roku 1939 podílel spolu s V. Černiánským na odbojové činnosti při vydávání pasů na slovenském konzulátě.³⁷

Podle politického rozvrstvení se většina popravených hlásila k ideologii národně demokratické, později Národního sjednocení, kterou okupační úřady označovaly za „šovinistickou“.³⁸ Dva funkcionáři studentského hnutí náleželi do Klubu národně socialistických akademiků a jeden z nich působil v Národním studentském svazu práce, který vznikl jako součást Národní strany práce. Pouze jeden studentský funkcionář sympatizoval s Vlajkou, která již v letech 1938-1939 představovala extrémně pravicový směr prostoupený antisemitismem.³⁹ V. Šaffránek, jehož životním mottem se stalo heslo „Vlast, národ, práce“, projevoval hluboké římskokatolické přesvědčení a úctu k tradici svatého Václava.⁴⁰ Seznam odsouzených k smrti připravil pracovník německé bezpečnostní policie W. Jacobi.⁴¹ Konečný výběr ze širšího soupisu provedl K. H. Frank. Některé z vybraných činitelů zatkl v Hopfenštokově ulici (prof. J. Weinerta, JUC. B. Koulu, JUDr. J. Klímu), ostatní byli pozatýkáni v nočních anebo časných ranních hodinách 17. listopadu 1939 v bytech; JUDr. F. Skorkovský byl jako jediný zatčen ve studentské Nové

33 UK, Všestudentský archiv, ÚSČS, 17.11.1939, F. Skorkovský.

34 AHMP, PŠ, Ústřední svaz čs. studentstva, 1938; SÚA, PMV, ÚSČS, 1937-1938.

35 Za lepší svět, c. d., s. 454.

36 Pozůstalost V. Šaffránka. Za její zpřístupnění děkuji PhMr. A. Arenbergerové; *České vysoké učení technické v Praze 1938-1945*. Praha 1948, s. 20.

37 ŠÚA, Bratislava, MZV. Slovenský generální konzulát Praha. Hlášení o provedení revize 19.8.1940.

38 T. PASÁK, *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků*, Praha 1980.

39 SÚA, PMV, 1939. Dále k tomu T. PASÁK, *Činnost Vlajky v období okupace*. In: HaV, 1966.

40 Pozůstalost V. Šaffránka. Rodinná kronika.

41 SÚA, ÚD, protokol s W. Jacobim, 14. 3. 1946.

kolonii v Dejvicích. První byl popraven doc. dr. J. Matoušek, a to několik minut po sedmé hodině, poslední pak JUC. B. Koula, kterého příslušníci gestapa vyzvedli z pankrácké cely kolem šestnácté hodiny. Exekuci provedla pátá setnina druhého praporu SS v Ruzyni pod velením obersturmbannführera SS von Staubena. Popravy probíhaly po etapách, a to jak po malých skupinkách, tak jednotlivě, přičemž v podstatě pět esesáků střídalo z pušek na jednoho člověka, ale různý cíl. Dopoledne bylo popraveno osm obětí, odpoledne pouze jeden studentský funkcionář.

Hlášení o popravě předával velitel ruzyňských kasáren telefonicky na velitelství pluku SS. Odtud hlásil opět telefonicky oberführer SS Bernard J. K. Voss splnění rozkazu státnímu tajemníkovi K. H. Frankovi do Černínského paláce.⁴² Těla popravených pak odvezli do libereckého krematoria. Některé pozůstatky po popravených (klobouky, náprsní tašky, plnicí pera, kapesní nožičky, obrázky svatých) odevzdalo gestapo proktorské policii, která je předala pozůstalým rodinám nebo nejbližším příbuzným. V případě ing. M. Frauwirtha, jehož rodiče žili na Slovensku, převzal tyto pozůstatky jeho spolubydlící V. Černianský. Když se slovenský generální konzul v Praze za několik dní písemně dotazoval na úřadě říšského protektora po osudu M. Frauwirtha, obdržel od K. Ziemkeho, zástupce zahraničního úřadu Velkoněmecké říše v úřadě říšského protektora, strohou odpověď, že byl strůjcem protifašistické demonstrace a že byl Žid.⁴³

V situační zprávě z 24. listopadu 1939 podal důstojník Sendel v zastoupení náčelníka štábu velitele pořádkové policie celkovou zprávu o provedení akce v Praze: „Jako důsledek studentských demonstrací byli v noci ze 16. na 17.11. na Vůdcův rozkaz německou ochrannou policií pozatýkáni bydlící čtyři pražských studentských kolejí. Protože se zatýkáni konalo v noci, bylo nutno v mnoha případech vyrazit dveře pažbami, neboť bydlící nechtěli otevřít. Přitom u jednoho pomocného strážmistra mimoděk spustila zbraň, následkem čehož byl jiný pomocný strážmistr smrtelně raněn (Švehlova kolej v Praze 3 – T.P.). Třebaže bylo vypáleno mnoho výstražných výstřelů, nedošlo k žádnému zranění. Celkem bylo zatčeno asi 1300 studentů. Dne 17.11. večer bylo v rozhlase a v novinách oznámeno, že v důsledku 28. října a 17. listopadu (má být 15. listopadu – T.P.) byly české vysoké školy uzavřeny na dobu tří let. Devět pachatelů bylo zastřešeno, neboť strůjci těchto akcí jsou zejména na českých vysokých školách.“⁴⁴

Ačkoliv bylo Brno druhým největším českým městem a po Praze se v něm soustřeďovalo nejvíce vysokoškolských studentů, byl v tomto městě před 17. listopadem 1939 relativní klid. Přesto úder nacistické moci směřoval i proti brněnským studentům. 17. listopadu mezi čtvrtou a pátou hodinou ranní obsadily německé bezpečnostní síly také v Brně budovy českých vysokých škol. Středem jejich pozornosti se staly velké Kounicovy a menší Sušilovy koleje, zatímco dívčí kolej – Dívčí dům Kounicových kolejí – byla zatýkáni ušetřena.⁴⁵

Na rozdíl od Prahy však akce německé policie vyvolala v Brně demonstraci. Studenti shromáždění před filozofickou a lékařskou fakultou se v počtu asi 300 až 400 účastníků nedlouho po desáté hodině snažili proniknout z Veveří ulice do středu města a vykřikovali hesla „Vraťte nám české školy“, „Pryč s Hitlerem“, „Ať žije prezident Beneš“. Po rozptýlení se studenti znovu shromáždili v České ulici. Před budovou uni-

42 ALS-MS, B. Voss. Lsp XII/36/47.

43 ŠÚA, Bratislava, gen. konzulát Praha. Ziemkova zpráva 27.11.1939.

44 ŠÚA, 109/7/60. Zpráva 24.11.1939. DHČSP, II., s. 513.

45 Srv. F. NEDBÁLEK, F. HEJL, *Zvláštní akce 17. listopad a její průběh v Brně*. Brno 1985, s. 18.

verzitní knihovny a české techniky se odehrály srážky mezi českými a německými studenty. Incidentsy s německými studenty se rozrůstaly. Při srážce s německou policií, která měla sídlo v budově reálného gymnázia, bylo zatčeno 13 vysokoškoláků. Veřejné protesty se rozšířily i do jiných částí Brna (Konečného náměstí, Veveří ulice, Sírotčí ulice, Falkensteinova ulice, Žerotínovo náměstí, Komenského a Brandlova ulice, německý Hnědý dům). K vážnému střetnutí došlo právě před Hnědým domem, kde bylo sídlo NSDAP.⁴⁶

Po prvních studentských vystoupeních brněnský zemský úřad v zájmu uklidnění situace požádal rektory vysokých škol, aby vydali provolání ke studentům. Provolání, vysílané v rozhlase již v 11 hodin, vyzývalo studenty, aby zachovali „klid a rozvahu“. Jak vyplývá z této výzvy, nebyl ani rektorům znám smysl německé bezpečnostní akce, neboť zároveň s uklidňováním požadovali od studentů, aby „doma pokračovali ve studiu“ a připravovali se ke zkouškám.⁴⁷ V odpoledních hodinách byl v Brně již klid.

Jiná situace však byla na kolejích. Prohledávali je příslušníci SS a gestapa, zabavovali písemný materiál, hledali (marně) zbraně. Kounicovy koleje byly obsazeny kolem šesté hodiny ranní. Do prohlídky pokojů se zapojili i studenti z německé vysoké technické školy. Tato prohlídka byla osudná pro tři studenty vyšších ročníků, kteří vlastnili některé dokumenty z předmnichovské republiky či ilegální letáky. Z. Vincence, E. Černého a Z. Fukala odvezli na gestapo v Mozartově ulici.⁴⁸

Sušilovu kolej německé bezpečnostní jednotky obklíčily již v časných ranních hodinách. Rozestavěly hlídky po chodbách koleje, přerušily telefonní spojení. Opět prohledávaly pokoje a hledaly zbraně a letáky. Ze studentů, kteří se museli shromáždit v jídelně, bylo padesát vybráno k další internaci a ostatní se museli do 12 hodin příštího dne vystěhovat z koleje.

V každé koleji – Kounicově a Sušilově – byla zatčena skoro třetina jejích obyvatel. Zatímco v Kounicově koleji mohli bydlet 550 studentů a v Sušilově koleji 175, zatčených studentů bylo v Kounicově koleji 175 (zde byla třetina překročena), v Sušilově koleji 50.⁴⁹

Zatčení studenti z obou kolejí byli odvezeni auty na brněnské hlavní nádraží. V tu dobu byl vyklizen prostor před východem z nádraží na prvé nástupiště a kolem stála stráž SS s puškami. Studenti museli urychleně nastoupit do vagonů třetí třídy se zataženými okny. Na každé straně většího oddílu a u některých kupé stála hlídka SS. Před studenty ze Sušilovy koleje byli dopraveni do vlaku zatčení studenti z Kounicovy koleje.

Ve vlaku byli studenti varováni, že nesmějí bez povolení opustit místo ani se podívat ven. V opačném případě jim hrozilo zastřelení.

Kolem 22. hodiny vyjel transport se studenty z Brna a směřoval přes Českou Třebovou na Prahu.

Zásah proti studentům v Brně, podobně jako v Praze, byl výlučnou záležitostí německých bezpečnostních sil a SS. Civilní složky německé okupační správy se o zásahu dověděly až dodatečně, jak ukazuje stanovisko vedoucího představitele oberlandrátu v Brně, zaslané úřadu říšského protektora: „O akci provedené dnes v noci na českých vysokých školách mi chybějí jakékoliv informace, takže jsem nemohl zaujmout řádné

46 F. H. HALAS, *Počátky nacistické perzekuce na brněnských vysokých školách a 17. listopad 1939 v Brně*, Revue ÚJEP, Universitas, 1970, s. 26.

47 AUK, Věstudentský archiv, ÚSČS, tisk, 17.11.1939.

48 F. HEJTMÁNEK, F. HEJL, c. d., s. 27.

49 V údajích o počtu ubytovaných studentů v Kounicově koleji i o počtu zatčených není jednoty. Srv. F. H. HALAS, c. d., s. 31; F. HEJTMÁNEK, F. HEJL, c. d., s. 27; AKPR, R 138/40.

stanovisko k četným hlášením a dotazům, které byly dnes ráno na mne vzneseny. Pokud jsem se mohl dozvědět cestou přes domněle mi podřízené protektorátní policejní ředitelství, jedná se o opatření provedená zde SS-standartou na rozkaz gestapa. Místní velení SS mi ale objasnilo, že podle výslovného rozkazu nesmělo předem vstoupit ve spojení s žádnou služebnou, jen s gestapem.⁵⁰ Představitel oberlandrátu Westerkampf se v jistém smyslu ohradil, že nebyl předem o zásahu informován: „Za tohoto stavu věcí působilo jako ironie, že pokud vím, na papíru platí ještě všeobecně nařízení, že oberlandráti jsou odpovědní za klid a pořádek na svém okrese.“

Westerkampf nebyl z německých úředníků jediný, koho rozsáhlá a přítom neoznámená akce německých bezpečnostních sil přinejmenším udivila. Vedoucí skupiny pro Moravu v úřadu říšského protektora H. Naudé, jehož sídlo bylo v Brně a jemuž byl podřízen zemský úřad, se ohradil přímo říšskému protektorovi. Z úřadu říšského protektora obdržel strohou, ale vyčerpávající odpověď: „Že jste nebyl včas zpraven o opatřeních proti českým vysokým školám, neodpovídá jistě Vašemu postavení..., ale vysvětluje se to neobyčejnou rychlostí, s níž byla akce provedena a potížemi, které byly zdolány.“⁵¹

Demonstrace vysokoškolských studentů, která proběhla v Brně 17. listopadu 1939, měla pro některé studenty osobní důsledky. Počátkem prosince byli vytypovaní studenti pozváni na gestapo v Mozartově ulici, kde byli zatčeni.⁵² Po několika dnech internace je nejdříve poslali do vězení ve Vídni a potom do koncentračního tábora Sachsenhausen za ostatními českými studenty.

Ve srovnání s Prahou a Brnem měl 17. listopad 1939 odlišný průběh v Příbrami, sídle Vysoké školy báňské se 153 posluchači.

V osm hodin ráno se dostavili k okresnímu hejtmánovi v Příbrami příslušníci tábořského gestapa spolu s velitelem přepadového oddílu ochranné policie (Schutzpolizei), s vojevzrostupolicejním doprovodem a s příkazem na předvolání rektora a prorektora vysoké školy. Oba se na okresní úřad dostavili v 9,00 hod. Příslušníci tábořského gestapa (okres Příbram náležel do správy oberlandrátu Tábor) jim sdělili, že se „Vysoká škola báňská uzavírá a učení se přerušuje“.⁵³

Na rozdíl od jiných vysokých škol se v Příbrami ještě v 9 hodin učilo. Příkaz gestapa zatím znal pouze rektor a prorektor školy. Členové gestapa si od hejtmána vyžádali seznam studentských spolků působících na škole. Byly to spolky Prokop, Ostravan, Carbonie, Moravan a Baník. Prokop a Ostravan byly největší; na ně se také soustředila pozornost gestapa. Členové výborů obou spolků byli předvoláni na okresní úřad. Děkanát je předvolával z posluhářen a studoven telefonicky nebo osobně, z bytů a z ostatních prostor školy je předvedli protektorátní četníci. Na okresním úřadě zjistilo gestapo jejich nacionálie a předalo je do rukou příslušníků SS.⁵⁴

Zatčené funkcionáře spolků Prokop a Ostravan nahnali do dvou přistavených, plachtou pokrytých nákladních automobilů. Z vedení spolku Prokop bylo zatčeno 5 funkcionářů a ze spolku horního a hutního inženýrství Ostravan 10 posluchačů. Všech patnáct zatče-

50 SÚA, 114/125/15. Dálnopis 18.11.1939.

51 Tamtéž.

52 AKPR D 468/40. Údaje se různí. Neurath uvádí 68, česká úřední místa 62, zatímco v některých publikacích se objevuje počet 63 (F. NEDBÁLEK, F. HEJL, c. d.; J. POLIŠENSKÝ, c. d., s. 140; AKPR D 468/40; SÚA PMR, 1940, 3797. Materiál o počtu zatčených studentů v Brně od 30.11. do 7.12.1939.)

53 SÚA, PMR, 1939. Zpráva OÚ Příbram 17. 11. 1939.

54 J. VELFL, 17. listopad 1939 na Vysoké škole báňské v Příbrami. In: Rozpravy NTM. Studie z dějin hornictví, 22, 1989, s. 5.

ných studentů odvezli příslušníci SS z Příbrami do Prahy a uvěznil je v pankrácké věznicí. Zde zůstali skoro tři měsíce. Koncem února 1940 byli transportováni přes Drážďany do koncentračního tábora Sachsenhausen.

Zatímco příslušníci gestapa prováděli stručný výslech studentů na okresním úřadě, dorazily k budovám Vysoké školy báňské jednotky nacistických přepadových komand. Příslušníci SS, které Bernard J. K. Voss poslal na pomoc táborskému gestapu do Příbrami⁵⁵, vyhnali studenty z poslucháren a laboratoří. Od 12. hodiny byl všem posluchačům vstup do školních budov zakázán. Před vchodem do budov hlídkovaly stráže SS. Zatímco studenti nesměli vejít do školy, zaměstnancům školy byl vstup dovolen až do 22. prosince 1939. Poté byly vchody do pracoven, laboratoří a poslucháren zapečetěny.

Když okresní hejtman podával zprávu předsednictvu ministerské rady bezprostředně po zatčení studentů, neznal ještě podstatu a smysl celé akce: „Důvod k odvezení posluchačů není znám.“⁵⁶

Další zásah postihl univerzitní město Olomouc, kde byla Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta s 206 posluchači. Zásah německých bezpečnostních sil probíhal obdobně jako v případě bohoslovecké fakulty UK v Praze, avšak s tím rozdílem, že několik bohoslovců bylo zatčeno a odvezeno do koncentračního tábora.⁵⁷

Ve večerních hodinách 17. listopadu a v ranních hodinách následujícího dne byla vylepována v Praze a v jiných českých městech vyhláška o uzavření českých vysokých škol: „Ačkoliv bylo vážně varováno, pokouší se od nějaké doby skupina českých intelektuálů ve spolupráci s emigrantskými kruhy v cizině menšími nebo většími akcemi rušit klid a pořádek na vysokých školách. Ježto tyto živly se ve dnech 28. října a 15. listopadu daly strhnouti k násilným činům proti jednotlivým Němcům, byly české vysoké školy na dobu tří let uzavřeny, devět pachatelů bylo zastřeleno a větší počet účastníků vzat do vazby.“⁵⁸

Za tisk a vylepení vyhlášky odpovídaly z nařízení úřadu říšského protektora daného protektorátnímu ministerstvu vnitra české policejní úřady. Oberlandráty měly plnění příkazu kontrolovat.⁵⁹ Von Neurath text vyhlášky neznal (v době, kdy se připravovala byl mimo Prahu) a byl s ním seznámen dodatečně.

V době, kdy byla vyhláška koncipována, bylo skutečně popraveno devět občanů. Avšak teror umocněný akcí 17. listopadu 1939 pokračoval a nacházel další oběti. Téhož dne proběhla v nočních hodinách další zatýkání (tentokrát nikoli studentů) a poprav. Exekuce následovala po střetnutí ve voze pražské tramvaje. Ve 23 hodin jel tramvaj č. 9 Husovou třídou ve směru od středu města referent úřadu říšského protektora R. Železný.⁶⁰ Ve voze stál. Před ním seděl hudebník F. Löbner a inspektor neuniformované stráže bezpečnosti F. Nachtman. Policejní inspektor seděl s nohama křížem a nohou se dotýkal Železného. Došlo k slovní potyčce, která pokračovala i na ulici a kterou chtěl Železný vyřešit pomocí pistole. Na místo činu přišel policejní praporčík A. Valenta a požádal Železného o průkaz. Ten ho odmítl předložit. Všichni odešli na policejní strážnici

55 ALS-MS, Ls XII, 31, 46. B. Voss.

56 SÚA, PMR, 1939. Zpráva OÚ Příbram 17.11.1939.

57 AKPR, T 442/39. Průběh 17.11.1939 na olomoucké bohoslovecké fakultě není dosud prozkoumán, autorovi se to nepodařilo ani přes doporučení kardinála F. Tomáška. Archivní materiál fakulty ještě nebyl ve SA v Olomouci z technických důvodů zpřístupněn.

58 Archiv Muzea hl. m. Prahy, 17.11.1939. Dokumentace.

59 SÚA, UD, gen. B. Ečer, 17.11.1939; *Český národ soudí K. H. Franka*. Praha 1947. K tomu T. PASÁK, *Činnost protektorátní reprezentace na podzim 1939*, ČSČH, 1969/IV.

60 SÚA, PMR, zpráva PMV, 25.11.1939. Pozůstalost gen. A. Eliáše, AA, hlášení PŘ v Praze 17.11.1939.

v Lupáčově ulici, kde R. Železný požadoval, aby proti F. Löbnerovi a F. Nachtmanovi bylo zavedeno trestní řízení. Ale vrchní policejní rada a správce okresu L. Reichert označil střetnutí za nedorozumění a pouze všechny tři vyzval, aby se ráno kolem půl osmé dostavili na komisařství.

S tímto řešením referent Neurathova úřadu nesouhlasil a zavolal Wolfgangu von Wolmarovi, referentu pro tiskové otázky v úřadě říšského protektora.⁶¹ Wolfgang von Wolmar přijel zanedlouho v důstojnické uniformě SS a v doprovodu dvou vojáků. Po zjištění situace zavolal na gestapo a během půl hodiny se objevilo před strážníci auto s příslušníky pražského gestapa. F. Löbner a F. Nachtman spolu s A. Valentou byli zatčeni a odvezeni do ruzyňských kasáren. Po příjezdu (přibližně ve 3,10 hod.) byli bez soudu zastřeleni. Dne 18. listopadu vydalo ČTK německou úřední zprávu: „Pro násilné přepadení Němce byli 18. listopadu zastřeleni 3 Češi. Mezi zastřelenými jsou dva policejní úředníci.“⁶² Za dva dny gestapo oznámilo pražskému policejnímu ředitelství jména popravených. Akce 17. listopadu 1939 si tak vyžádala nikoli pouze devět obětí, jak se často mylně traduje, ale dvanáct.

V důsledku této události gestapo za pět dní ještě zatkl správce okresního policejního komisařství na Žižkově L. Reicherta a velitele oddělení stráže bezpečnosti kpt. L. Vyšína. Zatímco L. Vyšín byl téhož dne propuštěn, policejní rada L. Reichert zemřel za dva měsíce v koncentračním táboře.⁶³

Frankova interpretace Hitlerova pokynu, že za útok nebo fyzické ohrožení některého Němce má následovat exekuce tří Čechů, byla v jistém rozporu se stanoviskem ze 16. listopadu, jak s podivem poznamenal i říšský protektor K. von Neurath. Tři Češi měli být zastřeleni teprve až za jednoho zraněného Němce. Když však K. H. Frank 17. listopadu telefonicky hlásil A. Hitlerovi popravu devíti Čechů, vyjádřil podle Franka Hitler svůj údiv. Frank písemně poznamenal, že Hitler počítal s popravou dvaceti Čechů.⁶⁴ Nelze vyloučit, že Hitlerovo stanovisko urychlilo exekuci F. Löbnera, F. Nachtmana a A. Valenty.

Zásah proti českým vysokým školám byl všeobecný. Jeho součástí bylo obsazení klinik, které byly součástí univerzit, a různých vědeckých institucí sídlících v budovách vysokých škol.⁶⁵ Týkalo se to zejména některých vědeckých společností, jako byla Královská česká společnost nauk s knihovnou, Česká národní rada badatelská, dále samostatných státních vědeckých ústavů, jako byla Pražská hvězdárna, Historický ústav, Fotoměřický ústav, Komise pro soupis tisku, knihovnická škola a další. Znemožněna byla zároveň činnost velkého množství vědeckých ústavů.⁶⁶

61 K činnosti Wolfganga von Wolmara srv. T. PASÁK, *Soupis...*, c. d., s. 52.

62 *Venkov*, 18.11.1939.

63 SÚA, PMV, zpráva 20.11.1939. Důvěrná informace MV. Dále tamtéž, PMR, informace PMV 25.11.1939.

64 SÚA, 144/9/14. V zápise je uvedeno: „Anschließend gab der Führer mir den Befehl, dass für jeden Deutschen, der gestern bei der Demonstrationen verwundet worden ist – es handelt sich um 6 oder 7 Deutsche – drei den studentischen Rädelsführer erschossen wird.“ Neurath sdělil 28.11.1939: „Die Weisung des Führers lautete: 'Für jeden verletzten Deutschen sollen 3 Tschechen erschossen werden.' Wer ist verletzt worden.“

65 SÚA, MŠANO, 1918-1944, zpráva J. Kaprase 23.11.1939.

66 Postiženy byly: Výzkumný a zkušební ústav hmot, konstrukcí stavebních a přirozených kamenů v Praze-Dejvicích, Ústav pro zkoušení hospodářských strojů a motorů v Praze-Dejvicích, Strojní laboratoř v Praze, Výzkumná stanice pro bakteriologii zemědělskou v Praze, Výzkumná stanice mlynářská v Praze, Laktologický ústav v Praze, Výzkumná a zkušební stanice k mechanickému zkoušení kovů a konstrukčních součástí v Praze, Ústav pro sklářství, keramiku, technologii a zkoušení staviv v Praze, Výzkumná a zkušební stanice obráběcích strojů a nástrojů v Praze, Laboratoř technologie a papírnictví

17. listopadu 1939 byly uzavřeny rovněž knihovny spojené s vysokými školami. Byla to Národní a univerzitní knihovna v Praze, Zemská a univerzitní knihovna v Brně, Knihovna vysokých škol technických v Praze, a to i přesto, že to byly knihovny veřejné. Vzhledem k tomu, že v Národní a univerzitní knihovně měly sídlo i jiné knihovny (jako kupříkladu Knihovna České akademie věd a umění, Slovanská knihovna řízená Slovanským ústavem, Pedagogická knihovna J. A. Komenského, Knihovna a muzeum Svatopluka Čecha, Jaroslava Vrchlického, Terezie Dobrovské, Knihovna Kinského), byla znemožněna i jejich činnost.⁶⁷

Zásah proti fakultním nemocnicím a klinikám vedl k ohrožení zdraví a léčení hospitalizovaných pacientů. Tlak se projevil konkrétně proti klinice prof. A. Jiráska v Praze, která musela vyklidit prostor pro kliniku německé univerzity.

Uzavření českého vysokého školství postihlo univerzity, techniky, samostatné fakulty i akademie výtvarných umění v Praze. Byly uzavřeny: Univerzita Karlova v Praze, Česká (Masarykova) univerzita v Brně, Cyrilo-metodějská bohoslovecká fakulta v Olomouci, Husova československá evangelická bohoslovecká fakulta, České vysoké učení technické v Praze, Česká vysoká škola technická v Brně, Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství v Brně, Vysoká škola zvěrolékařská v Brně, Vysoká škola báňská v Příbrami.

Zásah nacistů proti českým vysokým školám postihl i pedagogické a vědecké práci 513 profesorů, docentů, 345 ostatních učitelských sil, tj. celkem 1223 pedagogů. Uzavřením vysokých škol bylo znemožněno studium 17 566 zapsaným posluchačům na uvedených vysokých školách ve studijním roce 1939-1940, z čehož bylo 3543 žen. Z uvedeného počtu vysokoškolských studentů bylo 15 172 národnosti české, ostatní (2394) byli cizinci. Jednalo se většinou o Slováky, Bulhary, Jihoslavy a jiné národnosti.⁶⁸ V Praze se perzekuce týkala 12 248 vysokoškolských studentů a studentek, v Brně 4959, v Olomouci 206 a v Příbrami 153. Nacistický zásah ochromil nejen českou vysokoškolskou základnu, ale také výzkumnou a vědeckou činnost. V souvislosti s perzekucí zastavily svoji činnost také instituce, které sice neměly plně vysokoškolský charakter, ale které se snažily nahradit vzdělávací vakuum, jako byla Škola vysokých studií pedagogických v Praze, v Brně a v jiných českých městech.⁶⁹

Dne 18. listopadu 1939 německá policie převezla zatčené české vysokoškoláky z ruzyňských kasáren do koncentračního tábora Sachsenhausen. K vlaku, který odjížděl z Prahy, byly připojeny vagóny s vysokoškoláky z Brna.⁷⁰ Akce 17. listopadu 1939 dostala nové rozměry.⁷¹

v Praze, Laboratoř vodních staveb v Brně, Mechanicko-technická laboratoř v Brně, Výzkumný ústav průmyslu koželužského v Brně, Výzkumný ústav kvasného průmyslu v Brně, Zkušební a pokusný ústav textilní v Brně, Výzkumný a zkušební ústav elektrotechnický v Brně, Výzkumný ústav pro zemědělskotechnickou textaci, kalkulaci a statistiku v Brně, Výzkumný ústav pro průmysl silikátový v Brně, Ústav pro zkoušení hospodářských strojů v Brně.

67 Tamtéž.

68 *Perzekuce...*, s. 112. Archiv UK, Vřestudentský archiv, tisk, 1939.

69 Archiv PM JAK Praha, Škola vysokých studií pedagogických, 1939. Dále k otázce perzekuce srv. *The Stormy November*. Londýn 1941, s. 56; *The Way of Light*. Londýn 1940, s. 45.

70 V počtu internovaných studentů není jednota. Srv. J. POLIŠENSKÝ, *Zpráva o perzekuci českých studentů*. In: 17. listopad, odboj čs. studentstva, s. 140 (počet 1185 byl přejímán v literatuře). Rovněž se uvádí údaj 1200, který je obsažen v tisku (*Venkov*, 21.11.1939), dále ve Stahleckerově zprávě (SÚA, 109/7/60, zpráva 23.11.1939). I tento údaj přešel do literatury (kupř. D. BRANDES, *Die Tschechen unter deutschem Protektorat*. Mnichov 1969, s. 93). V *Perzekuci...*, c. d., s. 94, je zase údaj 1173, zatímco R. Heydrich v dálkopise K. H. Frankovi ze dne 16.12.1940 (Archiv UK Praha, J. Opletal, dálkopis R. Heydricha, fotokopie) uvádí údaj 1095 intervenovaných studentů. Poslední číselný údaj je nejpravděpodobnější a odpovídá také vzpomínkám některých účastníků akce 17.11.1939. V Sachsenhau-

Zásah proti českým vysokým školám byl cílevědomě namířen proti vzdělanosti a kul-
tuře českého národa a životně se ho dotýkal. Rozhodnutí A. Hitlera ze 16. listopadu
1939 svědčilo zároveň o změně taktiky nacistické okupační moci vůči českému národu.⁷²

Bibliografická poznámka

Průběhu 17.11.1939 nebyl ještě věnován – ač se to zdá nepochopitelné – objektivní
historický rozbor. Kolem charakteristiky popravených 9 činitelů v Ruzyni se nahroma-
dila řada nepravd, polopravd a nepřesností, které se tradovaly více než 40 let. Histo-
rický pohled nahrazovaly vzpomínky pamětníků, které nebyly vždy v kontextu s pramen-
ným materiálem. Není možné vyloučit, že z důvodů politických nebyla za poledních
40 let zpracována problematika studentského hnutí na podzim 1939, neboť v jistém
smyslu souvisela s činností Národního souručenství. V minulém období nebyla také
zpracována otázka propuštění studentů z koncentračního tábora Sachsenhausen (záslu-
hu na tom, že se studenti vrátili z tohoto tábora domů, měli E. Hácha a A. Eliáš). Ze
starších prací srv. J. POLIŠENSKÝ, *Zpráva o perzekuci českého studentstva, zavření
vysokých škol a studentském odporu proti nacismu*. In: 17. listopad, odboj čs. student-
stva, Praha 1945; *Perzekuce českého studentstva za nacistické okupace*, Praha 1945. Ze
zahraniční literatury srv. D. BRANDES, *Die Tschechen unter deutschem Protektorat*,
Mnichov, 1969, I.; týž, *Die deutsche Reaktion auf die Prager Demonstrationen in Her-
bst 1939*. In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1975, č. 2; G. SCHMOLLER, *Die
deutschen Vergeltungsmassnahmen nach den tschechischen Studentendemonstrationen
in Prag in Oktober und November 1939*. In: Bohemia, 1979; V. MASTNY, *The Czechs
under Nazi Rule*, New York–Londýn 1971. Významnou a dosud málo doceněnou prací
je dílo L. ZINKA, *The Stormy November 1939*, která vyšla v Londýně roku 1941. Před-
mluvu napsal P. Drtina. Dále srv. B. ŠULC, *Ústřední svaz čs. studentstva v exilu za
vátky 1940-1945*, Praha 1990. Z pramenných prací srv. *Dokumenty z historie čs. poli-
tiky 1939-1943* (DHČSP), ed. L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVENKOVÁ, I.-II. d., Praha
1966; V. BABIČKA, V. HELEŠICOVÁ, *17.11.1939* (faksimilia), SÚA, Praha 1979.

Historiografie vztahující se k problematice 17.11.1939 má po roce 1945 několik
etap. Prvním pokusem o historický rozbor byla již zmíněná zpráva J. POLIŠENSKÉHO.
Materiál byl podmíněn stavem bádání, nicméně se však stal východiskem pro objasňo-
vání nacistického zásahu proti vysokým školám. Podobnou úlohu sehrála práce *Perze-*

senu byli studenti rozmístěni ve čtyřech barácích, v každém bylo po 300 zatčených. Čtvrtý barák (blok)
byl podle těchto vzpomínek zaplněn pouze z poloviny. Brněnští studenti, zatčení počátkem prosince
1939, byli deportováni do Sachsenhausenu až v lednu 1940.

- 71 Internace zatčených studentů působila na protektorátní místa depresivně. Jak E. Hácha, tak A. Eliáš se
snažili o propuštění studentů, zmírnění jejich utrpení v táboře, záchranu budov a studentského majetku.
Srv. SÚA, PMR, 1939, 3767. Žádost rodičů 21.11.1939. První skupina studentů byla propuštěna z kon-
centračního tábora 19. 12. 1939. K činnosti českých vládních míst srv. T. PASÁK, *Činnost protektorátní
reprezentace na podzim 1939*. In: ČsČH, 1969, č. 4; týž, *Zápasy primátora dr. O. Klapky*. 1991, s. 18 a d.
- 72 SÚA, R, 109/3/2/5. Neurathův zápis o jednání s A. Hitlerem. K tomu tzv. Aktenvermerk ze 16.11.1939,
srv. T. PASÁK: *Pražská protifašistická demonstrace...*, c. d., s. 77. V Himmlerově zápisu je uvedeno:
„Anschließend gab der Führer mir den Befehl, dass für jeden Deutschen, der gestern bei den Demon-
strationen verwundert worden ist – es handelt sich um 6 oder 7 Deutsche – drei der studentischen
Rädelsführer erschossen werden.“ Dále *Český národ soudí K. H. Franka*, c. d., s. 76; SÚA, CH 91/3/97.
Zpráva z domova 20. 12. 1939; DDI, IX, II., dok. 254, str. 216. Carusova zpráva do Říma; SÚA, CH
37/91/419. Zpráva z Prahy do Paříže 5.12.1939.

kuce českého studentstva v době nacistické okupace. Historiografie padesátých a šedesátých let prosazovala tendenci po zvýraznění komunistického vlivu na celkovou dobovou atmosféru a zároveň se snažila snížit význam popravených činitelů studetského hnutí v ruzyňských kasárnách. Nebyli totiž komunisté a z tohoto důvodu byla jejich jména také potlačována, jejich činnost zkreslována. Zároveň se začala uplatňovat tendence, která se snažila demonstraci 15.11.1939 a následně 17.11.1939 vydělit z celkového protifašistického hnutí odporu českého národa, což se projevilo hlavně ve vzpomínkách některých pamětníků. Sborník *Za lepší svět* (G. HUDEC a kol., Praha 1963) publikoval některé stati, které nebyly konformní s dosavadním pojetím marxisticko-leninské historiografie. V období let 1968-1969 se prosazovala nová vlna historického bádání (J. TE-SAŘ, T. PASÁK). Průkopnickým dílem se stal sborník *Z počátků odboje* (O. JANEČEK a kol., Praha 1969). Doba normalizace silně ovlivnila historické bádání a vtiskla mu až do počátku osmdesátých let charakteristickou pečť ve smyslu pojetí V. Krále. Z padesátých let přerůstala do doby takzvané normalizace neuváživá a demagogická charakteristika popravených studentů. Také pojetí 17.11.1939 bylo ovlivněno celkovým pojetím marxisticko-leninské historiografie a stavu historie jako vědy. Diskuse z let 1968-1969 byla násilně umlčena. Zatímco v období totality byl svobodný výzkum potlačen, v zahraničí se stala problematika 17.11.1939 předmětem studia (D. BRANDES, G. SCHMOLLER, V. MASTNÝ). S uvolněním politického systému souvisel i výzkum problematiky okupace v širším kontextu (O. SLÁDEK). Byly otevřeny nové pohledy na nacistický bezpečnostní aparát a znovu se začaly, i když omezeně, zkoumat a kriticky srovnávat prameny. Omezená pramenná základna byla výhodná pro legalizaci komunistického odboje. Významnou pramennou edicí, průkopnickým činem, byla dvoudílná edice *Dokumenty z historie čs. politiky 1939-1945* (M. ČERVINKOVÁ, M. OTÁHALOVÁ, Praha 1966), z konce sedmdesátých let pak sbírka dokumentů *SÚA 17. listopad 1939* (V. BABIČKA, V. HELEŠICOVÁ). Ze zahraničních edic nelze opomenout *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945* (Baden-Baden 1951-1956), *I dokumenti diplomatici italiani*, sv. 8 (Řím 1953-1955). Z oblasti komunistického odboje přispěla k poznání českého podzimu 1939 sbírka dokumentů o spojení mezi Prahou a Moskvou (*Depeše mezi Prahou a Moskvou*, Příspěvky k dějinám KSČ, 1967, č. 3, ed. G. BAREŠ). Demontrace studentů 15.11.1939 byla označena vedením ilegální KSČ za neuváženou šovinistickou provokaci, což souviselo s rozpory mezi komunistickým a demokratickým hnutím po podepsání německo-sovětského paktu ze srpna 1939. Tato edice byla dána normalizačními historiky na index. Na konci totalitního období vyšla práce J. LEIKERTA, *Ráno přišla noc*, Praha 1989, která sice není prací historickou, ale přesto vyplňovala mezeru v oblasti literatury faktu.

Bezprostředně před 17. listopadem 1989 se konala na ČVUT v Praze (10.–12.11.) vědecká konference o J. Hlávkově, na které byl již ve zcela demokratickém ovzduší přednesen referát k 17. listopadu 1939. Srv. T. Pasák, Hlávková kolej v Praze a její účast v protifašistickém hnutí odporu na podzim 1939. In: *Josef Hlávka (1831-1908)*, sborník z konference o J. Hlávkově, Praha 1990.

Po roce 1989 se výzkum soustředil na dosud opomíjené skutečnosti (propuštění studentů z koncentračního tábora) a našly se v archivech nejen nové materiály k 17.11.1939, ale také k českému podzimu vůbec. Ze vzpomínkových prací bylo edičním činem vydání memoárů B. ŠULCE (*Ústřední svaz čs. studentstva v exilu za války 1940-1945*). Českému podzimu 1939 není dosud věnována podrobnější historická práce, což je na úkor poznání tohoto období.

Místo tzv. legend legendy?

Josef Belda, Antonín Benčík, Václav Kural

V prvním „inauguračním“ čísle odborného časopisu *Soudobé dějiny* byl uveřejněn článek J. Měchýře pod atraktivním názvem *Na okraj legendy roku 1968*. Vítáme snahu vydavatele i redakce časopisu o diskusi, která tříbí myslí. Současně však považujeme za svou povinnost s jeho článkem polemizovat.

Vycházíme z toho, že *Soudobé dějiny* jsou odborný časopis, a vítáme jeho snahu uveřejňovat polemické texty. Právě proto považujeme za nutné diskutovat a upozornit na to, že soudy, charakteristiky i četná protirečící si tvrzení J. Měchýře jsou – podle našeho názoru – z valné většiny v příkrém rozporu s analýzou dostupných pramenů a faktů k danému tématu. Z jeho výkladu lze soudit, že se neseznámil s bohatou unikátní sbírkou dokumentů, které shromáždila Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-70 a která je uložena v Ústavu pro soudobé dějiny (cca 150 000 stran fotokopíí dokumentů naší i zahraniční proveniencí). Navíc jsme toho názoru, že ani běžně dostupná literatura a prameny nepotvrzují většinu soudů, charakteristik a tvrzení autora, který zpravidla neuvádí žádný pramen ani autora, s nímž polemizuje, ani argumenty ke svým tvrzením. Tím dochází k soudům mírně řečeno problematickým.

Kupříkladu na straně 22 v pasáži o roli Čechie, kterou mimochodem silně přeceňuje, můžeme číst tvrzení: „že sovětská strana dodržela pasáž Moskevského protokolu o tom, že se *sovětská armáda nebude vměšovat do vnitřních záležitostí ČSSR. Dalšího vojenského vměšování totiž nebylo třeba.*“ (Zvýrazněno autory.)

Kdyby autor znal příslušné dokumenty, zjistil by, že ve skutečnosti potvrzuje brežněvovskou zcela absurdní tezi sdělenou Dubčekovi tři dny po vpádu půlmilionové intervenční armády do Československa při výslechu v Moskvě 23. srpna: „My jsme se nevměšovali do vašich záležitostí a také to i nadále dělat nebudeme.“¹

Cožpak už sama intervence, ale i takzvané československo-sovětské jednání v Moskvě a Moskevský protokol nepředstavovaly vojenské vměšování, jaké historie jen tak nepamatuje? Nebyly výsledkem velice nerovnoprávného jednání, vedeného ze strany Moskvy a celé varšavské pětky z pozice síly, pod nesmírným nátlakem, pod hrozbou krveprolití, občanské války či nastolení vojenského režimu se všemi důsledky, a pro

1 Archiv Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970 (dále jen AK), stenografický záznam jednání Brežněva, Kosygina, Podgorného a Voroncova s Dubčekem a Černíkem v Moskvě 23.8.1968.

odvlečené čs. reformní představitele i pod hrozbou nenávratna? A cožpak už sama přítomnost i aktivita několikasettisícové intervenční armády v Československu nebyla vměšováním do vnitřních věcí Československa? „Nelze si myslet, že vojska odejdou jen tak. Bude-li podzemní rozhlas rozeštvávat, pak stěží odejdou a může být i skutečná válka,“ řekl mimo jiné v závěru svého vystoupení 23. srpna L. Brežněv při jednání se Svobodovou delegací. A Kosygin to vzápětí řekl ještě zřetelněji: „Jsou dvě alternativy: buď válka nebo dohoda.“² A Gomulka 24. srpna: „Ozbrojený boj je pravděpodobně nevyhnutelný. Buď bude boj, nebo kapitulace. Naším vojskům je třeba dát rozkaz, aby zahájila boj proti kontrarevoluci.“³ Nikoli náhodou si A. Kosygin na jedné z paralelních schůzek varšavské pětky v Moskvě (24.-27.8.) liboval: „Nyní je jiná situace než byla předtím. Nyní máme sílu (tj. vojska v ČSSR – pozn. autorů) a budeme mít i smlouvu.“⁴

Avšak sovětské vměšování po podepsání Moskevského protokolu nelze omezit jen na nečinnost Střední skupiny vojsk v Československu. Ona nátlakovou činnost vyvíjela, i když ji neplakátovala. Šlo přece o politický nátlak vůbec, všemi prostředky, i těmi „jinými“. Záznam ze schůzky varšavské pětky v Moskvě z 27. září 1968, na níž se jednalo o strategii postupu proti čs. reformnímu hnutí a jeho vedení, to dokazuje nadmíru jasně a je v dokumentaci Komise k dispozici i autorovi, s nímž polemizujeme.⁵ Zde totiž byla vypracována další strategie postupu proti československému reformnímu hnutí a jeho vedení i taktika, jak československému vedení vnutit Dohodu o dočasném pobytu sovětských vojsk, a to už bez příslibu, že v dohledné době odejdou. To vše bylo pak Československu vnučováno nesmírným nátlakem a též za pomoci takzvaných zvatelů, a také ovšem za nátlaku pomocí ozbrojených sil. O jejich roli jako hlavní nátlakové skupiny při prosazení Brežněvova pojetí normalizace a při formování protireformní opozice velice přesvědčivě mluví i návrh náčelníka HPS sovětské armády generála Jepiševa, který předložil ÚV KSSS již 4. září 1968: „Pobytu našich vojsk v Československu... je nutno plně využít k řešení hlavního úkolu – ke stabilizaci politické situace v zemi, k normalizaci činnosti místních i státních orgánů, společenských organizací, velitelů i politických pracovníků čs. armády, ke sjednocení všech zdravých vlasteneckých sil Československa.“ Šestistránkový dokument obsahuje pak dlouhou řadu konkrétních opatření, jak toho dosáhnout.⁶ Neméně přesvědčivým dokladem o praktickém vměšování intervenční armády do vnitřních záležitostí Československa je řada „vměšovacích“ dopisů velitele intervenčních vojsk generála Pavlovského a náčelníka politického oddělení generála Načinkina, adresovaných československému vedení, v nichž oba velice kategoricky vyžadují tvrdý postup proti skutečné i údajné antisovětské činnosti sdělovacích prostředků, učitelů, různých stranických i státních funkcionářů odmítajících spolupráci s velením intervenčních jednotek atd., atd. Tak kupříkladu v závěru dopisu generála Pavlovského předsedovi vlády O. Černíkovi z 26.9.1968 si můžeme přečíst: „Rozhodně protestuji proti rozšířené praxi protisovětského zpracovávání mladého pokolení ČSSR a vyjadřuji, soudruhu předsedo, naději, že učiníte okamžitá a efektivní opatření k zamezení těchto, sovětskému státu nepřátelských akcí, které mne zprostí při-

2 A ÚV KSČ, f. 07/15, a. h. 36, záznam jednání dne 23.8. v Kremle.

3 AK, Z/M 21, záznam o moskevském setkání stran. a vlád. delegací pěti soc. zemí.

4 Tamtéž.

5 AK, stenografický záznam schůzky stranických a vládních představitelů NDR, PLR, MLR, BLR a SSSR 27.9.1968.

6 AK, Z/SD č. 67.

padných akcí po linii vojenského velení.“⁷ (Zvýrazněno autory.) Atd., atd., ale aspoň toto: Byly to jednotky Střední skupiny vojsk, které vydávaly a rozšiřovaly tiskoviny Zprávy, proti jejímž vydávání jako ilegální tiskovině marně protestoval A. Dubček u L. Brežněva a jejíž zákaz byl jedním ze dvou základních požadavků Jana Palacha, kvůli nimž se upálil.⁸

A konečně: koncem března 1969 Brežněvovo vedení velice dovedně využilo nadšených československých občanů z vítězství československých hokejistů nad sovětským mužstvem na mistrovství světa i rafinované provokace s rozbitím sovětského Aeroflotu příslušníky StB. Vzápětí totiž přiletěl do Československa neohlášeně a neočekávaně *maršál* Grečko s početným doprovodem a československému vedení a československému armádnímu velení předložil ultimátum spolu s hrozbou nové sovětské intervence. Na poradě s čs. armádním velením 1.4.1969 otevřeně sdělil, že kromě pokynů veliteli Střední skupiny vojsk „dal pokyn skupině sovětských vojsk v NDR, Polsku a na Ukrajině připravit plán vstupu na území ČSSR, a ta že v případě nebezpečí vstoupí na území ČSSR i bez vědomí a souhlasu čs. orgánů“.⁹ Džúrovo MNO se k tomuto ultimátu fakticky připojilo a rovněž prezident Svoboda, který dal Grečkovi závazný slib, že na dubnovém plénu ÚV KSČ bude A. Dubček zbaven funkce prvního tajemníka a na jeho místo bude zvolen G. Husák.¹⁰ To není vměšování vojenskými silami? Stejně tak i příprava na potlačení srpnových demonstrací v roce 1969 probíhala prakticky v režii velení Střední skupiny sovětských vojsk, respektive Moskvy.¹¹ Suma sumárum, tvrzení o nevměšování se sovětské armády do vnitřních záležitostí Československa běžně dostupné prameny jednoznačně vyvracejí, tím spíše prameny nejnovější.

Vraťme se však ke statí J. Měchýře jako celku. Autor je zkušený historik-profesionál. Právem bychom od něho očekávali, když už se odhodlal vyslovit své stanovisko k takové historické události jakou Pražské jaro nesporně bylo, a to do odborného časopisu, že se seznámí alespoň se základními nejnovějšími prameny. To se kupříkladu týká i tak závažné skutečnosti, jakou jsou takzvané zvací dopisy, které uvádějí do hry nemalou pátou kolonu, které mají intervenci dodat jakési mezinárodní ospravedlnění a jejichž signatáři se stanou jak protagonisty pokusu o vnitřní puč pomocí dělnicko-rolnické vlády, tak ovšem i protagonisty takzvané normalizace. O jejich existenci byla snesena řada důkazů, po klopotné práci historiků došly z Budapešti, Varšavy a Moskvy dokumenty s jejich texty. Pár stránek za kritizovaným článkem byly některé z nich otištěny i s výkladem, jímž kriminalistická laboratoř osvědčila jejich pravost. To všechno J. Měchýř ponechává stranou a prohlašuje „zvací dopisy“ vlastně za fikci. To je jistě doklad poněkud zvláštní metody historikovy.

Nejde však jen o „dopisové“ záležitosti. Není nám kupříkladu jasné, odkud vzal autor tvrzení, jako by se historiografie o roku 1968 shodovala na jakési „linii ledna“. Pokud je nám známo, nejen v našem okruhu, ale i ve většině jiných prací na toto téma se mluví o „polednové politice“, o polednovém reformním procesu, pro nějž byly na lednovém plénu ÚV KSČ vytvořeny některé základní podmínky: výměna A. Novotného

7 AK (APV ČSSR, f. F. Hamouz, sekretariát místopředsedy vlády).

8 AK, stenografické záznamy čs.-sovětských jednání v Moskvě v říjnu a prosinci 1968.

9 VHA, MNO – sekret. ministra. Zápis o jednání mezi představiteli velení ČSLA a Sovětské armády.

10 J. MADRY, *Počátky normalizace a armáda*, Historie a vojenství č. 4/1993.

A. DUBČEK, *Naděje umírá poslední*, Praha, Svoboda 1993, s. 241 n.

11 J. MADRY, c. studie.

za A. Dubčeka na postu prvního tajemníka ÚV KSČ a usnesení o vypracování Akčního programu. Ty ovšem byly pro otevření polednového procesu krajně důležité – to snad lze pochopit.

Nejde však jen o zacházení s fakty vůbec. Historik má povinnost vidět nejen povrch událostí a jevů, ale také příčiny, které k těmto událostem vedly, a pochopit, že jednotlivé skutečnosti mají své souvislosti a nejsou jen vnějším projevem nesmírně důležitého procesu – nejen uvnitř KSČ, ale i v celé čs. společnosti. O tom zřejmě autor ví, ale jako by vědět nechtěl. Jinak by totiž sotva mohl tvrdit, že počátkem Pražského jara byl červnový sjezd čs. spisovatelů. Jistěže tento sjezd byl obzvlášť významnou událostí v celkovém dlouhodobém procesu formování demokratických, proreformních sil. Nicméně byl jen jednou z dlouhé řady událostí tohoto přípravného procesu. Autor jako by „zapomněl“, že se sjezdem spisovatelů se A. Novotný a jeho aparát ještě dokázali vyrovnat, že poté naopak následoval pokus obnovit tvrdou politickou linii v duchu zosťování třídního boje, formulovanou v projevu A. Novotného k absolventům vojenských vysokých škol (1. září 1967). Pro autora jako by se nekonalo říjnové plénum ÚV KSČ, kde se A. Dubček – věc do té doby neslychaná – tvrdě utkal s A. Novotným.¹² Přitom nešlo jen o národnostní problematiku. A že to byla věc, která otfásla Novotného pozici a posléze vedla k prosincové „tajemnické rebelii“, je snad nesporné.

V přístupu J. Měchýře k hodnocení Pražského jara a jeho aktérů je však snad nejzávažnější vulgární zjednodušení celého problému. Pro něj bylo Pražské jaro (podobně jako pro M. Uhdeho – to však je politik) jen jakýmsi bojem o moc uvnitř KSČ. Opakovaně také tvrdí (str. 10, 12), že většina účastníků Pražského jara se do něj zapojila z kariéristických důvodů.

Jistěže i v Pražském jaru jako v každém velkém společenském hnutí hrála v motivaci aktérů svou roli i snaha po osobním uplatnění či vyniknutí. Cožpak to ale byla motivace jediná a hlavní?

Chce snad J. Měchýř v dnešním klimatu také přispět k desavuuování „osmašedesátníků“? Cožpak ti všichni, kdo se po 20. sjezdu KSSS v roce 1956 dožadovali svolání mimořádného sjezdu KSČ, a to proti vůli A. Novotného, sledovali jen nebo především své kariéristické zájmy? Dělal to snad těch několik desítek historiků, ekonomů, právníků, filozofů a politologů v takzvané barnabitské komisi, když v roce 1963 proti vůli A. Novotného prosadili rehabilitaci takzvaných buržoazních nacionalistů? Jaký zjištěný cíl vedl kupříkladu široký kolektiv Výboru pro dějiny druhé světové války a hnutí odporu, když usiloval o historickou i občanskou rehabilitaci nekomunistického a západního odboje, a to opět proti vůli A. Novotného a jeho aparátu? A co lidé v „Kaplanově“ rehabilitační komisi? Vždyť ti všichni si koledovali ani ne tak o kariéru jako o osobní postih, jehož se také v normalizaci skutečně dočkali. Ostatně, i sám J. Měchýř s tím má jistou osobní zkušenost; proč tedy dnes tvrdí to, co je v rozporu se skutečností? Nebo snad vyšli vysokoškoláci ze strahovských kolejí do pražských ulic demonstrovat jen kvůli lepšímu záznamu v indexu? Jaké zjištěné zájmy přivedly kupříkladu 20. března 1968 na dvacet tisíc mladých lidí na mítink do PKOJF? Z jakých zjištěných důvodů se KAN ve svém programovém prohlášení přihlásil k demokratickému socialismu? A jakou kariéru sledovali vedoucí reformní představitelé v čele s Dubčekem, když přes veškerý nátlak i hrozbu vojenské intervence ze strany Moskvy a varšavské pětky pokračovali?

12 *Československo roku 1968* (1. díl), Praha, nakl. PARTA 1993, str. 17 n.; A. DUBČEK, *K otázkám obrodzovacího procesu v KSČ*, Bratislava 1968, str. 3 n.; AK, L/1597.

čovali v uskutečňování reformního procesu? Proč Dubček i v moskevské internaci jednal s Brežněvem s otevřeným hledím? Nemohli si ti všichni pohodlněji a bez rizika zajistit svou kariéru slepou poslušností brežněvovskému vedení? A konečně, jaké kariéristické cíle sledovalo na půl miliónu vyloučených a vyškrtnutých členů KSČ i milióny jejich rodinných příslušníků, odmítajících politiku husákovské normalizace a podrobených různému šikanování – od vyhození z práce až po uvěznění? Vždyť stačilo tak málo: aby si posypali hlavu popelem a veřejně přiznali, že „byli pomýleni“ a že „napravují postoje“. Proč to neudělali jako řada jiných (které autor nechává vlastně bez své kritické pozornosti)?

Avšak k tomu hlavnímu. Jistěže zápas o prosazení a realizaci programu demokratického socialismu na domácí půdě probíhal uvnitř KSČ mezi reformisty a konzervativci; zvláště v počátcích Pražského jara určoval směr dalšího vývoje. Ale tak, jak tento proces nabýval na šířce a na hloubce, jak se do něj zapojovaly stále širší vrstvy občanské společnosti, přesouvalo se těžiště zápasu o „jaro“ i na mezinárodní pole. Hlavním odpůrcem se stal Kreml, Moskva, respektive vedení pěti zemí varšavské pětky. Doma se čím dál tím více do celého procesu zapojovali jedinci i celé složky obnovující se občanské společnosti, která – zejména v souvislosti s obranou státní suverenity proti „pěťce“ – nutila vedení stavět se Kremlu na odpor a nakonec ve dnech okupace dominovala na pražských, bratislavských a dalších ulicích. Kdo tuto dynamiku nechápe, nepochopil z historie roku 1968 to nejpodstatnější, a nepochopil ani podstatu pozdějšího souboje mezi KSČ a společností o prosazení takzvané normalizace.

Měchýř také tvrdí (str. 12), že Akční program (podle nás základní dokument Pražského jara) se opozdil o čtvrt roku, či spíše o 12 let, a že prakticky nikoho neoslovil. Akční program, vypracovaný v relativně krátké době tří měsíců, byl samozřejmě také vymezen hloubkou rozporů a diferenciací ve vedení KSČ a tím také omezen. Přesto byl vyjádřením touhy a úsilí po zásadním a trvalém rozchodu se stalinským pojetím socialismu. Byl to v dosavadní historii nejzávažnější a nejdalekosáhlejší pokus o fundamentální reformu „reálného socialismu“, návrh blízký koncepci demokratického socialismu, odpovídajícího demokratickým tradicím a podmínkám Československa. Byl nedokonalý a poplatný – zejména uchováváním vedoucí role KSČ (byť i v nedogmatickém pojetí) – dobovým podmínkám, v nichž vznikl. Byl však otevřeným programem, měl své stoupence, odpůrce i kritiky. Pro radikální stoupence byl revoluční málo, pro konzervativce příliš. Evropská i světová demokratická veřejnost projevovala Pražskému jaru a jeho programu v převážné míře zdrženlivé sympatie a současně varovala před přílišným radikalismem, který by dráždil sovětské vedení. Největší a nejvýznamnější komunistické strany Evropy (především Itálie, dále Francie, Španělska aj.) v něm viděly nadějný příklad možností a životaschopnosti socialismu. A průzkumy veřejného mínění v Československu, různé programové dokumenty politických stran, Národní fronty, vlády, různých organizací a hnutí přesvědčivě dokazují, že Akční program jako program demokratizujícího se socialismu v té či oné míře vzala za svůj drtivá většina občanů Československa. Pro tehdejší chápání Akčního programu je příznačné i stanovisko takového politického směru, jakým byl Klub angažovaných nestraníků, který ve svém programovém prohlášení konstatoval: „...Konečně třetím východiskem je současná impozantní myšlenka československého experimentu, v němž má být spojen demokratický socialismus s velkým programem osobních svobod. Socialistické společenské zřízení, demokratický výkon moci a svoboda jednotlivce jsou pro nás jak východiskem politických úvah, tak cílem, o nějž chceme usilovat v dnešní přestavbě politického živo-

ta.“¹³ Podobně i nezávislé a miliónem podpisů stvrzené poselství občanů „Socialismus – spojenectví – suverenita – svoboda“, doprovázející čs. delegaci na jednání v Čierné n.T., zdůrazňovalo: „Dějiny naší země v posledních staletích jsou dějinami nesvobody. Tím dychtivěji pozdravily naše národy socialismus, který nám přineslo osvobození v roce 1945. Byl to neúplný socialismus, protože nedal svým pracujícím občanům tvůrčí svobodu. My jsme ji však hledali a začali nalézat po lednu tohoto roku... Nadešel okamžik, kdy se naše vlast po staletích stala opět kolébkou nadějí, nadějí nikoli pouze našich. Nadešel okamžik, kdy můžeme světu podat důkaz, že socialismus není nouzové řešení pro málo vyvinuté země, ale jediná skutečná alternativa pro celou civilizaci...“¹⁴

Konečně v prohlášení J. Seiferta, profesora Černého, pěvce opery Národního divadla E. Hakena, herců R. Hrušínského, K. Högra a desítek dalších významných umělců k 1. máji 1968 můžeme číst: „Hlásíme se k myšlenkám 1. máje s hlubokým přesvědčením, že jejich cíle je možné dosáhnout pouze v socialistické společnosti, obrozené ideály demokracie a svobody... Nejsme komunisté, a přece máme stejný cíl jako ti komunističtí intelektuálové a umělci, kteří usilují o demokratickou obrodu naší společnosti...“¹⁵ Kolega Měchýř může namítnout, že v těchto prohlášeních se o Akčním programu nemluví. Ale cožpak demokratický socialismus, k němuž se tato prohlášení hlásí, není perspektivou Akčního programu?

Je tudíž zřejmé, že tvrzení o tom, že Akční program, jako program směřování k demokratickému socialismu, nikoho neoslovil, je přinejmenším chybné. Plně však souhlasíme se závěry autora na str. 13, (kde fakticky vyvrací svá předchozí tvrzení): „Objektivně to byl pokus o hlubokou, tehdy nedozírnou reformu komunistického systému. A každý soudný člověk věděl, že za dané mezinárodní situace v sovětské sféře vlivu nic jiného než reforma není možné.“ Upozorňujeme však, že ideje Akčního programu prošly během jara a léta 1968 vývojem a že v tezích pro mimořádný XIV. sjezd došly až k okraji pluralitního politického systému – což bylo rozhodujícím argumentem pro intervenci: „...přeměnu KSČ ve stranu sociálně demokratického typu nelze za žádnou cenu připustit, neboť by to znamenalo konec socialismu (rozuměj: sovětského typu) v Československu“¹⁶.

Pro přípravu a provedení intervence bylo však dostatečné už původní znění Akčního programu, jak dokazují okamžitá následná opatření „druhé strany“: – Akční program byl přijat na samém počátku dubna a už 7. dubna 1968 odesílá sovětský velvyslanec v Praze K. Červoněno L. Brežněvovi alarmující tajnou zprávu o průběhu a výsledcích dubnového pléna. Mezitím již velký tým překladatelů v Moskvě usilovně překládá Akční program pro potřeby Brežněvova vedení.¹⁷ A už 8. dubna 1968 vydal maršál Grečko, ministr národní obrany SSSR, jistěže ne sám o své vůli, svou direktivou GOU/1/87654 příkaz zahájit přípravu operace „Dunaj“, přípravu eventuální vojenské intervence proti Československu. Svědectví o tom podal velitel Jižní skupiny vojsk v Maďarsku generál Provalov ve své souhrnné zprávě o přípravě a průběhu srpnové akce. Zahájení intervenčních příprav již počátkem dubna potvrzuje ve svých pamětech i velitel 2. polské armády (která se intervence zúčastnila) generál Sivicki. Vzápětí poté se (ve dnech

13 Svobodné slovo, 11.7.1968, Manifest Klubu angažovaných nestraníků.

14 Svobodné slovo, 27.7.1968, Poselství předsednictvu ÚV KSČ; Zvláštní vydání LL 26.7.1968.

15 Svobodné slovo, 1.5.1968.

16 AK, stenografický záznam schůzky představitelů SSSR, NDR, PLR, MLR a BLR v Moskvě 18.8.1968.

17 AK, Z/SD 23.

9.-11.4.) schází plénum ÚV KSSS, které mimo jiné jedná o Československu a v jehož průběhu generál Jepišev (náčelník HPS SA) prohlásí, že požádá-li skupina věrných čs. komunistů o pomoc na záchranu socialismu v Československu, Sovětská armáda by byla připravena splnit svůj úkol.¹⁸

V této replice nemůžeme provádět další podrobně argumentované rozборы. Problémů budících nesouhlas i rozporných tvrzení je však v Měchýřově článku více. Proto o některých alespoň stručně.

V kapitole *Osudná noc* (str. 14), v níž popisuje reakci předsednictva ÚV KSČ na zprávu o intervenci, dochází Měchýř k závěru, že svým následným chováním po přijetí protiokupačního prohlášení se reformní vedení před dějinami zcela diskvalifikovalo. K tomu: není pravdou, že předsednictvo ÚV KSČ čekalo na příchod okupantů tak docela trpně. J. Smrkovský jako předseda Národního shromáždění dal svým spolupracovníkům pokyn ke svolání Národního shromáždění. Sám považoval za morálně správné zůstat s A. Dubčekem. Předseda vlády O. Černík dal svolat zasedání vlády a odjel do budovy jejího předsednictva. Bylo snad hlavně jeho vinou, že byla obsazena a Černík internován dříve, než se vláda sešla?

A. Dubček, pravda, svůj původní úmysl svolat tábor lidu a promluvit na něm opustil z obavy před krveprolitím. Akceptoval však návrh B. Šimona, vedoucího tajemníka MV KSČ v Praze, aby MV svolal poradu delegátů XIV. sjezdu KSČ k posouzení situace a k zaujetí stanoviska, a současně nechal vypracovat oficiální stanovisko k intervenci.

Vývoj situace již první den okupace prokázal, že prohlášení předsednictva a jmenovaná rozhodnutí podstatným způsobem a velice pozitivně ovlivnila vznik a vývoj spontánního, nenásilného, leč důsledně protiinterventního odporu čs. lidu. Rozhodujícím způsobem také přispěla ke zmaření plánů zvatelů a intervntů na zajištění politické legitimacy intervence a k její politické porážce. Vláda, Národní shromáždění i XIV. sjezd KSČ dostaly orientaci, s níž se mohly plně ztotožnit. Mimo jiné také díky tomu byl zmařen pokus K. Hoffmanna a jeho skupiny o vysílání prointerventního prohlášení v rozhlase i prostřednictvím ČTK; pokus O. Švestky o publikaci obdobného prohlášení v Rudém právu; pokus o ustavení kolaborantské dělnicko-rolnické vlády; mimo jiné díky tomu se mohl uskutečnit XIV. (vysočanský) sjezd KSČ.

J. Měchýř také zřejmě nechce vidět, že mezi členy PÚV KSČ byl hluboký rozdíl. Reformní členové předsednictva byli internováni již kolem páté hodiny ranní a poté odvečeni, zatímco probřežněvoští zvatelé – Bilak, Indra, Kolder a další – se po svém selhání uchýlili na sovětské velvyslanectví. A. Kapek se jel schovat na svou chalupu a J. Piller odjel na KV KSČ.

Jestliže J. Měchýř svým odsouzením blíže neurčeného jednání předsednictva ÚV KSČ řekl A, měl by také říci i B, tj. co se podle něj mělo – a pozor – co se také mohlo v dané situaci udělat. Měl snad Dubček jako první tajemník ÚV KSČ dát povel k ozbrojenému odporu? Jakou naději na úspěch za dané mezinárodní situace mohl ozbrojený odpor mít? Pravda, snad mohl aspoň někdo ze špičky odejít do ilegality a řídit odpor politicky. Nebylo však lepší, že se absencí této špičky uvolnil prostor pro radikálnější vůdce z druhé garnitury? A koneckonců, nebyl to snad jejich postoj, který podstatným způsobem přispěl k politické porážce intervntů?

18 J. PATAKY, *Účast maďarské armády v intervenci proti Československu v roce 1968*, Historie a vojenství č. 5/1993.

Místo závěru uvedme moudrá slova, která publikoval sám J. Měchýř při jiné příležitosti ve studii Několik úvah nad únorem 1948, sepsané společně s L. Nyklíčkem.¹⁹ „...jenže, ať už čteme povrchní články, nebo posloucháme projevy, i politiků velice moudrých, zjišťujeme s nelibým údivem, jak málo se toho ve skutečnosti o těchto událostech ví, jak málo skutečných historických faktů je v historickém povědomí nejen široce chápané společnosti, ale i mnoha intelektuálů. Projevuje se to nejenom v konkrétních detailech... ale také v zásadních, obecných charakteristikách.“

Snad má rok 1968 jisté historické právo na to, aby se uvedeně chyby při jeho hodnocení neopakovaly. Pokusme se tedy proti Měchýřovým údajným antilegendám postavit pokus o pozitivní výklad toho, oč v Pražském jaru šlo, pokus, který – ovšem ve značně zestručněné formě – vychází z prací historické Komise 1968.²⁰

Otázku, jaká byla podstata a smysl tohoto reformního pokusu i důsledky jeho porážky, J. Měchýř nezodpověděl. Určitý náběh v tomto směru hned desavuuje tezemi o pouhém boji mezi dvěma frakcemi komunistů a kariéristickou motivací opravců režimu. Mluví také se značným despektem o socialismu, aniž by třeba jen naznačil, že většina naší společnosti po roce 1945 skutečně socialistické ideje sdílela. Byl to důsledek německé okupace a války, tedy selhání západních demokracií, ale též nezapomenutelného zhroucení kapitalistické ekonomiky, která se projevila světovou hospodářskou krizí s milióny nezaměstnaných v první polovině třicátých let. V žádném případě však tyto sympatie k socialismu neznamenalý souhlas s kopírováním a implantací systému založeného na diktatuře Kremlu oddaných stranických špiček a byrokratického aparátu pod heslem diktatury proletariátu.

Pod diktátem tohoto promoskevského stranického vedení byl vytvořen společenský systém založený na ozbrojených a politických silách, na degradaci politických stran a společenských organizací v pouhé „převodové páky“, na byrokratickém přidělovém antitržním ekonomickém uspořádání, jehož důsledkem bylo naprosto umělé a násilné přeorání sociální struktury naší společnosti a tvrdé potlačení demokratických svobod a základních lidských práv. To nakonec vedlo v neblaze proslulých padesátých letech k zločinným represím vůči nekomunistům, ale i vůči vybraným „zločincům“ v komunistické straně. V taktu vytvořeného společenského systému nemohla zastávat svá dosa- vadní místa ani stará, klasicky vzdělaná inteligence a musela být vytěsněna a zbavena vlivu. Nová inteligence, vzdělávaná ideologií marxismu-leninismu, teprve postupně poznávala pravý stav věcí a brala rozum. Rychleji se však dopracovávala k poznání, že systém nevyhovuje a že jsou nutné zásadní změny.

Nelze však nevidět, že značné části společnosti, zvláště dělnické třídě, vyhovovaly podmínky určité rovnosti. Nebyla vrstva superbohatých. Nejvyšší stranické špičky mohly sice vést život na velmi vysoké úrovni, ale většinou skrytě, v ústraní a také „přídělově“. Sociálně ekonomické podmínky většiny společnosti nebyly jednoznačně špatné; například potřeba potravin, zdravotnictví, školství, kultura měly poměrně dobrou úroveň, již bylo ovšem dosahováno na účet technického zaostávání, trvalé devastace přírody a stálého souboje se stranickou kuratelou.

Na druhé straně však právě existenční podmínky vyvolávaly rostoucí nespokojenost. Rovnostářsky založený systém nedával možnost vyniknout a získat patřičnou od-

19 Reportér č. 9/1991.

20 *Československo roku 1968* (1. díl – obrodný proces, 2. díl – normalizace) Praha, nakl. PARTA 1993. Pokud někde neuvádíme prameny, odkazujeme na tuto publikaci, v níž jsou odkazy na prameny a literaturu uvedeny. Máme na mysli zvláště druhou polovinu naší repliky.

měnu lidem podnikavým a schopným; naopak, poskytoval nejlepší podmínky přísluho-vačům vládnoucí stranické nomenklatury, často neschopným, ale věrným režimu.

Rostoucí nespokojenost byla posilována možností srovnávat s vyspělým západním světem, především s Německem, Rakouskem a Itálií, zvláště když určité oteplení dovo-lovalo častější výjezdy do kapitalistických států Evropy.

Tato kritičnost společnosti se obracela proti KSČ, která si přivlastnila všechnu moc a byla za dané poměry zodpovědná. Avšak kritická nespokojenost rostla i v této straně, jejíž intelektuální část s rostoucím vzděláním a rozhledem dospívala k poznání, že má-li se socialismus udržet, musí být zdemokratizován, tj. musí existovat na základě společenského souhlasu, a ne na základě monopolizace mocenských prostředků.

Ani Novotného dogmatické vedení nemohlo zcela ignorovat narůstající problémy a krizové jevy, proto připouštělo určitou liberalizaci systému, operovalo s pojmem „vě-decké řízení“, vždy však po určitých uvolňovacích krocích zase ustupovalo a režim při-tvrđilo. V tomto střídání „oblev a mrazů“ se přece jen dařilo dosahovat určitého po-kroku, leč ve sférách spíše okrajových, ne však v politickomocenské oblasti. Měchýř zjednodušeně konstatuje, že se formálně stále nemohlo nic, ale mohlo se skoro vše. Je to přecenění skutečností, že se již neuplatňovala hrůzná praxe politických procesů pade-sátých let, ale zároveň i podcenění stále existující stranické byrokratické totalitní maši-nérie. De facto se mohlo leccos, ale ne to rozhodující: dotknout se monopolu byrokra-tické moci.

Oblastí, která nutila vedení KSČ k snahám o nápravu a nutně pomohla cestě k led-nu 1968, byla ekonomika. Zhroucení třetí pětiletky v roce 1963 usnadnilo a uspíšilo prosazení poznatků teoretických ekonomů v čele s O. Šikem, které mířily k uvolnění rigidního řízení z centra, k překonání nepružného centrálního přidělového systému a k postupnému přechodu k tržnímu hospodářství a obnovení zákona hodnoty. Šikův vě-decký tým však také dospíval k závěru, že ekonomická reforma, bez níž bylo nejen nemožné zachytit výsledky vědeckotechnické revoluce a zpomalit postupující zaostá-vání za ekonomikou západních kapitalistických států, ale i zabránit rychle se zhoršující ekonomické, a tudíž i sociální situaci v zemi, není možná bez politické demokratizace. A to už se „nesmělo“.

Složitost situace navíc prohlubovala slovenská otázka, nejen necitlivé (až urážející) chování A. Novotného vůči Slovákům, ale především stále oklešťování pravomocí i tak slovenskou stranu neuspokojujícího asymetrického modelu státu. K posílení zápasu o pl-nou slovenskou emancipaci formou federalizace státu přispěla i takzvaná socialistická ústava z roku 1960, která znovu okleštila pravomocí slovenských orgánů zrušením Sbo-ru pověřenců a zúžením rozsahu pravomocí Slovenské národní rady. V protikladu k to-mu rostlo přímé resortní řízení z Prahy, tedy Slováky zdůrazňovaný „pražský centra-lismus“.

Kulturní oblast, která se nejvíce vyprošovala zpod stranické kurately, pomáhala vytvářet příznivé klima pro uskutečňování nutných reforem, jejichž reálný obraz před-stavovala vědecká sféra, především humanitní. Zvláště poznání pravdy o procesech pa-desátých let a o nedostatečné rehabilitaci v roce 1963 prohloubilo morálně politickou krizi a znamenalo urychlený a hluboký rozchod reformní vědecké a kulturní inteligence s vedením A. Novotného i s celým poststalinským modelem socialismu. Zdá se, že už XIII. sjezd KSČ v roce 1966 by se byl mohl stát milníkem hluboké reformy stalinského modelu socialismu. Při přípravě sjezdových materiálů se dotvořily vědecké týmy, které zformulovaly výsledky svých rozborů do návrhů některých zásadních reforem. Přestože

tyto teoretické analýzy a návrhy stále ještě vycházely z platformy marxismu, zacházely v demokratizaci a rehabilitaci dosti daleko; Novotného stranické vedení je chápalo jako průlom do starých „osvědčených“ pravd a bránilo jejich realizaci. J. Měchýř je ve svém článku nazývá „vesměs mnohomluvnými a nereálnými, neživotnými“, aniž by blíže zkoumal situaci, kdy a za jakých okolností vznikaly a v čem jejich údajná nerealita a neživotnost spočívaly. Uznává, že takzvaný obrodný proces iniciovali výlučně komunisté, ale považuje to za jakýsi „hřích“ a už nezdůrazňuje, že v dané situaci to ani jinak nemohlo být, protože jakýkoliv pokus i o nepatrné změny mimo KSČ byl předem odsouzen k nezdaru. Rozhodně to však nebylo proto, že široká nekomunistická veřejnost byla „ve sféře politického myšlení retardovaná až negramotná“. A že jen v důsledku své „negramotnosti a velmi nuzné, ale poklidné existenční jistoty si nepřála svržení socialismu“.

Již vpředu jsme zdůraznili, že poválečná společnost v důsledku svých tragických zkušeností s Mnichovem, okupací, ale i s kolapsem kapitalistického hospodářství v první polovině 30. let si ve značně většině přála vybudovat novou společnost, demokratickou a sociálně spravedlivou. Systém demokratického socialismu, který se počal realizovat v roce 1945 a vydržel bohužel jen do roku 1947, byl proto většinou přijímán a stejně jako reminiscence na Masarykovu republiku působil jako pozitivní historická paměť. Dokonce i ty nepatrné změny, které v průběhu 60. let předznamenávaly návrat k předúnorovému období, byly přijímány kladně.

Symptomy vzrůstajícího společenského napětí lze sledovat již od konce 50. let, ale v průběhu roku 1967 přerostly v téměř kritický stav, což se odrazilo ve sporech uvnitř KSČ, které vedly k lednu 1968. Lednové plénum ÚV KSČ sice skončilo omezeným výsledkem – odchodem A. Novotného z hlavní mocenské funkce, volbou A. Dubčeka a rozhodnutím o vypracování Akčního programu KSČ. Tyto změny však měly mimořádný, dalekosáhlý význam. Odstavení A. Novotného z vedení KSČ a příchod A. Dubčeka znamenaly překročení úzkého vnitrostranického rámce a otevření dveří reformnímu společenskému procesu, který postupně zasáhl jak mocenskou sféru, tak vyvíjející se občanskou společnost. Vznikající akční jednota občanské společnosti s reformní částí vedení KSČ i státu vytvářela sílicí tlak na celý reformní proces a tak ho urychlovala a prohlubovala. Jen za těchto podmínek mohl odpor zdrcující většiny našeho lidu přivodit počáteční nezdar politického scénáře intervence, dohodnutého mezi Kremlem a domácími kolaboranty z řad konzervativců. Celý tento proces vytvořil jeden z nejpozoruhodnějších a pozitivních výkonů v naší moderní historii; tvrdit opak znamená mimořádnou neuctu k faktům.

Konfrontace s vojenskopolitickou silou Kremlu a jeho satelitů však tento pozoruhodný výkon ukončila. Podařilo se ho ukončit tak rychle ne proto, že jej snad režírovala Čechie, ale především proto, že jej pevnou rukou režírovala Moskva, Varšava, Berlín a Sofie a že také ostatní svět kromě morální podpory neposkytl československému obrodnému procesu žádnou praktickou pomoc, a to nejen z obavy o možný atomový konflikt s Varšavskou smlouvou. Reformisté i lid se ve vzácné jednotě sice vzepjali k statečným protestu, leč prezidentem Svobodou tvrdošjně prosazovaná a nakonec uskutečněná cesta do Moskvy nejenže prolomila jednotnou frontu domácího odporu a vytvořila i v takzvané československé delegaci převahu kolaborantů, ale pomohla vedoucím intervencím nalézt novou taktiku a vyhnout se jinak pravděpodobně nevyhnutelnému krvavému konfliktu. Výsledkem byl podpis Moskevského protokolu jako začátku neblaze proslulého procesu normalizace, v němž docházelo k postupnému škrcení Pražského ja-

ra za pomoci samotných reformistů, kteří tak byli vtaženi do „hry na přijatelná východiska“ a na záchranu aspoň jádra reformem.

Ústřední otázkou politického úspěchu čs. reformního pokusu během osmi měsíců jeho normálního, zvenčí nezdeformovaného vývoje bylo, jak a do jaké míry se podařilo demontovat sovětský model kvazi socialismu, Československu vnucený po únoru 1948 (také za účinné pomoci čs. vedoucích komunistů, kteří v době 2. světové války získávali „zkušenosti“ v Moskvě). I v normálních podmínkách by šlo o složitý proces, ale v tehdejší situaci, jak prokázala intervence, to byl proces neřešitelný. Přesto však byl nevyhnutelný; šanci, která se v lednu naskytla, bylo prostě nutno „uchopit za pačesy“.

Vzdor různým názorům na podobu a podstatu změny i v samotném okruhu reformistů je možno konstatovat, že obroda společnosti měla pozitivní a účinný průběh. Projevil se jednak v tvorbě občanské společnosti i v proměnách politiky a jejích mechanismů, jednak v programových dokumentech občanské společnosti (KANu, emancipujících se politických stran, manifestu 2000 slov), a konečně i ve sféře „vedoucí síly“. Zde je nutno jmenovat dokumenty chystané pro XIV. mimořádný sjezd KSČ, jehož výsledky by asi byly v normálních poměrech určující pro první etapu budoucího modelu společenského uspořádání. V těchto dokumentech byla formulována teze, že jde „o osvobození od stalinského byrokratického znetvořování marxismu a socialismu“, o osvobození člověka, které je vlastním smyslem socialismu, o nalezení nového socialistického modelu, založeného na plánovitém využívání trhu, na spojení práce a podnikání, na spojení socialismu s politickou demokracií: „Socialismus potřebuje nikoli méně, ale více a reálnějších svobod a práv než kterákoli dřívější společnost,“ pravilo se v nich. Tato práva a svobody měl zaručit systém zastupitelské demokracie, spojování přímé a nepřímé demokracie, samospráva v místech i na pracovištích. Demokratická tvorba politického rozhodování se měla vyvinout na základě „konfrontace koncepcí a lidí, oponentury a vzájemné kontroly – prostřednictvím politických stran a celonárodních organizací“.

Nejproblematičtější otázka – vedoucí úloha strany – nebyla ovšem zodpovězena definitivně a byla formulována tak, že KSČ jako průkopník demokratického socialismu měla usilovat „o takové postavení v politickém systému, které umožní kontrolu moci na základě partnerství a oponentury, soutěže myšlenek a lidí, které je přitom zárukou, že nedojde k reakčnímu zvratu“.

Je nesporné, že v dokumentech XIV. sjezdu již převládla orientace na spojení socialismu s politickou demokracií; bázi ovšem měl být stále socialismus. Toto pojetí však nebylo nepřijatelné, neboť dobové průzkumy veřejného mínění dokazují většinový souhlas s demokratickým socialistickým řešením. Z uvedeného lze vyvozovat, že při normálním vývoji, bez intervence, by XIV. sjezd KSČ toto pojetí přijal a volbu nového vedení by zajistil jeho realizaci, která by asi otevřela cestu další demokratizaci. To si nesporně uvědomovali vůdci komunistických stran varšavské pětky, a proto musela intervence konání XIV. sjezdu předběhnout.

Nelze tedy bez výhrad přijmout tvrzení některých soudobých posuzovatelů, dosud většinou politiků, že intervenčně vlastně zachránila reformisty před krachem, protože jejich úsilí o realizaci demokratického socialismu bylo tak jako tak nerealizovatelné, neboť socialismus je ze své podstaty nereformovatelný ve smyslu demokratizace. Tím ovšem netvrdíme, že vývoj v restauračním, starém směru byl vyloučen. I tuto variantu musíme připustit stejně jako další možnost, že vývoj by pokračoval směrem k liberální demokracii nesocialistického typu. Vezmeme-li však v úvahu pouze vnitřní podmínky v tehdejší době, největší naději na úspěch měl demokratický socialistický model. Ne-

smlouvavé uplatnění vnějších sil „betonových mozků“, opřených o tanky, ukázalo meze čs. reformních snah a nereformovatelnost sovětského modelu socialismu. V tomto smyslu není věrohodným a přesvědčivým důkazem ani zhroucení komunistických režimů v zemích východní Evropy včetně Ruska; mezi „osmašedesátým“ a „devětaosmdesátým“ leží přes 20 let tvrdého „protisměrného“ vývoje. Hlavní problém Měchýřovy úvahy spočívá v metodologii, v přístupu k této závažné historické periodě. Komise vlády pro analýzu událostí let 1967-70, jejímiž jsme byli členy nebo pracovníky, se soustřeďovala na shromáždování a studium co nejširšího okruhu pramenů i domácí a zahraniční literatury. Tak postupně docházela k určitým závěrům typu od jednoduchého k obecnému, k závěrům, s nimiž jsme mohli oponovat apriorním soudům v Měchýřově článku. Jsme dalecí toho považovat naše závěry za konečné a neomylné, stejně tak jako jsme dalecí toho, abychom v „osmašedesátnících“ viděli vzor pro nové podmínky let devadesátých.

Měchýřovi nelze upřít, že má o problematice let 1967-70 své, do sebe uzavřené povědomí, ale skutečná znalost zvláště nejnovějších zahraničních pramenů mu zřejmě schází stejně jako široká znalost či respektování dnes už dostupné literatury. Za těchto okolností dochází Měchýř k závěrům ovlivněným spíše aktuálně politickým hodnocením Pražského jara. Je to však přijatelná metoda?

Cílem naší repliky není staromilská obhajoba Pražského jara ani „osmašedesátníků“, nýbrž – jak jsme již uvedli – požadavek jejich objektivního zhodnocení a zařazení do dějin, prostě na místo, kam patří; nic méně, ale ani nic více. Ostřejší polemický tón i poněkud větší rozsah naší repliky vyplynul ze skutečnosti, že J. Měchýř byl ve svých úsudcích a odsudcích rovněž kategorický.

Čím byl a čím zůstal osmašedesátý?

Lubomír Brokl

Úvaha Jana Měchýře Na okraj legendy roku 1968, *Soudobé dějiny* 1993/1, s. 11-23, patří k těm úvahám, které metastázuji problémy, soudy a odsudky v takovém rozsahu, vůči němuž je polemická argumentace téměř nemožná. Jeden odstavec podobných impresí vyžaduje k seriózní polemice, tj. zavedení potřebného aparátu, strukturaci problému a jeho argumentaci, obvykle celý článek, je-li podobnou úvahou stať, vyžaduje polemika celou knihu. Klenbu impresí této úvahy, stejně jako jednoho současného módního politického mýtu o roce osmašedesátém, který je kontrapunktem Měchýřovy stati, však drží jediný svorník, vypadne-li, celá klenba se zhroutí. Naše polemika proto může být poměrně krátká.

1. Napřed se pokusíme formulovat, co je vlastně a/ předmětem úvahy, b/ jaká je její metoda, c/ k čemu Měchýřova úvaha dochází.

- a) Podle názvu jde o úvahu o legendě, o legendě roku 68. Legenda je definovatelný útvar. Útvar historický, kulturní, sociálně psychologický, sociologický, politický, něco vypovídá, má strukturu, mechanismy, nositele, plní nějakou funkci, proměňuje se, šíří se, kulminuje, odeznívá. Podléhá analýzám různých disciplín, které mají svůj kategoriální aparát a metody. Nic z toho v úvaze nenalezneme. Jaká je vlastně legenda roku 1968? Je jenom jedna? V podobných případech bývají legendy nejméně dvě, legenda vítězů a legenda poražených. O které z nich kolega Měchýř píše? O legendě úvaha zjevně není. Snad může vypovídat o něčem „na okraj“.
- b) Chceme-li identifikovat přístup k tématu a metodu, nemůžeme obejít otázky, zda to je úvaha pamětníka, historika, mladého aktivisty některé z nových politických stran, emigranta nebo tehdejší oběti či vítěze? V úvaze pamětníka by bylo více reálií, účastenství, případně i moudrosti. A pravděpodobně, kdyby tento pamětník zrovna náhodou nepatřil ke třiprocentní statistické menšině dosavadních stoupenců invaze, by v ní bylo i více sympatií. V úvaze vědce-historika by bylo méně ahistoričnosti a předpojatosti, více analytického uvažování, více kritiky pramenů, méně soudů a odsudků, více aparátu a faktografie, zejména při tak hojně zpracovávaném tématu. Emigrant by věděl o hodnocení 'Pražského jara 1968' v zahraničí a nemohl by se nad ním nezamyslet. Měchýřovu úvahu by mohl docela dobře napsat některý 'nepamětník', aktivista některé nové politické strany, která hledá historické ostruhy

a zakotvení v politickém spektru. Většina těchto stran i jejich nevybouřeného mládí však má dost produktivnějších příležitostí k seberealizaci v přítomnosti. Emocionálním nábojem a terminologií¹ se stať nepodobá úvaze oběti ani indiferentního pozorovatele, spíše připomíná postoje a terminologii tehdejších vítězů. A spíše než úvahu připomíná soud, je to ortel.

- c) Je to ortel nad osmašedesátým, nad politiky, inteligencí, lidem i národem: „široké lidové vrstvy byly a zůstaly ve sféře politického myšlení retardované až negramotné...“ (s. 13); „Zklamali nejen vůdci, svou politickou nezralost projevila většina národa...“ (s. 22); „Do dějin a k dokreslení politické úrovně českého národa patří i události...dva góly, které dali hokejisté ČSSR sovětské sborné... Tato směšná nicotnost...“ (s. 22-23).

O politické zralosti národa dále cosi vypoví rozbor dobových sociologických výzkumů. Zde je místo pro poznámku o pojetí, které k tomuto hodnocení svou vnitřní logikou vede. Je patrné v celé úvaze, ilustrují je předchozí citace. Autor zřejmě předpokládá, že dějiny se dějí podle velkých zákonitostí, které je třeba pochopit a řídit se jimi v jednání, což byla podle jedné velké společenské teorie svoboda jednotlivce v dějinách jako poznaná nutnost. Jakékoli odporování této poznané nutnosti, 'rozporuplné' klíčování před ní, snaha na ni vyzrát, přehrát ji, v daném případě „marnost“ reformních snah tváří v tvář supervelmoci a jejímu internacionálnímu společenství, je podle této teorie pošetilé, nezralé, politicky retardované až negramotné. A ještě k tomu ta „směšná nicotnost“! Pouze taková filozofie dějin umožňuje i legitimuje mistrování dějin a jejich aktérů.

Koncepcí, že dějiny se takto dějí, je nesena celá prezentovaná úvaha a její závěry. Dějiny se však nedějí, dějiny se dělají. Dějiny jsou výslednicí mnoha vzájemně se křížících úsilí, jejichž výsledkem je většinou to, co nikdo z usilujících nechtěl. Každé úsilí má v tomto stochastickém zápolení svobodu volby, nikoli svobodu poznané nutnosti. Má naději na úspěch, na realizaci, ne jedinou možnost rezignovat, trpně se podřizovat. To je v podstatě klasický Hegelův model, který bez jeho Ducha dějin působí v evropském kulturním povědomí. V našem prostředí ovšem v minulosti působil jiný, východní, stalinský deterministický model zákonitostí dějin a poznané nutnosti, legitimující nikoli poznávání, ale právě permanentní souzení a mistrování dějin i jejich aktérů.

Dějiny se velice často „dějí“ děláním právě těch „směšných nicotností“, z nichž se také skládá jejich velikost. „Dva góly“ se dějiny tvorně neprosadily, představení Auberovy opery Němá z Portici dalo v Bruselu roku 1830 signál k revoluci. Kolegové historikové podobných, ještě směšnějších dějiny tvorných 'nicotností' jistě evidují mnohem více. Role symbolů ve společenském chování, v dějinách, říká nám to něco?

2. Svorníkem Měchýřovy úvahy je koncepce základní dělicí čáry v naší společnosti, vedoucí rigidně mezi komunisty a nekomunisty.

Tuto koncepcí uplatnil i P. Pithart: „Fronta hlubokého společenského konfliktu probíhala a dosud probíhá mezi /prol. P. P./ stranou a nestraníky. Dokonce i v roce 1968

1 „...nestáli na výši doby.“ (s.14); „...bezbřehá svoboda...“ (s. 16); „...Svobodu s jeho doprovodným pannotikem“ (s. 18); „...dubčekovci nezvládli situaci mezi ledem.....a definitivně ztroskotali...“ (s.19); přítom na s. 15 se říká, že „Vzhledem k tehdejší situaci k intervenci dojít muselo...“ „...Moskva musela /proloženo/ zjednat pořádek...“

tudy stále ještě probíhala – byť linie fronty poněkud rozmazaná.² Logika tohoto postuluátu vede samospádem k tomu, že reformní proces roku 1968 Pithart „redukuje na pouhou snahu o jiný způsob existence marxistů v totalitním režimu“³.

Toto rigidní pojetí, založené v podstatě na ideologické koncepci panující v uplynulých létech, má v Měchýřově úvaze stejné konsekvence: „Celý 'obrodný proces' nutno nazírat především jako boj o moc uvnitř vládnoucí strany a jako snahu arivistů v nestranné veřejnosti o prestižní, společenský vzestup či alespoň uplatnění. Reforma společenského systému byla naprostě většinou těchto lidí 'ledna' jen prostředkem k sebe-realizaci, nikoli skutečným cílem. Tím se ostatně obrodný proces nijak nelišil od jiných převratných procesů v minulosti i současnosti. Objektivně však to byl pokus o hlubokou, tehdy nedozírnou reformu komunistického systému.“⁴

Jestliže politicky nezralá „většina národa“ a „ve sféře politického myšlení retardované až negramotné“ „široké lidové vrstvy“ byly mimo obrodný proces, který se odehrával za „základní dělicí čarou“ ve straně KSČ, která jím usilovala pouze o vlastní jinobyť v totalitarismu, pak ovšem zcela neřešitelnou zůstává otázka, čím vlastně tento proces mohl být „objektivně“⁵ pokusem o nedozírnou reformu“ a proč vlastně ty tanky tehdy vůbec přijely.

3. Dnes již téměř nepřehledná literatura o 'Pražském jaru 1968', dobový tisk (byla zrušena cenzura) včetně Rudého práva z roku 1968, dobové sociologické a politologické průzkumy a analýzy, průzkumy Ústavu pro výzkum veřejného mínění ČSAV a svědectví pamětníků vypovídají o něčem zcela jiném.

Například pouhé zevrubnější prolístování knihy Československá společnost 1967, Sociologická analýza sociální stratifikace⁶, která již patří k pramenům pro analýzu této doby⁷, by ukázalo, že v polovině 60. let československou společnost uzavíraly již jiné kastovní diagonály⁸ a jinak než dřívější diagonála KSČ a ostatní. Tento rozsáhlý výzkum již v polovině 60. let nezjistil „frontovou linii“ mezi členy KSČ a nečleny, dokonce ani „rozmazanou“ ne, stejně jako nezjistil existenci žádných marx-leninských společenských tříd, ale „pouze“ sociální stratifikaci na počátku vnitřních dynamických proměn, což bylo pro knihu i pro většinu autorů na 20 let osudné.

Podle jiného reprezentativního sociologického průzkumu k problematice politického systému NF a volební soustavy v ČSSR, který byl uskutečněn v polovině července 1968⁹, se „4/5 dotázaných vyslovily pro to, aby v politice mezi sebou soutěžily

2 PETR PITHART, *Osmádesátý*, Rozmluvy, Praha 1990, s. 259-260.

3 Užíváme stručné parafráze Pithartových emocionálně i formulačně kořatých souvětí, O.c. str. 262, kterou přináší Jan Pauer in Pohled na osmašedesátý z druhé strany, *Historie a vojenství* 6/1991, s.178.

4 J. MĚCHÝŘ, *Na okraj legendy roku 1968*, Soudobé dějiny 1/1993, s. 14-15.

5 Ta šalebná, scholastická stalinská hříčka dialektiky objektivního a subjektivního, užívaná stále jako verbální amulet v přesvědčení, že nám zprostředkuje hlubší poznání podstaty událostí.

6 Autorský kolektiv pod vedením P. Machonina, *Epocha* 1969, 620 stran. Jako nemarxistické dílo se okamžitě stalo prohibitem.

7 Slova „prestiž, vzestup“ by pak přestala být pouhou vnější ozdobou historických textů, ale začala by v analýzách fungovat jako reálné termíny a nástroje poznání.

8 O kastovních diagonálách různých uzavírajích společenské systémy viz. L. BROKL, *Problémy přechodu k pluralitní demokracii*, Sociologický časopis 4/1990, s. 249-261; *Překonání byrokratického charakteru správy společnosti*, Sociologický časopis 4/1990, s. 262-268.

9 Předběžná zpráva o demoskopickém šetření k problematice politického systému NF a volební soustavy v ČSSR, Drahoš Šmejc a Jiří Hudeček (Externí výzkumný tým ÚV NF), srpen – září 1968, 189 stran. Předvýzkum uskutečněn od 8. do 16. července 1968, výzkum od 4. do 15. srpna 1968 (N=2 966). Autor této polemiky byl tehdy jedním z oponentů. Údaje výzkumu jsou pravděpodobně publikovány poprvé.

různé politické koncepce“. „...respondenti si přejí takové politické klima, v němž by politické strany a velké dobrovolné organizace působily se svými programy jako vzájemní oponenti“ (O.c.,s.48). „...více jak 9/10 dotázaných tíhne k takovému pluralitnímu politickému systému, v němž by existovalo několik politických stran jako reprezentanti různého přístupu k realizaci společného cíle... Mezi názory členů a nečlenů KSČ v populaci nejsou rozdíly (92 % : 93 %). Silněji si tento politický systém přejí členové jiných politických stran než KSČ, plných 100 %.“ (O.c.,s. 50). „...politická příslušnost plně neodhaluje motivaci různých názorových tendencí“ (O.c.,51). V různých korelacích se pro pluralitní politický systém vyslovilo celkem 76 % – 96 % obyvatelstva (jednalo se o reprezentativní vzorek populace).

Nejzajímavější a nejpodstatnější údaje pro vysvětlení problému (spíše zdánlivého problému) „základní děličí čáry“, a zejména pro pochopení dynamické perspektivy tehdejší společnosti, přináší část výzkumu pojednávající o nejdůležitějších zárukách demokratického vývoje, jak je hodnotila populace. Připomínáme, že identifikují situaci právě v měsíci potlačení Pražského jara.

Výzkum definoval a nabízel šest nejdůležitějších záruk demokratického vývoje, mezi nimiž dotazovaní volili¹⁰:

- 1) KSČ volilo 43 % občanů.
- 2) Možnost rozhodovat se ve volbách mezi různými na sobě nezávislými politickými stranami volilo 21 % občanů.
- 3) Národní frontu a její demokratický program volilo 21 % občanů.
- 4) Veřejné mínění vyjadřované rozhlasem tiskem a televizí volilo jako záruku demokratického vývoje 10 % občanů.
- 5) Činnost dosavadních nekomunistických politických stran volilo 2 % občanů.
- 6) Vliv velkých společenských organizací – 1 %.

Skutečnost, že KSČ přitom mezi první tři záruky demokratického postupu nezařadilo 39 %¹¹ občanů, však nevypovídá o „frontě hlubokého společenského konfliktu“, a v souvislosti se zdánlivě kontradiktorickou podporou, kterou táž populace současně prokazovala KSČ, již vůbec nevypovídá o politické negramotnosti, retardovanosti, nezralosti. Právě naopak. Lidé velice citlivě reflektovali choulostivost situace, Damoklův meč intervence cítili všichni, Rudá armáda přece byla v zemi, manévrovala, nechtěla se stáhnout, venkované i výletníci se v polích setkávali se sovětskými průzkumníky, provokativně rekognoskujícími terén. Proto ta zdánlivě rozporná, 'politicky retardovaná až negramotná' podpora reformní straně KSČ. V tehdejší historické situaci se KSČ jevila jako jediná záruka budoucnosti tím, že byla pro socialistické země legitimní institucí, tím, že pro občany byla reformující se institucí, schopnou zevnitř reformovat celý systém. Měchýřem znectěný národ projevoval naopak velmi vysokou politickou kulturu, když tuto jediné možnou hru o vlastní demokratickou budoucnost pochopil a hrál ji.

Tato reálná strategická jednota obsahovala příslib budoucí diferenciacie za předpokladu přirozeného vývoje bez vnějších tlaků. Výzkum tuto rozpornost a budoucí trend hlubší statistickou analýzou identifikoval. Tato skutečnost ostatně nešla ani intuici zkušených politiků a politických pozorovatelů v Kremlu. Tanky skutečně nepřijely omylem ani pro vnitrostranícký boj o moc v KSČ.

10 O.c., s. 55, Tb. 37.

11 O.c., s. 60-68; uvádíme údaje v %, nikoli v jejich analytickém průměru, který mění pořadí mezi 2 a 3.

Vztahová analýza preferencí těchto jednotlivých záruk v postojových shlucích, vyjádřená v kontingenční tabulce preferenčních souvislostí,¹² ukázala latentní polarizaci populace ve dvou shlucích. Zdůrazňují latentní. Manifestní a artikulovaná byla jednota a preference Dubčekovy reformní KSČ v situaci vnějšího ohrožení.

Shluk I.: Ti, kteří preferují jako záruku demokratického vývoje KSČ, preferovali také s větší pravděpodobností demokratický program NF. Tento svazek preferencí autoři výzkumu správně interpretovali jako „sklon k pojetí politického systému, který v Československu existoval v období 1947-1967“ (zjištěná veličina $K=0,368$).

Shluk II.: Tvoří ti, kteří jako záruku demokratického vývoje preferovali možnost občanů rozhodovat se mezi politickými stranami ve volbách a veřejné mínění ($K = 0,366$). „Průměrné hodnocení významu voleb je v celém souboru $K = 0,38$, ale v podsouborech, které daly veřejné mínění na 1., 2. a 3. místo, dosahuje preference významu voleb vyššího průměrného ukazatele (0,42, 0,52, 0,39)“¹³. Tyto podsoubory také více preferují činnost dosavadních nekomunistických stran.

Tyto strany nepochybně byly agenturami StB, převodními pákami a vesnicemi knížete Potěmkina. Kolega Měchýř by mohl argumentovat, že to jen potvrzuje jeho tvrzení o nezralosti národa, politické retardovanosti a politické negramotnosti širokých lidových vrstev. Tehdejší identifikované chování veřejnosti však naopak svědčí o tom, že jí nešlo o to, zda ten či onen funkcionář Národně socialistické nebo Lidové strany je agentem bezpečnosti, ale o to, že ctíla princip politické demokracie, princip více stran, které mají soupeřit o moc ve státě. Tehdy ještě žilo mnohem více pamětníků politické demokracie i kapitalismu než dnes. Ctíli historické strany jako formální instituce, které lze naplnit i jiným než národněfrontovým obsahem. Tyto politické strany také začaly během léta 1968 nabírat dech i členstvo, začínaly hledat politický demokratický slovník a hodnoty. To jsou při seriózní historické analýze naprosto průkazné skutečnosti.

Analyzované výsledky tohoto výzkumu nepodporují ani případné teze o atraktivnosti a možnosti třetí cesty. Zřetelně, spolu s dalšími výzkumy a svědectvími té doby, prokazují, že národ tváří in tvář „bratrským“ socialistickým zemím moudře manifestoval jednotu s KSČ a současně usiloval o nastolení politické demokracie. Tuto latentní diferenciaci odhalila až náročnější statistická analýza tehdejšího srpnového výzkumu jako příslib pro budoucnost, bude-li nějaká. Nebyla. Nebyla již v době sepsání zprávy o výsledcích tohoto výzkumu v srpnu a září 1968.

4. Vzepětí roku 1968 se stalo součástí konstitutivní tradice našeho národního a občanského společenství, které se tehdy nepoddalo a které z těchto ani z následujících událostí nemá a ani nemusí mít žádný komplex či doživotní kocovinu. Ještě po čtvrtině století intenzivní kontrapropagandy to potvrzuje letošní zářijový průzkum Institutu pro výzkum veřejného mínění – Pohled na události Pražského jara s odstupem 25 let a Názozy na příčiny vojenské intervence v roce 1968.

Většina z 93 % dotazovaných reprezentativního vzorku populace (tedy 93 % populace) uvádí, že je s událostmi osmašedesátého roku seznámena a chce se k nim vyjádřit. Osobní vzpomínku má na tyto události 61 % populace, z vyprávění je informováno 71 %, z literatury 64 %, z tisku, rozhlasu, televize a filmu 87 %.¹⁴

12 O.c., Tb.40, Preferenční souvislosti, N = 2793, s. 67.

13 O.c., s. 70-71.

14 IVVM 93-09 (4.- 8.9.1993), Pohled na události Pražského jara s odstupem 25 let a Názozy na příčiny vojenské intervence v roce 1968; J. Mišovič, S. Hampl, 27.9.1993.

Polovina populace se domnívá, že se v roce 1968 jednalo o pokus o obnovu demokracie (47 %), pětina, že to byl pouze boj frakcí uvnitř KSČ (21 %), čtvrtina (27 %) nedokáže události posoudit a 5 % tyto události nezajímají.

Obraz Pražského jara podle věku obyvatel ČR¹⁵ v září 1993

Pražské jaro představovalo

věk	pokus o obnovu demokracie	boj dvou frakcí v KSČ	nedokáže posoudit	nezajímá se
15-29	37 %	15 %	41 %	7 %
30-44	47 %	19 %	27 %	2 %
45-59	51 %	27 %	20 %	2 %
nad 60	57 %	22 %	19 %	2 %

Podle tří čtvrtin (75 %) dnešní české populace byly myšlenky pražského jara „záležitostí většiny národa“ (40%) nebo „téměř celého národa“ (35 %). Třetina z této části populace vidí význam událostí 1968 v jejich historickém poučení (46 %), jako pokus o demokracii (9 %), jednotu národa (8 %) a 5 % vidí výraznou podobnost s rokem 1989, 4 % zdůrazňují statečnost těch, kteří prosazovali myšlenky Pražského jara, 7 % vidí v těchto událostech důkaz nereformovatelnosti komunismu. 30 % považuje invazi za mocenský zájem tehdejšího SSSR, 12 % uvádí, že šlo o potlačení úsilí o svobodu, demokracii a rozvoj společnosti; 12 % vidí příčinu invaze ve strachu z rozpadu Varšavské smlouvy; 14 % uvádí, že komunisté se báli, že ztratí moc; 7 % se domnívá, že vojska byla pozvána právě proto, a odkazuje na nejednotu vedení KSČ; 4 % spatřují příčinu invaze v permanentním sovětském tlaku na Západ; 3 % věří, že šlo o záchranu socialismu a invazi hodnotí pozitivě. 13 % nedokázalo určit příčiny. Mezi mladými nedokázalo určit příčiny 20 %, ve věku 30-44 let 14 %, u starších a nejstarších 7 a 9 %.

Postoj tehdejší reprezentace na jednáních v Moskvě¹⁶ hodnotilo v září 1993 41 % populace jako spíše statečný, 13 % spíše jako zradu národa. 19 % populace si myslí, že „udělali, co mohli“, že „nemohli jinak“. Zřídka se vyskytují názory, že jednali bojácně a podlehlí nátlaku. Vystoupení tehdejších představitelů nedokázalo posoudit 27 % populace. Názor, že postoj tehdejších představitelů v Moskvě byl statečný, zastává 54 % šedesátiletých a starších občanů, 36 % mladých, 45 % nejmladších a 30 % třicetiaž pětáctiletých.¹⁷

Obráz osmašedesátého roku zůstal přes vzdálenost čtvrtiny století a kontrainterpretace zleva i zprava pozitivní, konstitutivní hodnotou, kterou národ respektuje střízlivě a realisticky.

5. Zavedeme-li jako autor úvahy nebo P. Pithart apriorní, nereálné dělítko společnosti, třeba onu v té době neexistující „frontovou linii“, vzhledem k níž pak a priori interpretujeme a poměřujeme společenské události, jeví se nám historické události úplně jinak, opačně, než reálně jsou, byly, působily a působí. Čím méně však realita odpovídá našim

15 IVVM 93-09 (4.– 8.9.1993), ot. č. 32, 34, 36, 37; J. Mišovič, S.Hampl, 27.9.1993.

16 Znění otázky: Tehdejší vedoucí představitelé Černík, Dubček, Smrkovský, Svoboda koncem srpna 1968 jednali v Moskvě. Domníváte se, že se v těchto jednáních zachovali spíše statečně, nebo spíše jako „zrádci národa“?

17 IVVM 93-09 (4.– 8.9.1993), ot. č. 30, a-d, 31, 3, J. Mišovič, S.Hampl, 27.9.1993.

schémátům a představám, tím podle některých autorů hůře pro ni. Samo takové dělítko ostatně velmi připomíná něco, proti čemu jeho hlasatelé bojují, totiž manichejské schéma nesmiřitelné třídní polarity a naruby obrácenou stalinskou poučku neustále se zosťujícího třídního boje.

Některí historikové, snad je k tomu do určité míry vede i disciplína, vidí společenské události spíše staticky, a to i tehdy, když se tep dějin zrychlí a události se dostanou do turbulencí. Taková byla polovina 60. let. Počínaje rokem 1970 se společenské struktury začínaly opět usazovat podél nově definovaných kastovních diagonál. Definováno je známé Poučení z krizových událostí. Toto usazování vedlo až ke stavu křížstálové nehybnosti, kterou velice výstižně charakterizoval v Tigridově *Svědectví*, 1987/81, V. Havel v eseji Příběh a totalita.

Kdyby tomu bylo tak, jak uvádí kolega Měchýř, že osmašedesátý byl vnitrostranickou záležitostí KSČ, nebyli bychom schopni vysvětlit ani jednu událost tohoto období, ani vznik a působení KANu, K 231, rehabilitací atd. V tomto ahistorickém hledisku by se nám vše jevilo jako nepřítapnosti, výjimky, nepochopitelné nesmysly.

A právě tak se věci Měchýřovi skutečně jeví. Např. na str. 15: „Nejnázornějším dokladem tragikomických poměrů v KSČ...je usnesení ÚV KSČ publikované počátkem května 1968. Je to směsice vzájemně si odporujících tezí, nakupení nesmyslných frází, kde se hovoří o rovnoprávnosti nekomunistických politicky významných organizací a hned v další větě se akcentuje vedoucí úloha strany.“ Nebo „...Týž dojem získáme, pokud si přečteme kterýkoli jiný dokument KSČ publikovaný během celého osmašedesátého roku...“ Historik, profesionál, je zde zcela mimo svou profesi i mimo tehdejší dobu: má před sebou dokument, řadu dokumentů celého roku, které vybočují z letité normy, které přímo volají po kritické historické analýze textu, po obsahové analýze textu, které samy od sebe chtějí vypovídat a vypovídají, a profesionál se rozhořčuje jako laický „logik“ nad jejich nesmyslností. „Nesmyslnost“ těch dokumentů přece pouze z jiné strany dokazuje to samé, co dokázala čísla výše uvedených dobových průzkumů. Tragikomedie vůbec nespočívá v těchto dokumentech ani v událostech roku 1968, ale zcela jinde. Oč vlastně jde? Jde ještě vůbec o poznání?

Kde zůstala léta předcházející našemu osmašedesátému? Léta mezinárodního a vnitrosociálního tání Chruščovovy éry? Podíl koncepcí a praktik (jakkoli z hlediska evropské tradice pošetilých) chruščovovské „všelidové společnosti“ a „všelidového státu“ na erozi právě těch dělítek a front, které dnes opět v historii restaurují různé ahistorikové zleva i zprava, je přece také nesporný.

Naši argumentaci můžeme s odvoláním na prezentované údaje uzavřít konstatováním, že právě v osmašedesátém vyvrcholil proces eroze různých umělých společenských a politických bariér, uvolnil se tlak totalitarismu a naplnila se i očekávání Z. Brzezinského, že společně s tím se začnou opět vynořovat staré společenské a politické struktury totalitarismem zatlačené a převrstvené. V osmašedesátém se na rozdíl od předchozích desetiletí, kdy politické elity za sebou táhly masy, situace obrátila: masy začaly opatrně a s rozvahou před sebou politiky tlačit. Nebylo to, jak jsme viděli, ke komunismu, bylo to směrem k politické demokracii.

Diskuse

K legendě 1968

Jiří Vančura

Chtěl bych přičinit několik kritických poznámek ke studii Jana Měchýře. Nebyl jsem asi jediný, kdo od ní očekával provokativní objevnost, ale dočkal se zklamání. Ne proto, že jde v podstatě o velmi zestručněnou kroniku oné doby, spíše pro jistou uspěchanost, s níž autor posuzuje události roku 1968 a jejich význam.

Přemýšlím, co vedlo Jana Měchýře k použití termínu „legenda“ v titulu i v textu. Na příběhu Pražského jara jistě ulpěla mnohá tradovaná, avšak nedokázaná tvrzení. Někteří autor studie úspěšně a záslužně vyvrací (fikce „lednové politiky“, představa tehdy všeobecné touhy po návratu ke kapitalismu, zbožnění „zvacího dopisu“ a další), jiná z těchto vžitých sporných tvrzení naopak kultivuje (Dubček v Moskvě „dostal jakési injekce, neví se, jaké“ – abych jmenoval jen ryzí fakticitu, nikoli některou z problematických interpretací).

Ve studii lze najít ukvapené soudy, jejichž neudržitelnost Jan Měchýř samozřejmě registruje, a tak je obratem vyvrací, případně se odvolává na pozdější hlediska a poznatky. Tvůrcům akčního programu KSC například vytýká, že „nestáli na výši doby“ (prý v roce 1956 by byl podobný dokument „patrně vstoupil do dějin“ – str. 14), aby vzápětí prohlásil, že „nic jiného než pouhá reforma nebylo možné“, což „věděl každý soudný člověk“ – str. 15. Obdobně mluví o blíže neuváděném, ale „značném manévrovacím prostoru“, který československé straně poskytl takzvaný moskevský protokol, a hned dále říká, že jakýkoli pokus o zachování (fiktivní „linie ledna“ byl jen ke krachu odsouzeným pokusem o řešení kvadratury kruhu – str. 19 a 20). Stejněho druhu je konstatování, že „podstatou onoho kdysi legendárního Pražského jara bylo pouze uplatnění dvou tří základních občanských práv, která zakotvila už sto let předtím ústava z prosince roku 1867“ (str. 13). Že šlo o cíle převratné, že pro Brežněvovo vedení bylo uplatnění těch dvou tří základních práv „zcela nepřijatelným uvolněním svobody“, autor nepopírá. Pražské jaro přesto prezentuje jako málo vynalézávé.

Mnohokrát se v textu implicitně připomíná obstarožní poznatek, že neurčitost užívaných pojmů vede ke sporným a nevěrohodným závěrům. Co užitečného vyplývá například z vágního nekonkrétního a zjevně ukvapeného tvrzení, že „většina bývalých statečných obrodářů“ nakonec vyslovila spásnou zaklínací formuli o vlastním pomýlení (str. 23)? Jak rozumět „naprosté většině těchto lidí Ledna“, kategorii nevymezené,

v Měchýřově pojetí zahrnující komunisty i nestraníky, množinu natolik vášní, že o ní lze říci téměř cokoli (str. 14)?

Soudy operující se slovy jako „většina“ nebo „vesměs“ častěji než k poznání vedou k nespravedlivým závěrům. Pocitu křivdy se nelze ubránit při zmínce o „další legendě“ – KANu a Klubu 231 – o jejichž zakladatelích Jan Měchýř tvrdí, že jednali „zejména z potřeby seberealizace“, zatímco osudy společnosti jim byly „jen vývěsním štítem“ (str. 14). Troufl by si autor takové tvrzení historicky doložit, disponuje snad prameny, které jsou ostatním neznámé? To už je sympatičtější jeho tvrzení, že konečnou příčinou ztroskotání všech nadějí na snesitelné uspořádání posrpnových poměrů byli jodasovci alias Čechie. Skutečnost, že tu zaměňuje základní cíl okupantů a jeden z nástrojů, jimiž svou vůli prosadili, je totiž zřejmé.

Žádný ze zmíněných, dosti evidentních nedostatků Měchýřovy stati bych nepokládal za nutné připomínat, nebýt onoho dráždivého slova „legenda“, jímž autor svou statí předznamenal. Nikde jsem se nedočetl, proč pokládá rok 1968 za legendu, a tak se mohu domnívat, že tímto, v dané souvislosti pejorativním termínem autor deklaruje svůj osobní odstup od události před pětadvaceti lety. Dal bych mu za pravdu, kdyby odmítal rok 1968 jako středobod našich nejnovějších dějin nebo kdyby reagoval na přílišné zdůrazňování této tematiky – na úkor toho, co jí předcházelo a co následovalo. Jde však o něco jiného. Měchýřův postoj k Pražskému jaru je skeptický, odmítavý, nikoli objektivní, zato konformní s politickými trendy, které se historickou analýzou nezatažují: „Celý 'obrodný proces' nutno nazírat především jako boj o moc uvnitř vládnoucí strany a jako snahu arivistů v nestranické veřejnosti o prestižní, společenský vzestup, či alespoň uplatnění“ (str. 14). Nevím, proč je „nutno“, a zejména nevím, jak k takovému závěru dospěl historik.

Málo zasvěcenému čtenáři Měchýřovy studie uniknou přinejmenším dvě okolnosti, pro něž je více než sporné dávat událostem před pětadvaceti lety shora citovaný výklad.

Rok 1968 geometricky i fakticky „půlí“ čas minulého režimu krátkou, ale blahodárnou pauzou. Byl příležitostí, kdy se strádající organismus vzepjal k letnému nadechnutí nad hladinou, k nepatrné dávce kyslíku, která nicméně umožnila, aby některé mozkové buňky zůstaly zachovány i po další dvě desetiletí. Že do značné míry sjednotil společnost osudově rozdělenou v roce 1948 a že se zásluhou zmíněného vzepětí setkali mnozí „vítězové“ s mnohými „poraženými“, aby pak jedni i druzí uplatňovali ideál svobody, není snad třeba dodávat.

Druhá z četných významných okolností s první souvisí: nejen u nás, ale také u nás vedly události roku 1968 k širokému, téměř obecnému poznání, že starý režim nelze reformovat; tedy k poznání vpravdě historickému.

Alespoň tyto skutečnosti by historik referující o oné době neměl potlačovat. Jak jinak může zabránit recidivě našeho, Měchýřova i mého, generačního neštěstí, že jsme se o okolnostech podstatných málo dovídali na vysoké škole a museli jsme se k nim později sami obtížně pracovat?

O něčem jiném (?)

Jan Měchýř

Už první reakce na článek o legendě roku 1968 potvrzují, že alespoň částečně plní svůj účel: krajními a vyhocenými formulacemi vyvolat diskusi. I když se prozatím vede jen mezi námi pamětníky, lze doufat, že se postupně objeví i opravdu nové názory či pohledy na problém jménem „osmašedesátý“. Je především na čtenáři, aby srovnal a posoudil rozporné názory a váhu jednotlivých argumentů – ať již kterékoli strany. Sám bych se rád uvaroval malicherností, a proto se chci zaměřit převážně jen na otázky, které se dříve či později na stránkách časopisu *Soudobé dějiny* musí objevit a které, domnívám se, mají svou *raison d'être* samy o sobě.¹

Cui bono?

Všichni oponenti se v zásadě shodli v názoru, že inkriminovaná stať je ovlivněna „současným povrchním politickým hodnocením Pražského jara“. V nových kulisách se *tak* vrací starý problém. Formou výtky se klade otázka: „Komu to sloužíš, ty historiku nehodný svého výučního listu?“ Ještě nedávno zněla: „V jakém táboře stojíš, *soudruhu*?“ Ptám se, sám sebe, čtenářů i kritiků: Proč považujeme za oprávněné vytýkat někomu, že zastává názory, které se neshodují s těmi našimi? Máme se stále obávat vyslovit názor, který shodou okolností může být někým zneužit z důvodů nízkých a nečestných?

Historik soudobých dějin, a dokonce dobrý dějepravec i těch nejstarších událostí, často vysloví názor, který fakticky či zdánlivě podporuje určitý politický směr nebo záměr, ba dokonce osobní ambice jednotlivců. Jistě jsou hranice nepřekročitelné: anti-semitismus nechť tu slouží jako jeden z mnoha příkladů toho, za jakou mez nesmí slušný člověk jít. Je však jeden historik oprávněn vytýkat druhému, že jeho názory jsou konformní s názory liberálů či socialistů, křesťanských demokratů či komunistů...? Ještě nedávno byla nepřijatelná například teze, že ve své původní podobě, před sedmdesáti lety, byl (italský, „mussoliniovský“) fašismus především jednou z koncepcí řešení sociální otázky, stejně tak jako jí byl například hainfeldský program sociálních demokratů (1889) či encyklika *Rerum novarum* papeže Lva XIII (1891). I kdyby to byl názor mylný, nelze argumentovat tím, že je konformní s „určitými trendy“. Teze, že „socialismus“ si nevymyslel ani Marx, ani Leroux, nýbrž že je produktem liberálního systému, a že

každý liberální systém úměrně míře své ortodoxnosti bude vyvolávat adekvátní (a konsekventně stejně přežilé) formy sociálního hnutí – tato teze je dnes nepřijatelná v článku i pro nejednen takzvaný nezávislý časopis. Nikoli proto, že je možná pochybená, nýbrž proto, že slouží „některým“ politickým ambicím či záměrům. Ale kterým? Levici, jíž snad dává naději do budoucna? Nebo pravici, pro kterou by měla být mementem?

Mnozí z nás stále hledí na historii jako by mohla být „magistra vitae“ anebo naopak „advocatus diaboli“. Ale ti, kteří se v politické argumentaci odvolávají na historii, využívají *vždy* jen toho, co slouží jejich záměrům, a to i z prací přísně objektivních. Ostatně i v inkriminovaných Poznámkách nalézá většina kritiků také především to, co se jich dotýká osobně...

„Osmašedesátníci“

V jedné z výše publikovaných kritik se klade otázka: „Chce snad J. Měchýř v dnešním klimatu přispět k desavuoování 'osmašedesátníků'?" Je zjevné, že oponenti fakticky akceptují ten instrumentální pojem, který byl do našeho povědomí – podobně jako například pojem „sametová revoluce“ či „únorový puč“ a mnoho jiných – imputován lidmi, kteří buď nevědí nic o ničem anebo dobře ovládají metody indoktrinace.

Tím, jak někteří kolegové pojem „osmašedesátníci“ reflektují, staví se na politickém kolbišti (a oni svou kritiku přenesli do kategorií politiky) přesně tam, kde je chtějí jejich protivníci mít. Vždyť je známo, že jedním z neaktivnějších „osmašedesátníků“ byl například Gustáv Husák. Jedním z těch, kdo personifikovali v očích veřejnosti takzvaný obrodný proces, byl předseda vlády, který již 7. května 1969 šel spolu s G. Husákem, prezidentem a ministrem národní obrany manifestovat svůj kladný vztah k sovětské armádě při oficiální návštěvě „jejího“ vojenského prostoru. Jeden z významných „osmašedesátníků“, kterého studenti dokonce navrhovali v březnu 1968 na funkci prezidenta (obdobně pak znovu Svaz socialistické mládeže v prosinci 1989), proslul ještě jako předseda České národní rady nedůstojnými proklamacemi ve sdělovacích prostředcích. Pojem „osmašedesátník“ tedy desavuovala především řada čelných protagonistů takzvaného Pražského jara.

A co řadoví stoupenci obrody? Kolik smělých proklamací bylo vyhlášeno, kolik odvážných rezolucí podepsáno za Pražského jara. A jak neuvěřitelné množství pokání, odvolání, nedůstojných vyznání se z „pomýlení“ (jedna z floskulí oné doby, otvírající cestu k rozhršení za spáchané hříchy) najdeme na stránkách denního tisku v dobách „normalizace“. Do konce roku 1970 bylo vyloučeno z komunistické strany zhruba půl miliónu členů. K tomuto počtu lze připočítat řádově několik desítek tisíc stoupenců KANu, K 231, vyloučené opozičníky z ostatních stran Národní fronty a jistě i mnoho dalších. Ti všichni by mohli být označeni jako „osmašedesátníci“ a představovali *nejméně* pět procent voličů. Ale ve všech volbách v následujícím dvacetiletí se buď absencí či dokonce škrtnutím předložených kandidátů odvážilo protestovat či manifestovat svůj odpor k „antiobrodnému“ režimu necelé jedno procento voličů. Roku 1976 se mezi zhruba deseti milióny voličů napočítaly pouhé tři tisíce „statečných“. Přitom v letech normalizace – i když psychóza strachu zasáhla možná širší část společnosti než v padesátých letech – zmíněné gesto nesouhlasu už ve skutečnosti vyžadovalo jen nepatrnou osobní statečnost. Vyžadovalo ovšem vědomí občanské důstojnosti a alespoň minimum politického uvědomění či rozhledu.

(Námitka, že volební výsledky se falšovaly, je oprávněná jen do určité míry. Je to ve skutečnosti další milosrdná lež, jíž si mnozí – a mezi nimi skoro půl miliónu „osmašedesátníků“ – chlácholili vlastní svědomí. I při falšování volebních výsledků se v jednotlivých volebních střediscích dodržovala určitá pravidla, která umožnila snížit počet absentujících a záporných hlasů nejméně na polovinu, ale zásadně to výsledek voleb i obraz občanského uvědomění neovlivnilo.)

Jádro historického i aktuálně politického sporu o „osmašedesátnících“ spočívá v záměně dvou pojmů či v použití jednoho pojmu pro dvě různé skutečnosti. Pro lepší pochopení by bylo nutné zavést další, ovšem také jen pomocný a velice nepřesný pojem – snad „devětašedesátníci“ či „sedmdesátníci“ – pro ty, kteří se vzepřeli „normalizaci“ rozpoutané po dubnu 1969, kteří odmítli uznat intervenci za internacionální pomoc a obrodný proces za kontrarevoluci a kteří za to, že se nezpronevěřili pravdě jedenkrát poznané, byli ochotni zaplatit ztrátou dobrého společenského postavení, svou „kariérou“. Někteří byli ke statečnosti odsouzeni proti své vůli. Nicméně reprezentovali po dvacet let to, co lze označit jako svědomí národa či základní bázi odporu vůči totalitnímu systému. Proti této skupině občanů vedl hlavní nápor normalizační režim, a to nikoli proto, že byli aktéry Pražského jara, nýbrž proto, že nechtěli participovat na jeho desavuoování a přispívat k všeobecné demoralizaci společnosti. Znamená to však, že historik smí tuto skupinu jakkoli idealizovat? Už v době drastického pronásledování takzvaných disidentů jejich významní představitelé (L. Vaculík, P. Pithart i další) otevřeně mluvili o problémech a vlastních omylech – u vědomí rizika, že to jejich nepřátelé zneužijí. Mělo by být toto téma tedy tabu jen proto, že také nové struktury se snaží bývalé disidenty více či méně zfetelně desavuoovat?

Socialismus

Původně jsem následující úvahy zařadil do poznámek. Protože jsem se však v kritizovaném článku dopustil závažné chyby a také proto, že je to problém aktuální, nelze jej odbýt marginálně.

Vyznávám, že pojem „socialismus“ jsem v uvedeném článku měl prefixovat slovy „takzvaný“ či uvést jej v uvozovkách. Především proto, že systém nastolený v ČSR roku 1948 nebyl socialismem ve smyslu vědecké a obecně uznávané definice: společenské vlastnictví výrobních prostředků a odpovídající odměna za objem vykonané práce. Není podstatné, zda kdokoli bude považovat tento systém za dobrý či špatný. Podstatné je, že „sovětský“ či československý poučnorový systém socialismem nebyl.

Přiznávám se k zásadnímu stanovisku, že jako historik nesmím být ani socialistou, ani liberálem, ani křesťanem či muslimem, monarchistou či demokratem, komunistou či fašistou. Odmítám výtku (viz stať J. Belda a kol.), že mluvím „s despektem o socialismu“. Mluvím s despektem o těch, kteří se nedokázali – vzdor mnoha poznatkům – vymanit ze stalinsko-kominternovské ideologie, že strana a konsekventně Sovětský svaz má v principu přece jen vždycky pravdu. („Die Partei, die Partei, die hat immer Recht“, jak zněl leitmotiv hymny německých komunistů na počátku dvacátých let.) Argument polemiků, že „v roce 1945 většina naší společnosti sdílela socialistické ideje“ mne naplňuje stejným pocitem, jako tvrzení, že země je kulatá. O čem tento *nesporný* fakt ve skutečnosti vypovídá? Ve volbách 1935 většina německých obyvatel ČSR odevzdala

svůj hlas Henleinovi. Roku 1946 zhruba 40 procent voličů dalo hlas komunistům. Ve volbách 1992 odevzdalo 30 procent voličů svůj hlas Václavu Klausovi. O čem to svědčí? Snad o tom, že fašismus tehdy a liberalismus dnes jsou těmi nejsprávnějšími pravdami? Anebo o tom, že národ, lid, dav neví, co činí, a nedohlédá na špičku svého nosu? Osobuji si právo uznat pozitivní stránky fašismu, komunismu, liberalismu či křesťanství, ale zároveň odmítám požadavek, abych ke kterékoli z těchto ideologií choval jakoukoli úctu. Přinejmenším z toho důvodu, že žádná z nich nevyřešila základní problém – aby se na této zemi mohlo všem lidem dobře žít.

Kdyby...

Všeobecně se vyznává, že otázka, „co by bylo, kdyby...“ je v historikově díle *nepřípustná!* V praxi je ovšem těžké odolat pokušení. Byl jsem k tomu dokonce vyzván, ale připomenu jen to, co je evidentní.

Snad je mimo diskusi, už vzhledem k tomu, že celou československou armádu měli fakticky v rukou takzvaní sovětsští poradci, že byl zcela vyloučen jakýkoli vojenský odpor.

Byl však opravdu vyloučen *účinný* odpor politický a společenský?

Konstatuji, že normalizace se prosadila bez *otevřené, zjevné* intervence okupačních vojsk. J. Belda a jeho kolegové to vyvracejí. Lze tedy opáčit otázkou: kdy a kde tato vojska do *veřejného* života – po srpnu – *veřejně násilně* zasáhla? Je řeč o něčem jiném.

Není a nebylo jistě pochyb, že okupanti vyvíjeli na celou československou politickou reprezentaci masivní psychologický nátlak, aby ji donutili k nejkrajnějším ústupkům. Tuto skutečnost dokládá J. Belda řadou autentických dokumentů. Zatajil však, co je zjevné z jiných dokumentů: že se interventi ocitli ve slepé uličce. Že neměli k dispozici žádnou proklamaci, která by potvrzovala legitimitu jejich zásahu. A že museli brát na mezinárodní situaci větší ohledy, než navenek přiznávali. Po sovětském „zásahu“ v Maďarsku v říjnu 1956 si J. Kádár určitý manévrovací prostor dokázal prosadit. Jistě: za svou službu okupantům si mohl klást i své podmínky. Ale on toho také využil – mimo jiné prozíravou taktikou, vyjádřenou heslem: „Kdo nejde proti nám, jde s námi“. Řadu let bylo Maďarsko relativně liberálnější zemí takzvaného socialistického tábora, i když, a to je ovšem nutné vzít v úvahu, si to krutě vykoupilo. Představitelé takzvané polednové politiky v Československu nakonec otevřeli cestu husákovskému principu: „Kdo nejde s námi, jde proti nám“. Považuji přinejmenším za otevřenou otázku, v čem byla za československého „podzimu“ 1968 *objektivně* Dubčekova pozice slabší než pozice Kádárova?

A ještě dávám v úvahu zdánlivou podružnost. Vedoucí představitelé „obrodného procesu“ nedokázali ani pro svou „tělesnou intelektuální gardu“, pro své poradce a experty, zajistit alespoň možnost ústupu do krytých pozic (například zřízením různých výzkumných či jiných obdobných institucí). Ponechali je napospas teroru a pomstychtivosti normalizátorů. (A pro mladší generaci čtenářů by se snad mělo dodat, že také většina autorů výše publikovaných statí byla za onoho času vydána svými „dubčekovci“ napospas „husákovcům“. Stali se psanci, v nejproduktivnějších letech svého života vyřazení z oficiální obce historiků. Vlastním osudem potvrzují teze, s nimiž polemizují, ačkoli by je měli vyslovit především oni sami.) Zároveň by uvedené skutečnosti neměly dějepisci bránit v konstatování, že mnohým z nich společenská degradace otevřela oči, osvobodila je z pout scesné ideologie a uvolnila jim cestu k vnitřní tvůrčí svobodě.

Dodatky

V publikované diskusi se objevil náznak, že takové texty, jako byly Poznámky na okraj legendy roku 1968, jsou pod úroveň odborného časopisu. Jinak řečeno: redakce, respektive vydavatel má být cenzorem, a dokonce snad i strážcem čistého ohně vědy. Snad smím říci, že jsem článek záměrně koncipoval jako kontroverzní a s vědomím, že některé teze jsou velice hypotetické a že s řadou názorů nesouhlasili ani mnozí členové redakčního kruhu. Nicméně akceptovali, že moderní časopis má mimo jiné poskytnout prostor i pro sporné názory, aniž by předem rozhodoval o tom, co je správné a co nikoli. Příspěvatelé (autoři) by pak v tomto duchu tolerance měli v případných polemikách také mít na zřeteli, že píší do odborného časopisu.

Někteří oponenti se ptají, jakou metodou pracuji. Mělo být řečeno úvodem a zřejmě asi už v inkriminované stati, že v principu hodnotím „osmašedesátý“ jako pamětník. Především však – a proto se o tom vůbec zmiňuji – považuji za základní povinnost historika řídit se zásadou „o všem pochybuji“, uvádět v pochybnost jakoukoliv iluzi, „legendu“ (ve smyslu „životopisu světců“), neustálým připomínáním, že velice pravděpodobně „všechno bylo jinak“.

1 Nebudu zde reagovat na všechny kritické soudy, tím méně pak na ty, které jsou spíše emotivní než věcné. Čtenář jistě rozpozná, kde oponenti polemizují s nepochopenými formulacemi. (Mimo jiné ztotožnili pojmy „kariéra“ a „kariérismus“, kdy navíc uvádějí protiargumenty, které jsou zcela od věci. Například spolupracovníci tzv. Kaplanovy rehabilitační komise, když dokončili v prosinci 1969 svou práci, toužili především po tom, aby je někde „náhodou“ nepřejelo nějaké auto. Podobně o něčem jiném je i polemika s tezí, že „akční program nikoho neoslovil“. Oponenti ji vyvracejí citáty, které se týkají něčeho jiného, a pouze potvrzují, že autoři oněch výroků akčním programem osloveni nebyli. Dokládat to pak tezí, že akční program inspiroval mezinárodní komunistické hnutí, je zcela irrelevantní. Až na nepatrné výjimky byly tyto strany pohrobky kominterny, což nad jiné průkazně potvrdily svou hanebnou účastí na mezinárodní poradě komunistických stran v Moskvě v červnu 1969. Do kategorie „nepochopení“ patří i některé jiné výtky, ale sluší se ponechat to k posouzení jiným.)

Překvapilo mne, jak často oponenti polemizují s podsunutými názory. (Např. a mj. L. Brokl objevil v mém článku tezi o „dělicí čáře...vedoucí rigidně mezi komunisty a nekomunisty“, aby pak polemizoval především se staršími a soudím ne zcela nepochopenými názory Petra Pitharta.) A neumím si vysvětlit, proč oponenti, kteří jistě bedlivě četli moji stať, používají někdy jako argumenty proti její koncepci a informacím, jež obsahuje, parafráze, ba dokonce téměř doslovné její pasáže (např. čím se Novotného režim zdiskreditoval na Slovensku apod.). Zdá se mi dokonce, že diskreditují samu podstatu své obhajoby „mužů ledna“, když – v polemice s mým přikrým soudem – píší, že snad bylo lepší, když se po jejich internaci okupanty a tím způsobenou jejich „absencí“ v následujících dnech, „uvolnil prostor pro radikálnější vůdce druhé garnitury“. Je to pravda, ale v dané souvislosti je to argument absurdní.

Nevím, co chtěl L. Brokl dokázat výsledky výzkumu ze září 1993, jimiž Institut pro výzkum veřejného mínění zjišťoval, jaký je „Pohled na události Pražského jara s odstupem 25 let“. Tento výzkum nevyovídá o tom, čím rok 1968 doopravdy byl, nýbrž pouze to, jak je reflektován ve vědomí současné populace. Uvedený údaj, že 21 procent respondentů jej hodnotí jako „boj dvou frakcí v KSČ“, je z hlediska roku 1968 irrelevantní stejně tak jako jakékoli jiné odpovědi včetně názoru, že to byl pokus o obnovení demokracie. I když trvám na tom,

že tzv. obrodný proces byl iniciován především bojem frakcí uvnitř strany a tento boj byl jeho dominantním (byl ne vždy zjevným) prvkem, výsledky uvedeného výzkumu ze září 1993 nevypovídají vůbec nic o tom, čím doopravdy byl, a dokonce je sporné, zda vypovídají o tom, čím zůstal. Neboť nejméně polovina respondentů (vzhledem ke svému věku) může ve svých odpovědích vycházet jen ze zprostředkovaných a dnes z různých zdrojů a různých důvodů do obecného povědomí imputovaných názorů, bez ohledu na to, jak tomu doopravdy bylo. Ani většina z oné druhé poloviny respondentů, tj. přímí účastníci tzv. obrodného procesu, si tehdy (1968) neuvědomovala, že příčinou uvolnění tuhého režimu jsou rozpory (mocenský boj) v komunistické straně. Navíc považují za metodicky nesprávné klást otázky anebo odpovědi interpretovat jako vzájemně se vylučující: obnova demokracie NEBO boje dvou frakcí... tj. A or B, místo: (A or B) or (A and B).

L. Brokl také použil bonmotu, že „dějiny se nedějí, nýbrž dělají“. Dovolím si to označit alespoň z hlediska metodologického za tezi poněkud irelevantní. Pokračuje pak tím, že mi podsouvá víru v „deterministický model zákonitostí dějin“ a její zrůdnost dokládá poukazem na to, že je to spíše „východní, stalinský deterministický model...“. Ačkoli jsem v kritizované stati mluvil opravdu „o něčem jiném“, než se domnívá kolega Brokl, kladu na tomto místě otázku: popírá, že v přírodě, a tedy i ve společnosti existují určité „zákonitosti“? Například zákon zpětné vazby a nespočet jiných? Popírá, že všechny revoluce mají v zásadě stejný model? Včetně toho, že „požírají své děti“ (jak se nepřesně traduje, neboť ve skutečnosti požírají své iniciátory a původní hegemony). Kdyby dr. Brokl neuvedl svůj „stručný“ příspěvek poučením o zásadách historické práce, ponechal bych jeho poznámky bez komentáře. Jestliže se však vyjadřuje k metodám historiografie, musím říci, že jeho názory nepovažuji za relevantní. Jestliže oproti mé jistě sporné tezi o společnosti politicky negramotné až retardované oponuje tezí o „moudrém národu“, pak jsme oba na stejné problematické půdě. Pokud pak to doplňuje tvrzením, že tento národ za Pražského jara „někam“ své představitelce „tlačil moudře“, pak je to zásadní omyl. Chybná je i jiná teze: „Vefejnosti nešlo o to, zda ten či onen funkcionář...je agentem bezpečnosti...“. To je nehistorické implantování pojmů, které tehdy nikdo takto nerefletoval. To se objevilo jako kritérium postojů a morálky až na jaře 1990.

K poznámkám Jiřího Vančury. Respektuji jeho názory, a to nikoli jen proto, že (ačkoli to ve své skromnosti čtenářům ani nenaznačil) patří k uznávaným znalcům problematiky osmašedesátého roku. (Viz jeho původně samizdatovou publikaci *Naděje a zklamání. Pražské jaro 1968*, legálně Mladá fronta 1990. A snad smím připomenout, že i jeho zásluhou práci podrobily některé „autority“ velmi přísné kritice.) Zcela akceptuji jeho tezi, že „rok 1968...byl příležitostí k letnému nadechnutí...“ a hlavně že umožnil, „aby některé mozkové buňky zůstaly zachovány“. Lituji, že tento názor není z mého článku zjevný (a závidím tuto obraznou a při tom přesnou formulaci). Při tom však nesouhlasím s jeho tezemi, že „události roku 1968“ vedly k „téměř obecnému poznání, že starý režim nelze reformovat“. (Připomínám zde názory Zd. Hejzlara, J. Pelikána, zakladatelů hnutí Obroda, Zd. Mlynáře a řady dalších, s jejichž názory nemusím souhlasit, ale jimž jen stranicky politická zaslepenost může upřít přední místo v našich soudobých dějinách.) Kolega Vančura také uvádí, že (zásluhou vzepětí r. 1968) se setkali bývalí vítězové (z r. 1948) s mnohými porážkami. Domnívám se, že k tomuto sblížení došlo až po Chartě 77 a po setkání ve Frankenu 1978. A dávám v úvahu hypotézu, že právě mnozí diskriminovaní a zejména – připusťme to jako pracovní označení – „poražení“ z roku 1948 byli jednou z opor a často i vykonavatelů normalizačního režimu, aby tak bývalým vítězům dali poznat, zač je toho loket!

A k pojmu „legenda“, který vlastně kolegu Vančuru přiměl k polemice a který obsáhle, ale bez konkrétní definice kritizuje dr. Brokl: Legenda (od latinského legere) znamená „co se má číst“, v přeneseném smyslu „co se vypravuje“ nebo také soubor vysvětlivek k určitému obrazu, jakož i vypravování „založené jen nepřímou na skutečnosti, většinou však na smyšlence, domněnce“ (Přír. slov. naučný, Praha 1963, str. 789), také „příběhy ze života svatých“. V tomto smyslu jsem připraven použít tohoto pojmu hájit – ale je to opravdu podstatné?

Česká historiografie a odsun Němců

Pokus o bilanci čtyř let

Jaroslav Kučera

Diskuse o odsunu sudetských Němců, vedené v české společnosti s větší či menší intenzitou prakticky nepřetržitě od listopadu 1989, a role této problematiky ve vnitřní i zahraniční politice Československa a České republiky obsahovaly mimoděk, ale často i otevřeně formulovanou výzvu české historiografii. I když čtyři roky – vezmeme-li mimo jiné v úvahu výrobní lhůty publikací – neznamenají v životě historické vědy nijak dlouhou dobu, není zamyšlení, nakolik se česká historiografie alespoň prozatím dokázala s touto výzvou vyrovnat, nikterak nepřipadné. Tím spíše, že vznikem České republiky dostaly česko-německé vztahy poněkud novou dimenzi a v jejich rámci bude minulost přes všechny pokusy o tlustší či tenčí čáru zřejmě ještě dlouho, ne-li vždy hrát důležitou roli.

Na první pohled by se mohlo zdát, že vypuknutí diskusí o odsunu a česko-německých vztazích vůbec zastihlo českou historiografii v nedbalkách. Dokladem toho, že je to názor mylný, je skutečnost, že prakticky všechny velké práce o této problematice, které vyšly v letech 1990-1993, respektive přípravné studie k nim, vznikly v období před rokem 1990, a změněné politické podmínky je pouze umožnily konečně publikovat. Pro českou historiografii se potřeba zabývat se odsunem ve všech jeho aspektech neprojevila až rokem 1989, ale mnohem dříve. Zřetelným signálem příklonu k této problematice byly některé práce J. Křena, V. Kurala, B. Černého a V. Vrabce v druhé polovině 60. let. Jejich pozornost se sice obracela spíše k vývoji české společnosti a politiky během války a v tomto kontextu ke vzniku myšlenky odsunu, ale bylo otázkou času, kdy se stočí přímo k událostem let 1945-46. Tento trend byl na konci 60. let sice přerušen, ale zcela zastaven být nemohl. Naopak definitivní rozchod řady předních historiků moderních dějin s komunismem v jakékoliv podobě byl zdrojem kritické reflexe českých dějin celého poválečného a zčásti i předchozího období, v jejímž kontextu odsun nemohl chybět. Někteří přes všechny potíže pokračovali ve své práci v podmínkách disentu nebo exilu a své práce i publikovali, zčásti v samizdatu a zčásti v cizině, a to buď česky, anebo v cizích jazycích. Naši veřejnosti zůstaly tyto práce ovšem až do počátku 90. let nepřístupné.

V samotné otázce odsunu ovšem exilová i domácí neoficiální historiografie narážela na nepřekonatelnou bariéru, kterou představovala nedosažitelnost archivních mate-

riálů. Není zcela správný často opakovaný argument, že materiály týkající se odsunu byly před listopadem zcela nepřístupné. Řada relevantních archivních fondů (ministerstvo vnitra, úřad předsednictva vlády ve Státním ústředním archivu, Archiv ministerstva zahraničních věcí, eventuálně Vojenský historický archiv, nemluvě o takřka nepřeberných fondech v oblastních a okresních archivech) přístupná byla, a to ani zdaleka ne pouze pro prominenty tehdejší oficiální historiografie. Pro studium archivních materiálů z období po roce 1945 bylo ovšem nutné doporučení (velmi často však pouze formální) některé z oficiálních badatelských institucí, což okruh možných interesentů omezovalo. Bez přímé návaznosti na diskuse v disentu a exilu se práce v archivech ujali někteří jednotlivci z generace historiků, která do oboru vstoupila zhruba na přelomu 70. a 80. let. Jejich vcelku nerušenou činnost umožnily přece jen do určité míry změněné podmínky 80. let, kdy únava normalizačních kádřů a začínající generační výměna v jejich řadách vytvořila i v oficiální historiografii lepší badatelské podmínky, zejména možnost zabývat se polosoukromě nebo zcela soukromě nejružnějšími, i ožehavými tématy, mimo jiné právě odsunem Němců. Na konci roku 1989, kdy se česká společnost doslova vrhla do prvního kola diskusí o odsunu, konkrétně o otázce eventuální omluvy sudetským Němcům, měla česká historická věda k dispozici řadu studií v různých stupních zpracování nejen k samotnému odsunu, ale i k širšímu kontextu česko-německých vztahů.

Stěžejním dílem o problematice odsunu Němců je nesporně práce Tomáše Staňka *Odsun Němců z Československa 1945-47*. Práce vznikala v druhé polovině 80. let v rámci široce koncipovaného výzkumu vývoje německé menšiny v Československu v letech 1945-1986 a svazek o odsunu je vlastně její první částí. Autor se v ní opírá o velmi široký výběr literatury, dobového tisku a archivních materiálů, shromážděných především v severomoravských archivech (cenné poznatky přinesl zejména fond Expozitory Zemského národního výboru v Opavě). Méně možností měl, pokud se týče využití fondů centrálních institucí. Do listopadu 1989 se s publikováním práce vůbec nepočítalo. Za její vydání lze do určité míry vděčit Jaroslavu Valentovi, který využil polistopadového rozkolísání nakladatelských manažerů a prosadil publikaci do edičního plánu. Lze důvodně předpokládat, že o několik měsíců později by něco takového bylo asi sotva možné.

Přestože Staňek při zpracování konečného znění několika sondami v centrálních archivech (zejména Úřadu předsednictva vlády a ministerstva vnitra) doplnil v řadě ohledů pramennou základnu, zůstala zachována určitá asymetrie. Těžiště práce tak spočívá především v analýze průběhu odsunu na citlivě skicovaném pozadí celkové situace české společnosti a politiky a její reflexe odsunu. Prakticky vůbec nejsou zachyceny vnitřní procesy při přípravě jednotlivých zákonných norem a směrnic, podle nichž odsun probíhal nebo které se staly právním podkladem pro určitý způsob nakládání s některými skupinami německého obyvatelstva (antifašisté, průmysloví specialisté, příslušníci smíšených manželství), i když i těmto skupinám věnuje autor ve zvláštních kapitolách intenzívní pozornost. Jinými slovy: práce spíše vyjíměčně poskytuje odpověď na otázku, proč byl zvolen právě ten, a nikoliv jiný postup, jaké byly zvažované modalitty a podobně, což ovšem nic neubírá na její celkově vysoké hodnotě. Staňkova kniha zůstala a pravděpodobně i po delší dobu zůstane – co do šíře prostudovaného materiálu a rozsahu zpracování – standardním dílem k této otázce.

Vedle velké Staňkovy monografie se některých aspektů odsunu dotýkají i další práce. Zajímavou perspektivu pohledu na odsun nabízí Karel Kaplan v příslušných kapi-

tolách své práce *Pravda o Československu 1945-1948*. Kaplan se v převážné míře opírá o protokoly jednání vlády, popřípadě vedoucích grémií komunistické strany, a umožňuje tak nahlédnout do zákulisí vysoké politiky, mimo jiné do způsobu a logiky argumentace představitelů jednotlivých politických sil. Řadu cenných informací přináší publikace Stanislava Bimana a Romana Cílka *Poslední mrtví – první živí*, vydaná v roce 1989. Práce vznikla v letech 1986-1987 a k publikování byla přijata před listopadem 1989, takže nemohla být prosta určitých ideologických schémat; budiž ovšem řečeno, že autoři v tomto ohledu splnili pouze nejnnutnější povinnost. Při zpracování tématu vycházeli z důkladné znalosti fondů Vojenského historického archivu a díky tomu se jim podařilo předložit obraz každodenního života a vývoje pohraničních oblastí na jaře a v létě 1945, tedy v období jejich integrace do československého státu a takzvaného divokého odsunu. Z odborného hlediska je slabinou autory zřejmě nezaviněná absence poznámkového aparátu.

Z dalších prací zmiňme statě T. Staňka (*Co se stalo v Ústí nad Labem 31. července 1945; Němečtí židé v Československu, Odsun Němců a křesťané, Případ Přerov*), P. Škorpila *Die Lage der Deutschen in den böhmischen Ländern* a J. Kučery, *Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva*.

Výsledky svých studií o vývoji německé menšiny v Československu v období po roce 1947 až téměř do současnosti, jejichž monografické publikování zatím není zcela jisté, využil Tomáš Staněk ke zpracování dvou statí v Slezském sborníku (*Německé obyvatelstvo v českých zemích v první polovině padesátých let a Němci v českých zemích v první polovině padesátých let*) a jeho výzkumy doplnil v některých bodech Jaroslav Kučera v Bohemii (*Die rechtliche und soziale Stellung der Deutschen in der Tschechoslowakei...*). Tak vznikl náčrt vývoje německé menšiny po roce 1947, jejích životních podmínek a konečně i procesu jejího – byť značně specifického a okleštěného – začleňování zpět do československé společnosti v první polovině 50. let.

Dosavadní, ještě zdaleka neukončené studie o osudech německé menšiny po roce 1945 podaly smutný obraz českého nacionalismu v nejdestruktivnější fázi jeho existence a nepotvrdily některé dodnes přezívané názory a iluze například o postojích české společnosti a politiky v tomto období, o humánním a spořádaném průběhu odsunu nebo o diferencovaném přístupu vůči Němcům, zejména vůči německým antifašistům, popřípadě vůči německým židům. Ovšem pokusy Tomáše Staňka (*Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa 1918-1948*) a Jaroslava Kučery (*Odsun nebo vyhnání?...*) předložit širšímu okruhu čtenářů rozsahem i finančně přístupné zpracování problematiky odsunu trpěly shodným neduhem: minimálním nákladem (1200, respektive 2000 kusů), takže jejich dopad zůstal omezený.

Vzhledem k aktuálnosti problematiky a situaci na trhu informací se důležitou tribunou české historiografie stal i denní tisk. Kulaté stoly historiků, interview a články, v nichž své názory prezentovala celá plejáda historiků moderních dějin (alespoň namátkou: T. Brod, J. Kořalka a J. Vančura: *Odsun – omluva – obavy*, A. Ort: *Velké bílé místo*, T. Staněk: *Od té doby se mlčelo*, J. Mlynárik: *Němci mohli žít?*, V. Kural: *Československo a sudetoněmecká politika*), přispěly k tomu, že česká veřejnost po letech tabuizování této problematiky dostala poprvé věcné informace o průběhu odsunu a jeho místě v kontextu českých dějin. Kdo bude jednou chtít podrobně zpracovat průběh diskusí o odsunu, bude muset projít celé ročníky některých deníků (přínejmenším Lidové noviny a v této otázce velmi angažované Rudé právo) i další periodika (zejména Respekt, Přítomnost, Reportér především z prvních měsíců po jeho obnovení a Lite-

rární noviny), než bude moci zasednout k odborným časopisům, z nichž věnovala této problematice soustavnou pozornost zejména revue Střední Evropa ve zvláštní rubrice „Naši Němci“.

Již výše zmíněné diskuse překračovaly časový rámec odsunu. Nebylo to nic nečekaného, protože vyložit odsun není možné bez pochopení celého kontextu česko-německého vztahu nebo alespoň těch etap, jejichž bezprostřední katastrofickou dohrou se stal. Zde má česká historiografie rovněž čtené dluhy, i když i v tomto případě začala pracovat na jejich vyrovnání. Přispěly k tomu vedle prací, které se zabývají vývojem české společnosti a politiky, a tím současně přirozeně reflektují i odpovídající roviny a vývojové fáze česko-německého sousedství, zejména práce J. Křena *Konfliktní společenství Češi a Němci 1780-1918*¹ a V. Kurala *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě 1918-1938*¹. Obě vznikly v 80. letech v disentu a nesou tudíž i jeho stigma – omezený přístup k literatuře a žádný přístup k archivním fondům. U Křena, který přece jen mohl stavět na lepší zpracovanosti problematiky, je tento handicap sotva postřehnutelný, u Kurala, který se často musel pohybovat po takřka neprošlapaných stezkách, je absence archivních pramenů znát více. Původním úmyslem V. Kurala bylo sledovat vývoj česko-německého vztahu až do roku 1945. Část věnovanou létům 1938-1945 nyní doplňuje na základě archivních pramenů, a lze proto předpokládat, že publikace o tomto období bude v nedaleké budoucnosti rovněž předložena odborné veřejnosti.

Jestliže vedle jmenovaných prací vezmeme v úvahu i další autory (například V. Vrabce a jeho studii *Ke genezi myšlenky transferu Němců v domácím odboji*) a některé starší studie (mimo jiné J. Kořalky a O. Urbana pro období před rokem 1918, R. Kvačka, F. Lukeše, M. Lvové, V. Olivové k meziválečnému vývoji a zejména k situaci na konci 30. let), získáme poměrně ucelený obraz česko-německého soužití v horizontu zhruba posledních sto padesáti let, který je faktograficky, myšlenkově i metodologicky velmi solidním a inspirativním východiskem pro další výzkum, pro orientaci zainteresované veřejnosti a v neposlední řadě i pro výuku.

Pochopitelně že tento obraz je nutně na mnoha místech dále propracovat a doplnit o některé důležité úseky či aspekty. Velkou neznámou jsou například dějiny odstoupeného pohraničí a jeho německého obyvatelstva. Kdo vlastně byli ti lidé, kteří museli po květnu 1945 opustit svou vlast? Česká historiografie je pouští ze zřetel v momentě, kdy nadšeně vítají Hitlera, a vrací se k nim až v době, kdy jsou oceňováni znamením kolektivní viny. Navazujícím problémem jsou osudy sudetských Němců v jejich nové vlasti a vůbec vývoj celého fenoménu vyhnanectví jako neodmyslitelné součásti společenského vývoje poválečného Německa. Jestliže připustíme tezi, že součástí národní identity a jejího vývoje je i reflexe sousedních národů, pak nemůžeme sudetské Němce vypustit, i když jsou v současnosti již značně „rozředění“ v německé společnosti a zdánlivě již do českých národních dějin, respektive dějin českého státu, nepatří. Věc má pochopitelně i svůj praktický rozměr, kterým je nutnost poznat, kdo je vlastně tím partnerem, s nímž chceme nebo nechceme – situace na české straně je v současnosti v tomto ohledu patová – vést dialog.

1 V tomto případě se již projevila změněná nakladatelská politika, která – možná trochu eufemisticky řečeno – takovým pracím přilíží nepřeje. Náklad 800 výtisků činí z této publikace spíše bibliofilskou záležitost. Tím ovšem nebudí rozuměna kritika na adresu Ústavu mezinárodních vztahů, bez jehož aktivity by zřejmě práce sotva vyšla.

Otevírá se rovněž reálná možnost prozkoumat problematiku odsunu Němců v širším kontextu vývoje české společnosti i mezinárodní politiky. Již v disentu se diskutovalo o důsledcích odsunu pro další vnitropolitický vývoj u nás, nejen v jeho politické, sociální, ekonomické a kulturní rovině, nýbrž například i v rovině etické. Je sice nesnadné rozlišit, co bylo důsledkem samotného odsunu a co paralelně nebo vzápětí probíhajících procesů, vrcholících v etablování komunistické diktatury. Nicméně důkladné zmapování skutečných i možných vlastnických přesunů v důsledku konfiskace německého majetku, změn v ekonomické struktuře českých zemí a jejich možného vlivu na postavení Československa v mezinárodních ekonomických vztazích, posunů v hodnotových systémech různých skupin obyvatelstva by jistě přineslo přesnější odpovědi na tyto otázky, než jaké jsme schopni dát dnes. Rovněž dosavadní teze o vnitřní souvislosti mezi odsunem a vazbou Československa na spojenectví s SSSR by nyní po zásadním zpřístupnění moskevských archivů bylo možné postavit na spolehlivější základ.

Jestliže ve zpracování odsunu jako historické události včetně jejích příčin česká historiografie učinila jisté kroky, pak totéž lze těžko říci o jeho hodnocení. Spory o to, zda odsun byl, nebo nebyl spravedlivým řešením, spojené se zásadní otázkou, zda historik má právo na morální soud, se v neoficiální historiografii rozhořely již na konci 70. let a je navýsost záslužným činem, že přinejmenším hlavní etapy diskuse byly po roce 1990 v reediciích zpřístupněny širší čtenářské obci (*Češi, Němci, odsun*. Diskuse nezávislých historiků; M. Hübl, *Češi, Slovinci a jejich sousedé*; F. Jedermann, *Ztracené dějiny*). Diskusi vyvolaly Danubiovy (Mlynárikovy) teze k odsunu Němců v roce 1979 a vzápětí glosy Milana Hübla, které s Danubiovými tezemi polemizovaly. Základními mezníky názorového spektra byly na jedné straně nedůvěra v možnost či oprávněnost posuzovat historii z morálního hlediska, kterou Radomír Luža shrnul do poněkud vyhraněné formulace, že „moralizování není součástí sociálních věd, a tedy také ne historiografie“², na druhé straně obhajoba práva na morální soud v podání například autorů Bohema.³

Spor, který tehdy zůstal nedořešen, se opět oživil po listopadu 1989, kdy do této diskuse byla vtažena i zcela nepřipravená široká veřejnost. V této době se téma česko-německých, respektive česko-sudetoněmeckých vztahů stalo aktuální politickou otázkou. Sřetávání tří rovin – konkrétně historické, morální a aktuálně politické – celou záležitost zkomplikovalo, protože mimo jiné vznikl dojem, že zaujetí vědeckého či morálního stanoviska se rovná zaujetí stanoviska politického. Ať tomu kdo chtěl či nikoliv, hrozilo nebezpečí, že výsledků vědeckého bádání by mohlo být zneužito pro často značně vyhraněnou politickou agitaci. Navíc tyto roviny jsou, pokud se týče přístupu k daným problémům a z něho vyplývající argumentace, zásadně odlišné. Na zjednodušená schémata, daná například osobními zkušenostmi, které jsou jen pouhým výsekem historické reality, nebo na požadavky politiky dokáže seriózní historiografie zpravidla a často navíc se zpožděním dát pouze diferencované odpovědi, což může v očích řady lidí zpochybnit její důvěryhodnost.

Většinovým postojem českých historiků, alespoň pokud lze usuzovat z prohlášení *Sudetští Němci a my* z roku 1991, které podepsalo přes 300 českých historiků a archi-

2 Luža dále dovodil, že není možné měřit dějiny ex post morálními měřítky sedmdesátých let. Viz dopis L. Hejdánkovi z 30.4.1979, In: *Češi, Němci*, s. 161.

3 Pod tímto pseudonymem se skrývali Toman BROD, Jiří DOLEŽAL, Milan OTÁHAL, Petr PITHART, M. POJAR a Petr PŘÍHODA. Tamtéž s. 182.

vářů⁴, je opatrná rezignace na právo vynést morální soud nad historickou událostí, zejména pokud jde o odsun. Zcela oprávněná snaha vidět odsun v kontextu vývoje česko-německých vztahů jako problém „pevně vrostlý do celé vykloubené a šilící doby“⁵ by ovšem neměla nahrazovat právo nebo dokonce povinnost historika posoudit historickou událost také z hlediska současných morálních hodnot. Jen za předpokladu, že posoudí minulost i z tohoto pohledu, se historie může stát nejen poučením, ale i určitou hodnotovou orientací. Pravda je, že morální soud může vynést kdokoliv, což vyvolává otázku, proč by to měl dělat právě historik. Jenže morální soud historika o historické události by měl být i něčím víc než pouhým označením: správné – nesprávné, spravedlivé – nespravedlivé. Měl by se opírat o hlubokou věcnou znalost a pochopení minulosti a snad přímo obsahovat i vysvětlení, proč k tomuto činu došlo, jaké byly jeho motivy, zda byly jiné možnosti řešení, popřípadě v kterém dřívějším okamžiku snad ještě existovaly jiné varianty vývoje a proč nebyly nastoupeny. Tedy historik nemůže nebo by neměl svůj úsudek redukovat pouze na morální soud. Na druhou stranu by historické zdůvodnění nemělo skrývat zadní vrátka k nějakému relativizování, zlehčování minulosti, ať poukazem na brutalitu někoho jiného (v tomto případě nacismu) nebo jakýmsi rozpolcením hodnotového systému na část „historickou“ a „aktuální“, které by umožnilo uplatňovat rozdílná morální měřítka při hodnocení v principu shodných nebo totožných událostí a činů podle toho, kdy, eventuálně za jakých okolností se staly.

Historik proto ve svém morálním soudu nemůže hodnotit odsun Němců jinak než jako nesprávný a nespravedlivý. Toto hodnocení ovšem neznamená negaci historického kontextu, přisouzení odpovědnosti za katastrofický konec vzájemného soužití pouze české straně nebo pokus vnutit minulosti nějaká nadčasová řešení.

V průběhu diskusí o odsunu Němců se ukázala jako silný brzdící moment představa šířená zejména předáky *Sudetoněmeckého krajského sdružení* (SdL), že morální odsouzení odsunu musí zahrnovat i co možná nejúplnější odstranění právních a majetkových následků, které německému obyvatelstvu z odsunu vzešly. Obavu, že jakékoliv kritiky odsunu z české strany by SdL využilo k podepření svých nároků, lze mezi českými historiky zřetelně cítit. Toto opatrné pošílhávání přes plot, co na to řekne nebo udělá soused (nejde jen o Němce – řadě lidí u nás imponuje nekompromisní polský postoj v otázce odsunu, který ovšem vyplývá z odlišných daností polsko-německého vztahu, a navíc se naskýtá otázka, nakolik je v morálním ohledu tento postoj hodný následování), je pochopitelné na škodu věci, přičemž poškozenými můžeme být pouze my sami. Problém odsunu není pouze problémem česko-německých vztahů, ale především věcí našeho vyrovnání s vlastní minulostí jako předpokladu procesu obnovy a současné modernizace naší společnosti, tedy primárně naším vlastním zájmem a vnitřní potřebou.

Ještě nesmyslnější je pokoušet se synchronizovat své kroky ve vyrovnávání se s minulostí SdL ve stylu: „když já, tak ty bys měl taky“, nebo dokonce „nejdřív ty a pak já“. Zejména právě krajské sdružení má pevně zafixovaný historický obraz, v němž něco jako „Vergangenheitsbewältigung“ vůbec zakomponováno není. Že by mohlo dojít k nějaké změně, je zcela nepravděpodobné. Většina historické literatury vzešlé z okruhu SdL totiž spíše inklinuje k těm názorovým proudům v německé historiografii a veřejnosti, které již delší dobu soudí, že je nutno skoncovat s pocitem provinilosti za ně-

4 In: Zpravodaj Historického klubu, 2/1991.

5 Václav KURAL, *Československo a sudetoněmecká politika*, část III, Lidové noviny, 10.7.1993.

meckou minulost, zvednout hlavu a být opět hrdý na to, že jsem Němec. Nic proti tomu jako přirozenému pocitu hrdosti na národní příslušnost, ale v tomto případě se jedná v první řadě o retušerské zásahy do historického obrazu nacistického Německa a jeho politiky. Zamlčování nebo retušování může ovšem být sotva solidním základem pro image některého národa, český v to počítaje.

Dalším problematickým bodem, a to i odborných diskusí o odsunu, byla věcná stránka některých stanovisek. Dokonce mohly vzniknout odůvodněné pochyby, zda jsou ještě vůbec vyslovovány odborné soudy nebo předkládány pouze vlastní dojmy. V Dabubiových tezích například Mlynárik tvrdil (později tuto myšlenku ještě v různých variantách opakoval), že: „Při všem zveličení můžeme konstatovat, že aktivistická nacistická a fašistická skupina v čsl. Němcov nepresahovala 300-500 000 osob.“ U nich připouští Mlynárik „v případě prisúdenia najvyššieho trestu“ možnost vysídlení.⁶ Autor se odvolává na jakýsi sociologický vzorec totalitního aktivismu, který „sotva presahuje 10-15 % obyvateľstva“; později ovšem slevil s odvoláním na „moderní stratifikační teorii“ na 5-10 %⁷. Připusťme, že v tezích nebo interview není dostatečný prostor pro poznámkový aparát a podrobné dokládání, ale na druhou stranu od vědce, který se dlouhodobě zabývá určitou problematikou, lze očekávat, že alespoň v dohledném čase nějakou studii k dané tezi předloží. Dosud se tak ještě nestalo, zato jsem již slyšel v diskusích se sudetskými Němci argument: „Historik Mlynárik tvrdí, že...“.

Šéfredaktor časopisu Střední Evropa Rudolf Kučera prohlásil v březnu 1990 v rozhovoru pro Frankfurter Allgemeine Zeitung, že počet sudetských Němců, kteří přišli o život při odsunu, odhaduje na „o něco, ale nikoliv mnohem méně“ než německou stranou obvykle udávaný počet 260 000 osob.⁸ Ani on, který se podle vlastního tvrzení zabývá sudetoněmeckou otázkou přibližně patnáct let⁹, svůj údaj nikdy později blíže nezdůvodnil, ačkoliv k tomu měl nejednou příležitost. Diskuse v československo-německé komisi historiků na podzim 1991 o analýze odsunových ztrát sudetoněmeckého obyvatelstva se zúčastnil pouze neurčitou poznámkou, že on sám odhaduje počet zahynulých sudetských Němců těsně pod 200 000, zato však adresně obvinil autora posuzované analýzy z cynismu a nemorálnosti. Po dvou letech zřejmě intenzivního studia problematiky své hodnocení analýzy doplnil: „že by se dokonce dalo o mnohých pasážích skoro říci, že jsou napsány v goebbelsovském stylu“¹⁰. Věcný argument k této velmi složité otázce nepředložil dosud ani jediný. Není jisté třeba zvlášť zdůrazňovat, že takový způsob argumentace nepřivede vědecké poznání ani o krok k cíli.

Pochopitelně je právem každého z nás vyslovit osobní názor, ale jestliže tento názor vyslovuji jako historik, pak jsem vázán vědeckou etikou, a ta by mně neměla dovolit hovořit o věcech, které nemohu doložit vědeckými metodami. Jestliže si je historik vědom, že dosud nevyčerpal určité možnosti poznání (něco takového prožívá určitě většina dobrých historiků), že předkládá dílčí závěry nebo teze, tak by na to měl jasně upozornit.

Jestliže v krátkosti zrekapitulujeme bilanci české historiografie týkající se odsunu Němců a česko-německých vztahů z let 1989-1993, dostaneme sice ne právě ohromu-

6 Češi, Němci, odsun, c. d., s. 63.

7 Rozhovor pro Studentské listy 13/1990.

8 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 28.3.1990.

9 Sudetendeutsche Zeitung, 15.10.1993.

10 Tamtéž.

jící, ale na druhou stranu nikoli alarmující obraz. Ve studiích především T. Staňka byl předložen přehled odsunu Němců v letech 1945-1947, který vyrovnal nejspíše nejpalčivěji pocíťovaný deficit v naší historiografii. Monografie J. Křena a V. Kurala a práce dalších autorů, z nichž řada nebyla a ani nemohla být v této informaci jmenovitě zmíněna, nastínily základní vývojovou linii česko-německého soužití od minulého století až do roku 1938. V přípravě nebo před vydáním jsou studie k období 1938-1945 a k vývoji německé menšiny po roce 1947. Přínos lze zcela jistě očekávat od připravovaných sborníků z konferencí československo-německé, respektive česko-německé komise historiků. Tři svazky sborníků zahrnují období 1815-1945 a vyjdou v češtině v nejbližší době, čtvrtý sborník k poválečnému období shrne výsledky konference, která se bude konat v roce 1994.

Dalším nesporným kladem minulého období je navázání vědeckých kontaktů mezi českými a německými historiky, jehož oficiálním výrazem je mimo jiné česko-německá komise historiků, která vzešla z československo-německé komise, zřízené v roce 1990. Komise ovšem nesplnila některé počáteční nadšené představy, které snad počítaly s tím, že její činnost vyústí v jakousi syntézu česko-německých vztahů, napsanou rukou společnou a nerozdílnou; přesto je její práce nesporným přínosem, zejména v oblasti rozvíjení trvalých vědeckých kontaktů. Výčet dalších forem spolupráce a společných akcí českých a německých historiků přesahuje znalosti autora i prostorové možnosti této poznámky. Souhrnně je snad možné konstatovat, že dosud nikdy v dějinách nebyly kontakty mezi českou a německou historickou vědou tak intenzivní, věcné a přátelské, jako je tomu nyní. Nelze přejít mlčením podporu, kterou česká historiografie v různých formách obdržela od německých vědeckých a kulturně vzdělávacích institucí. Studijní pobyty a možnost účasti na mezinárodních vědeckých akcích v zahraničí, přednášky předních německých vědců v České republice, zprostředkování publikačních možností a knižní dary – to vše napomohlo a napomáhá tomu, že česká historická věda začala zmenšovat svůj odstup od úrovně moderní evropské a světové historiografie.

V organizační oblasti došlo v minulém období k události, která by nesporně snesla přívzvisko „přelomová“: vytvořením Střediska německých a rakouských dějin při fakultě sociálních věd UK získala česká historiografie poprvé badatelskou instituci, jejíž meritorní náplní mají být dějiny Německa, německé menšiny v českých zemích a česko-německých vztahů. Záleží ještě na řadě faktorů, jak se bude ústav vyvíjet, ale v každém případě byla vytvořena instituce, která by se mohla stát organizačním centrem české historické germanistiky a současně partnerem obdobně zaměřených zahraničních institucí. Důležitá je i okolnost, že se ústav má podílet na přípravě odborníků různých zaměření, přirozeně včetně historiků. Sudetoněmecké obyvatelstvo se svou ekonomickou, sociální, politickou a kulturní variabilitou v jednotlivých oblastech může být jedinečným objektem regionálního studia, a tudíž i námětem diplomových a dizertačních prací. Příslibem prací tohoto druhu je diplomová práce D. Schallnera *Konec soužití. Vyláčení Němců z jihlavského jazykového ostrůvku*. Výchova dorostu je navíc právě v historické germanistice neodkladně nutná, protože se v ní nápadně projevuje nedostatek kvalifikovaných odborníků střední generace, který je nutno urychleně doplnit nadějnými absolventy. Jinak by se tempo rozvoje tohoto pro naši historii, přítomnost i budoucnost významného oboru, které lze v uplynulých čtyřech letech přes všechny peripetie hodnotit jako nadějně, mohlo opět zpomalit nebo dokonce zastavit. A to si rozhodně nemůžeme dovolit.

Recenzovaná díla

- Stanislav BIMAN, Roman CÍLEK, *Poslední mrtví – první živí. České pohraničí květen až srpen 1945*, Severočeské nakladatelství, Ústí nad Labem 1989.
- Toman BROD, Jiří KOŘALKA a Jiří VANČURA, *Odsun – omluva – obavy*, Mladá fronta, 6.1.1990.
- Češi, Němci, odsun. Diskuse nezávislých historiků. Academia, Praha 1990.
- Milan Hübl, *Češi, Slováci a jejich sousedé*, Naše vojsko, Praha 1990.
- F. JEDERMANN, *Ztracené dějiny*, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1990.
- Karel KAPLAN, *Pravda o Československu 1945-1948*, Panorama, Praha 1990.
- Jan KŘEN, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918*, Academia, Praha 1990.
- Jaroslav KUČERA, *Die rechtliche und soziale Stellung der Deutschen in der Tschechoslowakei Ende der 40er und Anfang der 50er Jahre*, Bohemia 2/1992.
- Jaroslav KUČERA, *Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva*, FMZV, Praha 1992.
- Jaroslav KUČERA, *Odsun nebo vyhnání? Sudetští Němci v Československu v letech 1945-1946*, H & H, Praha 1992.
- Václav KURAL, *Československo a sudetoněmecká politika*, Lidové noviny, 26.6., 3.7. a 10.7.1993.
- Václav KURAL, *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě 1918-1938*, Ústav mezinárodních vztahů – Nakladatelství R., Praha.
- Robert KVAČEK, Václav KURAL, A. ORT, *Velké bílé místo*, Svobodné slovo, 19. a 20.1.1990
- J. MLYNÁRIK, *Němci mohli zůstat? Rudé právo*, 29.5.1991.
- D. SCHALLNER, *Konec soužití. Vysídlení Němců z jihlavského jazykového ostrůvku*, Praha 1993.
- Tomáš STANĚK, *Co se stalo v Ústí nad Labem 31. července 1945*, Dějiny a současnost 2/1990.
- Tomáš STANĚK, *Němečtí židé v Československu v letech 1945-1948*, Dějiny a současnost 5/1991.
- Tomáš STANĚK, *Německé obyvatelstvo v Československu po zakončení hlavní etapy hromadného transferu 1947-1949*. In: Slezský sborník 4/1990 a 2/1991.
- Tomáš STANĚK, *Němci v českých zemích v první polovině padesátých let*. In: Slezský sborník 3-4/1991 a 1/1992.
- Tomáš STANĚK, *Odsun Němců a křesťané*, Střední Evropa, sv. 22/1991 a sv. 23/1991.
- Tomáš STANĚK, *Odsun Němců z Československa 1945-47*, Academia-Naše vojsko, Praha 1991.
- Tomáš STANĚK, *Od té doby se mlčelo*, Respekt, 16.-22.9.1991.
- Tomáš STANĚK, *Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa 1918/1948*, Amosium, Ostrava 1992.
- Tomáš STANĚK, Lubor VÁCLAVŮ, *Případ Přerov 18. června 1945*, Historie a vojensství 3/1991.
- Pavel ŠKORPIL, *Die Lage der Deutschen in den böhmischen Ländern 1945-1948 im zeitgenössischen Urteil der tschechischen Intellektuellen*. In: Minderheitenfragen in Südosteuropa, Oldenbourg Verlag, Mnichov 1992, s. 327-333.
- Václav VRABEC, *Ke genezi myšlenky transferu Němců v domácím odboji*. In: Češi, Němci, odsun. Academia, Praha 1990.

Vzpomínky na listopad

Oldřich Tůma

Historik soudobých dějin se často ocitá v nezáviděníhodné situaci. Předmětem jeho zájmu jsou záležitosti, o kterých vlastně něco vědí všichni. Má zjistit a říci něco více, přitom archivy mu jsou a mají být ještě mnoho let uzavřeny. Ohledně klíčových událostí souvisejících se zhroucením komunistického režimu to platí zvláště zřetelně. Není tedy divu, že memoáry představují pramen prvořadě důležitosti. A na první pohled je tedy ohledně listopadu 1989 situace přímo skvělá. Vždyť co si lze představit lepšího než mít před sebou memoáry tak důležitých aktérů událostí, jakými na straně režimu byli: vedoucí tajemník MV KSČ v Praze, jiný vysoký činitel ústředního aparátu téže strany, první muž StB a náměstek ministra vnitra v jedné osobě, náčelník generálního štábu a náměstek ministra národní obrany – a nakonec i operatívec StB vysazený do nezávislého studentského hnutí? Navíc je tato řada doplněna i vzpomínkami člověka, který stál v čele prestižního akademického ústavu, který měl úzké vztahy k některým důležitým mužům režimu, ale který spolu se svými spolupracovníky sehrál velmi významnou roli v táboře opozice. A tím vším je možno doplnit řadu vzpomínek a reportáží přímých účastníků událostí z prostředí OF a studentů, jež vyšly již v prvním roce po revoluci.¹

Mohlo by se tedy zdát, že k dispozici musí být takové informace, a to z pera tak zasvěcených mužů, že historikovi nezbývá než je dát dohromady a správně jim porozumět. Situace je však o mnoho komplikovanější. A hlavní problém představuje charakter samotných textů. Před lety zobecnil jistě poznatky o memoárové literatuře V. Válek.² Zůstaneme-li u jeho definice („Memoárová literatura je takový literární žánr, v němž pamětníci vydávají své autentické svědectví o minulých událostech... Události jsou podány vždy z hlediska autora paměti, tedy subjektivně, ale se snahou po objektivitě...“³), budeme na rozpacích, jak vlastně některé z uvedených prací chápat. Na minulé události se sice vzpomíná, ale na autentičnost a objektivitu je často nesnadné narazit. Naopak až hypertrofovaně je někdy zastoupen prvek polemiky a apologetiky (“agitační nebo obhajobný charakter“ dle Váلكovy terminologie⁴).

1 M. HORÁČEK, *Jak pukaly ledy*, Praha 1990; V. BARTUŠKA, *Polojasno*, Praha 1990; *Studenti psali revoluci*, Praha 1990. Srv. J. SVOBODOVÁ, *Listopadová revoluce v české literatuře a tisku*, Soudobé dějiny 1/1993, s. 112-113.

2 V. VÁLEK, *K problematice poválečné české memoárové literatury*, Česká literatura 19 (1971), s. 452-475.

3 Tamtéž, s. 474.

Nejspíše se asi ke klasickým memoárům dají řadit paměti posledního předlistopadového vedoucího kulturního oddělení ÚV KSČ J. Čejky. V anonymně vydané publikaci (*Aparát*) autor vysvětluje (a mezi řádky jaksí omlouvá) peripetie své životní a poslzeze politické dráhy. Při vši autorově (a případně i čtenářově) snaze zůstává však to základní přece nepochopitelné: jak vlastně mohl Čejka od příhody v srpnu 1968, kdy běžel se zdviženou pěstí za sovětským transportérem a málem byl zasažen kulkou ze samopalů vojáka okupační armády, dospět o dvacet let později až do nejvyšších míst stranického aparátu. Čejkovy paměti líčí zásadně události, jichž se autor účastnil, mají svůj literární styl, přinášejí mnoho zajímavých informací ze sféry řízení kultury nejprve SSM, pak i KSČ a nakonec i ze špiček aparátu KSČ. Čejka prezentuje sám sebe jako toho, kdo se stále snažil prosadit, zvláště v kultuře, reformy a liberalizaci. Jeho kniha je plná velmi kritických stanovisek vůči představitelům normalizačního režimu, ale také jisté hořkosti vůči vývoji po listopadu, který jako by znemožnil skutečné rozvinutí a prozazení jeho reformátorského a liberalizačního úsilí.

Čejka zastává stanovisko, s kterým se (s výjimkou Valtra Komárka) setkáme prakticky i u všech dalších autorů: polistopadový režim je v zásadě stejný jako ten předchozí, změnili se jen lidé u moci a hodnotová znaménka. Tento základní postoj jej pak vede i k tak podivným intelektuálním výkonům, jako je například tvrzení, že OF činilo v listopadu – když vyzbrojilo studenty psacími stroji, papírem a faxy – totéž co KSČ v Únoru, když vyzbrojila Lidové milice puškami (s. 134). Dosti nepřijemný je také Čejkův zvyk občas dávat svým postavám smyšlená, často jen těžko dešifrovatelná jména.

Jistěže i kniha generála Lorence může být označena za memoáry, zvláště ovšem po formální stránce. Charakterizoval-li člen (první) vyšetřovací komise 17. listopadu FS Václav Bartuška osobnost generála Lorence lapidárně slovy: Nic neřekne⁵, platí tato charakteristika většinou i pro Lorencovy paměti. Na více než dvou stech stranách je ovšem popsáno dvacet let generálovy kariéry, a o poznání s osobnějším zaujetím také jeho vyšetřování a vazba v letech 1990-1991. Nelze mu vytknout, že by něco podstatného vynechal, přesto se vlastně – až na některé jednotlivosti – čtenář nic mimořádného nedoví. Pro generálův styl je jistě příznačné, že problémům okolo vývoje šifrovacího automatu v polovině sedmdesátých let věnuje asi stejně pozornosti jako kolapsu komunistického režimu v listopadu.

Mimořádný zážitek nečeká ani čtenáře paměti generála Vacka. Ty se rozvíjejí v jakýchsi dvou liniích. První spočívá vlastně ve vyprávění anekdot a historek, jejichž hlavním hrdinou je většinou prezident Havel (jak jsem letěl s Havlem helikoptérou, jak jsem byl s Havlem v kostele, jak jsem s Havlem prováděl inspekci kasáren atd.), druhá pak v líčení činnosti osob, které, vedeny snahou po kariéře, rozhodly se na sebe upozornit útoky na ministra národní obrany. V jejich čele stál poslanec Lis (uváděn ovšem opět pod kryptonymem: zplihlý knír) a nakonec byli úspěšní. Nutno ale říci, že o poznání větší důraz než na obhajobu sebe sama či minulého režimu klade Vacek na obhajobu zájmů armády jako takové.

Přece jen s větším smyslem pro dramatičnost jsou koncipovány paměti Miroslava Štěpána. I zde hraje důležitou roli líčení trestního stíhání, zážitky z minulosti jsou vlastně jen vloženy do rámce již klasické formy zápisků z vězení. Štěpán své osobní názory nikterak neskrývá, vyjadřuje je naopak velmi expresivně a své protivníky nijak nešetří.

4 Tamtéž, s. 453.

5 V. BARTUŠKA, c. d., s. 144.

Vedle domácí opozice a Západu, jimž ale Štěpán sportovně právo být nepřitelem přiznává, nenachází však ani slůvka dobrého pro konkurenční skupiny v boji o moc uvnitř KSČ (skupiny Kapek – Štrougal, Adamec a lidé kolem něho). Nejhoršího odsouzení se ale dostává především tomu, kdo je ve Štěpánových očích skutečným viníkem katastrofy: „likvidátorovi“ a „dezertérovi“ Gorbačovovi. Pro posouzení věrohodnosti Štěpánových tvrzení bude dobře si připomenout, jak je hodnotí jeho kolega ze stranického aparátu Čejka: „ztratil jsem poslední zbytky důvěry v jeho pravdomluvnost“ (*Aparát*, s. 32). Píše-li o Gorbačovovi Štěpán vážně, že „dal do Pobaltí dovézt bývalé esesmany a členy nacionalistických, fašistických organizací a uměle vyvolal polabskou krizi“ (ŠTĚPÁN, s. 115), není ani divu, že svou situaci srovnává se situací Slánského (s. 71). Ačkoli výslovně tvrdí opak, jsou Štěpánovy paměti především obhajobou v jeho politické a také trestně právní kauze. A, jak známo, hájit se může každý tak, jak uzná za vhodné.

Zcela speciálním případem jsou pak údajné paměti poručíka Zifčáka. Jedná se o text, o němž redakce listu, kde byl vytištěn, tvrdí, že se jednoho dne objevil na redakčním stole jako houska na krámě. Co tím chtějí říci, vědí asi jen redaktoři sami. Již při zběžném čtení je však zřejmé, že se jedná o kompilát několika různých textů: 1) dlouhých, dosti nejnepřesných úvah na známé téma (vše je i po listopadu stejné jako dříve za komunistů); 2) pasáží, které jsou snad vystřiženy z nějaké instruktážní brožurky StB o opozičních skupinách; 3) úryvků z denních svodek StB; 4) pasáží z různých interview (aniž by bohužel bylo uvedeno, kdy a komu bylo citované řečeno); a konečně 5) něčeho, co netvoří více než 30% celku a co se tváří jako vlastní Zifčákovy vzpomínky. Co je dílem redakce špiглу a co jiných autorů (autora) lze těžko rozlišit, v každém případě vyprávění mnohokrát přechází z první do třetí osoby a naopak. Text je plný zcela školáckých faktických chyb⁶, špatně psaných jmen⁷, intelektuální i jazyková úroveň činí z četby skutečné utrpení. Perličky typu (řeč je o V. Havlovi): „Ovšem jeho vliv na disidentské prostředí byl obrovský a mezi opozicí byl rovněž velmi oblíben“ (*Paměti*, I/s. 12) jsou spíše pravidlem než výjimkou. Rozepisuje-li se autor *Pamětí* zcela vážně o tom, že opozice měla k dispozici miniarmádu perfektně vycvičených biteců (České anarchistické sdružení, měli se cvičit – i ve zbraní! – kdesi na Šumavě), žádné z tuctů dalších neuvěřitelných tvrzení už nemůže překvapit. Věrohodnost „Zifčákových pamětí“ je více než pochybná a jejich příslušnost k žánru memoárové literatury více než diskutabilní. Vrátilme-li se ještě jednou k literární teorii a její tezi, že o ustálenosti literárního žánru svědčí to, že může být parodován a napodobován⁸, dojdeme pravděpodobně k závěru, že „Zifčákovy paměti“ stvrzují existenci hned dvou žánrů: žánr memoárů je napodobován a žánr dezinformace parodován.

Paměti Valtra Komárka jsou naopak stavěny jako klasické memoáry včetně pasáže o dětství, dospívání atd. Jde však o velmi stručné zachycení osobních zážitků a impresí, o některých důležitých záležitostech (například Komárkova spolupráce s Adamcovou skupinou během roku 1989) se nedovíme nic. Také Komárkovy paměti nakonec ústí do aktuální politické polemiky, podle níž byl on sám z vlády odstraněn a jeho koncepce ekonomické reformy odmítnuta jen díky kariéristickým zájmům jednotlivců, někdejších spolupracovníků z Prognostického ústavu. A tak nakonec lidsky i literárně

6 Namátkou: Dubský jr. je synem Z. Mlynáře a R. Klímové (I/s. 7), R. Battěk byl v roce 1968 poslancem FS (I/s. 11), v čele Společnosti za veselější současnost byl S. Penc (II/s. 1) a mnoho dalších (srv. i J. SVOBODOVÁ, c. d., s. 117).

7 Normen místo Norman, Jasmanický místo Jaskmanický atd.

8 V. VÁLEK, c. d., s. 458.

nejpůsobivější zůstávají hned úvodní partie knihy, kde se líčí pohnuté autorovo dětství během protektorátu.

Jak tedy z hlediska recenzovaných memoárů vypadají události v listopadu 1989?

Nejkonkociznější a nejambicióznější líčení podává samozřejmě údajný opus poručíka Zifčáka. Jako Růžička byl nasazen na jaře 1989 do vznikajícího nezávislého studentského hnutí, takřka rozhodující měrou se podílel na organizování manifestace 17. listopadu a ve spolupráci s disidenty a hlavně tajemnými pány Albertem a Helmuthem (ten, pochopitelně, mluvil špatně česky) připravil dezinformaci s mrtvým Martinem Šmídem a Drahomírou Dražskou. Zifčákoví-Růžičkoví pak připadl stěžejní úkol sehrát na Národní třídě mrtvolu. Listopad byl tedy spiknutím připraveným disidenty (a cizími tajnými službami?). Nehledě k celkové nevěrohodnosti celých *Pamětí* a k tomu, že Zifčákovy údaje o Růžičkově roli ve studentském hnutí nejsou nikým potvrzovány⁹, má celý příběh tak, jak je ve Špiглу podán, mnohou trhlinu sám v sobě. Zcela nevysvětleno především zůstává, proč poručík náhle v době příprav 17. listopadu začal místo svých nadřízených z StB poslouchat pana Alberta. Podobně je jen velmi nepřesvědčivě (totiž nátlakem při výslechu a hlavně podáním drogy) vysvětlen další zcela nelogický skok ve vyprávění – proč totiž Zifčák ve vazbě na jaře 1990 označil za původce spiknutí nikoli disidenty, ale důstojníky StB.

Ač se tedy již na základě užitého prostého rozumu verzi *Pamětí* věřit nedá, neznamená to, že by tento text byl pro historika zcela bezcenný. I když není možné akceptovat ho jinak než jako pokus o dezinformaci, přece už proto, že mnohé údaje zde obsažené mají tak či onak původ v prostředí StB, mohou se tu nalézt jednotlivé zajímavé informace. Stranou pozornosti by neměl zůstat ani údajný interview s D. Dražskou, publikovaný jako dodatek III. části (s. 11). Při celkové nevěrohodnosti celého díla je samozřejmě i autenticita tohoto rozhovoru nejistá. Nicméně zde podaná verze – že si totiž Dražská celou záležitost se Šmídem prostě vymyslela až po svém setkání s M. Litomiskou 17. listopadu večer, protože ji prostě chtěla zaujmout, a pak se už svého příběhu musela držet – je aspoň logicky přijatelná a psychologickému obrazu Dražské odpovídá. Tak, jak je to zde vylíčeno, se to *stát mohlo*. Tak, jak to Dražská vykládala 17., 18. a 19. listopadu Litomiské, Paynům a u Bendů, se to *nestalo*. Tak, jak to vykládá Zifčák, či jiné teorie o Dražské jako o vědomém nástroji spiknutí se to, už vzhledem k nahodilosti a jiným okolnostem setkání Dražské s Litomiskou¹⁰, *stát nemohlo*.

Jako spiknutí – včetně prefabrikované mrtvoly – vykládá události 17. listopadu a následujících dní i M. Štěpán. V jeho podání se ovšem v případě hlavních aktérů jedná o „netrpělivou, ambiciózní skupinu v čele s Ladislavem Adamcem“ (s. 80). Šlo tedy o nepovedený vnitrostranícký puč, namířený ovšem hlavně – jak také jinak – proti potenciálnímu reformátorovi Štěpánovi. V provedení technické stránky věci měli prsty především Lorenc a Hegenbart (s. 80nn. a porůznu). Bohužel pro své teorie nepřináší Štěpán vlastně žádné (anebo jen velmi nepřímé a slabé) důkazy. A tak jsou nakonec zajímavější/spíše líčení nejednotnosti a slabosti ve vrcholných orgánech strany¹¹ a Štěpánovy vlastní aktivity během týdne po 17. listopadu. Štěpán byl asi skutečně tím, kdo se nejspíše snažil událostem čelit (prosadil schůzi předsednictva ÚV v neděli 19., přišel s ideou

9 Srv. příslušné pasáže ve *Studenti psali revoluci* či rozhovory se skutečnými organizátory 17. listopadu v publikaci *Deset pražských dnů. 17.-27. listopad 1989*, Praha 1990, s. 558nn., 592nn., 636nn.

10 Viz např. V. BARTUŠKA, c. d., s. 155, 193, 198, 232, 245 aj.

11 „Listopadový“ Jakeš je např. několikrát charakterizován slovy rozštěkaný a nerozhodný (s. 90, 95).

organizování manifestací na podporu režimu, bránil ozvučení Václavského náměstí atd.), a v tom se nakonec shodují i další svědectví (LORENC, s. 165, *Aparát*, s. 130n.). I jemu však bylo jasné, že se jednání s opozicí nelze vyhnout. Podmínkou takového jednání chtěl ale učinit – a to není pro hodnocení významu, jaký jednotlivé faktory pro vývoj událostí měly, nedůležité – skončení všech veřejných akcí (s. 103).

Teorii spiknutí nevyklučuje ani J. Čejka. Ten ovšem spiklence navrhuje hledat v prostředích západních tajných služeb (s. 130, 140). I u něho však jde jen o hypotézu, lépe řečeno myšlenkovou konstrukci, a sám autor ani víc netvrdí. Ostatně většina pasáží věnovaných v Čejkově knize listopadu sestává spíše z hodnocení a úvah. Ale i zde jsou obsaženy některé zajímavé informace z dění uvnitř aparátu KSČ. Jedinečná a důležitá je např. informace, že politbyro zvažovalo ohledně 17. listopadu tři varianty postupu (s.125). Třetí z nich byla: exemplárně zasáhnout. A ještě 16. listopadu nebylo jisté, která varianta bude uplatněna. Mělo se ovšem jednat o eventualitu uplatněnou v případě vzniku druhé, nepovolené demonstrace. To jest takové demonstrace, která by se odklonila od stanovené trasy. Ve světle této Čejkovy informace je pak i vysvětlitelné, že všichni režimní činitelé mohli tvrdit, že bylo rozhodnuto proti studentské manifestaci (to jest té první, povolené) nezasahovat a nemuseli lhát, a přitom se na Národní třídě mohlo stát, co se stalo. Velmi působivě je i Čejkovo líčení zdrcujícího dojmu, jakým na vedoucí funkcionáře (v konkrétním případě jde o J. Fojtíka) zapůsobila zpráva o mohutnosti manifestace na Václavském náměstí 20. listopadu. „Fojtík zpovelavěl a po kratičkě pauze řekl: Tak to je konec.“ (s. 132).

Ten, kdo by o spiknutích vědět musel, ovšem všechny takové teorie zavrhuje. Generál Lorenc výslovně odmítá úvahy o ingerenci KGB či o vnitrostranickém puči, druhém centru, které mělo řídit akce bezpečnosti 17. listopadu atd. (s. 160nn.). V jeho pojetí šlo o provedení změn, které si prostě vynutila společnost (s. 176). Snad nejlépe ilustrují jeho postoj lapidární autocitace vlastních výroků z listopadových dnů 1989 (v telefonátu do Bratislavy): „Je štátny prevrat, domov neprídem.“ (s. 170). A na otázku, co proti tomu podnikne vnitro a StB: „My nič.“ (s. 167). Dle Lorence bylo už v létě zřejmé, že režim nemůže vydržet déle než do ledna 1990, a šlo jen o to, jak změny proběhnou. Lorencovou devízou bylo vyhnout se mocenskému řešení. Až potud je vše v pořádku. Otázkou, na kterou ale jeho vzpomínky odpověď nedávají, zůstává, proč vlastně Lorenc režimu, pro jehož záchranu v listopadu nepovažoval za nutné a správné hnout prstem, předtím tak dlouho a takovým způsobem sloužil.

Žádné dramatické informace neobsahují ani paměti generála Vacka. Ten jen konstatuje, že armáda by byla v listopadu s to zasáhnout, že její akceschopnost nebyla nijak narušena, že však rozhodnutí z politických míst nepřišlo. Kdyby bylo přišlo, armáda by uposlechla (s. 25nn.). Vacek také rozhořčeně vyvrací obvinění, že on nebo ministr Václavík použití armády navrhovali či dokonce připravovali. Činí tak ovšem jen v rovněž velmi obecných prohlášení (s. 25). Tam, kde je možno jeho tvrzení konfrontovat s jinými informacemi, zdá se, že Vacek má tendenci přinejmenším určité věci bagatelizovat. Tak například těžko plně obstojí jeho tvrzení (s. 25n.), že ČSLA se nikdy v období normalizace nepřipravovala na potlačování vnitřního nepřítele.¹² Vackovo líčení schůzky s generálem Lorencem 24. listopadu, která „neměla žádný praktický význam“, jen se pila káva a upřesňoval se plán mimořádných bezpečnostních opatření (s. 27),

12 Zcela protichůdné (a doložené) stanovisko viz J. MADRY, *Přeměna čs. armády r. 1969 v ozbrojenou sílu „normalizace“*. Rkp., Praha 1992.

úplně neodpovídá tomu, co o téže záležitosti říká druhý účastník schůzky. Podle něho nešlo již jen o plány, ale o konkrétní opatření, která „generál Vacek... označil jako technickou přípravu akce, o níž by v případě aktuálnosti musely rozhodnout ústavní orgány státu.“ (LORENC, s. 168.) Také role armády v eventuálním zabezpečení chodu vysílání (tedy prorežimního vysílání) Československé televize a rozhlasu není z hlediska dnešních informací o takzvané akci Vlna tak nemyslitelná, jak to Vacek tvrdí (s. 28).

Opravdu velice málo nového k průběhu listopadových událostí přináší Komárkova kniha. Zde jde opravdu jen o evokaci atmosféry a osobních dojmů autorových. Zdůrazněna je speciálně sekvence, kdy Komárek mluvil na Václavském náměstí a „snažil (se) dávat do svého projevu z balkónu Melantrichu duši a považoval to za jakési vyvrcholení své lidské celoživotní dráhy, poslání i smyslu života... A zároveň v přízemí, či doslova ve sklepech politické racionality a kalkulace, v zákulisí a sklepech Laterny magiky byly v mé nepřítomnosti zvažovány moje politické možnosti...“ (s. 54) – a bylo rozhodnuto, že OF nebude prosazovat Komárka na místo předsedy vlády.

Ačkoli tedy recenzované paměti zásadním způsobem naše dosavadní znalosti o událostech v listopadu 1989 neobohacují, bylo by omylem domnívat se, že nemají pro historika význam. Kromě těch či oněch věcných informací přinášejí totiž i důležitou výpověď o svých autorech a o prostředí, v němž působili. Zcela evidentní je například, že špičky KSČ byly rozděleny do různých, navzájem znesvářených skupin a že i zcela osobní animozity hrály velkou roli. Například téma zášti vůči předchůdci ve funkci představuje zřejmě v duchovním habitu komunistického funkcionáře – a tudíž i v jeho pamětech – *topos* stejně nepominutelný jako téma zázraků v textu hagiografickém. Viz v našem případě relace Štěpán: Kapek či Čejka. Pozoruhodná jsou i místa, kde pisatelé upřímně vykládají, co si myslí či mysleli. Tak stojí například za zmínku pasáž, kde Čejka popisuje svoji nervozitu večer 17. listopadu. Obával se totiž, že případný další brutální zákrok policie zhorší situaci už neúnosně. „Rozcházel jsem se“ (tj. pracovníci odboru kultury na ÚV) „nakonec s jedinou myšlenkou: Musíme si navzájem držet palce, aby ty štuďáky nikdo nezmlátil, protože jinak můžeme od pondělka chodit kanálama...“ (s. 126). Pak ovšem vyslechl zprávu Televizních novin, že demonstranti se na Národní třídě po opakovaných výzvách rozešli bez incidentů, uklidnil se a šel s lehčím srdcem spát. Je skutečně zvláštní, že někdo, kdo měl důvodné obavy z policejního násilí, se nechal uklidnit zprávou Československé televize. Slyšel snad někdy dříve Čejka v Televizních novinách, že by demonstranti byli zmláceni? Opravdu ho nenapadlo to, co v podobné situaci muselo napadnout snad každého¹³, totiž že skutečnou informaci může slyšet na Hlasu Ameriky nebo na Svobodné Evropě? Je to vůbec možné a dá se tomu věřit? Asi ano.

Komunisté – nebo aspoň v našem případě vysocí funkcionáři KSČ na konci osmdesátých let – byli zřejmě skutečně lidmi zvláštního ražení. A zde se možná dostáváme k tomu, čím publikace, jimiž se tu zabýváme, přece jen výrazně mohou přispět k našemu porozumění kolapsu komunistického režimu v listopadu 1989. Jeden z klíčů k rozluštění „záhady listopadu“ spočívá totiž zřejmě v pochopení toho, že zdi, které oddělovaly špičky komunistické moci od společností, byly zdi skutečného ghetta. A byly mnohem vyšší než zdi, které v té době mezi sebou a společnostmi se domnívala vidět opozice.

13 Že podobný ambivalentní vztah k tvrzení režimní propagandy nebyl jen Čejkovou specialitou, dokládá např. rozhovor R. Hegenbarta pro Český deník (4. 9. 1993, s. 10). Ten zase vypráví, jak se jednou (snad v lednu) šel na vlastní oči podívat na Václavské náměstí, zda se v případě očekávané demonstrace skutečně bude jednat o sjezd pankáčů. A byl upřímně překvapen, že nikoli.

Recenzovaná díla

Aparát. Soumrak polobohů, Praha, Fajma, 1991, 155 s.

Miroslav ŠTĚPÁN, *Zpověď vězně sametové revoluce*, Praha, Grafit 1991, 162 s., fotogr.

Paměti studenta Růžičky alias poručíka Zifčáka. Jak se rodil 17. listopad 1989 aneb kdo režíroval „mrtvého studenta“ na Národní třídě v Praze. I-III. Špígl (Praha), listopad 1991 (3x12 s. A3)

Miroslav VACEK, *Proč bych měl mlčet...* Praha, Nadas 1991, 119 s., fotogr.

Alojz LORENC, *Ministerstvo strachu? Neskartované vzpomínky generála Lorence*, Bratislava, Tatrapress 1992, 205 s., fotogr.

Valtr KOMÁREK, *Mé pády a vzestupy*, Praha, Nadas 1992, 95 s., fotogr.

Bibliografie

Následující bibliografický přehled navazuje na bibliografii otištěnou v Soudobých dějinách 1/93. Zachycuje tematicky sledovanou českou a slovenskou knižní produkci za období od prosince 1992 do listopadu 1993 s doplňky o některé tituly publikované v letech 1990–92, které nebyly zahrnuty do předcházejícího přehledu. Struktura jednotlivých záznamů je upravena ve shodě s nově zaváděnými pravidly (srv. Československá státní norma 01 0195 – Bibliografický záznam, schválená 23. 8. 1990).

Bibliografii zpracoval Oldřich Tůma ve spolupráci se Slavěnou Rohlíkovou.

Schéma:

I. Historiografie

- I.A Obecné problémy historiografie
- I.B Archívy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce
- I.C Bibliografie
- I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky

II. Společenské vědy, publicistika

- II.A Ekonomie
- II.B Filozofie, politologie, publicistika
- II.C Sociologie, demografie

III. Prameny

- III.A Projevy, stati
- III.B Dokumenty, fotografie
- III.C Memoáry, deníky, svědectví
- III.D Rozhovory

IV. Chronologická část

- IV.A 1918–1939
- IV.B 1939–1945
- IV.C 1945–1948
- IV.D 1948–1967
- IV.E 1968–1969
- IV.F 1970–1989
- IV.G 1990–1992
- IV.H Více období (mimo tituly uvedené pod V.A-G)

V. Tematická část

- V.A Střední a východní Evropa
- V.B Československé a české vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C a D)
- V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy
- V.D Česko/československo – německé vztahy
- V.E Židé v Československu
- V.F Osobnosti, biografie
- V.G Kultura, umění, literatura

I. HISTORIOGRAFIE**I.A Obecné problémy historiografie****DĚJINY A PAMĚŤ #1**

Dějiny a paměť: Výběr francouzských studií o vztahu dějin a paměti válek, odboje a kolaborace / vybral a redigoval Karel Bartošek. – 1. vyd. – Praha: Historický ústav Armády České republiky – Památník odboje – Centre Français de recherche en sciences sociales, 1993. – 99 s.

DĚJINY SSSR #2

Dějiny SSSR v západní sovětologii v posledních desetiletích / uspořádali Vladislav Moulis, Zdeněk Sládek. – Praha: Ústav dějin střední a východní Evropy ČSAV, Praha 1992.

H. GORDON SKILLING #3

H. Gordon Skilling: 1912-1992. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 1992. – 46 s. U příležitosti osmdesátých narozenin prof. H. Gordon Skillinga vydal ÚSD AV ČR.

KREJČÍ, Jaroslav #4

Dějiny a revoluce / Jaroslav Krejčí; doslov Vítězslav Velímský. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1992. – 223 s. ISBN 80-206-0168-6

KŘEN, Jan #5

Historické proměny češství / Jan Křen. – 1. vyd. – Praha: Karolinum, 1992. – 112 s. – (Eseje). ISBN 80-7066-639-0

MAREK, Jaroslav #6

O historismu a dějepiscectví / Jaroslav Marek. – 1. vyd. – Praha: Academia, 1992. – 254 s. ISBN 80-200-0284-7

TOMEŠ, Josef #7

Historie v čase zkoušky / Josef Tomeš. – 1. vyd. – Praha: Gnosis, 1992. – 76 s. ISBN 80-85633-02-7

I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce**ADRESÁŘ KNIHOVEN #8**

Adresář knihoven a informačních institucí. Díl 1., Lokační značky, zkratky institucí. Díl 2., Názvy institucí. – 1. vyd. – Praha: SKIP, 1991. – 171, 195 s. Celostátní evidence zahraniční literatury. ISBN 80-900919-0-3, 80-900919-1-1

ADRESÁŘ VEŘEJNÝCH KNIHOVEN #9

Adresář veřejných knihoven ČR / zpracovala Danuše Vyorálková. – 1. vyd. – Praha: Národní knihovna, 1992. – 141 s. ISBN 80-7050-131-6

ČADILOVÁ, Kateřina #10

Public relations v knihovnách: Studijně rozborová zpráva / Kateřina Čadilová. – Praha: SKIP, 1993. – 30 s. – (Aktuality SKIP; sv. 4). ISBN 80-900919-6-2

KOVÁŘOVÁ, Alena #11

KOUDELKOVÁ, Libuše
Severní Morava. Regionální přírůstky knih a časopisů za rok 1992 / Alena Kovářová, Libuše Koudelková. – Olomouc: Stát. věd. knihovna, 1993. – 134 s. – (Publikace SVK; č. 16/1993). ISBN 80-7053-085-5

NÁDVORNÍKOVÁ, Marie – KOU- #12

DELKOVÁ, Libuše – SMÉKALOVÁ, Naďa
Kooperační katalogizace: Aktuální problematika systémových vazeb a automatizovaných sítí knihoven / Marie Nádvorníková, Libuše Koudelková, Naďa Smékalová. – Praha: SKIP, 1993. – 38 s. – (Aktuality SKIP; sv. 5) ISBN 80-900919-7-0

ROČENKA #13

Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci. 1/1992 / odpovědný redaktor Vladimír Spáčil. – Olomouc: Státní okresní archiv v Olomouci, 1993. – 225 s., obr. Nepronějné. ISSN 0862-2833

SEZNAM OSOB #14

Seznam osob Univerzity Karlovy – 1993 / uspoř. Miluše Havránková, Zdeněk Poustka. – Praha: Karolinum, 1993. – 637 s. ISBN 80-7066-788-5

- VYSOKÉ ŠKOLY #15
Vysoké školy v České republice. – 2. vyd. – Praha: Centrum pro studium vys. školství, 1993. – 156 s.
- I.C Bibliografie*
- HÁLOVÁ, Marie #16
Západní Čechy v tisku 1991: Soupis publikací a článků / Marie Hálová...[aj.]. – Plzeň: Státní vědecká knihovna, 1991. – 389 s. Prameny k souběžné regionální bibliografii Čech a Moravy. ISBN 80-85093-12-X
- KNIHY #17
Knihy českých a slovenských autorů vydané v zahraničí v letech 1948-1978 – Exil. Bibliografie / zpracovala Ludmila Šeflová. – 1. vyd. – Brno: Doplněk, 1993.- 313 s. ISBN 80-85270-17-X
- MYŠKA, Věroslav – #18
NESVADBÍK, Lumír
Mnichov 1938: Bibliografie prací vydaných v letech 1938-72 na území Československa / Věroslav Myška, Lumír Nesvadbík. – Praha: Ústav čsl. a svět. dějin, 1973. – X, 175 s.
- PLANÁ, Ivana #19
Morava v literatuře. 1992 / Ivana Planá. – Olomouc: Státní vědecká knihovna, 1993. – 96 s. – (Publikace SVK v Olomouci; č. 5/1993). ISBN 80_7053-086-3
- VÁCLAV NEŠPOR #20
Václav Nešpor – 20.7. 1883 – 9.9. 1973. Personální bibliografie / zpracovali Růžena Karásková, Miluše Spáčilová. – Olomouc: Stát. věd. knihovna, 1993. – 20. s. (Publikace SVK v Olomouci č. 18/1993). ISBN 80-7053-084-7
- I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky*
- ČESKOSLOVENSKÝ #21
Československý biografický slovník. – 1. vyd. – Praha: Academia, 1992. – 837 s. ISBN 80-200-0443-2
- DROCÁR, Jan #22
Světová chronologie 1892-1992 aneb Kde, kdy, kdo, komu vládl / Jan Drocár. – Hronov: Grafické závody, 1993. – 198 s.
- ENCYKLOPEDIIE OSOBNOSTÍ #23
Encyklopedie osobností Evropy od starověku do současnosti. – 1. vyd. – Praha: Nakl. dům OP, 1993. – 711 s. ISBN 80-85841-00-2
- ENCYKLOPEDIIE ŠPIONÁŽE #24
Encyklopedie špionáže. – 1. vyd. – Praha: Libri, 1993. – 430 s. ISBN 80-901579-1-2
- FOUILLOUX, Danielle – #25
LANGLOIS, Anne – LE MOIGNÉ, Alice
Slovník biblické kultury / Danielle Fouilloux, Anne Langlois, Alice Le Moigné..[aj.]. – 1. vyd. – Praha: EWA Edition, 1992. – 320 s.: obr., tab., mapy. Přeloženo z francouzského originálu Dictionaire culturel de la Bible, vydaného nakladatelstvím Nathan/Cerf,1990. ISBN 80-900175-7-6
- GEIST, Bohumil #26
Sociologický slovník / Bohumil Geist. – Praha: Victoria Publ., 1992. – 647 s. ISBN 80-85605-28-7
- GEOGRAFICKÝ #27
Geografický místopisný slovník světa. – 1. vyd. – Praha: Academia, 1993. – 924 s. ISBN 80-200-0445-9
- GUÉGUEN, Daniel #28
Průvodce labyrintem Evropských společenství: Evropské instituce – struktury, pravomoci, procedury / Daniel Guéguen. – 1. vyd. – Bratislava: Mladé letá, 1993. – 116 s. Přeloženo z franc. orig. Guide pratique du labyrinthe communautaire, Rennes: Ed. Apogée 1992. ISBN 80-06-00537-0
- HALADA, Jan #29
Lexikon české šlechty: Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti I-II / Jan Halada. – 1. vyd. – Praha: Akropolis, 1992, 1993. – 197 s., 192 s.: obr. ISBN 80-901020-3-4, 80-85770-04-0

- HLADÍKOVÁ, Mil.** #30
Městské části Prahy v číslech městské statistiky: Publikáční řada městské a obecní statistiky. 1 / Mil. Hladíková...[aj.]. – Praha: Městská statistická správa hl. města Prahy, 1992. – 149 s., mapy, tab.
- JÍLEK, Dalibor** #31
Stručný nástin univerzálních mezinárodních organizací / Dalibor Jílek. – 1. vyd. – Brno: Masarykova univerzita, 1993. – 28 s. – (Právnícké sešity; č. 14) ISBN 80-210-0592-0
- KDO JE KDO** #32
Kdo je kdo ve světové politice / kol. autorů. – 1. vyd. Praha: Svoboda, 1993. – 280 s.
- KDY ZEMŘELI** #33
Kdy zemřeli...?: Přehled českých spisovatelů a publicistů zemřelých v letech 1980-1985 s doplňky za předchozí léta / sestavila Eva Kubásková, Ludmila Pavlatová. – Praha: Národní knihovna v Praze, 1992. – 397 s. ISBN 80-7050-140-5
- LEXIKON** #34
Lexikon české literatury: Osobnosti, díla, instituce. [Díl] 2. H-L, sv. I. H-J. Dodatky k LČL A-G, sv. II. K-L. Dodatky k LČL A-G / vedoucí redaktor Vladimír Forst. – 1. vyd. – Praha: Academia, 1993. – 591 s., s. 597-1377. ISBN 80-200-0345-2, 80-200-0469-6
- NEWMAN, Ja'akov – SIVAN, Gavri'el** #35
Judaismus od A do Z: Slovník pojmů a termínů / Ja'akov Newman, Gavri'el Sivan; z angličtiny přeložili Markéta Zbavitelová, Dušan Zbavitel. – 1. vyd. – Praha: Sefer, 1992. – 285 s. – (Edice Judaika; svazek 1). ISBN 80-900895-3-4
- POKORNÝ, Pavel R.** #36
Biskupové Čech, Moravy a Slezka po roce 1918 a jejich znaky / Pavel R. Pokorný; ilustroval Jiří Hanáček. – Ostrava: Genealogická agentura, 1992. – 67 s., il. ISBN 80-900647-0-1
- PULITZEROVA CENA** #37
Pulitzerova cena: Přehled nositelů prestižní americké literární ceny / autor úvodu Hana Ulmanová. – 1. vyd. – Praha: Národní knihovna, 1992. – 172 s. ISBN 80-7050-139-1
- SLOVENSKÝ** #38
Slovenský biografický slovník. Od roku 833 do roku 1990. 5. zv. R – Š / zodpov. red. Augustín Maťovčík. – Martin: Matica slovenská, 1992. – 559 s. ISBN 80-7090-216-7
- SLOVNÍK** #39
Slovník prvního československého odboje 1914-18. – Praha: Historický ústav Armády České republiky, 1993. – 165 s. ISBN 80-900-677-7-8
- STATISTICKÁ** #40
Statistická ročenka České republiky 1993. – 1. vyd. – Praha: Český spisovatel, 1993. – 441 s. – Ročenka obsahuje vybrané ukazatele za ČSFR, ČR a SR za rok 1992. ISBN 80-202-0453-9
- SUK, Jaroslav** #41
Několik slangových slovníků / Jaroslav Suk. – Praha: Inverze, 1993. – 137 s. ISBN 80-900632-9-2
- ŠPIRITOVÁ, Alexandra** #42
Slovník představitelů státní správy v Čechách – 1850-1918 / Alexandra Špiritová. – 1. vyd. – Praha: Státní ústřední archiv, 1993. – 257 s. ISBN 80-85475-05-7
- V ROCE 1992** #43
V roce 1992 zemřeli / zprac. Eva Kmoníčková. – Brno: Státní vědecká knihovna, 1993. – 88 s. ISBN 80-7051-066-8
- WOLF, Josef** #44
Abeceda národů: Výkladový slovník kmenů, národností a národů / Josef Wolf. – 1. vyd. – Praha: Horizont, 1984. – 265 s., obr.
- ZAMLČOVANÍ** #45
Zamlčování překladatelé: Bibliografie 1948-1989 / autor úvodu Antonín Přidal; sestavila Zdeňka Rachůnková. – Praha: Nakladatelství Ivo Železný, 1992. – 246 s. Vydala Obec překladatelů.

II. SPOLEČENSKÉ VĚDY, PUBLICISTIKA

II.A *Ekonomie*

EKONOMICKÉ PERSPEKTIVY #46
Ekonomické perspektivy České republiky. – Praha: Meridian, 1993. – 304 s. – Sborník projevů, studií a dokumentů. ISBN 80-901588-0-3

KLAUS, Václav #47
Ekonomická věda a ekonomická reforma: Statě, eseje / Václav Klaus. – Praha: Gennex & Top Agency, 1991. – 230 s., tab., grafy. ISBN 80-900368-3-X

KOMÁREK, Valtr #48
Ohrožená revoluce / Valtr Komárek. – 1. vyd. – Bratislava: Bradlo, 1991. – 166 s. ISBN 80-7127-044-X

LIBERÁLNÍ EKONOMIE #49
Liberální ekonomie: Kořeny euroamerické civilizace / uspořádal a z angl. orig. přel. Tomáš Ježek. – 1. vyd. – Praha: Prostor, 1993. – 239 s. – (Střed; sv.2). ISBN 80-85190-21-4

NETT, Alexandr #50
Praní špinavých peněz / Alexandr Nett. – 1. vyd. – Brno: Masarykova univerzita, 1993. – 39 s. – (Právnícké sešity; č. 18). ISBN 80-210-0630-7

NOVAK, Michael #51
Duch demokratického kapitalismu / Michael Novak. – Praha: Občanský institut, 1992. – 433 s. Překlad anglického originálu *The Spirit of Democratic Capitalism*, Madison Books, Lanham, 1991. ISBN 80-900190-1-3

OKÁLI, Ivan #52
Stratégia oživenia alebo prežitia?: Prognostická úvaha o problémovej situácii slovenského hospodárstva / Ivan Okáli. – 1. vyd. – Bratislava: Elita, 1993. – 96 s. ISBN 80-85323-24-9

II.B *Filozofie, politologie, publicistika*

AKTUÁLNÍ OTÁZKY #53
Aktuální otázky českého a československého konstitucionalismu: Sborník příspěvků z vědecké konference věnované prof. JUDr. Bohumilu Baxovi / uspořádal Karel Schelle. – 1. vyd. – Brno: Masarykova universita, 1993. – 313 s. – (Spisy právnícké fakulty; č.117). ISBN 80-210-0619-6

ARON, Raymond #54
Demokracie a totalitarismus / Raymond Aron; doslov Miloslav Petrušek. – 2. vyd. – Brno: Atlantis, 1993. – 218 s. Přeloženo z franc. orig. ISBN 80-7108-064-0

ARON, Raymond #55
Esej o svobodách: Zkoumání moderní civilizace / Raymond Aron. – Bratislava: Archa, 1992. – 216 s. Přeloženo z franc. orig. *Essai sur les libertés*, Paříž: Calman-Lévy 1976. ISBN 80-7115-030-4

BERGER, Peter L. #56
Kapitalistická revoluce: Padesát propozic o prosperitě, rovnosti a svobodě / Peter L. Berger. – Bratislava: Archa, 1993. – 296 s. Přeloženo z angl. orig. *The Capitalist Revolution*, New York: Basic Books, 1986. ISBN 80-7115-042-8

BRZEZINSKI, Zbigniew #57
Bez kontroly. Chaos v předvečer 21. století / Zbigniew Brzezinski. – Praha: Victoria Publ., 1993. – 222 s. – Přeloženo z angl. orig. *Out of control*, 1993. ISBN 80-85605-83-X

ČEŠI A NĚMCI #58
Češi a Němci – věční sousedé. *Tschechen und Deutsche – ewige Nachbarn.* – 1. vyd. – Praha: Prago Media, 1993, 168 s., fotogr. – Záznam jednání mezinárodního semináře. ISBN 80-901533-0-5

DRUCKER, Peter #59
Postkapitalistická společnost / Peter Drucker. – 1. vyd. – Praha: Management Press, 1993. – 197 s. – Přeloženo z angl. orig. *Post-capitalist*

- Society, New York: Harper – Collins, 1993. ISBN 80-85603-31-4
- DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra – #60
KUNC, Jiří – RANSDORF, Miloslav
Staré struktury a lustrace v novodobých dějinách / Vladimíra Dvořáková, Jiří Kunc, Miloslav Ransdorf. – Praha: Sakko, 1992. – 92 s. – (Politikum).
- EXIL A DOMOV #61
Exil a domov. Odchody a návraty. Záznam konference 10.-11. prosince 1992 v Praze. – Praha: 1993. – 111 s., fotogr. – (Mimořádné číslo dvouměsíčníku Listy).
- FILIP, Jan #62
Volební právo pro parlamentní a obecní volby v České republice / Jan Filip. – 1. vyd. – Brno: Masarykova universita, 1993. – 34 s. – (Sešity právnické fakulty; č.42). ISBN 80-210-0671-4
- FINKIELKRAUT, Alain #63
Destrukce myšlení: Esej / Alain Finkielkraut. – 2. vyd. – Brno: Atlantis, 1993. – 110 s. Přeloženo z franc. orig. ISBN 80-7108-063-2
- FREIOVÁ, Michaela #64
Uprchlíká otázka a my / Michaela Freiová. – Praha: Občanský institut, 1993. – 43 s. – (Studie OI; č. 3). ISBN 80-900190-6-4
- FROMM, Erich #65
Strach ze svobody / Erich Fromm; doslov Zdeněk Janík. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1993. – 158 s. Přeloženo z angl. orig. Escape from Freedom, New York: Holt, Rienhart & Winston, 1941. ISBN 80-206-0290-9
- GARTON ASH, Timothy #66
Středoevropán volbou / Timothy Garton Ash. – 1. vyd. – Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992. – 132 s. – Přeloženo z angl. orig. ISBN 80-85241-24-2
- GELLNER, Arnošt #67
Národy a nacionalismus / Arnošt Gellner. – Praha: J.Hříbal, 1993. – 158 s. – (Poznání; sv.2). Přeloženo z angl. orig. Nations and nationalism, Oxford: B. Blackwell Ltd., 1988. ISBN 80-900892-9-1
- HEJDÁNEK, Ladislav #68
Dopisy příteli / Ladislav Hejdlánek. – 1. vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993. – 134 s. – (Oikumené). ISBN 80-85241-10-2
- KAPFERER, Jean-Noel #69
Fáma – nejstarší médium světa / Jean-Noel Kapferer. – 1. vyd. – Praha: Práce, 1992. – 244 s. Přeloženo z franc. orig. ISBN 80-208-0262-2
- KARPINSKI, Jakub #70
Slabikář demokracie / Jakub Karpinski. – Praha: Občanský institut, 1993. – 74 s. Přeloženo z dosud nevydaného angl. orig. A Democratic Primer. ISBN 80-900190-2-1
- KOMÁRKOVÁ, Božena #71
Božena Komárková a její hosté: Eseje a rozhovory / Božena Komárková ; sestavil Jiří Müller. – Heršpice: Evangelické manufakturní alternativní nakladatelství, 1991. – 179 s. Vyšlo jako samizdat v roce 1980 v Brně. ISBN 80-900696-0-6
- KOSÍK, Karel #72
Století Markéty Samsové / Karel Kosík. – 1. vyd. – Praha: Čs. spisovatel, 1993. – 205 s. – (Orientace). ISBN 80-202-0442-3
- KREJČÍ, Jaroslav #73
O českosti a evropanství. 1. díl, O českém národním charakteru / Jaroslav Krejčí. – 1. vyd. – Ostrava: Amosium servis, 1993. – 183 s. – (Dědictví Komenského; sv. 1). ISBN 80-85498-19-7
- KROUPA, Jiří – SCHELLE, Karel #74
Historie a současnost českého a československého konstitucionalismu / Jiří Kroupa, Karel Schelle. – 1. vyd. – Brno: Masarykova universita, 1993. – 36 s. – (Právnické sešity; č.20) ISBN 80-210-0617-X
- KŘÍŽKOVSKÝ, Ladislav – #75
ADAMOVÁ, Karolína
Základy politologie / Ladislav Křížkovský, Karolína Adamová. – 1. vyd. – Praha: Svoboda, 1993. – 199 s. ISBN 80-205-0290-4

- KUČERA, Rudolf #76 143 s. Přeloženo z angl. orig.
Komentáře: Politické analýzy z let 1990-1992 / Rudolf Kučera. – Praha: Institut pro středo-evropskou kulturu a politiku, 1993. – 126 s. ISBN 80-85241-28-5
- LEVY, David J. #77
Politický řád. Filozofická antropologie, modernita a ideologická výzva / David J. Levy. – 1. vyd. – Praha: Sociologické nakl., 1993. – 163 s. – (Studie; sv. 5). – Přeloženo z angl. orig. Political Order. Philosophical Anthropology, Modernity, and the Challenge of Ideology, Baton Rouge: Louisiana State University, 1987. ISBN 80-901424-4-3
- MARCUSE, Herbert #78
Jednorozměrný člověk: Studie o ideologii rozvinuté industriální společnosti / Herbert Marcuse; předmluva Eduard Urbánek. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1991. – 190 s. Přeloženo z angl. orig. One-Dimensional Man, Boston: Beacon Press 1964. ISBN 80-206-0075-2
- MASARYK #79
Masaryk a myšlenka evropské jednoty. Sborník příspěvků konference konané ve dnech 13. a 14. června 1991 na Univerzitě Karlově v Praze / uspoř. Theodor Syllaba, Zdeněk Klíma. – 1. vyd. – Praha: Centrum pro Desk-Top Publ. FF UK, 1992. – 146 s.
- MILL, John Stuart #80
Úvahy o vládě ústavní / John Stuart Mill. – 2. vyd. – Praha: Svoboda-Libertas, 1992. – 239 s. Upravený překlad z r. 1892. Orig. Considerations on Representative Government, Londýn: Longmans, Green and Co. 1884. ISBN 80-205-0267-X
- MINORITY #81
Minority v politice: Kulturne a jazykové práva / editor Jana Plichtová. – Bratislava: Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie, 1992. – 261 s. Sborník z mezinárodního sympózia o menšinách v strednej Európe. – Bratislavské sympóziu II konané 13.-16. novembra 1991. ISBN 80-85681-00-5
- NISBET, Robert #82
Konzervatismus: sen a realita [A] / Robert Nisbet. – Praha: Občanský institut, 1993. –
- PATOČKA, Jan #83
Co jsou Češi?; Was sind die Tschechen?: Malý přehled fakt a pokus o vysvětlení: Kleiner Tatsachenbericht und Erklärungsversuch / Jan Patočka; editor Ivan Chvatík, Pavel Kouba. – 1. vyd. – Praha: Panorama, 1992. – 237 s. Uvedeno v českém i německém jazyce. ISBN 80-7038-278-3
- PATOČKA, Jan #84
Evropa a doba poevropská / Jan Patočka; edičně přípr. Ivan Chvatík, Pavel Kouba. – Praha: Lidové noviny, 1992. – 115 s. Dplněno studií Osnova dějin. ISBN 80-7106-017-8
- PATOČKA, Jan #85
Přirozený svět jako filosofický problém / Jan Patočka; k vyd. přípr. Ivan Chvatík, Pavel Kouba; doslov Miroslav Petříček jr. – 3. vyd. – Praha: Čsl. spisovatel, 1992. – 101 s. ISBN 80-202-0365-6
- POLITOLOGICKÝ SBORNÍK #86
Politologický sborník. sv. 3 / uspořádal Mojmír Povolný. – Brno: Mezinárodní polit. ústav, 1993. – 207 s.
- RÁDL, Emanuel #87
Válka Čechů s Němci / Emanuel Rádl. – 2. vyd. – Praha: Melantrich, 1993. – 295 s. – (České myšlení; sv.17) ISBN 80-7023-147-5
- RANSDORF, Miloslav #88
Anatomie parlamentu / Miloslav Ransdorf. – Praha: Futura, 1992. – 62 s.
- RAVIK, Slavomír #89
Bylo nebylo v říjnu 1993 / Slavomír Ravik. – Praha: Alternativy, 1993. – 64 s. ISBN 80-900030-6-0
- ROZLOUČENÍ #90
Rozloučení s Československem. Příčiny a důsledky česko-slovenského rozchodu. – 1. vyd. – Praha: Čs. spisovatel, 1993. – 237 s. ISBN 80-202-0447-4

- STARÁ DEMOKRACIE** #91
Stará demokracie, nová demokracie: Konference na zámku Dobříš, říjen 1991 / sestavila Věra Nováková. – Stockholm-Praha: FRN Švédská rada pro plánování a koordinaci výzkumu a Nadace Charty 77, 1992. – 50 s. ISBN 91-970777-1-2
- ŠAFAŘÍK, Josef** #92
Cestou k poslednímu / Josef Šafařík. – 1.vyd. – Brno: Atlantis, 1992. – 619 s. ISBN 80-7108-021-7
- ŠIMEČKA, Milan** #93
Kruhová obrana / Milan Šimečka. – V ČSFR 1. vyd. – Bratislava: Archa, 1992. – 220 s. – Poprvé vyšlo Kolín. n. Rýnem: Index, 1985.
- ŠRÁMEK, Jozef** #94
Zamyslenia / Jozef Šrámek, zost. Matilda Kličnovská. – 1. vyd. – Bratislava: Lúč, 1992. – 131 s. ISBN 80-7114-074-0
- TOFFLER, Alvin** #95
Šok z budoucnosti / Alvin Toffler; doslov Valtr Komárek. – 1. vyd. – Praha: Práce, 1992. – 284 s. ISBN 80-208-0160-X
- TOTALITA** #96
Totalita a demokracie. – 1. vyd. – Olomouc: Univerzita Palackého, 1992. – 50 s. – (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis: Facultas Philosophica Politologica; 1/1992). – Obsahuje: František Mezihorák: Czech Europeanism (Personalities – Ideas – Actions) (7-16); Emil Gímeš, The Limits of the Czechoslovak Reformatory Attempt in 1968 (17-30); Antonín Blažek, Creating a Democratic Political System in the Post-Totalitarian Social Reality in the ČSFR (31-37); Vlastimil Fiala, Authoritarian and Totalitarian Systems of the Developing World (39-50). ISBN 80-7067-129-7
- VINA A ODPUŠTĚNÍ** #97
Vina a odpuštění. Křesťansko-židovská spolupráce v Evropě / Schuld und Vregebung. Christlich-Jüdische Zusammenarbeit in Europa. Mezinárodní konference konaná ve dnech 11.-13. září 1992 v Praze. – Praha: Konrad-Adenauer-Stiftung, 1992. – 39+41 s., fotogr. ISBN 80-901353-0-7
- ZAPPALA, Roberto** #98
Komunismus, kapitalismus, společenství: Antropologické úvahy / Roberto Zappala. – Praha: Nové Město, 1993. – 47 s. Přeloženo z ital. orig. Comunismo – capitalismo – comunione, Nuova Umanita 80/81, 1992. ISBN 80-901542-1-2
- II.C Sociologie, demografie*
- K PROMĚNÁM** #99
K proměnam sociální struktury v Československu 1918-1968. – Praha: Ústav sociálně politických věd fakulty soc. věd UK, 1993. – 221 s.
- KALINOVÁ, Lenka** #100
Základní podmínky a charakteristika vývoje sociální struktury čs. společnosti v 70. a 80. letech / Lenka Kalinová. – Praha: Ústav sociálně polit. věd fakulty soc. věd UK, 1993. – 59 s.
- MAĎARSKÁ MENŠINA** #101
Maďarská menšina na Slovensku / Pavol Frič, Fedor Gál, Peter Hunčík, Christopher Lord. – 1. vyd. – Praha: EGEM, 1993, 79 s. – (Hic et nunc). ISBN 80-85395-31-2
- PŘEDBĚŽNÉ VÝSLEDKY** #102
Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů k 3. březnu 1991 v České a Slovenské Federativní Republice. – Praha: Federální statistický úřad, 1991. – 114 s., mapy.
- VOLBY** #103
Volby. – Praha: EGEM, 1993. – 166 s. – (Hic et Nunc) Vydáno za přispění Nadace Film & Sociologie. ISBN 80-85395-30

III. PRAMENY

III.A Projevy, stati

KLAUS, Václav #104

Rok: Málo či mnoho v dějinách země / Václav Klaus. – 1. vyd. – Praha: Repro-Media, 1993. – 101 s., fotogr. ISBN 80-900030-9-5

PROJEV #105

Projev spolkového presidenta Dr. Richarda von Weizsäckera dne 8. 5. 1985 u příležitosti 40. výročí skončení 2. světové války. – Praha: Galaxie, 1990. – 8 s. – (Porozumění; 4)

III.B Dokumenty, fotografie

AKCE B #106

Akce B – vystěhování „státně nespolehlivých osob“ z Prahy, Bratislavy a dalších měst 1952-1953 / úvod Karel Kaplan. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. – 193 s., tab. – (Dokumenty o perzekuci a odporu; 2) Studijní materiály ÚSD.

AKCE K #107

Akce K – likvidace klášterů v roce 1950: Dokumenty a přehledy. 1. část, 2. část. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 1993. – 180 s., 113 s. – (Dokumenty o perzekuci a odporu; sv. 4, 6) Studijní materiály ÚSD.

ČAS DEMOKRATICKÉ INICIATIVY #108

Čas Demokratické iniciativy 1987-1990: Sborník dokumentů / autor úvodu a editor Milan Otáhal, Růžena Hlušíčková. – 1. vyd. – České Budějovice: Nadace Demokratické iniciativy pro kulturu a politiku, 1993. – 293 s.

ČESKOSLOVENSKO A IZRAEL #109
Československo a Izrael v letech 1945-1956: Dokumenty. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. – 399 s. ISBN 80-85270-12-9

DUHOVÝ PROGRAM #110

Duhový program. Program ozdravení životního prostředí České republiky / redakce Be-

dřích Moldan...[aj.]. – 1. vyd. – Praha: Academia, 1991. – 83 s. ISBN 80-85368-05-6

EUROPE #111

Europe: Czechoslovak view. – Praha: Ústav pro mezinár. vztahy, 1990. – 64 s. – Soubor projevů a dokumentů k čs. zahraniční politice.

FEDERÁLNÍ SHROMÁŽDĚNÍ #112

Federální shromáždění ČSFR: 7. volební období. – 1. vyd. – Praha: Kancelář Federálního shromáždění ČSFR, 1992. – 211 s., fotogr.

MATOUŠ, Václav – JUZA, Josef #113

Svědectví o roku 1968 v okrese Rychnov n. Kněžnou / Václav Matouš, Josef Juza. – Rychnov n. Kn.: Okresní úřad, 1992. – 99 s., obr.

PERZEKUCE #114

Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953: Dokumenty. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. – 221 s. – (Dokumenty o perzekuci a odporu; sv. 5) Studijní materiály ÚSD.

PRAŽSKÉ DOHODY #115

Pražské dohody 1945-1947: Sborník dokumentů / editoři Rudolf Jičín, Karel Kaplan, Jaroslav Šilar. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny ve spolupráci se Státním ústředním archivem, 1992. – 259 s. – (Sešity ÚSD ; 4/1992). ISBN 80-85270-07-2

PŘÍPRAVA ÚSTAVY #116

Příprava Ústavy ČSR v letech 1946-1948. Diskuse v Národní frontě a názory expertů. Soubor dokumentů / edice, úvod Karel Kaplan. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny 1993. – 348 s. – (Sešity ÚSD AV ČR; sv. 7). – Angl. souhrn. ISBN 80-85270-13-7

SLOVENSKO #117

Slovensko v letech 1967 – 1970. Vyber dokumentov / zost. Michal Štefanský. – Bratislava: Komisia vlády SR pre analýzu hist. udalostí z r. 1967-1970, 1992. – 645, 24 s.

ÚSTAVA #118

Ústava České republiky a Listina základních práv a svobod ze dne 16. prosince 1992. – Ostrava: Aries, 1993. – 94 s.

- VOLBY 1992** #119
Volby 1992 ČSFR: Volby do Federálního shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky v roce 1992. 4. / zpracoval Pavel Kuklík. – Praha: Český statistický úřad, 1993. – 230 s. – (Česká statistika 1993)
- VOLBY DO FEDERÁLNÍHO SHROMÁŽDĚNÍ** #120
Volby do Federálního shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky v roce 1990. 4 sv. – Praha: Federální statistický úřad 1991-1992. – Základní informace o volbách, právních podkladech, zpracování volebních výsledků a základní souhrnné volební výsledky. Díl 1. – 59 s.: tab., grafy, mapy. – Přehledy volebních výsledků podle územních celků a kandidujících stran a hnutí. Díl 2. – 181 s.: tab. – Přehledy o volebních okrscích, výsledky voleb podle vybraných obcí a skupin obcí, seznam obcí, ve kterých byly provedeny volby. Díl 3. – 274 s.: tab., mapy. – Výsledky přednostního hlasování podle jednotlivých kandidátů všech politických stran a hnutí, které kandidovaly ve volbách do Federálního shromáždění v červnu 1990. Díl 4. – 222 s.: tab.
- VYSTĚHOVÁNÍ** #121
Vystěhování selských rodin v Akci K ("kulaci") 1951-1953: Seznamy a vybrané dokumenty / úvod Karel Jech. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. – 138 s.: 52 s. příloh. – (Dokumenty o perzekuci a odporu; Svazek 3) – Studijní materiály ÚSD.
- III.C Memoáry, deníky, svědectví*
- BRANALD, Adolf** #122
Živé obrazy / Adolf Branald. – 1. vyd. – Praha: Melantrich, 1992. – 255 s.: fotogr. ISBN 80-7023-133-5
- BUBÍLKOVÁ, Zuzana** #123
Co kamery neviděly / Zuzana Bubílková. – Praha: Lidové noviny, 1993. – 183 s., fotogr. ISBN 80-7106-077-1
- BYLI JSME PŘI TOM** #124
Byli jsme při tom: Čeští novináři a publicisté vzpomínají na události let 1968-1969, doby, kterou celý svět znal jako Pražské jaro / sestavil Stanislav Maleček. – 1. vyd. – Praha: Klub novinářů, 1993. – 127 s., obr.
- ČERNÝ, Václav** #125
Paměti 2 / 1938-1945/ Křik Koruny české: Náš kulturní odboj za války / Václav Černý; poznámky Nora Obrtelová. – 3. vyd. – Brno: Atlantis, 1992. – 438 s. Poprvé otištěno v nakladatelství Sixty-Eight Publishers v Torontu, 1977 jako Pláč Koruny české. ISBN 80-7108-059-4
- DUBČEK, Alexander** #126
Naděje umírá poslední: Vlastní životopis Alexandra Dubčeka / Alexander Dubček; editor Jiří Hochman. – 1. vyd. – Praha: Svoboda, 1993. – 280 s., fotogr. ISBN 80-205-0351-X
- FAJTL, František** #127
Dva úderý pod pás / František Fajtl. – Praha: Dita, 1993. – 130 s., fotogr. ISBN 80-901214-4-6
- GOEBBELS, Joseph** #128
Deníky 1938 / Joseph Goebbels. – 1. vyd. – B.m.: Dialog, 1992. – 291 s. ISBN 80-85194-58-9
- GREENFIELDOVÁ, Hana** #129
Z Kolína do Jeruzaléma [A]: Střípky vzpomínek / Hana Greenfieldová. – 1. vyd. – Praha: Gefen Publ. House, 1992. – 65 s., obr. Přeloženo z angl. orig. Fragments of Memory. From Kolin to Jerusalem, Jeruzalém: Gefen, 1990. ISBN 965-229-082-3
- HAJDA, Josef – MRVA, Jiří** #130
Pro svobodu člověka / Josef Hajda, Jiří Mrva. – 1. vyd. – Kroměříž: Pospa – Jiří Pospíšil, 1993. – 222 s., fotogr.
- HAVEL, Václav M.** #131
Mé vzpomínky / Václav M. Havel; předmluva Zdeněk Urbánek, doslov Václav a Ivan Havlovi. – 1. vyd. – Praha: Nakl. Lidové noviny, 1993. – 464 s.: fotogr.
- HLAVSA, Milan – PELC, Jan** #132
Bez ohňů je underground / Milan Hlavsa, Jan Pelc. – 1. vyd. – Praha: BFS, 1992. – 168 s., fotogr. ISBN 80-901300-1-1

- HLINKA, Andrej #133
Zápisky z Mírova. Články, listy a úvahy o slovenskej slobode / Andrej Hlinka; podle vydání Karola Sidora z r. 1941 upravil a doplnil Š. Baranovič. – 2. vyd. – Bratislava: Spoločnosť Andreja Hlinku, 1991. – 117 s. ISBN 80-85485-00-1
- CHURCHILL, Winston S. #134
Druhá světová válka. 1. díl: Blížící se bouře; 2. díl: Jejich nejskvělejší hodina; 3. díl: Velká aliance / Winston S. Churchill. – Praha: Lido-voje noviny, 1992-1993 – 614 s., 620 s., 724 s., fotogr., mapy, tab. Přeloženo z anglického originálu The Second World War, Londýn: Cassell and Co., 1949. ISBN 80-7106-068-4
- JEDLIČKA, Josef #135
Krev není voda / Josef Jedlička. – 1. vyd. – Praha: Čs. spisovatel, 1991. – 475 s. ISBN 80-202-0303-6
- KAPRÁLOVÁ, Zdena #136
Zítřka bude líp: Kronika míru, války a exilu / Zdena Kaprálová. – 3. vyd. – Tišnov: Sursum, 1992. – 27 s., obr. ISBN 80-90-038-8-X
- KOHOUT, Jára #137
Hop sem hop tam / Jára Kohout ; úvod Jiří Suchý. – 1. vyd. – Praha: Nakladatelství Jan Kanzelsberger, 1991. – 267 s., fotogr. ISBN 80-85387-00-X
- KORDA, Václav #138
Pilotem R.A.F. / Václav Korda; doslov Stanislav Bártil. – 2. vyd. – Praha: Mladá fronta, 1992. – 154 s., fotogr. – (Edice Osudy; 1) Podle vyprávění Václava Kordy napsal Adam Jist. ISBN 80-204-0272-1
- KOVAŘÍK, Jaroslav #139
Na druhém břehu řeky...: Vyprávění „odtamud“ z let 1977-1986 / Jaroslav Kovařík. – Praha: Pragma, 1991. – 111 s. ISBN 80-85213-12-5
- KRATOCHVÍL, Antonín #140
... za ostatními dráty a minovými poli...: Vzpomínky a svědectví. 1. díl, Vývojové tendence v české exilové literatuře v letech 1948-1968 / Antonín Kratochvíl. – 1. vyd. – Brno: Erasmus-Grasser-Verl., 1993. – 194 s., obr. ISBN 3925967-25-7
- KRAUS, Ota B. #141
Můj bratr dým [A] / Ota B. Kraus; přeložil Pavel Stránský. – 1. vyd. – Praha: Panorama, 1993. – 165 s. ISBN 80-7038-199-X
- KUKAL, Karel #142
Deset křížů / Karel Kukal; ilustrace Jan Kristofori. – Praha: Nová inspirace, 1993. – 110 s., fotogr. ISBN 80-901286-4-5
- KUNDERA, Ludvík #143
Řečiště / Ludvík Kundera. – 1. vyd. – Brno: Rovnost, 1993. – 141 s., fotogr. ISBN 80-901354-4-7
- KUTNAR, František #144
Generace Brázdy / František Kutnar, k vyd. připravili Josef Hanzal, Josef Tlapák, úvod Josef Hanzal. – Praha: Historický klub, 1992. – 201 s. ISBN 90-91027-0-0
- LANGER, Kurt #145
Dny strachu: Zpráva o „odsunu“ sudetských Němců z Bruntálska / Kurt Langer. – 1. vyd. – Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992. – 72 s. Přeloženo z něm. orig., Esslingen: B. Langer Verlag, 1990. ISBN 80-85241-23-4
- LEVORA, Vladimír – #146
DVOŘÁKOVÁ, Zora
Ze stalinských gulagů do Československého vojska / Vladimír Levora, Zora Dvořáková. – Praha: Nakladatelství Zdeněk Hřibál, 1993. – 246 s. – (Poznání; 3) ISBN 80-901381-0-1
- LIST, Vladimír #147
Paměti / Vladimír List. – 1. vyd. – Ostrava-Poruba: Čes. elektrotechn. svaz, 1992. – 191 s.
- MEDRICKÝ, Gejza #148
Minister spomína / Gejza Medrický. – 1. vyd. – Bratislava: Litera, 1993. – 348 s., fotogr.
- MENŠÍK, Vladimír #149
Stromček mého veselého života / Vladimír Menšík; uspoř. a k vyd. přípr. Olga Menšíková. – 1. vyd. – Praha: Český spisovatel, 1993. – 205 s., fotogr. ISBN 80-202-0452-0

- MONTGOMERY, Bernard Law #150
Paměti polního maršála / Bernard Law Montgomery. – 1. vyd. – Praha: Svoboda-Libertas, 1993. – 469 s., fotogr. Přeloženo z angl. orig. The Memoirs of Field-Marshal the Viscount Montgomery of Alamein, Londýn: Collins 1958. ISBN 80-205-0322-6
- NERMUŤ, Jindřich – #151
VYHNÁLEK, Milan
Kde je tráva zelenější: Se vzpomínkou na krásné mládí do roku 1949 / Jindřich Nermuť, Milan Vyhnálek. – 3. vyd. – Praha: EWA Edition, 1992. – 158 s., fotogr. ISBN 80-85764-00-8
- PAVLÍČEK, František #152
Konec patriarchátu: Stránky z mé lukovské kroniky / František Pavlíček. – 1. vyd. – Zlín: Archa, 1992. – 208 s., obr.
- PŘIKRYL, Vladimír #153
Za vlády tmy / Vladimír Přikryl; doslov Jarmila Černá. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1993. – 159 s., fotogr. – (Memoáry; sv. 6) ISBN 80-206-0228-3
- PUTÍK, Jaroslav #154
Odyssey po česku / Jaroslav Putík. – 1. vyd. – Praha: Prostor, 1992. – 297 s. ISBN 80-85190-18-4
- ROTHMAYEROVÁ, Gabriela #155
Zo zápisníka poslankyne / Gabriela Rothmayerová. – 1. vyd. – Bratislava: Perex, 1992. – 143 s., fotogr. v příloze. ISBN 80-900503-1-X
- SCHÖNOVÁ, Vlasta #156
Chtěla jsem být herečkou / Vlasta Schönová (Nava Shan). – 1. vyd. – Praha: Ivo Železný, 1993. – 252 s. ISBN 80-237-0079-0
- SLOBODNÍK, Dušan #157
Paragraf: polární kruh / Dušan Slobodník. – 2. vyd. – Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1992. – 150 s., obr. ISBN 80-220-0414-6
- SOMMR, Josef #158
Od Tobrúku do Plzně / Josef Sommr. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1992. – 142 s., fotogr. – (Memoáry; 4). ISBN 80-206-0261-5
- SVOBODA, Ludvík #159
Cestami života. 2. / Ludvík Svoboda. – Praha: Prospektrum, 1992. – 379 s., obr. ISBN 80-85431-57-2
- ŠTORCH-MARIEN, Otakar #160
Paměti nakladatele / Otakar Štorch-Marien; 1. díl: Sladko je žít. Předmluva Adolf Hoffmeister. 2. díl: Ohňostroj. Předmluva František Muzika. 3. díl: Tma a co bylo potom: Vzpomínky. Předmluva Bohumil Novák. – 2. vyd. – Praha: Aventinum, 1992, 1993. – 389 s., 489 s. 419 s., obr. ISBN 80-85277-97-2, 80-7151-540-X, 80-7151-624-4
- UHORSKAI, Pavel #161
Ako to bolo / Pavel Uhorskai. – Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1992. – 175 s., fotogr. v příloze. ISBN 80-7140-013-0
- URBÁNEK, Zdeněk #162
Zvláštní případy / Zdeněk Urbánek. – Praha: Arkýř, 1993. – 188 s., fotogr. ISBN 80-85271-07-9
- VOLALI JSME #163
Volali jsme bratrství / Miroslav Krondl...[aj.]. – 1. vyd. – Ústí n. Labem: Dialog, 1990. – 95 s., fotogr., obr. – Soubor vzpomínek a dokumentů: rok 1968 v severních Čechách. ISBN 80-900146-3-1
- VRKOČOVÁ, Ludmila #164
Rekviem sami sobě / Ludmila Vrkočová; editor Karel Jadrný. – Trevignano Romano: Arkýř, 1993. – 189 s., obr. Angl. a něm. souhrn. ISBN 80-85271-08-7
- VRZÁŇOVÁ, Ája #165
Na bruslích do světa: Vzpomínky Áji Vrzáňové napsané ve spolupráci s Alenou Kohoutovou / Ája Vrzáňová. – 1. vyd. – Praha: J. Kanzelsberger, 1993. – 104 s., fotogr. ISBN 80-85387-11-5
- WAGNEROVÁ, Alena #166
Odsunuté vzpomínky. Z vyprávění mých sudetoněmeckých generačních vrstevníků / Alena Wagnerová. – 1. vyd. Praha: Prostor, 1993. – 132 s. – (Obzor). – Přeloženo z něm. orig.

1945 waren sie Kinder, Kiepenheuer & Witsch, 1990. ISBN 80-85190-26-5

WELS, Šimon #167
U Bernátů / Šimon Wels ; edičně přípr. Zbyněk Hejda. – 1. vyd. – Praha: Torst, 1993. – 199 s., fotogr. ISBN 80-85639-06-8

WICHTERLE, Otto #168
Vzpomínky / Otto Wichterle. – 1. vyd. – Praha: Evropský kulturní klub, 1992. – 261 s. ISBN 80-8512-23-4

III.D Rozhovory

DIENSTBIER, Jiří – #169
KLUSÁKOVÁ, Jana
Jana Klusáková a Jiří Dienstbier rozmlouvají nadoraz nejen o tom, jak si stojíme ve světě / Jana Klusáková, Jiří Dienstbier. – Praha: Primus, 1993. – 127 s., fotogr. ISBN 80-85625-11-3

GOTT, Karel – SARVAŠ, Rostislav #170
Jak to vidí Gott: Rozhovor na lodi / Rostislav Sarvaš, Karel Gott ; fotograf Alan Pajer...[aj.]. – B.m.: Studio pět a Panok financ, 1992. – 171 s., fotogr. v příloze. ISBN 80-901374-0-7

HŮLA, Jan #171
Milionářem v Čechách: Rozhovory s úspěšnými podnikateli. 1 / Jan Hůla. – 1. vyd. – Praha: Fajma, 1992. – 152 s., fotogr. ISBN 80-85374-09-9

HŮLA, Jan #172
Milionářem v Čechách. Rozhovory s podnikateli. 2 / Jan Hůla. – 1. vyd. – Praha: Fajma, 1993. – 169 s., fotogr. ISBN 80-85374-20-X

KOPECKÝ, Miloš – HEIN, Milan #173
Co za to stálo. S Milošem Kopeckým rozmlouvá Milan Hein / Miloš Kopecký, Milan Hein. – Praha: M. Hein, 1993. – 155 s., fotogr. ISBN 80-901630-0-9

KRYL, Karel – ČERMÁK, Miloš #174
Půlkacíř: Rozhovor Miloše Čermáka s Karlem Krylem / Miloš Čermák, Karel Kryl. – 1. vyd.

– Praha: Academia, 1993. – 162 s., fotogr. ISBN 80-200-0498-X

MINÁČ, Vladimír – HOLKA, Peter #175
V košeli do žihlavy: Biografické rozhovory s Vladimírem Mináčem / Peter Holka, Vladimír Mináč. – 1. vyd. – Martin: Fatrin-books, 1992. – 119 s., fotogr. – (Původná slovenská tvorba). ISBN 80-7155-003-5

RAUS, Daniel #176
Politika a ideál / Daniel Raus. – 1.vyd. – Praha: Návrat, 1992. – 75 s., fotogr. Rozhovory: F. Mikloško, J. Langoš, V. Malý, I. Hoffman. ISBN 80-85495-12-0

ROZVOD #177
Rozvod po Československu: Úvahy o rozpadu státu. – Praha: Orbis, 1992. – 31 s., fotogr. – Rozhovory s Romanem Zelenayem, Ernestem Valko a Jiřím Kovářem o vztazích Čechů a Slováků a o rozdělení Československa. ISBN 80-235-0060-0

SCHWARZENBERG, Karel – #178
KLUSÁKOVÁ, Jana
Jana Klusáková a Karel Schwarzenberg rozmlouvají nadoraz o životě v zámku a podzámčí / Jana Klusáková, Karel Schwarzenberg. – Praha: Primus, 1993. – 114 s., fotogr. ISBN 80-85625-18-0

STRÁSKÝ, Jan – ŠTĚPÁNEK, Petr #179
Jan Stráský – prezident na půl úvazku / Petr Štěpánek. – 1. vyd. – Praha: Irma, 1993. – 97 s., fotogr. ISBN 80-901352-1-8

STROŽ, Daniel #180
Co jsem chtěl říct, říkám. Rozhovory z exilového, českého a slovenského tisku 1985-1993 / Daniel Strož. – 1. vyd. – Praha: Sakko, 1993. – 158 s.

VEJVODA, Jiří – NUTZ, Ota #181
Káva u Kische. 2 / Jiří Vejvoda, Ota Nutz. – 1. vyd. – Praha: Radioservis, 1992. – 236 s. – Rozhovory: I. Medek, F. Gál, J. Kořán, J. McIntosh, P. Rut, J. Fišejn, M. Hule, J. Beneš, P. Kohout, J. Grygar, V. Just, J. Štětina a Š. Pánek, J. Škvorecký, M. Žitný, P. Adler,

F. Nepil, L. Martínek, Jar. a Jan Drábkové, M. Horníček, T. Halík. ISBN 80-901242-2-4

VEJVODA, Jiří – NUTZ, Ota #182
Káva u Kische. 3. / Jiří Vejvoda, Ota Nutz. – 1. vyd. – Praha: Radioservis, 1993. – 220 s., fotogr. – Rozhovory: A. Lass, I. Vyskočil, B. Lazar, R. Kučera, J. Štroblová, P. Jakeš, J. Vágner, J. P. Kříž, O. Filip, J. Fairaizl, F. Stočes, J. Mihule, S. Bor, I. Havel, P. Procházka, V. Bělohorský. ISBN 80-901242-4-0

IV. CHRONOLOGICKÁ ČÁST

IV. A 1918-1939

BROKLOVÁ, Eva #183
Československá demokracie: Politický systém ČSR 1918-1938 / Eva Broklová. – 1. vyd. – Praha: Sociologické nakladatelství, 1992. – 168 s., tab., grafy. – (Studie ; 2). ISBN 80-901059-6-3

FRAJDL, Jiří #184
Česko-Slovensko 1938-1939: Příručka k politicko-mocenskému systému / Jiří Frajdl. – 1. vyd. – Moravská Třebová: Diatex, 1992. – 32 s.

GALANDAUER, Jan #185
O samostatný Československý stát 1914-1918 / Jan Galandauer...[aj.]. – 1. vyd. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. – 117 s. ISBN 80-04-26140-X

KURAL, Václav #186
Konflikt místo společenství?: Češi a Němci v Československém státě 1918-1938 / Václav Kural. – 1. vyd. – Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1993. – 272 s. ISBN 80-9011431-3-X

MASARYKOVA IDEA #187
Masarykova idea československé státnosti ve světle kritiky dějin. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 24. a 25. září 1992 v aule Obchodní akademie v Hodoníně / uspoř. Jaroslav Opat, Josef Tichý. – 1. vyd. –

Praha: Ústav T.G. Masaryka, 1993. – 183 s. ISBN 80-901478-1-X

PEKAŘ, Josef #188
Na cestě k samostatnosti / Josef Pekař; úvod naps., uspoř. a k vyd. přípr. Josef Hanzal. – 1. vyd. – Praha: Panorama, 1993. – 151 s. ISBN 80-7038-073-X

PFÄFF, Ivan #189
Česká levice proti Moskvě 1936-1938 / Ivan Pfaff. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1993. – 134 s. ISBN 80-206-0371-9

PFÄFF, Ivan #190
Sovětská zrada 1938 / Ivan Pfaff. – 1. vyd. – Praha: BEA, 1993. – 143 s., obr. ISBN 80-900111-0-1

RATAJ, Jan – KLIMEK, Antonín #191
– ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica
Z druhé republiky. 1., 2. / Jan Rataj, Antonín Klimek, Zlatica Zudová-Lešková. – 1. vyd. – Praha: Historický ústav Armády České republiky, 1993. – 203 s., 392 s.

SLÁDEK, Zdeněk #192
Pět malých příběhů z historie první republiky / Zdeněk Sládek. – 1. vyd. – Jinočany: H & H, 1992. – 55 s. ISBN 80-85467-9-3

STEINER, Jan #193
Průmyslové oblasti českých zemí: (1780-1938). Svazek 2: 1918-1938, Část 1: Hospodářský vývoj průmyslových oblastí českých zemí v období první republiky / Jan Steiner. – Opava: Slezský ústav ČSAV Opava, 1991. – 316 s., tab., mapy. Interní tisk Slezského ústavu ČSAV.

T. G. MASARYK #194
T. G. Masaryk a Slovensko (soubor statí). – Praha: GMA 91, 1992. – 103 s. – Obsahuje: Jaroslav Opat, T.G. Masaryk a česká společnost (7-21); Miloš Tomčík, Masarykov podiel na aktivizácii slovenskej literatúry 19. a 20. storočia (22-67); Zdeněk Urban, K Masarykovu vzťahu ke Slovensku před první světovou válkou (68-89); Jaroslav Opat, K problematice čechoslovakismu (90-97).

- TEJCHMANOVÁ, Světlana #195
Rusko v Československu. Bílá emigrace v ČSR 1917-1939 / Světlana Tejchmanová. – 1. vyd. – Jinočany: H & H, 1993. – 59 s. – (Panorama dějin. Nové pohledy; sv. 9). ISBN 80-85467-57-7
- VONDROVSKÝ, Ivo #196
Opevnění z let 1936-1938 na Slovensku / Ivo Vondrovský. – 1. vyd. – Karlov: Jan Škoda, 1993. – 67 s., obr. – (Pevnosti; sv.3) Něm., pol. a maď. souhrn. ISBN 80-900299-5-7
- Viz též:* 18, 39, 79, 83, 99, 125, 128, 131, 133, 137, 144, 147, 150, 160, 167, 240, 244, 274, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 300
- IV.B 1939-1945**
- BROD, Toman #197
Československo a Sovětský svaz 1939-1945: Moskva – objetí a pouto / Toman Brod. – 1. vyd. – Praha: Listopad, 1992. – 458 s., fotogr. ISBN 80-900751-1-8
- van EYCK, Manuel F. #198
Zemřeli jsme pro Anglii: Piloti 310., 312. a 313. Československé perutě, kteří bojovali a zemřeli pro Anglii 1940-1945 / Manuel F. van Eyck; z angl. přel. a předml. napsal František Fajtl. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1993. – 134 s., fotogr. ISBN 80-206-0321-2
- FRAJDL, Jiří #199
Protektorát Čechy a Morava 1939-1945 / Jiří Frajdl. – 1. vyd. – Moravská Třebová: DIATEXT, 1993. – 59 s.
- KUĽKA, Erich #200
Židé v československém vojsku na západě / Erich Kulka; úvod Leo Pavlát; doslov Karol Sidon. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1992. – 254 s., fotogr., tab., grafy, mapy. ISBN 80-206-0169-4
- MORAVČÍK, Ctibor #201
Organizace bezpečnostního aparátu v Protektorátu Čechy a Morava / Ctibor Moravčík. – 1. vyd. – Brno: Masarykova univ., 1993. – 16 s. – (Právnícké sešity; č. 49). ISBN 80-210-0713-3
- MORAVČÍK, Ctibor #202
Organizace soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava / Ctibor Moravčík. – 1. vyd. – Brno: Masarykova univ., 1993. – 42 s. – (Právnícké sešity; č. 48). ISBN 80-210-0714-1
- NA VŠECH FRONTÁCH #203
Na všech frontách: Čechoslováci ve 2. světové válce / sestavil V. N. Duben. – 1. vyd. – Praha: Melantrich, 1992. – 331 s., fotogr., mapy. Přeloženo z anglického originálu On all Fronts: Czechs and Slovaks in World War II, Boulder, Co.: East European Monographs 1991. ISBN 80-7023-139-4
- NEČAS, Ctibor #204
Aušvicate hi khér báro: Čeští vězňové cikánského tábora v Osvětimi 2 – Brzezince / Ctibor Nečas. – 1. vyd. – Brno: Masarykova univ., 1992. – 247 s. ISBN 80-210-0398-7
- SLÁDEK, Oldřich #205
Přicházeli z nebe / Oldřich Sládek. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1993. – 268 s. – (Dokumenty; sv. 230). ISBN 80-206-0289-5
- SVOBODA, Gustav #206
Ti, kteří se nevrátili / Gustav Svoboda. – Praha: Správa sociálního řízení FMO, 1992. – 87 s., obr.
- ŠOLC, Jiří #207
A zpívali jsme Tipperary. Výcvik československých parašutistů ve Velké Británii / Jiří Šolc. – 1. vyd. – Praha: Merkur, 1993. – 94 s. ISBN 80-7032-853-3
- THERESIENSTADT #208
Theresienstadt in der „Endlösung der Judenfrage“. – Praha: Panorama, 1992. – 312 s., fotogr. ISBN 80-7038-283-X
- VATIKÁN A SLOVENSKÁ REPUBLIKA #209
Vatikán a Slovenská republika (1939-1945): Dokumenty / sestavili Ivan Kamenec, Vilém Prečan, Stanislav Škorvánek. – 1. vyd. – Bratislava: Slovak Academic Press, 1992. –

228 s. Historický ústav SAV. – Ústav pro soudobé dějiny ČAV. ISBN 80-85665-00-X

VRABEC, Václav #210
Antifašistický odboj: Zmařené naděje / Václav Vrabec; úvod Radomír V. Luža. – 2. vyd. – B.m.: Masarykova dělnická akademie, 1992. – 88 s. Učební pomůcka. – Prvé samizdatové vydání v roce 1985.

ZA OBNOVU STÁTU #211
Za obnovu státu Čechů a Slováků 1938-1945: Slovníková příručka. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. – 130 s. ISBN 80-04-26134-5

ŽENY #212
Ženy bojující v zahraničních jednotkách za druhé světové války / předmluva Karel Richter. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1992. – 77 s., fotogr. ISBN 80-206-0363-8

Viz též: 99, 125, 127, 129, 131, 134, 136, 137, 138, 141, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 156, 157, 158, 159, 160, 164, 166, 240, 244, 257, 274, 282, 283, 289, 290, 294, 295, 296, 300

IV.C 1945-1948

FIERZOVÁ, Olga #213
Dětské osudy z doby poválečné: Záznamy ze záchranné akce přátel Milíčova domu v Praze / Olga Fierzová. – 1.vyd. – Praha: Spolek přátel mládeže a družstva Milíčův dům, 1992. – 114 s., fotogr. – Dokumentaci autentických příběhů dětí, matek a celých rodin přeložila z němčiny a upravila Olga Fierzová

KOCIAN, Jiří #214
Poválečný vývoj v Československu – 1945-1948 / Jiří Kocian. – 2. vyd. – Praha: Stát. pedagog. nakl., 1993. – 75 s. – (Zájmové náklady) Historický ústav ČSAV na pomoc škole. ISBN 80-04-26312-7

KUČERA, Jaroslav #215
Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva: Problémy jejich přesného vyčíslení / Jaroslav Kučera. – 1. vyd. – Praha: Federální min. zahr. věcí, 1992. – 57 s. ISBN 80-900706-0-4

PEROUTKA, Ferdinand #216
Byl Edvard Beneš vinen? / Ferdinand Peroutka. – 1. vyd. – Jinočany: Nakladatelství H & H, 1993. – 26 s. – (Knihnice Společnosti Edvarda Beneše; 3). Text přejetý z pařížského vydání 1949 (první vydání), 1950 (druhé vydání). ISBN 80-85467-98-4

SOMMER, Karel #217
Unra a Československo / Karel Sommer. – Opa-va: Slezský ústav AV ČR, 1993. – 112 s., fotogr.

STANĚK, Tomáš #218
Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa 1918-1948: Studijní materiál / Tomáš Staněk. – 1. vyd. – Ostrava: Amosium servis, 1992. – 111 s. ISBN 80-85498-04-9

VACULÍK, Jaroslav #219
Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945-1950 / Jaroslav Vaculík. – 1. vyd. – Brno: Masarykova univ., 1993. – 158 s. – (Sborník prací pedagogické fakulty MU v Brně; sv. 48) ISBN 80-210-0585-8

Viz též: 99, 109, 115, 116, 122, 127, 131, 136, 137, 143, 145, 147, 153, 160, 166, 240, 247, 257, 274, 286, 289, 290, 294, 295, 297, 299, 300

IV.D 1948-1967

BÍLEK, Jiří – KAPLAN, Karel #220
Pomocné technické prapory 1950-1954; Tábory nucené práce v Československu v letech 1948-1954: Vznik, vývoj, organizace a činnost / Jiří Bílek, Karel Kaplan. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. – 199 s., tab. – (Sešity ÚSD; 3/1992). ISBN 80-85270-06-4

KAPLAN, Karel #221
Aparát ÚV KSČ v letech 1948-1968. Studie a dokumenty / Karel Kaplan. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. – 151 s. – (Sešity ÚSD; sv. 10). ISBN 80-85270-20-X

KAPLAN, Karel #222
Nekrvavá revoluce / Karel Kaplan. – 1. vyd. – Praha: Mladá fronta, 1993. – 447 s., fotogr.,

tab. – (Archiv; 68) – 1. české vydání v nakl. 68-Publishers, Toronto 1985. ISBN 80-204-0145-8

KAPLAN, Karel – PACL, Vladimír #223
Tajný prostor Jáchymov / Karel Kaplan, Vladimír Pacl. – České Budějovice: Actys, 1993. – 191 s., obr. ISBN 80-901234-2-2

RADOSTA, Petr #224
Protikomunistický odboj: Historický nástin / Petr Radosta. – 1. vyd. – Praha: EGEM, 1993. – 156 s. ISBN 80-85395-25-8

ŠUTAJ, Štefan #225
„Akcia Juh“. Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949. Štúdia / Štefan Šutaj, předmluva Karel Kaplan. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. – 84 s. – (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR; sv. 8). – Angl. souhrn. Příloha: Výber dokumentov k Akcii Juh. ISBN 80-85270-14-5

TÁBORY #226
Tábory nucené práce a další projevy perzekuce 1948-1954: Sborník konference SÚ ČSAV a KH FF SU / redaktor Zdeněk Jirásek. – Opa-va: Slezská universita, 1991. – 98 s. Sborník prací Filozofické fakulty Slezské univerzity.

Viz též: 99, 106, 107, 109, 114, 121, 122, 126, 127, 130, 136, 137, 140, 142, 143, 147, 149, 151, 153, 157, 162, 165, 168, 170, 173, 174, 241, 247, 248, 252, 286, 289, 294, 297, 298, 300

IV.E 1968-1969

BRAXÁTOR, František #227
Slovenský exil '68 / František Braxátor. – 1. vyd. – Bratislava: Lúč, 1992. – 254 s., fotogr. ISBN 80-7114-057-0

ČESKOSLOVENSKO ROKU 1968 #228
Československo roku 1968. 1. díl, Obrodný proces; 2. díl, Počátky normalizace. – 1. vyd. – Praha: Parta, 1993. – 207 s., 134 s. ISBN 80-901337-7-0, 80-901337-8-9

KAPLAN, Karel #229
Československo v letech 1967-1969. 4. část / Karel Kaplan. – 1. vyd. – Praha: Státní pedagogické nakl., 1993. – 81 s. ISBN 80-04-26142-6

MARKOV, Georgi #230
Úvahy o československém jaru 1968 / Georgi Markov; předmluva Bojan Ničev; přeložil Vladimír Kříž. – 1. vyd. – Praha: Euroslavica – Bulharské kulturní a informační středisko, 1991. – 64 s. ISBN 80-85494-00-0

PROMĚNY PRAŽSKÉHO JARA #231
Proměny Pražského jara 1968-1969: Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti / připravili a uspořádali Jindřich Pecka, Vilém Prečan. – 1. vyd. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Brno: Doplněk, 1993. – 446 s. – (Studie, materiály, dokumenty; sv.2). ISBN 80-85270-10-2 (USD), 80-85765-02-0 (Doplněk)

SLOVENSKÁ SPOLOČNOSŤ #232
Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967-1970: Zborník štúdií. Zv. 1-3. – Bratislava: Komisia vlády SR pre analýzu hist. udalostí r. 67-70 a Politologický kabinet SAV, 1992. – 275 s., 233 s., 206 s.

ŠIKL, Václav #233
Předčasná vzpoura? / Václav Šikl. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1992. – 124 s. – Původně vyšlo pod názvem Nač jaru nezbyl čas v nakladatelství 68-Publishers, Toronto 1979. ISBN 80-206-0158-9

Viz též: 96, 99, 113, 117, 124, 126, 132, 143, 149, 152, 162, 163, 168, 169, 170, 173, 174, 241, 248, 252, 284, 289, 298

IV.F 1970-1989

OTÁHAL, Milan #234
Der rauhe Weg zur „samtenen Revolution“. Vorgeschichte, Verlauf und Akteure der anti-totalitären Wende in der Tschechoslowakei / Milan Otáhal. – Köln: Bundesinstitut für ost-wiss. und internat. Studien, 1992. – 46 s. – (Bericht des BIOst; Nr. 25/1992).

PROKŠ, Petr #235
Konec jednoho experimentu: Krize a pád totalitního režimu v Československu 1968-1989 / Petr Prokš. – 1. vyd. – Jinočany: H & H, 1993. – 66 s. – (Panorama dějin; sv. 9. Nové pohledy) ISBN 80-85787-08-3

Viz též: 68, 71, 93, 100, 108, 126, 130, 132, 137, 139, 143, 149, 151, 152, 162, 168, 169, 170, 173, 174, 180, 248, 252, 289, 298

IV.G 1990-1992

DŮSLEDKY ROZDĚLENÍ #236
Důsledky rozdělení Československa / redakční úprava Christopher Lord. – Praha: Ústav sociálně politických věd, 1992. – 44 s. Mezinárodní fórum Univerzita Karlova, Praha – sborník referátů.

GARGULÁK, Rostislav #237
Třiletí presidenta Václava Havla / Rostislav Gargulák. – Brno: Mezinárodní polit. ústav, 1993. – 28 s.

JIČÍNSKÝ, Zdeněk #238
Československý parlament v polistopadovém období / Zdeněk Jičínský. – Praha: Nadas, 1993. – 175 s. ISBN 80-7030-186-4

ŽÁKOVÁ, Zdeňka – ŽÁK, Miroslav #239
Hon na Slušovice / Zdeňka Žáková, Miroslav Žák. – 1. vyd. – Praha: Futura, 1992. – 140 s. ISBN 85523-15-9

Viz též: 40, 46, 47, 48, 52, 53, 60, 61, 62, 64, 76, 88, 90, 96, 102, 103, 104, 110, 112, 118, 119, 120, 123, 155, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 177, 178, 179, 180, 289, 298

IV.H Více období (mimo tituly uvedené pod VA-G)

ADAMOVIČ, Karolína – #240
ZAVACKÁ, Katarína – KAPLAN, Karel
Stručné dějiny práva v ČSR v období 1938 – počátek roku 1948 se zřetelem k vývoji v českých zemích; Ústavní vývoj na Slovensku v období od 6.10.1938 do apríla 1945; První poválečná vláda: Komentované dokumenty / Karolína Adamovič, Katarína Zavacká, Karel Kaplan. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV 1992. – 165 s. – (Sešity ÚSD; sv.5). – Angl. souhrn. ISBN 80-85270-09-9

CYSAŘOVÁ, Jarmila #241
Česká televizní publicistika. Svědectví šedesátých let / Jarmila Cysařová. – Praha: Česká televize, 1993. – 145 s. – (Edice Česká televize; řada 1, sv. 66). ISBN 80-85005-03-4

HOŘEC, Jaromír #242
Nedělitelná svoboda; Podkarpatská Rus / Jaromír Hořec. – Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1992. – 22 s. – (Podkarpatská Rus; sv.1)

JOSTEN, Josef #243
Československo žaluje / Josef Josten. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1993. – 190 s., fotogr. ISBN 80-206-0386-7

JUZA, Josef – PTÁČEK, Josef #244
Občané okresu Rychnov n. Kněžnou v zahraničním odboji v letech 1936-1945 / Josef Juza, Josef Ptáček. – Rychnov n. Kn.: Okresní úřad, 1993. – 214 s., fotogr.

K HOSPODÁŘSKÝM A SOCIÁLNÍM DĚJINÁM #245

K hospodářským a sociálním dějinám 19. a 20. století; Zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte im 19. a 20. Jahrhundert. 2. Díl. – Opava: Slezský ústav ČSAV, 1991. – 300 s., tab. grafy. – (Práce Slezského ústavu ČSAV v Opavě. Řada B Hospodářské a sociální dějiny).

KALISTA, Zdeněk #246
Stručné dějiny československé / Zdeněk Kalista; doslov Michal Svatoš. – 2. vyd. – Praha:

Vyšehrad, 1992. – 410 s., fotogr.
ISBN 80-7021-123-7

KAPLAN, Karel #247
Majetkové zdroje KSČ v letech 1945-1952:
Studie / Karel Kaplan. – Praha: Ústav pro sou-
dobé dějiny AV ČR, 1993. – 83 s. – (Sešity ÚSD;
sv. 6). Angl. souhrn. ISBN 80-85270-11-0

KAPLAN, Karel #248
Sociální souvislosti krizí komunistického reži-
mu v letech 1953-1957 a 1968-1975 / Karel
Kaplan. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV
ČR, 1993. – 98 s. – (Sešity ÚSD; sv. 9). – Angl.
souhrn. ISBN 80-85270-15-3

KDE DOMOV #249
Kde domov můj?: 72 let Československa /
uspořádal Vlastimil Ježek...[aj.]. – 1. vyd. –
Praha: Evropský kulturní klub, 1992. – 304 s.,
fotogr. Pamětní tisk výstavy Kde domov můj?
konané v Paláci Hybernů v Praze od 4. května
do 24. června 1990.

MORAVA #250
Morava v českém státě včera, dnes a zítra:
Příspěvek k diskusi na téma: Jaký národ žije
na Moravě? / redakce Jiří Pernes. – Brno: Mo-
ravské zemské muzeum, 1992. – 89 s. – (Vě-
decká zasedání Moravského zemského muzea;
sv. 1). Sborník přednášek a hl. diskusních
přísp., přednesených na stejnomenné konfe-
renci, pořádané Morav. zemským muzeem dne
16. května 1991 v Brně. ISBN 80-70028-026-3

RENNER, Hans – SAMSON, Ivo #251
Dejiny Česko-Slovenska po roku 1945 / Hans
Renner, Ivo Samson. – Bratislava: Slovak
Academic Press, 1993. – 207 s.
ISBN 80-85665-16-6

SBORNÍK. 12 #252
Sborník k dějinám 19. a 20. století. 12 / ved.
red. Vlastislav Lacina. – Praha: Historický
ústav ČSAV, 1991. – 212 s., tab.
ISBN 80-85268-09-4

SBORNÍK. 13 #253
Sborník k dějinám 19. a 20. století. 13. / ve-
doucec redaktor Vlastislav Lacina. – 1. vyd. –

Praha: Historický ústav, 1993. – 366 s.
ISBN 80-85268-17-5

SEDLÁČEK, Karel #254
Volá Svobodná Evropa / Karel Sedláček. –
Praha: Archa 90, 1993. – 164 s., fotogr. – His-
torie čsl. sekce RFE. ISBN 80-901117-5-0

SLEZSKO #255
Slezsko v dějinách českého státu. Stav a úko-
ly výzkumu; Schlesien in der Geschichte des
böhmischen Staates. Zustand und Aufgaben
der Forschung. – Opava: Slezský ústav, 1991.
– 309 s. – (Práce Slezského ústavu ČSAV
v Opavě. Řada A: Dějiny Slezska).

STRÁNKAMI #256
SOUDOBÝCH DĚJIN
Stránkami soudobých dějin: Sborník statí
k pětadesátinám historika Karla Kaplana /
připravil a uspořádal Karel Jech. – Praha:
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. –
287 s.
ISBN 80-85270-16-1

TÁBORSKÝ, Eduard #257
Prezident Beneš mezi Západem a Východem /
Eduard Táborský; přeložil Petr Valenta. –
1. vyd. – Praha: Mladá fronta, 1993. – 327 s.
– (Archiv; sv. 69). ISBN 80-204-0365-5

V. TEMATICKÁ ČÁST

V.A Střední a východní Evropa

GROCKI, Michal #258
Konfidenti mezi námi / Michal Grocki; před-
mluva Petruška Šustrová; doslov Jan Frolík. –
Praha: Instiit. pro středoevropskou kulturu
a politiku, 1993. – 98 s. – přeloženo z polské-
ho orig. ISBN 80-85241-42-0

LITERA, Bohuslav #260
Studená válka: Mezinárodní vztahy 1945-
1963 / Bohuslav Litera. – 1. vyd. – Jinočany:
H & H, 1993. – 72 s. – (Panorama dějin; sv. 6.
Nové pohledy). ISBN 80-85467-38-0

- MEDVEDEV, Roj #261
Stalin a stalinizmus. Historické črty / Roj Medvedev. – 1. vyd. – Bratislava: Obzor, 1990. – 228 s. – Přeloženo z ruského orig. O Staline i stalinizme, Znamia, roč. 1989, č. 1-4. ISBN 80-215-0079-4
- POLITICKÁ #262
Politická a ekonomická transformace v zemích střední a východní Evropy. – Praha: Franc. ústav pro výzkum ve společ. vědách, 1993. – 154 s. – (Cahiers du CeFREs; č. 3)
- SONDY K DĚJINÁM SSSR #263
Sondy k dějinám SSSR 1917-1991: Studie a články / uspořádali Vladislav Moulis, Zdeněk Sládek, Emil Voráček. – Praha: Ústav dějin střední a východní Evropy AV ČR, 1993. – 239 s.
- V.B Československé a české vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C, V.D)*
- Viz: 111, 169, 189, 190, 195, 197, 217, 219
- V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy*
- BORÁK, Mečislav – #264
ŽÁČEK, Rudolf
„Ukradené vesnice“: Musí Češi platit za 8 slovenských obcí? / Mečislav Borák, Rudolf Žáček. – 1. vyd. – Těšín: Sřinga, 1993. – 32 s., mapy. ISBN 80-85491-43-5
- INTERPRETÁCIA #265
Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov v súvislosti s vybranými etnickými a sociálno-psychologickými charakteristikami: Výsledky výskumu v súbore učiteľov. – Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1992. – 17 s.
- LETTRICH, Jozef #266
Dejiny novodobého Slovenska – History of Modern Slovakia / Jozef Lettrich. – Bratislava: Archa, 1993. – 224 s. Kópiu originálu rukopisu dali k dispozícii Hoover Inst. Archives, Stanford Univ., California, z uloženej tam písomnej pozostalosti Dr. Jozefa Lettricha. ISBN 80-7115-045-2
- MARSINA, Richard #267
Slovenské dejiny / Richard Marsina...[aj.]. – Martin: Matica Slovenská, 1992. – 334 s., obr. ISBN 80-7090-239-6
- NEZNÁMI #268
Neznámi Rómovia: Zo života a kultúry Cigánov-Rómov na Slovensku / zostavil Arne B. Mann. – Bratislava: Ister Science Press, 1992. – 207 s., fotogr. ISBN 80-900486-2-5
- SLOVENSKO-MAĎARSKÉ #269
VZŤAHY
Slovensko-maďarské vzťahy v 20. storočí / zostavil Peter Zelenák. – Bratislava: Historický ústav SAV, 1992. – 112 s. ISBN 80-900442-4-7
- ŠPIESZ, Anton #270
Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu / Anton Špiesz. – Bratislava: Perfekt, 1992. – 193 s. ISBN 80-85261-44-8
- WINKLER, Tomáš #271
Vrastanie do času: Rozprávanie o Matici slovenskej / Tomáš Winkler. – 1. vyd. – Martin: Matica slovenská, 1992. – 146 s. ISBN 80-7090-047-4
- Viz tiež: 52, 101, 117, 148, 157, 174, 176, 177, 194, 196, 209, 225, 227, 232, 236, 240, 275, 279, 280, 281, 284, 296
- V.D Česko/československo-německé vztahy*
- DEUTSCHE UND TSCHECHEN #272
Deutsche und Tschechen neue Hoffnung?; Češi a Němci nová naděje? / editoři Franz Olbert, Petr Prouza. – 1. vyd. – Praha: Nadace Bernarda Bolzana, 1992. – 264 s., fotogr. Soub. něm. text.
- NĚMCI, ČEŠI, SLOVÁCI #273
Němci, Češi, Slováci: Souběžné a rozdílné tendence jejich společenského vývoje 1815-1918 / k vyd. připravili Jiří Kořalka, Hans

Mommsen. – 1. vyd. – Praha: Federální min. zahr. věcí, 1992. – 206 s.
ISBN 80-9000706-1-2

TOMS, Jaroslav #274
Přehled vývoje česko-německých vztahů na území České republiky od 12. století do roku 1947 / Jaroslav Toms. – 1. vyd. – Plzeň: Západočeská univ., 1993. – 136 s.
ISBN 80-7043-093-1

Viz též: 58, 87, 105, 186, 199, 201, 202, 210, 218

V.E Židé v Československu

AUGUSTÍN, Milan #275
Krátké dějiny Židů na Slovensku / Milan Augustín. – 1. vyd. – Bratislava: Slov. nář. múzeum, 1993. – 105 s., fotogr.
ISBN 80-900498-6-9

KLENOVSKÝ, Jaroslav #276
Židovské památky Třebíče / Jaroslav Klenovský. – Třebíč: Městský úřad, 1991. – 22 s.

PĚKNÝ, Tomáš #277
Historie Židů v Čechách a na Moravě / Tomáš Pěkný. – 1. vyd. – Praha: Sefer, s.r.o., 1993. – 430 s. – (Judaika; sv.2). ISBN 80-900895-4-2

SADEK, Vladimír – #278
FRONKOVÁ, Anita – ŠEDINOVÁ, Jiřina
Židovské dějiny, kultura a náboženství / Vladimír Sadek, Anita Fronková, Jiřina Šedinová. – 1. vyd. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. – 59 s. – (Pomocné knihy pro žáky). ISBN 80-04-25998-7

Viz též: 129, 141, 156, 164, 167, 200, 208

V.F Osobnosti, biografie

ANDREJ HLINKA #279
A JEHO MIESTO
Anderj Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách. Zborník prednášok z vedeckého sympózia. Bratislava 20. 9. 1991 / zostavili František Bielik a Štefan Borovský. – 1. vyd.

Bratislava: DaVeI, 1991. – 161 s., fotogr.
ISBN 80-900931-0-8

ANDREJ HLINKA V SLOVE #280
Andrej Hlinka v slove a obraze: Zborník článkov a fotografií / zostavili Ján Mešťančík, František J. Fuga, Jozef Kirschbaum. – Toronto: Zahraničná Matica slovenská, 1991. – 349 s., fotogr.

BARTLOVÁ, Alena #281
Andrej Hlinka / Alena Bartlová; úvod Štefan Borovský. – 1. vyd. – Bratislava: Obzor, 1991. – 118 s., fotogr. ISBN 80-215-0204-5

ČELOVSKÝ, Boris #282
Ta ženská von Hohenlohe / Boris Čelovský. – 1. vyd. – Ostrava: Sřinga, 1993. – 201 s., fotogr. ISBN 80-85491-38-9

DR JAROSLAV MEZNÍK #283
Dr Jaroslav Mezník, prezident země moravsko-slezské. – 2. vyd. – Brno: Masarykova společnost, pob. Brno, 1993. – 21 s. – Členský tisk. – Soubor statí a vzpomínek. 1. vyd. 1946.

DUBČEK #284
Dubček známy neznámy / zostavila Tereza Michalová. – 1. vyd. – Bratislava: Bradlo, 1993. – 147 s., fotogr. ISBN 80-7127-020-2

HANZAL, Josef #285
Antonín Švehla: K 120. výročí narození a 60. výročí úmrtí / Josef Hanzal. – Jinočany: H & H, 1993. – 55 s., fotogr. – (Panorama dějin; sv. 3. Historické osobnosti). ISBN 80-85467-13-X

KAPLAN, Karel #286
Poslední rok prezidenta. Edvard Beneš v roce 1948 / Karel Kaplan. – 1. vyd. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. – 174 s. – Angl. souhrn. ISBN 80-85270-18-8

KAUTMAN, František #287
Naděje a úskalí českého nacionalismu: Viktor Dyk v českém politickém životě / František Kautman. – Praha: Česká expedice, 1992. – 101 s. ISBN 80-85281-28-7

KLIMEK, Antonín #288
Zrození státníka: Edvard Beneš 28.5.1884-24.9.1919 / Antonín Klimek. – Praha: Melan-

trich, 1992. – 32 s., fotogr. – (Slovo k historii: Sešity k poznání národní minulosti; 38)

KOSATÍK, Pavel #289
Osm žen z Hradu: Manželky prezidentů / Pavel Kosatík. – 1. vyd. – Praha: Mladá fronta, 1993. – 340 s., fotogr. ISBN 80-204-0367-1

KOTYK, Václav #290
Jan Masaryk: Diplomát krizových let / Václav Kotyk. – Jinočany: H & H, 1993. – 83 s., fotogr. – (Panorama dějin; sv. 1. Historické osobnosti). ISBN 80-85467-80-1

MAREK, Jaroslav #291
Jaroslav Goll / Jaroslav Marek. – 1. vyd. – Praha: Melantrich, 1991. – 354 s., fotogr. – (Odkazy: Osobnosti naší minulosti; 94. sv). ISBN 80-7023-100-9

MARKOVÁ-KOTYKOVÁ, Marta #292
Mýtus Milena. Milena Jesenská jinak / Marta Marková-Kotýková. – Praha: Primus, 1993. – 166 s., fotogr., kresby. ISBN 80-85625-14-8

MASARYKŮV #293
Masarykův sborník VII. T.G.M. a naše současnost (1980) / vyd. Milan Machovec, Petr Pithart, Miloš Pojar. – Praha: Academia, 1992. – 553 s. – Vzpomínky, stati, dokumenty, bibliografie. Poprvé vyšlo jako samizdat 1980. ISBN 80-200-0271-5

MILADA HORÁKOVÁ #294
Milada Horáková (1901-1950). – Praha: Melantrich, 1990, – 55 s., fotogr. – Pamětní tisk k 40. výročí tragické smrti dr. Milady Horákové. Sborník dokumentů, vzpomínek a fotografií.

ORT, Alexandr #295
Dr. Edvard Beneš – evropský politik / Alexandr Ort. – 1. vyd. – Praha: Vysoká škola ekonomická, 1993. – 227 s. ISBN 80-7079-243-4

POKUS O POLITICKÝ A OSOBNÝ PROFIL #296
Pokus o politický a osobní profil Jozefa Tisu / sestavil Valerián Bystrický, Štefan Fano; úvod Dušan Kováč. – Bratislava: Historický ústav SAV, 1992. – 380 s. Zborník materiálov

z vedeckého sympózia Častá-Papiernička 5.-7. mája 1992. ISBN 80-900441-5-8

PRAŽSKÝ PRIMÁTOR #297
Pražský primátor. Památke dr. Petra Zenkla, bývalého niekoľikanásobného primátora hlavného mesta Prahy / sebral, uspořádal, editoval a do tisku dal Jožka Pejskar. – 1. vyd. – Praha: vl. n., 1993. – 199 s., fotogr.

SIMMONS, Michael #298
Nesmělý prezident / Michael Simmons. – 1. vyd. – Praha: Volvox Globator, 1993. – 219 s., fotogr. Přeloženo z angl. orig. The Reluctant President, Londýn: Methuen 1991. ISBN 80-85769-04-2

TAX, Petr #299
Osudová rozcestí a Evžen Erban: 3. díl. 1948 Rok tří předpokladů / Petr Tax. – 1. vyd. – Praha: Nakladatelství dopravy a spojů, 1992. – 71 s., fotogr. – (Edice Osobnosti Nadas). ISBN 80-7030-155-4

VLADIMÍR CLEMENTIS #300
Vladimír Clementis – život a dielo v dokumentoch: Politik, ktorý citoval, recitoval a dovoľoval sa slovenských básnikov / autorsky spracoval Štefan Drug. – 1. vyd. – Martin: Osveta, 1993. – 436 s., fotogr. ISBN 80-217-0434-9

Viz též: 21, 38

V.G Kultura, umění, literatura

INOV, Igor #301
Jak to všechno bylo, pane Werichu? / Igor Inov; přeložila Libuše Kozáková; autor doslovu František Černý. – 1. vyd. – Praha: Karolinum, 1992. – 264 s., fotogr. ISBN 80-7066-539-4

LIEHM, Antonín J. #302
Příběhy Miloše Formana / Antonín J. Liehm. – 2. vyd. – Praha: Mladá fronta, 1993. – 196 s., fotogr. ISBN 80-204-0388-4

OLIČ, Jiří #303
... nejlépe tlačit vlastní káru sám. Život Josefa Váchala / Jiří Olič. – 2. vyd. – Praha: Paseka, 1993. – 257 s., fotogr. ISBN 80-85192-57-8

- SOVÁK, Jiří –
KOPECKÁ, Slávka #304 ská 29, Praha 1, 5.-31. říjen 1993. – Praha:
Klub Obratník, 1993. – 63 s., fotogr. Katalog
Sovák podruhé: Smích léčí aneb Neberte se výstavy.
tak vážně! / Jiří Sovák, Slávka Kopecká. –
Praha: Humor a kvalita, 1993. – 188 s., fotogr. Viz též: 43, 37, 45, 122, 137, 140, 149, 162,
ISBN 80-900776-4-1 170, 172, 180, 181, 182, 292
- TOPIČŮV DŮM #305
Topičův dům, nakladatelské příběhy 1883-
1949. Výstavní síň České spořitelny, Rytíř-

Rejstřík autorů (uvedených v záhlaví)

- ADAMOVIČ, Karolina 75, 240
 ARON, Raymond 54, 55
 AUGUSTÍN, Milan 275
 BARTLOVÁ, Alena 281
 BERGER, Peter L. 56
 BÍLEK, Jiří 220
 BORÁK, Mečislav 264
 BRANALD, Adolf 122
 BRAXÁTOR, František 227
 BROD, Toman 197
 BROKLOVÁ, Eva 183
 BRZEZINSKI, Zbigniew 57
 BUBÍLKOVÁ, Zuzana 123
 CYSAŘOVÁ, Jarmila 241
 ČADILOVÁ, Kateřina 10
 ČELOVSKÝ, Boris 282
 ČERMÁK, Miloš 174
 ČERNÝ, Václav 125
 DIENSTBIER, Jiří 169
 DROCÁR, Jan 22
 DRUCKER, Peter 59
 DUBČEK, Alexander 126
 DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra 60
 DVOŘÁKOVÁ, Zora 146
 van EYCK, Manuel F. 198
 FAJTL, František 127
 FIERZOVÁ, Olga 213
 FILIP, Jan 62
 FINKIELKRAUT, Alain 63
 FOUILLOUX, Danielle 25
 FRAJDL, Jiří 184, 199
 FREIOVÁ, Michaela 64
 FROMM, Erich 65
 FRONKOVÁ, Anita 278
 GALANDAUER, Jan 185
 GARGULÁK, Rostislav 237
 GARTON ASH, Timothy 66
 GEIST, Bohumil 26
 GELLNER, Arnošt 67
 GOEBBELS, Josef 128
 GOTT, Karel 170
 GREENFIELDOVÁ, Hana 129
 GROCKI, Michal 258
 GUÉGUEN, Daniel 28
 HAJDA, Josef 130
 HALADA, Jan 29
 HÁLOVÁ, Marie 16
 HANZAL, Josef 285
 HAVEL, Václav M. 131
 HEIN, Milan 173
 HLADÍKOVÁ, Mil. 30
 HLAVSA, Milan 132
 HLINKA, Andrej 133
 HEJDÁNEK, Ladislav 68
 HOLKA, Peter 175
 HOŘEC, Jaromír 242
 HŮLA, Jan 171, 172
 CHURCHILL, Winston S. 134
 INOV, Igor 301
 JEDLIČKA, Josef 135
 JIČÍNSKÝ, Zdeněk 238
 JÍLEK, Dalibor 31
 JOSTEN, Josef 243
 JUZA, Josef 113, 244
 KALINOVÁ, Lenka 100
 KALISTA, Zdeněk 246
 KAPFERER, Jean-Noel 69
 KAPLAN, Karel 220, 221, 222, 223, 229, 240,
 247, 248, 286
 KAPRÁLOVÁ, Zdena 136
 KARPINSKI, Jakub 70
 KAUTMAN, František 287
 KLAUS, Václav 47, 104
 KLENOVSKÝ, Jaroslav 276
 KLÍMEK, Antonín 191, 288
 KLUSÁKOVÁ, Jana 169, 178
 KOCIAN, Jiří 214
 KOHOUT, Jára 137
 KOMÁREK, Valtr 47
 KOMÁRKOVÁ, Božena 71
 KOPECKÁ, Slávka 304
 KOPECKÝ, Miloš 173
 KORDA, Václav 138
 KOSATÍK, Pavel 289
 KOSÍK, Karel 72
 KOUDELKOVÁ, Libuše 11
 KOVAŘÍK, Jaroslav 139
 KOVÁŘOVÁ, Alena 12
 KRATOCHVIL, Antonín 140
 KREJČÍ, Jaroslav 4, 73
 KRAUS, Ota B. 141
 KROUPA, Jiří 74
 KRYL, Karel 174
 KŘEN, Jan 5
 KRÍŽKOVSKÝ, Ladislav 75
 KUČERA, Rudolf 76
 KUKAL, Karel 142
 KULKA, Erich 200
 KUNC, Jiří 60

- KUNDERA, Ludvík 143
KURAL, Václav 186
KUTNAR, František 144
LANGER, Kurt 145
LANGLOIS, Anna 25
LE MOIGNÉ, Alice 25
LETTRICH, Jozef 266
LEVORA, Vladimír 146
LEVY, David J. 77
LIEHM, Antonín J. 302
LIST, Vladimír 147
LITERA, Bohuslav 260
MAREK, Jaroslav 6, 291
MARCUSE, Herbert 78
MARKOV, Georgi 230
MARKOVÁ-KOTYKOVÁ, Marta 292
MARSINA, Richard 267
MATOUŠ, Václav 113
MEDRICKÝ, Gejza 148
MEDVEDEV, Roj 261
MENŠÍK, Vladimír 149
MILL, John Stuart 80
MINÁČ, Vladimír 175
MONTGOMERY, Bernard Law 150
MORAVČÍK, Ctibor 201, 202
MRVA, Jiří 130
MYŠKA, Věroslav 18
NEČAS, Ctibor 204
NERMUŤ, Jindřich 151
NESVADBÍK, Lumír 18
NETT, Alexander 50
NEWMAN, Ja'akov 35
NISBETT, Robert 82
NOVAK, Michael 51
NUTZ, Ota 181, 182
OKÁLI, Ivan 52
OLIČ, Jiří 303
ORT, Alexandr 295
OTÁHAL, Milan 234
PATOČKA, Jan 83, 84, 85
PAVLÍČEK, František 152
PEKAŘ, Josef 188
PĚKNÝ, Tomáš 277
PELC, Jan 132
PEROUTKA, Ferdinand 216
PFAFF, Ivan 189, 190
PLANÁ, Ivana 19
POKORNÝ, Pavel R. 36
PROKŠ, Petr 235
PŘIKRYL, Vladimír 153
PTÁČEK, Josef 244
PUTÍK, Jaroslav 154
RÁDL, Emanuel 87
RANSDORF, Miloslav 60, 88
RATAJ, Jan 191
RAUS, Daniel 176
RAVIK, Slavomír 89
RENNER, Hans 251
ROTHMAYEROVÁ, Gabriela 155
SADEK, Vladimír 278
SAMSON, Ivo 251
SARVAŠ, Rostislav 170
SEDLÁČEK, Karel 254
SCHELLE, Karel 74
SCHÖNOVÁ, Vlasta 156
SCHWARZENBERG, Karel 178
SIMMONS, Michael 298
SIVAN, Gavri'el 35
SLÁDEK, Oldřich 205
SLÁDEK, Zdeněk 192
SMÉKALOVÁ, Naďa 12
SOMMER, Karel 217
SOMMR, Josef 158
SOVÁK, Jiří 304
STANĚK, Tomáš 218
STEINER, Jan 193
STRÁSKÝ, Jan 179
STROŽ, Daniel 180
SUK, Jaroslav 41
SVOBODA, Gustav 206
SVOBODA, Ludvík 159
ŠAFAŘÍK, Josef 92
ŠEDINOVÁ, Jiřina 278
ŠIKL, Václav 233
ŠIMEČKA, Milan 93
ŠOLC, Jiří 207
ŠPIESZ, Anton 270
ŠPIRITOVÁ, Alexandra 42
ŠRÁMEK, Jozef 94
ŠTĚPÁNEK, Petr 179
ŠTORCH-MARIEN, Otakar 160
ŠUTAJ, Štefan 225
TÁBORSKÝ, Eduard 257
TAX, Petr 299
TEJCHMANOVÁ, Světlana 195
TOFFLER, Alvin 95
TOMEŠ, Josef 7
TOMS, Jaroslav 274
UHORSKAI, Pavel 161
URBÁNEK, Zdeněk 162
VACULÍK, Jaroslav 219
VEJVODA, Jiří 181, 182

VONDROVSKÝ, Ivo 196
VRABEC, Václav 210
VRKOČOVÁ, Ludmila 164
VRZÁŇOVÁ, Ája 165
VYHNÁLEK, Milan 151
WAGNEROVÁ, Alena 166
WELS, Šimon 167
WICHTERLE, Otto 168
WINKLER, Tomáš 271
WOLF, Josef 44

ZAPPALA, Roberto 98
ZAVACKÁ, Katarína 240
ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica 191
ŽÁČEK, Rudolf 264
ŽÁK, Miroslav 239
ŽÁKOVÁ, Zdeňka 239

Rejstřík názvů (uvedených v záhlaví)

- Adresář knihoven a informačních institucí 8
 Adresář veřejných knihoven ČR 9
 Akce B 106
 Akce K 107
 Aktuální otázky českého a československého konstitucionalismu 53
 Andrej Hlinka a jeho místo v slovenských dějinách 279
 Andrej Hlinka v slove a obraze 280
 Byli jsme při tom 124
 Čas demokratické iniciativy 1987-1990 108
 Československo a Izrael v letech 1945-1956 109
 Československo roku 1968 228
 Československý biografický slovník 21
 Češi a Němci nová naděje? 272
 Češi a Němci – věční sousedé 58
 Dějiny a paměť 1
 Dějiny SSSR v západní sovětologii 2
 Deutsche und Tschechen neue Hoffnung 272
 Dr Jaroslav Mezník 283
 Dubček známy neznámy 284
 Duhový program 110
 Důsledky rozdělení Československa 236
 Ekonomické perspektivy České republiky 46
 Encyklopedie osobností Evropy 23
 Encyklopedie špionáže 24
 Europe: Czechoslovak view 111
 Federální shromáždění ČSFR: 7. volební období 112
 Exil a domov 61
 Geografický místopisný slovník světa 27
 H. Gordon Skilling: 1912-1992 3
 Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov 265
 K hospodářským a sociálním dějinám 19. a 20. století 245
 K proměnám sociální struktury v Československu 1918-1968 99
 Kde domov můj: 72 let Československa 249
 Kdo je kdo ve světové politice 32
 Kdy zeměli...? 33
 Knihy českých a slovenských autorů vydané v zahraničí v letech 1948-1978 17
 Lexikon české literatury 34
 Liberální ekonomie: Kořeny euroamerické civilizace 49
 Maďarská menšina na Slovensku 101
 Masaryk a myšlenka evropské jednoty 79
 Masarykova idea československé státnosti 187
 Masarykův sborník VII. TGM a naše současnost 293
 Milada Horáková 294
 Minority v politice 81
 Morava v českém státě 250
 Na všech frontách 203
 Němci, Češi, Slováci 273
 Neznámí Rómovia 268
 Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953 114
 Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu 296
 Politická a ekonomická transformace v zemích střední a východní Evropy 262
 Politologický sborník 86
 Pražský primátor
 Projev spolkového presidenta Dr. Richarda von Weiszäckera dne 8. 5. 1985 105
 Proměny pražského jara 231
 Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů k 3. březnu 1991 v ČSFR 102
 Příprava ústavy ČSR v letech 1946-1948 116
 Pulitzerova cena: Pěhled nositelů 37
 Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 13
 Rozloučení s Československem 90
 Rozvod po Československu 177
 Sborník k dějinám 19. a 20. století. 12 252
 Sborník k dějinám 19. a 20. století. 13 253
 Seznam osob Univerzity Karlovy – 1993 14
 Slezsko v dějinách českého státu 255
 Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967-1970 232
 Slovensko v rokoch 1967-1970 117
 Slovensko-maďarské vzťahy v 20. storočí 269
 Slovenský biografický slovník 38
 Slovník prvního československého odboje 39
 Sondy k dějinám SSSR 1917-1991 263
 Stará demokracie 91
 Statistická ročenka České republiky 40
 Stránkami soudobých dějin 256
 T. G. Masaryk a Slovensko 194
 Tábory nucené práce a další projevy perzekuce 1948-1954 226
 Theresienstadt in der „Endlösung der Judenfrage“ 208
 Topičův dům, nakladatelské příběhy 1883-1949 305

- Totalita a demokracie 96
Tschechen und Deutsche – ewige Nachbarn 58
Ústava České republiky 118
V roce 1992 zemřeli 43
Václav Nešpor. Personální bibliografie 20
Vatikán a Slovenská republika (1939-1945)
209
Vladimír Clementis 300
Volali jsme bratrství 163
Volby 103
Volby 1992 ČSFR 119
- Volby do Federálního shromáždění ČSFR
v roce 1990 120
Vina a odpuštění 97
Vysoké školy v České republice 15
Vystěhování selských rodin v Akci K (“kula-
ci“) 121
Za obnovu státu Čechů a Slováků 1938-1945
211
Zamlčování překladatelé 45
Ženy bojující v zahraničních jednotkách za
druhé světové války 212

Summaries

The Place of Theory and Theories in the Historiography of the Present

Jaroslav Marek

This article deals with a topic which most historians consider a luxury; as in other areas of Czech thought, so in historiography, one can discern a keen eye on empiricism. Fortunately, the value of historical knowledge is not perforce bound to a deliberate programme. Since the late nineteenth century, however, theoretical questions of historiography have increasingly been gaining in urgency.

In the Czech Lands, the philosophy of history as an historical process became hypertrophied to the detriment of philosophy in the sense of a theory of history (Jan Slavík's analysis): the theory of history has been replaced by the philosophy of history. The latter searches for constants which link the facts of Czech history in connection with the whole, and it follows how the nation realizes higher aims which it has chosen or was given. There are numerous objections to this sort of concept, but the present correct them. Other, larger nations, as well, look in times of crisis for their *raison d'être* in something other than in just being. The search for meaning will be relevant so long as there is a Europe of nations, and historians will not dispose of it by leaving it to others.

The author discusses briefly the main theoretical concepts which have since the late nineteenth century had a real influence on the nature of scholarship and science (individualizing and politicizing historiography, different versions of the influential discipline of social and economic history, historiography according to the Marxist conception, the history of structures and of long duration and its continuation). The common feature of these theories is the tendency to expand increasingly the area of that which is considered not only the mere past but historical fact, as well. This process is continuing before our eyes, but it is not fundamentally changing the complex of methods, techniques and topics of historiography. This mighty body absorbs them into itself and homologizes them. Nevertheless, the deepest, non-ideological stratum of principles of historiography as a science remains unshaken. This has to do with the interpretation of evident and verifiable facts which produce an unmarked, neutral historiography.

In conclusion the author mentions an even more profound theoretical transformation than those which he has already discussed. There is a growing tendency not to turn to the past directly but through knowledge of cultural expression, cultural form and the creation of a picture of the past. This kind of theory turns away from the problem of

what the historian knows and how he knows it, and instead it focuses on considerations of the extent an historian's writing expresses and captures the past by giving it meaning and context. If we took this way of thinking as at least an impetus to thinking about how the historian makes his knowledge accessible, it would be no small feat. The isolation, in which the Czech Republic has been for so long, does not entitle Czech historiography to dress itself up in clothes which Europe has donned hundreds of times; on the other hand, it does not entitle Czechs to revere their own backwardness.

Historiography and Politics

Vilém Prečan

The author starts from the position of an historian stuck between two worlds: the present, in which he is socially and humanly rooted, and the past. This past, of which there remain only sources and tracks in the intellectual and material culture and life of other generations, is what he tries to reconstruct and interpret.

The present, from whose core the historian perceives the past through his own individual perception of the world, is mainly the world of politics. The return of liberty to Czechoslovakia, in November 1989, freed historiography and historians from the limitations and pressures of Communist power, restored them their autonomy from the state. The past, too, was liberated: historical time was restored, historical memory is returning and there is a re-linking to continuity with the past, from which the actual present has begun to draw everything which had for forty years been silenced, denied, condemned to oblivion or interpreted to fit special purposes. Everyone who had been excluded from the national pantheon has returned.

The past, of course, continues to be the battlefield of the living who dress their problems up in historical dress; many of the things, with which the past entered our present, are external; the demonization of certain phenomena and individuals, which we have witnessed, is the reverse side of demythologization. Not only that, but instead of an analysis of culpability, there has been a search for culprits, on whom to place the blame; the principle of collective guilt is applied and new pre-fabricated approaches to historiography arise.

A critical coming to terms with some of the serious phenomena of the past fifty or sixty years has not, according to Prečan, penetrated sufficiently deeply into society's consciousness (these include the circumstances and behaviour of the population in the German Protectorate of Bohemia and Moravia, the treatment of the German question after the Second World War, the internal factors of the Sovietization of Czechoslovakia, the resignation of Czech society during the normalization period under the leadership of Gustáv Husák and, most recently, the confusion of Czech society and Czech politics when faced with the Slovak phenomenon).

We know, of course, that critically coming to terms with the past is a long-term process (as, for example, in Germany and other countries). If, however, we do not want the suppressed past to remain the basis of a trauma or to divide society and fan the flames of political passions, then we cannot put off coping with the past. Of the many problems related to this, the author points out the issue of barriers to communication between historians and high politics.

Prečan concludes that a critical historian cannot lock himself up in his study and that the new circumstances still require civic and scholarly courage. He points out that the historian must in his own interest contribute to the development of political culture and help create the social conditions, in which his scholarly discipline can develop.

Today's community of historians in the Czech Republic, consisting of several generations with different and often opposite experiences, cannot neglect their duty to maintain a critical distance from the political passions of the day and from themselves. It is precisely in this way that they must contend with their own memory and past.

The Nazi's Methods of Germanization in Certain Areas of Life in the Protectorate of Bohemia and Moravia

Petr Němec

The author analyzes some basic principles of the occupation policy both from the point of view of short-term German interests, influenced by the wartime situation, and Germany's long-term global aims. Manifestations of these sometimes conflicting tendencies are examined in various areas of life in the Protectorate. Němec concludes that the whole range of measures of the occupation authorities had consequences for the Germanization of Czech society. In most cases, however, what is of greater significance is the parallel effects of the occupational authorities' basic tendencies; it was not the beginning of the definitive systematic assimilation or Germanization of the Czech area which brought them about, but other causes. The area of schools and education and the overall effect on the young generation, where the Nazis were already proceeding with a clear view to the future, must be evaluated separately from Germanization as a whole. A number of measures here, therefore, were created for the attainment of the aims of Germanization or at least for the creation of the conditions for bringing it about after the German victory which they believed inevitable.

Husák in the Resistance, 1939-1943

Jozef Jablonický

The aim of the article is to assess Gustáv Husák's activity in the resistance. At the time of the creation of the independent Slovak State, Husák was an articulated clerk and without political influence. He was, however, registered in Slovak police files as a Communist. Until his internment in Ilava, in November 1940, he worked with the first zone leadership of the Slovak Communist Party. After being released from custody, he avoided contact with individuals connected with the underground Party. In May 1942, when the persecution of Slovak Communists was intensifying, Husák was remanded in custody for a short time and interrogated about his activity in the period 1939-1940.

During the first six months of 1943, Husák sought contact with the leadership of the underground Communist Party. The latter (in particular, Miloš Hrušovský), however, was not interested in him. Only later that year did Husák become a member of

the Central Committee of the Slovak Communist Party. Then, after the arrest of the fourth underground Central Committee, there was a gap in the activity of the Communist resistance, which was filled after Karol Šmidke returned to Slovakia from the Soviet Union. Working together with Šmidke were Husák and Laco Novomeský, who together with two former Agrarian Party members, Jozef Lettrich and Jan Ursíny, and a Czechoslovak National Socialist, Matěj Josko, signed the December 1943 agreement, the basis of the Slovak National Council.

Jablonický contests both the Stalinist propaganda concerning Husák's allegedly inappropriate or cowardly behaviour after 1939 and the later, unfounded attempts at glorifying him for his activity in the period 1939-1943.

Forum

On the Sudeten German Question

In an attempt to contribute to a scholarly-based discussion on a problem which has with some oversimplification been called the 'Sudeten German Question', *Soudobé dějiny* asked Bohumil Doležal for an article which would serve as the starting point for such a discussion. The editorial group then turned to nineteen historians who have dealt with this topic and asked them for a brief commentary on Doležal's article and on the German question, in twentieth-century Czechoslovakia. All the replies have been published in full in this issue of *Soudobé dějiny*, along with Doležal's article and his response to the discussion. Should the need arise, *Soudobé dějiny* would be glad to publish other discussions of this type in future numbers of the journal.

Comments on the Sudeten German Problem

Bohumil Doležal

In this article, intended to start the discussion, Doležal calls the Sudeten German problem both an historical matter, as well as a politically alive one, especially for the Czech Republic's German and Austrian neighbours.

The liberation of Czechoslovakia, in 1945, was, he says, carried out on a wave of hatred and mass hysteria, which not even the politicians were spared. On the basis of newly promulgated laws, a group of citizens who had declared themselves to be of a certain nationality were then 'transferred' as a collective punishment. The legislators were starting from the presumption of collective guilt and the principle that the citizen by his property guarantees the political leadership of the society to which he belongs. This concept exceeds the norms of civilized society and European tradition. The legal norms of 1945-46 are, moreover, marked by cruelty, a significant amount of confusion, relativization of the law and were, in their way, a sign of the debased conception of law to come.

The introductory article recalls the Czech debate which the dissidents held on the 'transfer', in the Seventies and Eighties, and the extremes which were defined: defense

of the transfer as a severe but necessary measure, and its condemnation as the final and necessary expression of the questionable development of Czech national society, which had begun with the Czechs' establishing themselves as a modern nation on a linguistic basis. The author considers it positive that in the discussion the 'transfer' came to be seen as an unacceptable solution to the problem which it had not, in fact, solved, and it remains politically topical even today. The solution must, the author believes, be based on Czech national and state interests.

The Czech discourse on the 'transfer' fits certain stereotypes: the constant consideration of the practically unanswerable question of 'who began it', ignoring the fact that the attempt to solve a political problem in one fell swoop and for all time leads to it remaining unsolved; the repetition of the reproach 'they broke up the state', which by itself is irrelevant (states have, in history, very frequently broken up; the Czechs themselves 'broke up' Austria-Hungary); and, of course, perceiving the cruelty of the 'transfer' as a mere excess (without the 'excess' it would not have been possible to carry it out). The author points out that in view of the national (ethnic) composition of pre-war Czechoslovakia it was not possible to consider the Germans living in the state to be just a mere minority.

The Sudeten German problem divides Czech society and complicates its integration into Europe. It is also, therefore, the foremost problem of Czech foreign policy. Czech anxieties over official discussion with the Sudeten Germans are supported by an unfounded fear for the national community. Czechs will have to be accommodating in this matter.

A Contribution to the Discussion on the 'Sudeten German Problem'

Eva Hartmannová

Hartmannová's paper is based in particular on articles in *Dnešek*, the weekly edited by Ferdinand Peroutka, published from 1946 to 1948, and the rough picture of post-war Czechoslovak reality as presented in its pages. The author believes that the nationalist conception of the transfer and the treatment of the Germans are inadequate for a democratic society. The articles and letters in *Dnešek* testify to that. They confirm that in the post-war period, acts of violence and rough treatment were perpetrated not only against Germans, but also against Czechs. Fear, revenge and a Gestapo mentality, terms which frequently appeared in the weekly, aptly characterized reality at the time. She concludes that, today, a reconciliation with this period should not be understood as a Sudeten German problem but only as a problem having to do with universal human rights, lawlessness and violence.

The Sudeten German Question and Historians' Discussions

Peter Heumos

The author expresses certain reservations about the introductory 'Remarks' (he does not assume that de-Nazification in Germany was successfully carried out; it seems to

The Road to the Transfer

Antonín Klimek

The author, in several brief theses, examines the crucial points on the tragic road which led to the transfer of the German population of Czechoslovakia. He emphasizes that Czechoslovakia would not have come into existence without the Czech nation's will for its own statehood and without the favourable constellation of power towards the end of the Great War. Led by their own interests, the victorious powers tried their best to weaken Germany, and so it was not even a consideration that the Bohemian border areas, where people of German ethnicity were living, should be connected to Germany or Austria.

In drawing the borders of the new states, its representatives referred to two different principles: historical right, in the case of the Bohemian Lands, and the nations' right to self-determination, in the case of Slovakia. The founders of the Czechoslovak Republic idealized Czech tradition and the Czechs' ability to assert themselves against the influx of Germandom. Czechoslovakia was suspicious of its German minority. According to Tomáš Masaryk's and Edvard Beneš's conception, the nationalities question was supposed to be automatically solved with the development of the democratic state.

Czech politicians' cooperation with the parties of the Czechoslovak Germans in the mid-1920s was hopeful, but it came to an end with the Depression, which was most acutely felt in the border areas inhabited mainly by Czechoslovak Germans. At the time, with the Nazis already in power in Germany, the Depression was a vital impetus to fanatical nationalism. The Munich Agreement and the Second World War tremendously bolstered this nationalism and the Czech desire for revenge, as well. Spontaneous, 'wild' transfers after the war were carried out with flagrant excesses, but that does not mean that the organized transfers were humane.

Marginalia on Bohumil Doležal's 'Comments'

Václav Kural

Kural considers the introductory article to be good, even in places where it provokes disagreement, but has a few basic reservations about its conclusions. Doležal, he says, is too one-sided, because he deals with only the Czech the point of view and Czech criticism, while the war, its consequences and German responsibility are trivialized. In this conception, then, there is no causal nexus for understanding the transfer of the Czechoslovak German population (e.g., the destruction of the First Republic, the occupation).

A comparison of the living conditions of Czechs and Sudeten Germans at various stages in the twentieth century, as mentioned in the introductory article, is, Kural believes, debatable; it is impossible to compare life in democracy to life in the Nazi dictatorship. He objects also to Doležal's understanding of European values in that he includes only positive values in his value system, while 'anti-values', such as the bombing of German cities in the twentieth century and Nazi atrocities, in particular, seem to exist for him only outside of Europe.

Kural agrees with Doležal's call for discussion with the Sudeten Germans. An accommodating attitude must, of course, be developed on both sides. A quick solution

would be inappropriate, and it would be better to find understanding on partial questions, with, say, those Sudeten Germans who did not follow Konrad Henlein and remained loyal to democracy.

An Appeal to the Politicians

Robert Kvaček

Kvaček considers the introductory article to be a serious essay appealing to Czech politicians and an impetus to serious discussion. He sees, however, a lack of clearly defined concepts, especially for the current content of what Doležal calls the Sudeten German problem. The moral condemnation of the transfer is not enough; it should be followed by other steps, and Doležal should perhaps have outlined them more clearly for the needs of politicians. Like Doležal, Kvaček, too, assumes and that the most important factor of German-Czech relations is the existence of democracy in Germany. It seems improbable to him that somebody in the current situation would be able to initiate a resurrection of the 'spirit of mass violence', should there arise, as Doležal says, a reluctance to agree.

Comments on the Comments

Eubomír Lipták

The problem of the transfer, as presented in the introductory article, remains, in Lipták's view, open ended, although different for current politics (where it is a problem of expressing the solution) and for historiography (where it is a topic which can be worked on in some way). Lipták would be happy if Doležal had more ideas on the matter of finding a way out of the cul-de-sac of the Sudeten German question, into which it has been led by the fateful nature of the post-war solution; on the other hand, this 'helplessness' is understandable, considering the exceptional events involved. Nevertheless, unlike Doležal, Lipták does not assume they diverge from the rest of European phenomena, such as the typically European ideas Nazism and Communism.

Lipták considers in particular the international aspects of the topic of the Sudeten Germans. It is not only a matter of removing the Sudeten German bolder off the rails of the otherwise straight Prague-Munich line. After the war, there was a whole set of questions concerning Slovakia, Poland and Hungary; now, it seems as if the situation from the days when the problem was heading down the cul-de-sac is recurring: every member of the Visegrad Four is acting with only itself in mind.

Surmounting the past should not, of course, be at the cost of an imprecise interpretation of history. Lipták sees the symptoms of this approach in the introductory article, especially where it identifies with albeit marginally and parenthetically – the problem of the Sudeten German minority in the Bohemian Lands and the Magyar minority in Slovakia. There is a certain similarity here, but in the same way, it is necessary to see the difference between the Sudeten German and Magyar questions. For this difference, Doležal's scale of escalation cannot be applied; The Slovak-Magyar relationship has

never crossed the boundary to the point where it put the nation in jeopardy, and in Slovakia a gradual amendment of the still valid laws has been possible in Slovak-Magyar relations since 1948.

A Contribution to the Discussion on Doležal's Comments

Bedřich Loewenstein

Loewenstein's essay starts from a comparison of the historical work in the concept of national history and scholarly historiography. Working through past events in the sense of national history is a method which is one-sided and has been borrowed from biblical narration; on the other hand, it does, of course, create a genuine code, a national one, out of a tangle of heterogeneous and chaotic data. Leaving the national framework by taking a scholarly approach does not mean that historiography loses its orientating function with regard to the present for the simple reason that it provides relevant information about what was and is humanly possible. Even though we would leave moralist rhetoric for others to deal with, it does not rob us of the possibility of drawing lessons from the reconstructed events.

Misunderstandings between scholarly reconstruction and discussion about the past (into whose framework Masaryk intervened with his conception of the Czech Revival) are old and well known. This is the sense, in which Loewenstein understands the authors Bohemus and Podiven, whose national self-criticism is orientated to the decadent present. Criticism of ethnically conceived nationalism (e.g., by Emanuel Rádl), which is of productive importance for 'positive historiography', demonstrates that scholarly reconstruction and discussion about the past are not two separate levels of argumentation.

The scholar and scientist can limit themselves only to scholarship and science, but the scientific method brings together great connections. Among them is the idea that so long as post-1945 Czech policy aimed to expel the Germans on the basis of the ethnic criterion of collective guilt, it meant that Czechs would be made dependent on Russian protection for an unforeseeable period of time. Doležal's article, says Loewenstein, contains a number of wise suggestions, apart from some problematic formulations such as his claim that 'the people [*lid*] are always innocent'. The people regularly get mixed up in guilt, but at the moment the regime collapses they clamour for a purification ritual. Long-term, individual working out and learning, as in the formulation 'to open the doors to the future through the peaceful settlement of conflicts', is a good way to deal with the past.

Between Idée Fixe and Hope

Adam Michnik

By fixed idea, Michnik means the Poles' obsession with the German threat and by hope, the nascent reality of German-Polish cooperation. His contribution does not link up directly with the introductory article or the question of German-Czech relations, but it is loosely related to the topics of the discussion.

Michnik wants to provide assurances that German-Polish relations are better than ever before, indeed, even better than German-German relations. This is a big difference compared to times in the recent past, and the same applies to Russian-Polish relations. The new Polish frontier, shifted westward after the Second World War, was guaranteed by the Red Army. Even though the Polish Communist regime had achieved a significant victory in getting Poland's western frontier recognized by West Germany, the success was only partial: the western frontier remained unrecognized by the re-united Germany. Nevertheless, even that was finally achieved by the Polish government, in 1990, after great diplomatic efforts.

Germany after unification, which wants to be part of Europe and an integrating factor in the European Community, is currently having enough trouble just with itself. Reunification has brought both the formerly separate parts economic and psychological difficulties. Thus, xenophobia has erupted in Germany in truly dangerous proportions, which is a certain danger signal. German democracy and the genuine effort to end animosity are creating for Poland a unique hope of a way into Europe.

Reservations and Agreement

Petr Pithart

According to Pithart, Doležal, the author of the introductory article, sees the public's almost complete lack of interest in the Sudeten German question strictly as a consequence of democracy having been limited during the Communist regime. Pithart, however, is convinced that the Czech public's interest has been negligible ever since the end of the Second World War, as well as in the late Sixties and among Czechs in exile.

He rejects the method of argument used in the introductory article, which states that a group of authors under the pseudonym Bohemus 'adopted' the Sudeten German thesis; what is essential is the verity of the claim, not who the author is. Bohemus did not, unlike Doležal's assumption, come up with the thesis on the inevitable opposition of Czechs and Germans as two ethnically conceived nations, in the Herderian sense; this opposition is absolutely evident in Central Europe, where nations live intermingled. Doležal's points of view, as are known from the daily press, absolutely concur with those of Bohemus, so he obviously wants to show that at least Bohemus was fundamentally wrong because he reached his conclusions on the basis of sources (Patočka, in particular) different than his.

The strong point of Doležal's essay, says Pithart, is his view that the historian cannot limit himself strictly to explaining events and deeds on the basis of what preceded them and what surrounded them. This sort of explanation is made at the expense of the actors. Pithart believes that what is most important, as Doležal correctly noted, is that the presence of fear and the lack of healthy national self-confidence are the causes of the sort of behaviour on the Czech side, which can appear as extraordinary obstinacy. Actually, the Czech side is exceptionally unprepared for negotiations on the Sudeten German question, especially in comparison with what the other side has accumulated over the past decades. We now ought to evaluate it all and make it as accessible as objectively possible.

Slightly Different Comments on the Sudeten German Problem

Petr Příhoda

The author considers the deadlock in the Sudeten German question. The political representatives of neither side (the German and Sudeten German politicians being virtually one) can with respect to their electorates take any step towards accommodating the other party. This resembles the situation at the end of the 1930s; the Sudeten German representatives appear to be the inheritors of the SDP line and Germany their aegis, whilst fears similar to those in the 1930s are spreading throughout the Czech public.

Today's Czech political representatives are (and will continue to be) completely under the thumb of the public. The latter stick to their conception of the issue, on the basis of being poorly informed. Supported in essence by the mass media, the public are not willing to understand the political relevance of the whole problem. From November 1989, a number of stereotypes have already become fixed in the minds of the population. In the future it will probably be difficult to influence them, because, apart from other reasons, the Sudeten German topic is controversial within the community of historians, and hence no one will dare take an unambiguous position.

If there exists a first step out of this dead-end, Příhoda sees it as being only in activity similar to the initiative of the group around Masaryk in their struggle to convince the public in the nineteenth-century controversy that the allegedly ancient Czech manuscripts were, in fact, recent forgeries. A step like that, however, is quite improbable today, mainly because of the urgent, politicized nature and party allegiances of Czech intellectual life, which are stripping intellectuals of self-confidence and forcing them to accept the norms of the politicians' thinking as their only guidelines. Many, moreover, are fascinated by noetic relativism and moral utilitarianism under the attractive banner of Post-modernism. If the 'Sudeten German complex' is not dealt with, it will mean holding on to all the instruments connected with it, including collective guilt and utilitarianism.

On the Czech and German Historians' Discussion

Ferdinand Seibt

The author has divided his contribution into seven short sections. In the introductory section he points out that it is really a Czech problem; when, however, he was invited to join the discussion, he asked the readers to take his commentary as a German contribution to a Czech discussion. In the next part, he evaluates Doležal's efforts to make clear his, the Czech side: namely, that it is up to the Czechs to come to terms with the 'last trumps' played in the debate with the Sudeten Germans; they played these trumps, as Doležal rightly says, of their own accord. In Seibt's view, Doležal's article characterizes with staggering precision the stepping up of tensions between the Czechs and the Germans during the last 150 years.

The historian always has the task, he says, of both saying how things were, and, among other things, judging between contending sides. This relates to the history of the First Republic, as well. Seibt points out the lack of understanding shown by the Sudeten German politicians, after 1918, for the worsened status of the Sudeten

Germans; and he points to the incompetence of the Czechs in these new circumstances to win the Germans over to their side and not to try to rule them. Finally, he points out the one-sided orientation of the historical work done so far on the ramifications of the collapse of the Czech state. That made it difficult to evaluate the actual chances of the state which came into being in 1918.

The third part of Seibt's article points to the complicated causes of what the West came to call the Czechoslovak state formation of 1918. It was not merely a matter of provocation (*Politik der Nadelstiche*), as has often been stated, against the Sudeten Germans, for which, says Seibt, mainly the Czech bureaucracy was responsible, and the press war, which the Czech side foolishly supported; only as a consequence of it did the view arise that there existed a Sudeten German question. Only then could Hitler begin to extort the victors of 1918 and did the majority of Sudeten Germans let themselves be led into a war with especially tragic consequences.

In the next two sections, Seibt points out that since there is no objective interpretation, historians must help each other, if they want to reach a high level of criticism of the sources and not just carry on polemics. It is not the historian's job to plead the case of his or her nation. The nation is a community of people joined by memories and events. History ought to heal, and historians cannot ignore any suffering or favour one side. One cannot, therefore, simply declare one millennium as 'Czech' history and not include the history of the Jews and the Germans in the Bohemian Lands.

In the next part, the author's starting point is Doležal's presentation of the 'Beneš decrees', and he focuses on one major characteristic: collective responsibility and the presumption of guilt related (in a society which was still predominantly male) especially to women, old people and children (almost twenty per cent of the Sudeten German men were missing in action in the war, and a great part of those who remained had served abroad). Since so many innocent people suffered, the measures set out in the presidential decrees against the German population in the Bohemian Lands are reminiscent of the Nazi measures against the Jews.

In conclusion, Seibt considers the danger that dialogue between Czechs and Germans might not lead to an understanding, despite efforts by democrats on both sides. This danger is supported by a peculiar agreement between nationalists on both sides and the Communists among them, as well. An alliance of this type allows German anti-democratic forces to ruin every agreement between Czechs and Germans, especially when demands are made which are so great that they can only be ignored. On the Czech side, it is necessary to look for enemies of the Czechoslovak agreement among enemies of the system. They are too weak to be able to defeat it, and they strive, therefore, for 'national interests', which for them means the fear that Sudeten Germans would return to the Bohemian Lands. They are not bothered by the fact that this sort of return is absurd.

Seibt believes that the right policy for democrats on either side would be to confront this pressing, unsolved problem and create new, neighbourly relations by solving it in an honourable and humane way.

The Way I See It

Tomáš Staněk

The introductory article by Doležal has led Staněk to consider the sense of similar discussions and the way an historian should proceed in matters of a clearly political nature. He points out that the discussion on the Sudeten German problem is currently proceeding under conditions different than those which existed for the dissidents under Communist rule. At that time, these sort of discussions had in many respects an exploratory feature and were not influenced by pressures of practical-political considerations. Both of these are missing today; the terrain is essentially staked out with the knowledge of the basic historical facts and quite influenced by the fact that some researchers have intensively dedicated themselves to the topic.

Staněk, like Doležal, assumes that a set of 'Sudeten German questions' does indeed exist and that it must, in the current situation of hushed problems of Czech-German coexistence, be re-discovered and opened. The question is how and when to do this, and what will be the Czech attitude to Germans and Germany. Fragments of pictures from previous stages of Czech-German contacts and conflicts have, for the majority of Czechs, long been based on their poor historical memory in outlines modified by the lens of experiences from the war and post-war years, and deformed by ideological brainwashing. Those who speak out on this matter must count on a complicated and tortuous chain reaction.

Doležal's article raises, from the point of view of political emphasis, facts which have already been named many times. Staněk agrees with Doležal's commentary in a number of respects and finds his concept of the relationship between 'historical' and 'moral' in this discussion quite close to his own. Nevertheless, the question arises of why all of this is continuously being repeated. The preponderant part of approaches are located anyway in the range of positions defined already by the views of the discussions held in the Seventies and Eighties. The focus of the introductory article tries to use the Sudeten German problem to illustrate an old dilemma: should historians hold back in matters which are obviously of a political nature and leave it to the politicians to use their results as they wish, or should they themselves actively engage in the search for alternatives? Staněk believes this sort of dilemma, especially in the case of the Sudeten German question, cannot be solved in a clear way. A greater degree of self discipline would be appropriate, but if the ambition to take on the role of advisor is still strong, it would be appropriate to state clearly what we are suggesting and the means, by which we wish to attain it.

Staněk is opposed to any sort of bossing the public about or playing mentor to the politicians. The latter do their work and are accountable to the public for the results. The boldness which Doležal mentions ought to be manifested by historians in their preparedness to work sedulously, quietly and patiently, in other words to do systematic, intensive work in their field, rather than rehashing the various political calculations, even if the latter sort of activity were motivated by the most genuine intentions.

Comments on the Debate on the (Sudeten) German-Czech Question

František Svátek

Svátek is sceptical about the possibilities of the kind of discussion Doležal is proposing in his article. It would only lead to the repetition of already known conclusions and mere opinions. Contemporary history as a scholarly discipline requires a lot of patient work.

He starts by pointing out that Doležal, in his attack on the presidential decrees, adds nothing to the usual arguments made by the Sudeten German spokesmen. These usually concern reparations for the people transferred; some Sudeten German politicians, then, want the recognition of the legal validity of the Munich Agreement and the unjustness of the establishment of Czechoslovakia with its borders of 1918. Instead of a debate on the introductory article, Svátek chooses to point out the important contexts, in which debate could develop.

He points out, in particular, the context of the Czech discussion on the transfer which began immediately after the war. In this discussion, most of the authors condemn the 'wild transfer', while defending the political solution of 1945. At the present time, the Czech discussion has already integrated the new historical work and discussions from earlier *samizdat* works, and it contains a very wide range of opinions. Almost all the Czech work accepts the political viewpoint of the Czech government and parliament; as for the ethical side, it does not exclude self-criticism and openness from historical debate.

The context of the Sudeten German and German discussions is of significance. Svátek points out the increasing aggressiveness of the leaders of the Sudetendeutsche Landsmannschaft towards the Czech Republic. At the same time, the legitimacy of these people as representatives of the entire part of the population which claims to be of Sudeten German descent is moot, for the simple reason that only representatives of the German state can be party to negotiations with representatives of the Czech state. As for the context of the German problem in Europe and the historicization of the experience of the Third Reich, the leadership of the Sudetendeutsche Landsmannschaft stands on the right-wing and nationalist side in these internal German disagreements. Svátek is convinced that the German-Czech problems are connected to the demands of Germans from Silesia, which are made on Poland. In a concluding remark on the context of historical argument, Svátek, referring to the atrocities committed under Nazi rule, rejects any comparison of the transfer with the period of the Third Reich or calling the transfer genocide. It was the standpoints which staunchly rejected, as well as those which were diffuse and meekly appeased, which led to the growth of radical nationalism in Czechoslovakia's neighbouring countries.

In Response to the Discussion

Bohumil Doležal

Doležal stresses that he tried in his introductory article to discuss the Sudeten German problem as a very timely political issue and wanted to challenge historians to debate.

As for de-Nazification, there has been a misunderstanding. As a long-term social process, it was successful in West Germany, but where it caused wrongs which persist

today (as in the case of the citizens of East Germany and the Sudeten Germans), these facts have prevented the necessary detachment.

The Sudeten German problem stands in the way of the objective research and writing of history. If it is to be solved politically, this has to occur in isolation, through an act which would break the chain of mutual retaliation. It is impossible to separate ethics from politics (politics can and must be ethical) and tie ethics to 'concrete' circumstances. The Czech fear of 'hysterical flagellation' is unwarranted; nothing is more remote to Czechs than this sort of attitude. Indirectly accusing the Czech public of cowardice and evasion of the problems is unfair and makes it difficult for people to get to the essence of the 'transfer'. A critical attitude would be appropriate on the Czech side, even though it will not be accompanied by a similar attitude on the Sudeten German and German side. Europe values, rooted in the Christian tradition, are very much present today and do not thwart practical politics, but on the contrary assist them.

In the discussion, the introductory article several times evoked the reproach that it has balked at the proposal of a political answer to the Sudeten German question. Doležal, therefore, focuses on this in his conclusion. He believes that this sort of answer ought to be based primarily on an official distancing from the 'transfer'. Those Sudeten Germans interested and willing to forego their German citizenship, ought to be permitted to return. For those, on the other hand, not wanting to come back but still wanting to be active in trade and commerce, the Czech side ought to create the conditions for them. A fund with state contributions ought to be created for the development of the borderlands and, as part of this, for assistance for people who move in there.

The problem now is that the vast majority of Czech society is fundamentally opposed to a conciliatory settling of accounts with the Sudeten Germans. The government respects that fact and does not intend to get involved in the matter. Meanwhile, political parties use the Sudeten German problem as a weapon against their political opponents. The Czech intelligentsia could play a significant role here: they ought to try to convince the public and the government by providing the impetus to solving the problem.

Memoirs

The Bohunice Prison

Jaroslav Mezník

These are three chapters from the manuscript of the author's memoirs, which are of documentary value and shed light on Czechoslovak events at the beginning of the Husák regime and the period of normalization. The memoirs cover the period when Mezník was remanded in custody in the Bohunice prison (February to October 1972). Mezník was along with another five members of the Brno organization of the Czechoslovak Socialist Party interrogated for activities in this branch of his party, which had opposed the normalization regime and was excluded from the Socialist Party.

Its activists then met in members' flats, gradually coming into contact with other opposition groups, especially Communists in opposition. These meetings led to the Little Action Programme of Democratic Socialism, which, together with the accusation of producing and disseminating printed material, was the principal part of the sub-

sequent jail sentence. The author describes the interrogators' methods and their attempt to force the accused to a confession by means of disinformation. Not even the defence counsel was on Mezník's side. All the accused were sentenced for subversion, according to article 98 of the penal code.

Documents

Bohumil Laušman: Imprisonment and Death

Documents, compiled and edited by Karel Kaplan

This edition contains five documents from the Prague archives of the Penal Administration, which relate to Bohumil Laušman. Laušman had been a Social Democrat member of parliament since 1935. During the war he was a member of the State-Council-in-Exile, in London. In the post-war government, he was Minister of Industry, and from November 1947, he was chairman of the Social Democratic Party, the last one to be genuinely elected. Initially, he strove for cooperation with the Communists, but the Communist power struggle was in contradiction to his own understanding of democratic socialism and democracy. In February 1948, under pressure of the division with the 'left-wing faction' in the party, the Social Democrats joined the government of Communist Klement Gottwald. Nevertheless, as early as March, the 'left-wing faction' managed to make Zdeněk Fierlinger the leader of the Social Democrats. When the Communists liquidated the Social Democrats by merging with them, they refused to grant Laušman membership.

In 1949 Laušman went into exile. The Social Democrat Party in exile then threw him out of the party for his having cooperated with the Communists. On 23 December 1953, the Czechoslovak secret police kidnapped him in Austria and imprisoned him. He waited four years for the trial which, despite all promises of the ministry of the interior, sentenced him to seventeen years. Laušman's time in prison is documented in numerous forms: in an interview with him by the penal authorities in Prague after the verdict had been delivered, in a letter from him to his family, in a list of visits by his lawyer, in his request for proof of payment of benefits to his family and in the warden's report on his death.

It is clear from the documents that Laušman wanted to be with his family again, that he was worried about his wife, who was without any income, and about 'coming to terms with the regime' at the price of freedom. His efforts were in vain. He died on 9 April 1963, just before he was to have been released into 'limited freedom'. The circumstances surrounding his death are not known.

Materials

Escapes from POW Camps and the Czech 'Anti-Fascist' Resistance

Jindřich Pecka

Escapes from prisoner-of-war camps during the Second World War occurred throughout Bohemia and Moravia and the number of escapes is significant.

So far it has been possible to find evidence of 739 locations, in which escaped POWs appeared. In twenty cases of mass escapes it can be said with relative accuracy that 744 men escaped. As for the remainder, using an average of three POWs per escape, one can assume a total of 2,157 escapees, of which more than half were soldiers of the Red Army. Although the majority of POWs struggled for survival and some even collaborated with the Nazi regime, there was still a will to resist, albeit for various reasons. Escape, in and of itself, however, represented a certain act of revolt against those in power. Links with the civilian population, the organization of hiding places and material assistance, all led eventually to the creation of the spontaneous civilian underground organizations, to which escaped POWs had given the first impulse. They brought valuable military experience into these organizations and groups, along with the distinct feeling of international solidarity.

17 November 1939

Tomáš Pasák

Apart from the razing of the town of Lidice, on 10 June 1942, another event early on in the Second World War aroused support in the democratic world for demands for the restoration of Czechoslovakia: on 17 November 1939, the Germans closed all Czech post-secondary schools (which were not reopened until after the Allied victory) and arrested, interned, and executed Czech student leaders. These measures were connected with both the anti-occupation demonstration, on 28 October 1939, and, in particular, the events of the 15 November 1939, when Czech students had paid their last respects to the late student, Jan Opletal. This was a not just a blow to Czech institutions of higher learning but to the nation as a whole. It was an expression of Nazi Germany's new tactics against the Czechs, which aimed, by means of mass repression and collective punishment, to crush any resistance. The 17 November was also intended to serve as a harsh warning to the Czechs. Since the executed students were not supporters of the left, however, Czech historians during the forty years of Communist rule paid scant attention to this aspect of the Nazi German occupation.

Discussion

New 'Legends' to Replace Old Ones?

Josef Belda, Antonín Benčík and Václav Kural

This article takes issue with Jan Měchýř's 'Na okraj legendy roku 1968' (*Soudobé dějiny* 1/1993). Its authors present their own view of the Prague Spring, its origins, course and aims. They challenge Měchýř's claim about Moscow's reluctance to meddle in the internal affairs of Czechoslovakia and dismiss his calling the letter of invitation a forgery. His article, they argue, oversimplifies the events of 1968, by seeing the Prague Spring as a power struggle within the Czechoslovak Communist Party. Unlike Měchýř, these three authors rate highly the Party's Action Programme of April 1968,

try to explain its origin and significance, and rebut his premise that the Prague Spring had very little to say to non-Communists. They believe that the intervention by the armed forces of the Warsaw Treaty Organization, in August 1968, as well as the Moscow negotiations and the gradual onset of normalization, prove the opposite.

In conclusion, the authors try to provide a positive interpretation of what happened in 1968 and the essence and sense of this attempt at reform. They point, therefore, to the documents of the planned fourteenth congress of the Czechoslovak Communist Party, which, they believe, deal primarily with the concept of linking socialism to political democracy. This concept was acceptable to the majority of the public, say the authors, who support their claim with results of public opinion polls held at the time.

What Was and Is 1968?

Lubomír Brokl

The essay 'Čím byl a čím zůstal osmašedesátý' takes issue with the essay by Jan Měchýř, 'Na okraj legendy roku 1968', *Soudobé dějiny* 1/1993. Brokl states that Měchýř judges both the politicians and the public on the basis of a faulty premise, namely that there exists a clear line between the Communist Party, its members and non-Communists. He points to the public opinion polls of 1968, conducted when the country was actually being threatened, and concludes that no such dividing line existed. He says that in this sense Czechoslovak society did not differ too much from societies in the West. One of the preconditions of the Prague Spring and the subsequent public resistance to military occupation was based on the Party's appearing to be the only guarantor of a democratic future (the USSR considered it a legitimate institution and the Czechoslovak public considered it to be the institution capable of reforming the entire system from within). Brokl refers to the latest public opinion polls, conducted in 1993, which, he believes, prove that 1968 remains a positive, constitutive social factor.

On the Legend of 1968

Jiří Vančura

Vančura takes issue with Měchýř over his article 'Na okraj legendy roku 1968', *Soudobé dějiny* 1/1993. He agrees with the way Měchýř rebuts some of the popular but unfounded claims about 1968 but feels that the other judgements are hasty. According to Vančura, Měchýř notes that they are untenable and with a flick of the wrist rebuts them. Mainly, however, by using the word 'legend' in the title and throughout the article, he is declaring his own personal detachment from events which took place more than twenty-five years ago. Using such unclear terms is so misleading that it leads to unjust conclusions.

Two facts alone make it more than contestable to interpret the events of 1968 so pejoratively: The year divided the period of the former regime into two halves, and thus for the future united to a certain extent a society so fatefully divided in 1948; it also provided the very important lesson, namely that the regime was not reformable.

A Misunderstanding (?)

Jan Měchýř

The author is responding to criticism of his article, 'Na okraj legendy roku 1968', *Soudobé dějiny* 1/1993, especially to the rebuke that an historian's opinions support a political or ideological line simply by their being expressed. He does not agree that his article disparages the 'Sixty-Eighters'. The latter term, he argues, is imprecise and mystifying, since it can mean both the genuine proponents of reform and those who later became either the proponents of normalization or those who conformed to it. He says that the majority of rank and file proponents of reform recanted, as demonstrated by the fact that in the 1976 elections only 0.3 percent of the electorate cast their ballots in favour of official candidates.

The author rejects the view that he has disparaged the term 'socialism', because, he says, the system in Czechoslovakia at the time was not socialist by the standard definition. He says that even during the Soviet occupation a certain form of Kádárism, similar to what existed in Hungary, would have been possible. Some documents, he says, prove that the Brezhnevites had been forced by the international situation into being quite benevolent and that the Czechoslovak reformers were incapable of taking advantage of this.

Reviews

Czech Historians and the Transfer of the Germans

Jaroslav Kučera

This review article summarizes the output of the last four years, which consists, however, of older work, as well, published in *samizdat* or abroad but only recently made accessible to the broader Czech public.

Czech historiography, beginning in the mid-Sixties, dealt with the transfer of the Germans, but the onset of normalization, in 1970, ended the discussion while it was developing. Although the use of documents from the archives was then no longer possible, the discussion was carried on by the dissidents and by Czechs in exile. The archival documents continued to be the basis of the work of a generation of enthusiastic younger historians, and so, in late 1989, Czech historiography was not caught unprepared.

The key work on the subject is Tomáš Staněk's *Odsun Němců z Československa 1945-1947* [The transfer of the Sudeten Germans from Czechoslovakia]. His monograph is based on primary sources originating in northern Moravia, a great deal of literature and the journalism of the time. It is mainly an analysis of how the transfer proceeded. Other work, for example, by Jaroslav Kučera, Karel Kaplan, and Staněk, as well, deals with Czech nationalism, behind-the-scenes events of high politics and Czech society's attitude to the Germans.

Discussion on the transfer is impossible without an understanding of the entire context of Czech-German relations. Apart from the work of Jan Křen and Václav Kural, published in *samizdat* in the Eighties, a number of other scholars, including Jiří

Kořalka, Robert Kvaček and František Lukeš, have written on Czech-German relations prior to 1918. Czech historiography still has to concentrate on the history of the abandoned border regions and their inhabitants, as well as the fate of the Sudeten Germans after the transfer, and then must place the transfer in the broader context of the development of society.

The debate was re-opened after November 1989, when Sudeten German-Czech relations became a current political issue. After 1990, *samizdat* articles on the transfer, covering a range of issues from historical truth to moral judgement, were republished. The historian, says Kučera, should not avoid making moral judgements based on an understanding and knowledge of the past. Kučera himself, then, can only call the transfer wrong and unjust. The discussions are getting bogged down by some historians who fear that their judgements might be used to support extreme points of view held by the Sudetendeutsche Landsmannschaft.

November 1989 in Memoirs

Oldřich Tůma

The author analyzes several memoirs dedicated to the November 1989 events, including those by some important functionaries, such as the first secretary of the Prague municipal committee of the Party, Miroslav Štěpán, the head of the cultural department of the Party's Central Committee, Jaroslav Čejka, the deputy minister of defence, Miroslav Vacek, the deputy minister of the interior and chief of the secret police (the StB), Alois Lorenz, the putative memoirs of the StB agent within the student movement, Lieutenant Zifčák, and the memoirs of Valtr Komárek, initially a leading member of the Civic Forum. According to the author, historians must exercise extreme caution when using these memoirs as sources, since they are intended also as political polemics and statements in their authors' defence. At best, they suppress a lot of information and, at worst (Zifčák's musings, in particular), provide little more than disinformation. Although the memoirs reviewed here do not shed any new light on the actual course of the November events, they should not be overlooked as sources, as they do contain some partial data and contribute to an understanding of the situation at the top levels of the Communist regime in the later stages of its existence.

Translated from the Czech by Derek Paton

Contributors

Josef Belda (1920) was on the Czechoslovak Government Commission for Analysis of the Events of 1967-1970, from 1990 till the end of 1992. He is a member of the Institute for Contemporary History at the Czech Academy of Sciences and is co-author of *Československo roku 1968*.

Antonín Benčík (1926) was previously a member of the Historical Institute of the Czechoslovak Army. He sat on the Czechoslovak Government Commission for Analysis of the Events of 1967-1970, from its creation in 1989 till the end of 1992. He is author and co-author of a number of articles on the Second World War and the Prague Spring of 1968.

Lubomír Brokl (1937), after being exonerated through *rehabilitace*, returned to the restructured Sociological Institute at the Academy of Sciences as its Deputy Director and has since run its project, 'Changes in the Political System'. He is co-author of a book on Czechoslovak society in 1967 and has published a number of articles.

Bohumil Doležal (1940) is a bohemist and political scientist. In the years 1990-1992 he was a deputy in the Federal Assembly and from 1992-1993 headed a team of advisors to the prime minister of the Czech Republic. He lectures at the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague.

Eva Hartmannová (1946) has been a member of the Munich-based centre for Bohemian studies, Collegium Carolinum, since 1982, and is Editor-in-Chief of their journal, *Bohemia*. She is particularly interested in the history of political thought in the Bohemian Lands in the nineteenth and twentieth centuries.

Peter Heumos (1938) has been a member of the Munich-based centre for Bohemian studies, Collegium Carolinum, since 1983. His main interest is contemporary Czechoslovak and East European history.

Rudolf Hilf (1923) was born in Aš and was trained as an historian. From 1950-1959 he was the personal secretary to Lodgman von Auen, the first spokesman of the Sudetendeutsche Landsmannschaft. Later, he was employed in the Bavarian government and is now a member of the board of the Munich-based Internationales Institut für Nationalitätenrecht und Regionalismus.

Jozef Jablonický (1933) was publishing in *samizdat* until November 1989. He is currently director of the department of political science at the Slovak Academy of Sciences

and is the author of important work on the anti-Fascist resistance in Slovakia and on the Slovak National Uprising.

Karel Kaplan (1928) is a member of the Institute for Contemporary History at the Czech Academy of Sciences, and is author of many articles and monographs on the history of post-war Czechoslovakia. From 1976-1990, he worked together with the Munich-based centre for Bohemica studies, Collegium Carolinum.

Antonín Klimek (1937) was Head of the archive of the Škoda works in Pilsen for thirty years. From 1990 he has been a member of the Historical Institute of the Armed Forces, in the Czech Republic. He has published a number of articles on the creation of the Czechoslovakia and on the inter-war period. He is currently mainly interested in the life and work of Edvard Beneš.

Jaroslav Kučera (1955) read history and German at Charles University and has since been on the Czech-German Historical Committee of the Czech Academy of Sciences. He is now on a long-term study stay in Germany. His main area of interest is Sudeten German-Czech relations.

Václav Kural (1928) was Vice Chairman of the Czechoslovak Governmental Commission for Analysis of the Events of 1967-1970 and is now a member of the Foreign Ministry's Institute for International Relations. He is the author of articles and books on the period of the German occupation, Czech-German relations, and the 1968 reform process.

Robert Kvaček (1932) is Professor at Charles University, lecturing on nineteenth and twentieth century history. He has mainly published on the inter-war period.

Eubomír Lipták (1930) is a member of the Historical Institute of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava and heads a project on the history of efforts to establish the modern Slovak state. His field is nineteenth and twentieth century political and economic history.

Bedřich Loewenstein (1929) was a researcher at the Institute of History of the Czechoslovak Academy of Sciences until 1970. From 1979 he has been Professor of Modern History at Freie Universität Berlin. He is interested in historical topics from the eighteenth century on, including the Enlightenment, revolution and Modernism.

Jaroslav Marek (1926) is Professor at Masaryk University, Brno, and a member of the Historical Institute at the Czech Academy of Sciences. He is concerned with the history of the early modern period and historiographical theory.

Jan Měchýř (1930) is Senior Lecturer at the Department of Economic and Social History of the Faculty of Philosophy, Charles University. His main area is post-1945 history.

Jaroslav Mezník (1928) is Professor of Medieval History at Masaryk University in Brno. During the period of normalization he worked as a manual labourer. In 1990 he returned to the Institute of History and also resumed lecturing.

Adam Michnik (1946) is an historian and journalist. Until 1989 he was an advisor to Solidarity. He was arrested and imprisoned many times in the years 1965-1989. After the Polish general elections of 1989 he became a Solidarity deputy in the Sejm. He is Editor-in-Chief of the first post-Communist independent daily, *Gazeta Wyborcza*.

Petr Němec (1958) was a member of the Institute of History at the Academy of Sciences until 1993. His field is the history of the Protectorate of Bohemia and Moravia, especially Czech-German relations at the time.

Tomáš Pasák (1933) was forced for political reasons, in 1970, to leave the Department of Czechoslovak History at Charles University. Since 1990 he has been Director of the Jan Amos Komenský Museum of Education.

Jindřich Pecka (1936) is member of the Institute for Contemporary History at the Czech Academy of Sciences. He is Senior Lecturer at the Southern Bohemian University, Budějovice. During the normalization period he was prevented from working in academia but published articles in the *samizdat* journal *Historický studie* and in *Listy*.

Petr Pithart (1941) taught at the Law School of Charles University until the beginning of the normalization period. In the 1980s, he published in *samizdat*. After November 1989, he became a member of the Civic Forum and was Prime Minister of the Czech government from 1990-1992. He has published a number of articles and books on history and politics. He is currently a lecturer at the Central European University, Prague.

Vilém Prečan (1933) has been Director of the Institute for Contemporary History at the Czech Academy of Sciences since his return to Czechoslovakia after 14 years in exile. He is the founder of the Czechoslovak Documentation Centre for Independent Literature. His main interest is contemporary Czechoslovak history in the European context, from the Munich Agreement 1938 to the present.

Petr Příhoda (1939) was trained as a psychiatrist and psychoanalyst. He is now a freelance journalist and heads the Institute for the Bases of Education and Medical Ethics, Charles University. He was a main contributor to the exile journal *Svědectví* and co-authored work under the pseudonym Podiven.

Ferdinand Seibt (1927) was Professor of Medieval History at the University of Bochum from 1969-1992. He is Chairman of the Munich-based centre for Bohemian studies, Collegium Carolinum, has published many works on Europe and Bohemia in the Middle Ages and is interested in Czech-German relations.

Tomáš Staněk (1952) is a member of the Silesian Institute in Opava. He is interested in post-1945 history, especially the German question and its solution in post-war Czechoslovakia.

František Svátek (1936) is a member of the Institute for Contemporary History at the Czech Academy of Sciences. He heads a project on Czechoslovak political elites, 1918-1953. His field is nineteenth and twentieth century Czech and European history, as well as historiographical theory.

Oldřich Tůma (1950) is a member of the Institute for Contemporary History at the Czech Academy of Sciences. His main area was Byzantium but he is currently researching contemporary Czech history, 1969-1989.

Jiří Vančura (1929) is Editor-in-Chief of *Listy*. He is a journalist and historian and published articles in *samizdat* in the 1970s and 1980s.

Contents

Jaroslav Marek	The Place of Theory and Theories in the Historiography of the Present	193
Vilém Prečan	Historiography and Politics	199
Petr Němec	The Nazi's Methods of Germanization	206
Jozef Jablonický	Husák in the Resistance, 1939-1943	222
<i>Forum</i>	On the Sudeten German Question	
Bohumil Doležal	Comments on the Sudeten German Problem	236
Eva Hartmannová	A Contribution to the Discussion of the 'Sudeten German Problem'	246
Peter Heumos	The Sudeten German Question and Historians' Discussions	249
Rudolf Hilf	Comments on the 'Czech Problem'	252
Antonín Klímek	The Road to the Transfer	255
Václav Kural	Marginalia on Bohumil Doležal's 'Comments'	258
Robert Kvaček	An Appeal to the Politicians	261
Eubomír Lipták	Comments on the Comments	262
Bedřich Loewenstein	A Contribution to the Discussion on Doležal's Comments	264
Adam Michník	Between <i>Idée Fixe</i> and Hope	266
Petr Pithart	Reservations and Agreement	270
Petr Příhoda	Slightly Different Comments on the Sudeten German Problem	272
Ferdinand Seibt	On the Czech and German Historians' Discussion	275
Tomáš Staněk	The Way I See It	280
František Svátek	Comments on the Debate on the (Sudeten) German-Czech Question	283
Bohumil Doležal	In Response to the Discussion	287
<i>Memoirs</i>		
Jaroslav Mezník	The Bohunice Prison	293

Documents

Karel Kaplan	Bohumil Laušman: Imprisonment and Death	302
--------------	---	-----

Materials

Jindřich Pecka	Escapes from POW Camps and the Czech 'Anti-Fascist' Resistance	310
Tomáš Pasák	17 November 1939	322

Discussion

J. Belda, A. Benčík, V. Kural	New 'Legends' to Replace Old Ones?	338
Lubomír Brokl	What Was and Is 1968?	350
Jiří Vančura	On the Legend of 1968	357
Jan Měchýř	A Misunderstanding (?)	359

Reviews

Jaroslav Kučera	Czech Historiography and the Transfer of the Germans	365
Oldřich Tůma	November 1989 in Memoirs	374

<i>Bibliography</i>	381
---------------------	-----------	-----

<i>Summaries</i>	410
------------------	-----------	-----

Autorům

Časopis Soudobé dějiny vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora, jsou psány česky nebo slovensky. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16-32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na stroji nebo počítači ob řádek po jedné straně normalizovaného formátu A4 odevzdejte v počtu 1 originálu + 2 kopií nebo disketu (WP nebo T 602) + 1 otisk textu.
2. Celý rukopis průběžně stránkujte.
3. Pokud vyžadujete zvýraznění některých slov nebo pasáží zvláštní sazbu, podtrhněte je. Požadavek na sazbu petitem označte svislou čarou na okraji příslušné pasáže s poznámkou „petit“.
4. Poznámkový aparát připojte na konec rukopisu.
 - a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržte toto pořadí údajů: název archivu nebo jeho vžitá zkratka, název nebo značka fondu (sbírky) a signatura (OA Písek, OÚ Pí, pres. 423/45).
 - b) V odkazech na literární prameny dodržte toto pořadí údajů (**u monografií**): Jméno autora (v pořadí: křestní jméno [nebo iniciály] PŘÍJMENÍ [verzálkami] – spoluautor, Název (kurzívou). Podnázev. Místo vydání, nakladatelství, rok vydání, strana. **Stať z ročenky, sborníku, periodika**: Autor stati (viz výše), Název (kurzívou). Podnázev. In: Název ročenky, sborníku, ročník. Místo vydání rok vydání, číslo, strana. Používejte výhradně arabské číslice.
5. **Záznam monografie pro recenzi, anotaci apod.:** Autor (viz výše), Název (kurzívou). Podnázev. Údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.), Pořadí vydání, Místo vydání, Nakladatel, rok, počet stran. – (Edice). – Další údaje o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatelství; rejstříky, bibliografie ap.).
6. Vyžaduje-li povaha vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očísľujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
7. – Připojte resumé v rozsahu 15-30 řádek pro překlad do angličtiny.
 - Navrhněte zkrácený název článku pro živé záhlaví.
 - Pro poznámky o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (působistiě, nejdůležitější práce, na čem právě pracujete).

Soudobé dějiny

budou s potěšením publikovat přehled recenzních výtisků nových knih a předem děkují autorům a nakladatelům za jejich zaslání.

Redakce